

**Київський національний університет  
імені Тараса Шевченка  
Інститут філології**

**КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ  
СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР**

**ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА  
ЛЕОНІДА БУЛАХОВСЬКОГО**

**Збірник наукових праць**

**Випуск 17**

**Засновано 1999 року**

**Київ-2012**

**УДК 81-115:82.091=16**

**ISSN 2075-437X**

**ББК 80/84Слав**

Затверджено Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протокол № 8 від 27 березня 2012 р.

Свідцтво про реєстрацію друкованого засобу інформації видано Міністерством юстиції України серія КВ № 1190077ІР від 30.10.2006 р.

Видання затверджено ВАК України. Постанова Президії ВАК України від 14.04.2010 р. № 1-05/3 (філологічні науки).

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми динаміки розвитку та функціонування слов'янських мов, а також різні аспекти слов'янського літературознавства. Залучено матеріали з української, російської, чеської, польської, болгарської, сербської, хорватської та інших мов і літератур.

Для науковців, викладачів вузів, гімназій, ліцеїв, учителів середніх шкіл, студентів.

**Рецензенти:** **Ткаченко А.О.**, д-р філол.наук, проф.;  
**Кудрявцева Л.О.**, д-р філол.наук, проф.

**Редакційна колегія:** **Астаф'єв О.Г.**, д-р філол. наук, проф.; **Баландіна Н.Ф.**, д-р філол. наук, проф.; **Грищик Л.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Костенко Н.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Мережинська А.Ю.**, д-р філол. наук, проф.; **Моторний В.А.**, канд. філол. наук, проф.; **Наснко М.К.**, д-р філол. наук, проф.; **Нарівська В.Д.**, д-р філол. наук, проф.; **Паламарчук О.Л.**, канд. філол. наук, проф.; **Пахомова С.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Пашенко Є.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Пригодій С.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Радишевський Р.П.**, д-р філол. наук, чл.-кор. НАНУ; **Рудяков П.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Скрипник Г.А.**, акад. НАНУ; **Слухай Н.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Снитко О.С.**, д-р філол. наук, проф.; **Черниш Т.О.**, д-р філол. наук, проф.; **Сиваченко Г.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Шевченко Л.Л.**, д-р філол. наук, проф.

**Головний редактор:** к.філол.н., проф. Паламарчук О.Л.

**Науковий редактор:** д.філол.н., проф.Булаховська Ю.Л.

**Відповідальний секретар:** к.філол.н., доц. Білик Н.Л.

**Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур:** **Пам'яті академіка Леоніда Булаховського:** Збірник наукових праць. – Випуск 17. – К.: [ ] 2012. – 236 с.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Адреса редакційної колегії: 01030, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел.: 239-33-73

©Київський національний університет

## МОВОЗНАВСТВО

*Антонюк О.М. (Харків, Україна)*

### **Актуальное членение многокомпонентного сложного предложения со вставной конструкцией**

*У статті розглядається комунікативна організація багатокомпонентного складного речення (БСР) зі вставленою конструкцією. Виявляються особливості тема-рематичного членування БСР залежно від ступеня комунікативної самостійності вставки. Аналізується функціональне навантаження іллокутивних вставлених конструкцій у складі БСР.*

**Ключові слова:** багатокомпонентне складне речення, вставлена конструкція, мовленнєвий акт, атонічна тема, тематична послідовність, рематична домінанта.

*В статье рассматривается коммуникативная организация многокомпонентного сложного предложения (МСП) со вставной конструкцией. Выявляются особенности тема-рематического членения МСП в зависимости от степени коммуникативной самостоятельности вставки. Анализируется функциональная нагрузка иллокутивных вставных конструкций в составе МСП.*

**Ключевые слова:** многокомпонентное сложное предложение, вставная конструкция, речевой акт, атоническая тема, тематическая последовательность, рематическая доминанта.

*The article examines a communicative arrangement of polypredicative compound sentences (PCS) with parentheticals. It reveals the peculiarities of the theme-rheme structure of the PCS depending on a degree of communicative independence of the parentheticals. It analyses a functional load of illocutionary parenthetical expressions forming a part of the PCS.*

**Key words:** polypredicative compound sentences, parentheticals, speech act, theme sequence, rheme dominant.

Кажде предложение, реализуясь в речи в виде конкретной единицы сообщения, оформляется в соответствии с определенным коммуникативным заданием, и его грамматическая структура зависит от задач целенаправленного сообщения. Приспособление грамматической структуры предложения в результате включения в ту или иную речевую ситуацию к задачам коммуникации есть его *актуальное членение* (термин чешского лингвиста В. Матезиуса). Для многокомпонентного сложного предложения (МСП) со вставкой актуальное членение зависит от причин

внешних: от контекста, речевой ситуации, т. е. характеризует высказывание как строевую единицу текста.

В современной лингвистической науке концептуальная значимость актуального членения переосмыслиется [1], [5], [8]. Генеральное назначение актуального членения видится в донесении до адресата результатов вербализации мыслительной деятельности автора высказывания; актуальное членение, по мнению лингвистов (В. Н. Абашина, Н. В. Иванов, Т. Е. Янко), отвечает за то, как различные мысли человека воплощаются в языковые формы, соответствующие различным типам речевых актов [19].

Коммуникативная структура МСП, осложненного вставной конструкцией, не была предметом специального изучения и может пролить свет на языковую специфику полипредикативного сложного предложения, которая не исчерпывается семантической категорией полипропозитивности. Как нам представляется, феномен МСП со вставкой заключается в специфике его коммуникативной организации, которая выражается в интонации, порядке предикативных единиц, особой комбинаторности компонентов.

Целью данной работы является выявление особенностей коммуникативной организации МСП со вставками по характеру заключенной в предложении актуальной информации. В соответствии с этой целью в работе ставятся следующие задачи: 1) выявить особенности соотношения формально-грамматического и актуального членений МСП со вставкой; 2) выделить основные тематические последовательности и рематические доминанты в МСП со вставками в прозе И. С. Тургенева, в творчестве которого данные конструкции весьма частотны во всех жанровых формах.

МСП со вставной конструкцией – это предложение, содержащее помимо конструктивно необходимых и другие компоненты, статус которых можно определить как статус коммуникативно необходимых компонентов с точки зрения выражаемой информации. Лингвистами Ю. М. Златопольским, Н. А. Кобриной, Е. В. Чернцовой давно отмечен тот факт, что вставные конструкции производят в коммуникативной структуре базового предложения возмущение, приводящее к ее усложнению и изменению [6], [9], [18]. Одной своей стороной они обращены в язык, а другой – в речь, можно говорить о двуплановости этих единиц: в них происходит соединение (слияние) конструктивно-синтаксических характеристик (так как это элементы синтаксического уровня языка) и коммуникативно-прагматических (так как это компоненты коммуникативно-информативной и / или

коммуникативно-организующей зон речи).

Коротко охарактеризуем рассматриваемые нами МСП со вставками, давая им рабочие определения с учетом следующих параметров: 1) коммуникативная самостоятельность вставной единицы (самостоятельная; несамостоятельная), 2) предикативная оформленность (эксплицитная; имплицитная; отсутствует), 3) иллокутивная функция (информативная; апеллятивная; экспрессивная).

На основании собственно коммуникативных показателей в лингвистике противопоставляются различные *речевые акты* (РА). В современной теории актуального членения предложения, обогащенной достижениями прагматики и теории речевых актов, разработанной в трудах Дж. Серля [11], [12], РА – это предложение, которое понимается как выражение определенного коммуникативного намерения. РА не элементарен, т. е. он строится из коммуникативных компонентов, имеющих различные функции.

Основными, базовыми для рассматриваемых МСП со вставкой является *репрезентативные* и *экспрессивные* РА, которые воплощаются в тематическом членении предложения и создаются динамическим сочетанием *тем* и *рем*. Рема – иллокутивная цель РА сообщения, тема выполняет связь с предтекстом. Тема чаще всего – это фрагмент ситуации, предназначенный для функционирования в качестве зачина для совершения речевого акта, это освоенная коммуникантами часть дискурса.

Механизм включения вставки в коммуникативную структуру МСП зависит от коммуникативной самостоятельности вставной конструкции. Введение *коммуникативно самостоятельной* вставки условно может быть описано как разрыв тематическом членении предложения и появление в возникшей между темой и ремой нише новой коммуникативной позиции. Позиция, возникающая после темы перед ремой, называется в литературе *атонической темой* [19, 76-82].

*Атоническая тема (АТ)* – безударный компонент коммуникативной структуры, который произносится на ровном тоне в аллегровом темпе и без внутренних пауз. Эта позиция между двумя ударными компонентами (темы и ремы) – коммуникативно теневая позиция в предложении. По отношению к содержанию АТ – это коммуникативная ниша для известной, активизированной и не самой важной информации. Атоническая тема является своеобразным коммуникативным пристанищем для говорящего, потому что с этой позицией связаны его ремарки, эмоциональные и вероятностные оценки сообщаемого. Например: *Я люблю её, и она меня любит (я вижу, как ты улыбаешься при этой фразе – но ей-богу же, это*

*так!); а говорить мне с нею почти не о чем* [13, 343]. Вставка выполняет функцию выражения саморефлексии говорящего по поводу своего собственного речевого акта.

Позиция АТ – универсальная позиция, характерная для вставок, разрывающих тема-рематическую связь МСП и находящихся во второй коммуникативной позиции. Универсальность и максимальная абстрактность по отношению к материализации делают коммуникативную структуру очень тонким и гибким средством создания особой коммуникативной и прагматической семантики. В МСП со вставкой возникает стереоскопический эффект (эффект ощущения протяженности пространства и рельефности предметов): в нем сопрягаются основное пропозитивное сообщение, которое выражается тема-рематическим сочетанием, и комментирующее сообщение-вставка, имеющее статус АТ – живой, спонтанной, часто эмоциональной рефлексии продуцента. В МСП со вставками выражена другая коммуникативная идея по сравнению с МСП без вставок – в нем присутствует сцена, на которой разыгрывается основное событие, и кулисы, где находится говорящий. Образ говорящего создается в основном благодаря коммуникативной позиции АТ.

В коммуникативной структуре МСП со вставками, имплицитно в тема-рематическом ряду представлен говорящий-нарратор, а эксплицитно в АТ вставки – говорящий-субъект сознания и речи. Интересно, что в психоанализе литературных текстов некоторые синтаксические приемы стали пристальным предметом внимания. Например, предполагается, что мысли, заключенные в скобки или в «подвал примечаний», являются естественным синтаксическим выражением бессознательного [10, 70]. Грамматически оформленная связь компонентов в МСП – его тема-рематическая последовательность – противопоставлена вставной конструкции как сознательное бессознательному.

В прозе И. С. Тургенева широко употребительны коммуникативно самостоятельные вставки, имеющие в своем составе эксплицитный или имплицитный показатель *иллокутивной функции*. В каждом коммуникативном акте учитывается соответствующий тип ситуации, которая зависима от установки адресанта и должна быть понята адресатом. Позиция продуцента, который в речевом акте преследует определенную цель, называемой его *коммуникативной установкой (интенцией)* [3, 192], является основной. Под воздействием контактоустанавливающей интенции в МСП вводятся иллокутивные вставки, которые являются неинформативными

актами речи. Однако основной тип вставных речевых актов, реализуемых в составе полипредикативных сложных предложений, – информативный.

Помимо *иллокутивной* функции, вставка может выполнять *субъективно-экспрессивную*, *апеллятивную* функцию, выражать то или иное отношение говорящего к адресату своей речи. МСП с включенными в его состав апеллятивными вставками отражает результаты вербализации двух различающихся мыслительных операций говорящего – привлечь собеседника и сообщить ему нечто. Коммуникативная позиция вставки уникальна, и МСП строится как комбинация грамматически несвязанных, самостоятельных компонентов – базового предложения и вставки, репрезентирующих разные по иллокутивной направленности РА: *Какой бы удар ни поразил человека, он в тот же день, много на другой – извините за грубость выражения – поест, и вот вам уже первое утешение...* [17, 132]

У вставок этого типа, несмотря на их эксплицитную предикативность, выраженную формально-грамматически, информативный компонент функционально угнетен: они подготавливают собеседника к восприятию последующей информативной части высказывания, обеспечивая «активного слушателя»; позволяют говорящему апеллировать не только к вниманию собеседника, но и к его чувствам; иногда вставки приближаются к статусу клишированных этикетных формул.

МСП имеет несколько рем, каждая из которых уточняет и дополняет другую, каждая представляет свернутый речевой акт, а предложение в целом является коммуникативно напряженным, поскольку в нем несколько рематизированных синтагм. В таком предложении при включении *коммуникативно несамостоятельной* вставки обычный принцип дозирования информации нарушается, так как вставки вводят дополнительное пропозитивное содержание. Их темы и ремы соотносятся между собой, определяя развертывание текста, единство которого обеспечивается последовательным распределением информации от данного к новому. В 60-е годы XX века Ф. Данеш предложил различать пять моделей «тематических последовательностей предложений [4, 348-351]». Темы синтагм МСП, взаимодействуя с темами вставок, образуют следующие последовательности в прозе И. С. Тургенева:

1) простая линейная последовательность, когда тема последующей вставки совпадает с ремой предшествующего (включающего) компонента МСП: *Без взаимной любви не может быть счастья, одного взаимного уважения недостаточно (при слове уважение) Литвинов невольно потупился), и лучше расстаться прежде, чем раскаиваться потом* [13, 144-145].

2) последовательность с константной (сквозной) темой: рема компонента МСП повторяется в следующих компонентах и во вставке как их тема: *При этих словах Нежданов, который до этого мгновения почти не замечал Марианны – она сидела от него наискось, – вдруг переглянулся с нею и тотчас почувствовал, что они оба, эта угрюмая девушка и он, – одних убеждений и одного пошиба* [13, 207].

3) последовательность с производными темами: в этой последовательности предложений реализуются различные производные одной «гипертемы», которая или вводится предварительно, или содержится имплицитно во всех производных: – *Заметили ли вы, – заговорил он, круто повернувшись на каблучках, – что на дубе – а дуб крепкое дерево – старые листья только тогда опадают, когда молодые начнут пробиваться?* [17, 83] В данном случае последовательность объединяется еще и общей гипертемой (дуб). Все последующие компоненты МСП и вставка раскрывают содержание первого, детализируя сформулированную тему.

Именно тема-рематическая последовательность проявляет коммуникативную связность МСП со вставкой, так как через нее происходит накопление информации, ее продвижение; но одновременно тема-рематическая последовательность выявляет и структурную связанность. По меткому замечанию Н. С. Валгиной, «так содержание ищет форму, форма становится содержательной» [2, 31].

Кроме этих основных моделей, в текстах И. С. Тургенева используются и их комбинации, которые обычно образуют сложные типы. Иное оформление получает тема-рематическая организация в следующем примере: *Санин понял настроение своего приятеля и потому не стал обременять его вопросами; ограничился лишь самым необходимым; узнал, что он два года состоял на службе (в уланах! то-то, чай, хорош был в коротком-то мундирчике!), три года тому назад женился – и вот уже второй год находится за границей с женой, «которая теперь от чего-то мчится в Висбаден», – а там отправляется в Париж* [16, 114]. Данное предложение соответствует синтезу двух видов речевых актов: репрезентативных РА (МСП) и экспрессивного РА (вставка). Причем вставка представляет собой оценочный РА, устанавливающий оценку пропозиции компонента МСП (*состоял на службе*). Тематические элементы объединяют МСП и вставку, скрепляют их и определяют высокую степень их связности. Рематические же элементы, которые



являются носителями новой информации, способствуют развертыванию темы, динамическому развитию текста.

Нарастание информации от темы к реме, от одного высказывания к другому в составе МСП со вставной конструкцией не всегда происходит с той последовательностью, которая была отмечена в приведенных примерах. В художественных текстах И. С. Тургенева довольно часто можно обнаружить разрывы в тема-рематических последовательностях, скачки, которые позволяют сжимать подачу информации, экономить текстовое пространство. Это происходит в тех случаях, когда известная информация попадает сразу в тему последующего компонента полипредикативного предложения, т. е. какая-то из микрорем в последовательности оказывается не представленной, образуя пропущенное смысловое и структурное звено. Такие «пропуски» могут сказаться на восприятии текста, поэтому вставки восполняют эти пробелы: *Но мысли его приняли другой оборот, когда на следующее утро, за завтраком, явились к нему двое господ, весьма похожих на мосье Лебёфа, только помоложе (все французские пехотные офицеры на одно лицо), и, объявив свои имена (одного звали m-r Lecoq, другого m-r Pinochet – оба служили лейтенантами “au 83-me de ligne”), отрекомендовали себя Борису Андреичу в качестве секундантов “de notre ami, m-r Lebœuf”, присланных им для принятия нужных мер, так как их приятель, мосье Лебёф, никаких извинений не допустит* [15, 361]. В базовом предложении пропущена микрорема имен секундантов (*m-r Lecoq, m-r Pinochet*), которая восполняется вставной конструкцией. С одной стороны, скачок в последовательности дает возможность сжать семантическую структуру МСП, с другой – ввод вставки снимает напряженность текста, так как имена французских офицеров даны только во вставной конструкции.

В МСП со вставками может доминировать рема определенного семантического типа – *рематическая доминанта* [7, 306]. Она характеризует фрагмент текста (микротекст МСП со вставкой) как содержательное единство. «Рема предложения составляет то текстовое звено, в котором осуществляется взаимодействие лексики и грамматики... За рамками предложения рема вступает в смысловые отношения с ремами соседних предложений», создавая рематическую доминанту, которая сигнализирует о семантической общности и способствует членению текста [7, 388].

Г. А. Золотова выделяет несколько типов рематических доминант, характер которых определяет семантические особенности текстовых сегментов [7, 307-

319]. На материале произведений И. С. Тургенева в пределах МСП со вставками реализуются следующие рематические доминанты: 1) *Предметная* рематическая доминанта предполагает выделение в качестве ремы имен существительных, рисующих детали обстановки: *Посреди села находился небольшой пруд, вечно покрытый гусиным пухом, с грязными изрытыми берегами; во ста шагах от пруда, на другой стороне дороги, высился господский деревянный дом, давно пустой и печально подавшийся набок; за домом тянулся заброшенный сад; в саду росли старые, бесплодные яблони, высокие березы, усеянные вороньими гнездами; на конце главной аллеи, в маленьком домишке (бывшей городской бане) жил дряхлый дворецкий и, покряхтывая да покашливая каждое утро, по старой привычке, тащился через сад в барские покои, хотя в них нечего было стеречь, кроме дюжины белых кресел, обитых полинялым штофом, двух пузатых комодов на кривых ножках, с медными ручками, четырех дырявых картин и одного черного арана из алебастра с отбитым носом* [15, 34].

2) При качественной доминанте это прилагательные, качественные наречия, существительные признаковой семантики: *Теноровый голос (он принадлежал фабричному Климу, человеку в злейшей чахотке) выводил один, без всякой поддержки, хроматические минорные и бемольные нотки; они были ужасны, эти тоны, но оборвись они – и весь концерт немедленно бы провалился...* [13, 212]

3) Акциональная рематическая доминанта представлена преимущественно глаголами со значением действия: *Офицер кивнул головой, объявил, что будет иметь честь пригласить своих секундантов к т-г... т-г... (он поднес карточку Вязовнина к своему правому глазу) т-г de Vazavonopin, и повернулся спиной к Борису Андреичу, который тут же покинул Шато-де-Флёр* [15, 361].

4) *Статальная* – предикатами состояния: *Никто бы не назвал Федю интересным дитятей: он был довольно бледен, но толст, нескладно сложен и неловок, – настоящий мужик, по выражению Глафиры Петровны; бледность скоро бы исчезла с его лица, если бы его почаще выпускали на воздух* [17, 197].

5) Средствами выражения *статально-динамической* ремы служит лексика со значением изменения состояния, формы сравнительной степени: *Я возвращался с охоты в тряской тележке и, подавленный душным зноем летнего облачного дня (известно, что в такие дни жара бывает иногда еще несноснее, чем в ясные, особенно когда нет ветра),*

*дремал и покачивался, с угрюмым терпением предавая всего себя на съедение мелкой белой пыли, беспрестанно поднимавшейся с выбитой дороги из-под рассохшихся и дребезжавших колес, – как вдруг внимание мое было возбуждено необыкновенным беспокойством и тревожными телодвижениями моего кучера, до этого мгновения еще крепче дремавшего, чем я [14, 72].*

б) Наконец, *импрессивная* рема представлена словами категории состояния, оценочными существительными, прилагательными и наречиями, глаголами эмоционального отношения. Например: *В течение пятидесяти лет своей жизни она ни разу не отдохнула, не сложила рук; она вечно копошилась и возилась, как муравей, – и без всякой пользы, чего нельзя сказать о муравье [15, 161-162].*

Особенностью МСП со вставками является движение мысли не путем сопоставления слова-темы и слова-ремы, но постепенная, порционная подача информации, создающая информационно насыщенную структуру, единицами которой и оказываются сегменты, или синтагмы. Анализ текстов И. С. Тургенева показывает более сложную картину тематических отношений, в которой тема и рема выражаются преимущественно не отдельными словами, а синтагмами МСП, которые поступательным движением информации, соотнося тему и рему, а также соотнося сегменты базового предложения со вставкой, обнаруживают и осуществляют разной глубины текстовые связи.

Как видим, тема-рематическая организация полипредикативного сложного предложения, осложненного вставкой, зависит от коммуникативного типа вставной конструкции. Коммуникативно несамостоятельные вставки образуют наряду с компонентами МСП тематические последовательности и рематические доминанты, связывая их в единое целое и обеспечивая преемственность – информативную, коммуникативную и структурную. Самостоятельные вставки, включаясь в МСП, образуют разрыв в тема-рематических последовательностях, представленный атонической темой.

В исследовании мы кратко касаемся вопроса о вставных единицах, которые умышленно замещая другие элементы базового предложения, заполняют тема-рематические скачки МСП и заслуживают более глубокого анализа. Этот аспект функционирования вставных конструкций может быть предметом отдельного рассмотрения.

### ЛИТЕРАТУРА:

1. *Абашина В. Н.* Вопросы коммуникативно-прагматического описания сложного предложения в русском языке: аспект актуального членения / В. Н. Абашина. – Львов : Издательский центр ЛНУ им. И. Франко, 2006. – 344 с.; 2. *Валгина Н. С.* Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 279 с.; 3. *Гак В. Г.* Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 312 с.; 4. *Данеш Ф.* Синтаксис текста / Ф. Данеш. – М. : Наука, 1979. – 230 с.; 5. *Загнітко А. П.* Теорія сучасного синтаксису: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.; 6. *Златопольский Ю. М.* Интонационная специфика вставной конструкции в русской речи / Ю. М. Златопольский // Филологические науки. – 1980. – №4. – С. 57-61; 7. *Золотова Г. А.* Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : УРСС, 2003. – 367 с.; 8. *Иванов Н. В.* Актуальное членение предложения: на пути к новой парадигме теории [Электронный ресурс] / Н. В. Иванов // Проблемы и перспективы развития лингвистики, межкультурной коммуникации и лингводидактики. Вып. 3. Сборник научных статей по материалам Международной конференции «История и теория языка. Принципы преподавания иностранных языков». Т. 1. – М. : Резонанс, 2009. – Режим доступа : <http://www.mgimo.ru/files/63216/63216.pdf>; 9. *Кобрина Н. А.* Фонологические характеристики предложения со вставной предикативной единицей / Н. А. Кобрина // Коммуникативный аспект: процессы и единицы. – Л., 1991. – С. 62-81; 10. *Россман В.* Техники пунктуации: знак препинания как философский метод / В. Россман // Вопросы философии. – 2003. – №4. – С. 68-76; 11. *Серль Дж. Р.* Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170-194; 12. *Серль Дж. Р.* Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 151-169; 13. *Тургенев И. С.* Дым. Новь / И. С. Тургенев // Собрание сочинений : 12 т. – М. : Худ. лит., 1975-1979. Т.4. – 1976. – 480 с.; 14. *Тургенев И. С.* Записки охотника / И. С. Тургенев // Собрание сочинений : 12 т. – М. : Худ. лит., 1975-1979. Т.1. – 1975. – 396 с.; 15. *Тургенев И. С.* Повести и рассказы / И. С. Тургенев // Собрание сочинений : 12 т. – М. : Худ. лит., 1975-1979. Т.5. – 1977. – 416 с.; 16. *Тургенев И. С.* Повести и рассказы / И. С. Тургенев // Собрание сочинений : 12 т. – М. : Худ. лит., 1975-1979. Т.7. – 1978. – 334 с.; 17. *Тургенев И. С.* Рудин. Дворянское гнездо / И. С. Тургенев // Собрание сочинений : 12 т. – М. : Худ. лит., 1975-1979. Т.2. – 1976. – 336 с.; 18. *Чернцова Е. В.* Коммуникативная структура осложненного предложения / Е. В. Чернцова // Вісник ХНУ. Серія: Філологія. – Харків, 2005. – Вип. 43. – №647. – С. 40-44; 19. *Янко Т. Е.* Коммуникативные стратегии русской речи / Т. Е. Янко / Ин-т славяноведения РАН. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 384 с. – (Studia philologica).

*Василієвич Д. (Белград, Республіка Сербія)*

### **Префіксална творба глагола у српском и українском језику**

*У роботі аналізується префіксація як спосіб творення дієслів у сербській та українській мові. Префіксальне творення має різний статус в цих двох мовах, у сербській мові слова, утворені таким способом творення, відносять до складних слів, а в українській мові до похідних. В обох мовах префіксально утворені слова залишаються в межах однієї й тієї ж частини мови. Функцією дієслівного префікса може бути зміна виду або внесення/модифікація семантики (просторові, часово-кількісні, модальні значення), а самі префікси найчастіше є полісемантичними. Існує велика кількість ідентичних або еквівалентних префіксів у сербській та українській мові, а найчастотнішими в обох мовах виділяють по- та за-.  
**Ключові слова:** префіксальне творення, дієслово, вид дієслова, семантика префікса, частотність префікса.*

*В работе анализируется префиксация как способ образования глагола в сербском и украинском языках. Префиксальное образование имеет различный статус в этих двух языках: в сербском языке слова, созданные при помощи этого вида образования, относятся к сложным, а в украинском языке – к производным. В обоих языках префиксальные образования остаются в пределах одной и той же части речи. Функцией глагольного префикса может быть изменение вида или внесение/модификация семантики (пространственных, временно-количественных, модальных значений), а сами префиксы чаще всего являются полисемантичными. Существует большое количество идентичных или эквивалентных префиксов в сербском и украинском языках, а самыми частотными в обоих языках выделяют по- и за-.*

**Ключевые слова:** префиксальное образование, глагол, вид глагола, семантика префикса, частотность префикса.

*Prefixation as a verb-forming process in the Serbian and the Ukrainian language will be illustrated in this paper. Prefixation has different status in these two languages. In Serbian: verbs formed by this kind of word-forming process are considered as compounds. In Ukrainian: verbs formed by this kind of word-forming process are considered as derivatives. Prefixal outputs of the word-process remain within the same word class. The function of verb-prefix can be reflected as a shift in the verb aspect or inputting/modification of the semantics (spacial, temporal – quantitative, modal meanings), and the prefixes themselves are the most frequently polysemous. There is a large number of identical or equivalent prefixes in Serbian and Ukrainian and prefixes 'po-' and 'za-' appear as the most frequent in both languages.*

**Key words:** prefixation, verb, verb aspect, prefixal semantics, frequency of prefixes

## 1. ПРЕФИКСАЦИЈА КАО НАЧИН ТВОРБЕ

У досадашњим радовима префиксација глагола је најчешће разматрана у оквиру једног од језика. У украјинској науци о језику префиксација глагола обрађивана је у монографијама (Соколова), у граматикама и приручницима из области морфологије и творбе речи (Вихованець, Горпинич, Ковалик, Леонова) и појединачним радовима (Андреєва, Ванівська, Грицик), док се у српском језику префиксација глагола најдетаљније обрађује у монографији Клајна и у неколико појединачних радова (Кликовац, Грицкат). Када је реч о контрастивном посматрању префиксације глагола ова тему са когнитивног аспекта обрађује Љ. Поповић говорећи претежно о семантици префикса.

Основни задатак овог рада је да контрастивно прикаже префиксалну творбу глагола у српском и украјинском језику с обзиром на статус префиксалних глагола, функције и значења префикса, њихову разноврсност и заступљеност, односно да посматра ову појаву и са творбеног и са семантичког аспекта. Добијени резултати могу своју примену наћи као основа планираног обимнијег истраживања, чији би циљ био упоредно разматрање творбеног и семантичког потенцијала сваког појединачног глаголског префикса.

Под појмом префикса се у дериватологији подразумева афиксална морфема која се налази у препозицији у односу на корен или други префикс. Иако се исти префикси могу комбиновати са различитим врстама речи, префиксална морфема нема транспозициони потенцијал.

Приликом посматрања мотивисаних речи насталих префиксацијом појављује се проблем разликовања префикса и предлога, односно утврђивања да ли је први део неке мотовисане речи предлог или префикс. Упркос чињеници да већина префикса потиче од предлога, а неки су задржали и њихов облик, префикс представља функционално другачију језичку јединицу у односу на предлог, јер није реч, већ формант. Ово се најјасније уочава управо код глагола, зато што у словенским језицима предлози не могу стајати испред глагола.

Префиксална творба подразумева грађење изведених речи путем припајања префикса творбеној бази. За префиксацију је карактеристично да се творбени формант не додаје на основу, већ на граматички формирану реч, због чега речи добијене префиксалном творбом увек остају у оквиру исте врсте речи као и мотивне речи. Речи настале префиксалном творбом се у српском језику називају префиксалне творенице, односно префиксали [10, 180].

Иако је генерално гледано у словенским језицима суфиксација

најзаступљенији начин творбе, када је реч о творби глагола најдоминантнији творбени поступак је префиксација.

Под лингвистичким појмом "начини творбе" подразумевају се структурно различити путеви и поступци грађења нових речи настали као резултат коришћења свих ресурса творбе речи присутних у неком одређеном језику [11, 82].

Постоје два основна принципа класификација начина творбе речи:

1. С обзиром на критеријум лексичко-граматичког карактера творбене базе и творбених поступака начини творбе речи се деле на морфолошке и неморфолошке, који обухватају морфолошко-синтаксичку, лексичко-синтаксичку и лексичко-семантичку творбу.

2. С обзиром на критеријум основних компонената творбених форманта издвајају се следећи начини творбе: суфиксална, префиксална, постфиксална, суфиксално-префиксална и друге [16].

Узимањем у обзир оба критеријума може се рећи да у ужем смислу творба речи подразумева извођење (деривацију) и слагање (композицију), а у ширем смислу и творбу претварањем (конверзију). Под композицијом се подразумева творба речи помоћу двеју или више основа, док се под извођењем подразумева творба речи уз помоћ основе и неког афикса или флексије. Префиксалне творенице неки аутори сврставају у изведенице, док се други опредељују да их посматрају као сложенице [10, 180].

Аутори који префиксацију посматрају одвојено у односу на афиксацију наводе следеће неподударења у односу на суфиксацију:

1. префикси модификују значење речи, али не и врсту, док суфикси имају способност промене и једног и другог.

2. суфикси нису слободне морфеме, док префикси могу бити слободне морфеме или имати облик истоветан облику слободне морфеме (облично подударење са предлозима).

3. суфикси се могу низати једни на друге, док код префикса ретко долази до гомилања, а у ситуацијама када до истог долази, сваки префикс задржава своје првобитно значење.

4. фонетске алтернације настале на спојевима више суфикса су бројније и разноврсније од алтернација насталих на спојевима префикса.

У светској лингвистици су заступљена оба става, док је у српској лингвистици уобичајено да се у изведенице сврставају само речи настале суфиксалном творбом, док се префиксалне творенице посматрају као сложенице [10, 179-180] За разлику од српског језика, у другим словенским језицима (хрватски, руски, украјински, словачки) префиксали имају статус изведеница [13], а на исти начин су посматране и у овом раду.

## 2. ПРЕФИКСАЛНА ТВОРБА ГЛАГОЛА

С обзиром на то да префиксалне творенице увек остају у оквиру исте врсте речи, приликом творбе глагола овим творбеним начином као мотивне речи се појављују само глаголи.

Приликом префиксалне творбе глагола, префикс као творбени формант може имати две функције:

1. Промена граматичког значења вида глагола (додавањем префикса глаголи несвршеног вида се претварају у глаголе свршеног вида, као у примерима: писати-написати, читати-прочитати).

2. Модификација лексичког значења (додавањем префикса се не мења само вид глагола, већ се уносе и додатне нијансе значења: у глаголским паровима писати-преписати, писати – списати, префикси пре-, односно с-уносе значењску нијансу понављања).

Када се говори о префиксалној творби глагола најчешће се помиње само уобичајени модел по коме од мотивног беспрефиксалног глагола уз помоћ префикса настаје мотивисани префиксални. Међутим, овај процес се ређе може одвијати и у супротном смеру, када се од глагола свршеног вида добијају несвршени. Та појава се назива секундарна имперфективизација и може се остваривати суфиксалном творбом или депревербацијом.

Депревербација је најзначајнији облик регресивне деривације. Овај творбени поступак карактеристичан је само за глаголе и подразумева грађење нових глаголских лексема депрефиксацијом већ постојећих. На овај начин су настали глаголи као што су годити (од угодити, чија је мотивна реч угодан) или гађати (од погађати, који је настао суфиксацијом од погодити). Ова појава је заступљенија у говорном, него у писаном језику и као резултат њеног деловања може доћи до стварања неологизама (недостајати – достајати), чије би устаљивање у језику значило ослобађање везаних основа.

Клајн као пример актуелности ове појаве у савременом језику наводи употребу беспрефиксалног глагола мењати као видског пара глагола заменити и сменити, уместо постојећих замењивати и смењивати у говору медија [10, 246]. Независно од депревербације као творбеног поступка, појава да један глагол свршеног вида има два различита пара несвршеног вида знатно је заступљенија у украјинском језику, у коме има нешто више од петсто оваквих примера (оформляти і оформлювати, доповняти і доповнювати, наближати і наближувати) [15].

Појава постојања парних облика несвршеног вида са суфиксима –а– и –(у)ва– датира још из времена староруских писаних споменика, а карактеристична је, поред украјинског, и за остале источнословенске



језике, али и за чешки и словачки.

Под појмом перфективизације подразумева се промена глаголског вида приликом префиксалне творбе глагола, која је скоро обавезна. Већина префикса поред промене глаголског вида мења и лексичко или лексичко-граматичко значење глагола. Префикси чија је основна функција промена глаголског вида не врше модификацију значења глагола називају се чисто видски, граматички, односно „празни“ префикси, глаголи настали уз њихово учешће означавају природну последицу радње именоване мотивационом основом, а њихов избор зависи од правца саме те радње [9, 120].

Типични префикси чисте перфективности у српском језику су: на- (писати, написати) и од- (одслужити, одсвирати), а глаголи са овим значењем могу се градити и уз помоћ префикса: о- (отерати), об- (опкладити се), у-, по- (покупити), а нешто ређе и под- (поткупити), про- (проклети), при- (присилити).

Неки глаголи имају способност да уз помоћ различитих префикса граде глаголе са значењем чисте перфективности. Најчешће је реч о префиксима за- или с-, којима се означава достизање лимита радње у позитивном (спаковати, запаковати) и раз- (распаковати) за означавање достизања лимита радње у негативном смеру (анулирање) [13].

У украјинском језику се типичним префиксима чисте перфективности могу сматрати префикси з- (зробити), на- (написати), по- (пошити) и про- (прочитати), а у овој функцији се такође могу наћи и други префикси, као што су ви- (виристи), за- (занотувати) и др.

Парови глагола свршеног и несвршеног вида настали префиксацијом помоћу десемантизованих (граматикализованих) префикса сматрају се правим видским паровима и посматрају се као једна лексема. Префиксални глаголи настали од префикса који уносе нову значењску нијансу не могу се сматрати правим видским паром са глаголима од којих су настали, већ се посматрају као нове лексеме.

Категорија вида је граматичка категорија карактеристична за све глаголе, иако нису сви глаголи способни да образују видске парове. А када је реч о глаголима који образују видске парове, битно је напоменути да је префиксална творба је само један од неколико могућих начина. Видски парови се такође могу образовати и без учешћа префикса (дати-давати), а такође постоје и видски парови глагола са истим префиксом (поновити – понављати; описати – описувати), код којих носилац значења вида није префикс, већ суфикс.

Транзитивизација представља способност глаголског префикса да утиче

на категорію прелазности глагола. Под појмом прелазности подразумева се способност глагола да има други аргумент у акузативу или генитиву – прави објекат. Заступљеност и разноврсност оваквих глаголских префикса знатно је мања, него код перфективизације. Примери глаголских парова непрелазан-прелазан насталих префиксацијом у српском језику су: живети – доживети, проживети, спавати – преспавати, мислити – измислити, а у украјинском: жити – пережити, спати – проспати, думати – видумати.

Под *вишеструком префиксацијом* се подразумева појава да се на поједине речи приликом творбених процеса додају два или више префикса.

Када је у питању број префикса које може имати један глагол, најчешћи су двопрефиксални глаголи (надобијати, понакупувати), нешто ређи тропрефиксални (испонапијати се, понаприносити), а РМС наводи и један четворопрефиксални глагол (поисприповедати).

Вишеструка префиксација код глагола функционише по принципу да последњи додати префикс само додатно појачава значење већ постојећег префиксалног глагола или да се значење формира тако што сваки од префикса уноси неку његову компоненту.

Префикс по- је најзаступљенији у вишеструкој префиксацији у оба језика и као такав је веома чест у двопрефиксалним и практично обавезан у тропрефиксалним глаголима. Овај префикс се у украјинском језику може спајати са скоро свим другим префиксима, а у глаголима са више префикса такође је релативно заступљен и префикс на-. Спој префикса пона- је фреквентан у оба језика, а у српском су фреквентни и испо- и пораз. У украјинском језику префикс по- има способност редупликације и образовања сложеног префикса попо- (попоходити), а теоретски овакав сложени префикс је могућ и у српском језику [18, 191].

У српском језику је, поред префикса по-, доста заступљен и префикс из-, такође у дистрибутивном значењу. Префикс из- је нарочито продуктиван у савременом говорном језику и у сленгу, где се може уочити његова веома широка употреба и на местима где то није семантички оправдано (искуповати уместо покуповати, накуповати). За ову употребу је поред дистрибутивног карактеристично и сативно значење (испреписивати, испребијати).

Приликом описивања префиксалне творбе глагола као посебну категорију треба издвојити префиксалне глаголе са везаном основом. Везаним основама се називају основе, које не могу функционисати самостално, већ само заједно са афиксима (суфиксима или префиксима).

Типични примери везаних глаголских основа у украјинском језику су основе као што су -дзя-, -почи-, -стрі-, уз које иде један префикс (від-, з-,

зу-, на-, о- или пере-), али и везане основе попут –вісти, уз које стоје два префикса (розповісти, доповісти), а глаголи настали двоструком префиксацијом ове основе у својој парадигми имају посебну флексију карактеристичну за атематске глаголе [14].

У српском језику постоје серије глагола са везанима основама као што су –чети, –пети (пињати), затим –нети, –стрети, –вести, –премити, –валити, –спети, –лазити, –гнути и сличне. У оквиру везаних основа могу се издвојити основе које имају неко значење (-нети, -вести, -сути), основе карактеристичне за мале групе сличног значења (-чети, -чепати) где основа носи део значења и семантички несамосталне основе типа прем- које остварују различито значење у зависности од префикса [10, 244].

### **3. ПРЕФИКСИ КОД ГЛАГОЛА**

У својој монографији посвећеној творби речи у српском језику Клајн наводи 24 глаголска префикса карактеристична за српски језик: до-, за-, из-, мимо-, на-, над-, нај-, о-, об-, од-, па-, по-, под-, пре-, пред-, при-, про-, против-, раз-, с-(са-), су-, супрот-, у-, уз-. Префиксални глаголи се у украјинском језику граде уз помоћ следећих префикса: в-/у-, від-, ви-, воз-, до-. з-, за-, на-, над-, о-, об-, пере-, під-, по-, пред-, при-, про-, роз-.

У оба језика је присутно петнаест заједничких префикса: од чега се десет јавља у потпуно истом облику: до-, за-, на-, над-м о-, об-, при-, про-, по-, пред-; пет у нешто измењеном: роз-раз, з-с, під-под, в-у, пере - пре, затим два пара еквивалената: ви-из, від - од. Префикси присутни само у српском језику: мимо-, нај-, па-, против- и супрот- су малопродуктивни префикси, који се појављују у свега по неколико примера.

Систем префикса једног језика богати се позајмљивањем префикса из страних језика или извођењем сложених префикса [5, 161] У српском и у украјинском језику присутни су следећи префикси страног порекла: де-/дез-, дис-, ре-, Клајн у српском језику наводи и префикс ко- присутан у глаголу коегзистирати и у појединачним глаголима са непрозирном основом, као што су: координирати, коинцидирати и кооптирати. [10, 292] У украјинском језику постоје и домаћи сложени префикси обез-, збез-, зне- сви са значењем «лишавања особине именоване творбеном основом», који се користе у префиксално-суфиксалној творби.

За префикс као морфему карактеристичан је релативно мали број и разноврсност фонетских алтернација. Српски језик бележи више врста сугласничких алтернација и комбинација алтернација, док је у украјинском од сугласничких алтернација заступљена само асимилација по звучности. С друге стране, у украјинском језику приметна је знатно већа заступљеност и

разноврсност појаве непостојаних вокала, него у српском.

У српском језику се на спојевима префикса и творбене базе јављају следеће алтернације:

1. асимилација по звучности: обезвучавање звучног сугласника испред беззвучног (избацити : испратити) и озвучавање беззвучног сугласника испред звучног (спарити : збацити);

2. непостојани вокал: непостојано а на споју префикса и основе (обратити : обавити);

3. губљене сугласника: на спојевима префикса и сугласника, када творбена база почиње сугласником којим се завршава префикс у свом основном (оделити > одделити) или измењеном виду (ишарати > ишшарати> изшарати);

4. асимилација по месту артикулације: ова асимилација је најчешће праћена и асимилацијом по звучности (ишчитати);

Када је реч о украјинском језику, могу се издвојити префикси код којих не долази до фонетских алтернација: ви, за, на, пере, при [5, 161].

За остале префиксе карактеристичне су следеће алтернације:

1. појава непостојаних самогласника (алтернација ø: самогласник) и то:

ø: i/o/y - карактеристично за префикс з- (зробити, зіставити, зомліти, зупинити);

ø: i/o/ - карактеристично за префиксе в-, від-, над-, об-, роз- (надсимати, надіслати, надоспіти);

ø: i - најдоследнија алтернација до које долази на споју префикса и корена који почиње сугласником или групом сугласника (увійти, розірвати);

ø: o - карактеристично за префикса воз- (воивеличити, возомнити) и ређе на споју префикса и корена који почиње сугласником или групом сугласника (підставити, піослати);

ø: o/y - карактеристично за с- као аломорф префикса з- (списати, согрішити, суперечити);

ø: e - карактеристично само за префикс пред- (предявити – передбачати).

Аломорфи во- и зо- који се релативно често срећу у руском језику се у украјинском јављају у појединачним случајевима уз корене -рух-, -руш-, -гріш-, -круш-, -твор-. Аломорфи зу-, су- су такође мало фреквентни у украјинском језику и јављају се уз корене: -міст-/міщ-, -переч-, -вод-/водж-, -тен-, -пин-, -стрі-.

2. Асимилација по звучности: јавља се у појединачним случајевима са префиксима од- и воз- (воздвигнути, восторжествувати; одвожити, отверзати) и

доследно када се префикс з- нађе испред безвучних к, п, т, х, ф (зробити, списати).

Избор префикса условљен је лексичким значењем и морфо-фонолошким карактеристикама глагола. Због тога неки глаголи могу да се комбинују са већим, а неки са мањим бројем префикса, а такође постоје и фреквентни префикси, који се могу спајати са већим бројем различитих глагола и они мање фреквентни, који су ограничени само на одређене групе глагола.

Глаголи са значењем дуготрајних, унутрашње ограничених стања и процеса, као што су: абстрагувати, акредитувати, акліматизувати, амністувати, ампутувати, прогресувати, адмініструвати не могу учествовати у префиксалној творби [7, 156]. Најчешће је реч о двовидским глаголима страног порекла или образованих од основа страног порекла, чији је формални показатељ –увати. Ови глаголи ни у српском језику не добијају префиксе (апстраховати, акредитовати, аклиматизовати се, амнестирати, акцентовати, ампутирати, прогресирати, администрирати), такође су двовидски, а украјинском форманту –увати у српском језику одговарају форманти –овати и –ирати/–исати. Изузетак представљају двовидски глаголи словенских основа и двовидски глаголи страног порекла који су се већ одомаћили у језику и могу да учествују у префиксалној и суфиксалној творби (обіцяти — пообіцяти, демонструвати — продемонструвати; ручати — поручати, демонструвати — продемонструвати).

Када је реч о глаголима који могу да учествују у префиксалној творби највећом спојивошћу са префиксима одликују се глаголи са семантиком говорне или мисаоне делатности и глаголи кретања. Глаголи говорне делатности (говорити, сказати, мовити) се у украјинском језику могу спајати са укупно 19 различитих префикса [6], од чега се десет сматрају веома продуктивним: ви-, по-, за-, на-, об-, від-, пере-, до-, при-, під-, про-, роз-. Слична ситуација запажа се у српском језику са префиксима у-, на-, до-, про-, пре-, из-, за-, од-, под-, раз-.

Фреквентност префикса условљена је семантиком или семантичком нијансом коју уноси у глагол чију творбу мотивише. Уколико један исти префикс може модификовати значење глагола на више од једног начина, реч је о појави, која се у лингвистици назива полисемија префикса. Као илустративан пример полисемантног префикса може се издвојити префикс за- који може изражавати чак 12 значења различитих начина глаголске радње у оба језика: ингресивно (залопотати, закорачати); инцептивно (заплодувати, заблистати); инхоативно (завагітніти, заволети); почетно-результативно (завдовіти, завладати); пердуративно (заночувати, задржати се); једнократно (завернути, заборавити); мултипликационо (заколисувати, задиркивати); результативно

(заадресувати, забранити) тотально-об'єкатско (завантажити, затрпати); интензивно-результативно (завчити, запити се); нахнадне радње (заїсти, замезетити), финално-интензивно (залежатися, запричати се) и, као тринаесто, атенуативно значење само у српском језику (залечити) [18, 244].

#### 4. СЕМАНТИКА ГЛАГОЛСКИХ ПРЕФИКСА

Глаголска радња се може посматрати у оквиру локализације, темпоралности и модалитета [13]. Проучаваоци који су се раније бавили семантиком префикса у украјинском или у српском језику нису дали јединствену класификацију значења префикса. На основу коришћене литературе у овом раду дата је следећа класификација основних значења префикса и типичних примера по којој се издвајају: префикси са семом локализације, префикси са семом фаза одвијања радње, префикси са семом интензитета радње, префикси са семом бројности објеката.

Сема локализације је најкомплекснија и најразуђенија сема глаголских префикса. Ово се може објаснити преплитањем различитих просторних или просторних и временских значења у оквиру једног префикса. Најпродуктивнији префикси просторних односа у српском језику су: из-, над-, о-, под-, пре-, пред-, при-, про-, раз-, с-, у-, док су то у украјинском: в-(у-), ви-, від-, до-, з-(с-), за-, над-, о-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-. У оквиру разгранате мреже спацијалних односа, може се издвојити неколико основних просторних значења глаголских префикса:

- Почетак кретања: у оба језика се у овом значењу појављују глаголи кретања са префиксом по- (потрчати, полетети : побігти, полетіти).

- Улазак унутар простора: за означавање уласка у реални или виртуелни простор у оба језика се јавља префикс в-/у- (ући, увійти), док је за украјински језик карактеристичан и префикс за- (зайти).

- Излазак изван простора: у значењу изласка изван неког простора, објекта се у српском језику јавља префикс из- (изаћи), чији је еквивалент у украјинском ви- (вийти).

- Локализација у односу на површину: српски језик бележи префиксе истог облика као што су и предлози над- (надлетати) под- (подилазити): док у украјинском језику за кретање испод површине постоји префикс за- (залізти), а за кретање изнад површине префикс пере- (перестрибувати), коме у српском језику одговара пре- (прескакати).

- Обилажење, кружење: у значењу кружног кретања око локализатора у оба језика се користе префикс о-, об- (обићи, обійти) и префикс за- (заћи за угао: зайти. завернути за ріг) који нема значење обилажења око целог објекта, већ залажење за површину истог до 180 степени.

- Кретање као процес: кретање као пут или процес се у украјинском језику изражава префиксима пере-, про- (переходити, проходити) и у српском префиксима про-, пре- (пролазити, прелазити). Префикс з- обједињује у себи значење кретања као пута са значењем одређивања смера (зійти, сходити) [4, 150]. Овом префиксу у српском језику одговара префикс с- коме је поред значења кретања као пута својствено и значење достизања одредишта (сићи, слетети).

- Приближавање: префикс під- (підійти) у украјинском језику означава прилазак, приближавање неком објекту, док се у српском ово значење изражава глаголима са префиксом при- (прићи).

- Удаљавање: за означавање кретања које има за циљ удаљавање од неког локализатора се у украјинском језику користе глаголи са префиксом від- (відійти), чији је еквивалент у српском префикс од- (одмаћи се).

- Завршетак кретања: у значењу доласка до коначне дестинације користе се глаголи са префиксима при-, до- и над- у украјинском (прийти, доїхати, надїхати) и префикси до-, с- у српском (долетети, слетети).

- Кретање у различитим смеровима: најтипичнији формални показатељ ове врсте кретања је у оба језика префикс раз-/роз- (разлетети се, розлетітися), али се ово значење може изражавати и другим префиксима или комбинацијама префикса у зависности од контекста и значења самог глагола.

- Тотално-објекатски глаголи: Ова категорија глагола је подједнако одређена и спацијално и темпорално, префикси об-, за-, про- и из-/ви- у оба и префикс раз- у српском, односно з- у украјинском су типични носиоци овог значења.

- Префикси са семом фазе радње.

У оквиру лексичко-семантичког поља темпоралности глаголи се могу посматрати кроз фазе радње или стања које означавају.

- Почетак радње: Најтипичнији пример префикса са значењем почетка глаголске радње је префикс за-, који се у оба језика јавља у овом значењу и префикс по- (полетети, побігти). Детаљнијим посматрањем ове фазе радње, у оквиру ње се с обзиром на интензитет радње, спацијална и друга значења може издвојити већи број подзначења, али и велики број префикса који могу имати значење почетне фазе радње као једно од својих значења.

- Трајање радње: Значење наглашеног дуготрајног вршења радње може се изразити префиксом ви-/из-, а трајност је додатно наглашена код имперфективних префиксално-суфиксалних глагола (исписивати, виписувати).

- Завршетак радње: Крајњу фазу радње и стања или сам завршетак истих могу изражавати глаголи са различитим префиксима, као што су на-, з-, за-, по- до-, пере- від и сл. у украјинском и у-, о-, на-, по-, за-, о- у српском. У

оквиру ове фазе глаголи могу изражавати прост завршетак радње или завршетак радње допуњен неким додатним значењем.

- Ограниченост радње: За описивање радње, чије је трајање ограничено се користе префикси про-, пере- (проспати, переночувати) у украјинском и њихови еквиваленти про-, пре- у српском (провести, преседети). Радње ограниченог трајања могу се такође изражавати глаголима са префиксом од- (одлежати), коме у украјинском одговара від- (відсидіти) и другима.

- Анулирање резултата претходне радње: Ово значење је специфично по томе што су у његовој реализацији најчешће заступљени префикси страног порекла, као што су дис- и дез-. Код глагола насталих од именица префиксално-суфиксалном творбом уз учешће сложених префикса као што су обез- (оба језика) и зне- (само украјински) изражава негирање значења (радња, особине, стања) израженог у мотивној основи.

- Понављање радње: У украјинском и руском језику се за виšekратне и поновљене радње користи префикс пере-, који уноси значење обављања неке радње већи број пута или урадити нешто поново (перечитати). Глаголи са овим префиксом се у недостатку одговарајућег еквивалента у српском језику преводе описно (више пута прочитати, прочитати поново). У српском језику се у овом значењу могу користити глаголи са префиксом из- (ишчитати).

- Префикси са семом интензитета.

Глаголска радња се поред темпоралности може посматрати и кроз квантитет. Префикси могу модификовати значење глагола уносећи нијансу интензитета радње.

- Слаб интензитет радње: Радњу смањеног интензитета у украјинском језику означавају глаголи са префиксима при-, по-, під-, над- и пере-, а у српском глаголи са префиксима при-, под-, на- [18, 231]. Пошто су овакви глаголи фреквентнији у украјинском и руском језику, него што је то случај са српским, приликом превођења понекад се могу превести само описно (подрабавувати, підпрацюувати – радити додатно, са стране).

- Јак интензитет радње: Радња довољно јаког интензитета може бити изражена префиксалним (и префиксално-постфиксалним у украјинском) глаголима са префиксима ви- (из-), на- и про-.

- Прејак интензитет радње: Претеран интензитет радње изражава се префиксом пре- (препунити) у српском, чији је украјински еквивалент пере- (переповнити), а коме понекад може одговарати синонимични префикс об- (обпоїти - перепоїти) [18, 213].

- Префикси са семом дистрибутивности.

Приликом посматрања глагола у оквиру квантитета поред интензитета



радње може се посматрати и бројност субјеката или објеката те радње. Осим уобичајене ситуације када се глагол односи на један или неколико субјеката и објеката, која је и најчешћа, могу се издвојити ситуације када се глаголска радња односи на премали или превелики број објеката.

За означавање дистрибутивности се у украјинском језику могу користити глаголи са префиксима по-, ви-, пере-, на-, об-, роз- или комбинацијама ових префикса, док су у српском у овом значењу најчешћи префикси из-, по- и раз-, који такође често учествују у двострукој префиксацији. Сема недовољности објеката, али и недовољне заступљености/интензитета изражена је префиксом недо- у оба језика.

### 5. ЗАСТУПЉЕНОСТ ПРЕФИКСА У ТЕКСТУ

Грађа употребљена за анализу припада књижевно-уметничком функционалном стилу и преузета је из збирки кратких прича Горана Петровића „Све што знам о времену“ на српском језику и „Острво и околне приче“ у преводу на украјински језик, одакле је преузето по 300 примера глагола са префиксима.

У питању заступљености префикса у српском језику резултатати добијени анализом примера из текста приказани су у табели број 1:

| Префикси у српском језику |                  |              |
|---------------------------|------------------|--------------|
| Префикс                   | Број појављивања | Заступљеност |
| Пре-                      | 25               | 8,33%        |
| При-                      | 7                | 2,33%        |
| Про-                      | 20               | 6,66%        |
| По-                       | 44               | 14,66%       |
| Уз-                       | 4                | 1,33%        |
| Из-                       | 25               | 8,33%        |
| На-                       | 17               | 5,66%        |
| С-                        | 23               | 7,66%        |
| О-                        | 27               | 9%           |
| Од-                       | 16               | 5,33%        |
| Об-                       | 1                | 0,33%        |
| За-                       | 36               | 12%          |
| Су-                       | 1                | 0,33%        |
| Под-                      | 2                | 0,66%        |
| До-                       | 17               | 5,66%        |
| Раз-                      | 19               | 6,33%        |
| У-                        | 16               | 5,33%        |
| Мимо-                     | 1                | 0,33%        |

Табела 1: Заступљености глаголских префикса у тексту на српском језику

У прикладу тексту на сербському мові з'являється усього 18 глагольних префіксів. Як найзаступлениші префікси виділяються по- і за-, згодом сліди вельми заступлени о-, пре-, из-, с-, і релативно заступлени раз-, про-, на-, од-, до-, у-. Префікси при- і уз- су се показали як ређе заступлени, док су се як изузетно ретко заступлени виділили: мимо-, су-, об-, под-.

У питанні заступленості префікса у українському мові результати доби́єні аналізом прикладу з тексту показані су у таблиці број 2:

| Префікси у українському тексті |                  |               |
|--------------------------------|------------------|---------------|
| Префікс                        | Број з'являва́ня | Заступленість |
| Пере-                          | 23               | 7,54%         |
| При-                           | 18               | 5,9%          |
| Про-                           | 18               | 5,9%          |
| По-                            | 53               | 17,37%        |
| Ви-                            | 30               | 9,83%         |
| На-                            | 10               | 3,28%         |
| З-                             | 37               | 12,13%        |
| О-                             | 7                | 2,3%          |
| Від-                           | 11               | 3,6%          |
| За-                            | 38               | 12,45%        |
| Над-                           | 1                | 0,32%         |
| Під-                           | 13               | 4,26%         |
| До-                            | 11               | 3,6%          |
| Роз-                           | 24               | 7,86%         |
| У-                             | 10               | 3,28%         |
| Пред-                          | 1                | 0,32%         |

Табела 2: Заступленості глагольних префіксів у тексті на українському мові

У тексті на українському мові з'являється усього 16 глагольних префіксів, між ними як переконливо найзаступлениші виділяються префікси по-, а за ним як вельми заступлени сліди префіксів за- і з-. Релативно су частішими і префікси пере-, ви-, роз-, при- і про-, нешто ређе се з'являють о-, від-, під-, до-, на- і у-, док су префікси пред- і над- у цьому тексті изузетно ретко заступлени.

Порівнянням доби́єних даних можна се закључити да обидва мови мають багату інвентар різних глагольних префіксів, од яких су у обидва мови найзаступлениші по- і за-, а також су изузетно заступлени і з- (с-), ви- (из-), пере- (пре-). Коли є мова про різниці, вони су найбільш помітні код префікса о-, який є у сербському мові знатно заступлениші, ніж у українських і префікс під- який се у українському мові знатно частіше, ніж под- у сербському.

Аналіз окремих аспектів префіксального творіння глаголів у сербському і

українському мові дала је следеће закључке:

1. Иако је реч о два сродна језика из исте језичке породице, статус префиксалне творбе је различит; речи настале префиксалном творбом се у украјинском мові сматрају изведеницама, док се у српском сврставају у сложеніце.

2. Префикси могу имати функцију промене глаголског вида и/или уношења семантике у глагол (код глагола са везаним основама) или промене већ постојеће (код пунозначних глагола).

3. Када је реч о глаголским категоријама, префиксација је повезана са граматичким категоријама вида и прелазности на такав начин што може служити као један од начина стварања видских парова и преласка интранзитивних глагола у транзитивне.

4. Поред уобичајене префиксалне творбе, где се на глагол додаје један префикс, у оба језика постоји вишеструка префиксација којом настају двопрефиксални, ређе тропрефиксални глаголи. Најчешће се у оваквој творби учествује префикс по- у оба језика и префикс из- у српском.

5. У вези са фонетским променама до којих долази на спојевима префикса и глагола основа примећује се да српски језик бележи више врста сугласничких промена, док су у украјинском вокалске промене разноврсније него у српском.

6. За глаголе говорне делатности и глаголи кретања карактеристична је могућност спајања са највећим бројем различитих префикса.

7. Већина префикса су полисеманти, а синонимија међу префиксима је честа појава.

8. Префикси могу имати спацијална, темпорално-квантитативна и модална значења, због честог преплитања ових значења тешко је дати њихову јединствену класификацију.

9. Најзаступљенији префикси у оба језика су по- и за-, што је вероватно мотивисано великим бројем значења које могу остваривати, али и чињеницом да по- као најзаступљенији међу префиксима може учествовати и у двопрефиксалној творби.

### ЛИТЕРАТУРА:

1. *Андресва Т.В.* Префіксальний спосіб творення тотивних дієслів / преузето 08.01.2011. са сајта "Култура мови": [http://www.usnauka.com/29\\_DWS\\_2009/Philologia/53887.doc.htm](http://www.usnauka.com/29_DWS_2009/Philologia/53887.doc.htm); 2. *Ванівська О.* Роль префіксів в утворенні видових пар // *Іноземна філологія*. – 2009. – Вип. 121. – С. 245-250; 3. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови. – К.: Університетське видавництво "Пульсари", 2004; 4. *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наукова

думка, 1988; **5.** *Вихованець І.Р., Карпиловська Е.А., Клименко Н.Ф.* Изучаем украинский язык. Расширенный курс. – К.: Либідь, 1993; **6.** *Гірняк П.С.* Структурно-семантична організація словотворчих гнізд з базовими дієсловами мовлення в українській мові 19-20 ст.: Неопублікована докторська дисертація. – Донецький державний університет, 1999; **7.** *Горпинич В.О.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – К.: Вища школа, 1999; **8.** *Грицик Н.І.* Прийти, добігти, надлетіти / преузето 10.01.2011. са сайта "Культура мови": <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine18-21.pdf>; **9.** *Грицкат І.* Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста /граматичка/ перфективизација путем префиксације // Наш језик. – Књ.4. – Београд, 1967; **10.** *Клајн И.* Творба речи у савременом српском језику. – Београд: ЗУНС, 2003; **11.** *Ковалик І.І.* Вчення про словотвір. – Львів: ЛДУ, 1961; **12.** *Леонова М.В.* Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К.: Вища школа, 1983; **13.** *Марућ А.* Перфективност радње изражена префиксалним глаголима у српском и словачком језику // Славистика. – 2002. – Бр. 6. – С. 235-241; **14.** *Мацюк З.* Типи словозміни українського дієслова як лінгводидактична проблема // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Вип. 3. – С. 235-241; **15.** *Назарова І.С.* Дієслова на -а(-я-), -ува(-юва-) в сучасній українській мові // преузето 10.01.2011. са сайта "Культура мови": <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine5-6.pdf>; **16.** *Панцьо С.Є., Бабій І. М.* *Лесняк Н.І.* Сучасна українська літературна мова "морфеміка і словотвір", Конспекти лекцій (предмет: Сучасна українська літературна мова). – Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний інститут імені Володимира Гнатюка, 2004; **17.** *Пономарів О.Д.* Сучасна українська мова / За редакцією О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2001; **18.** *Поповић Љ.* Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе. – Београд: Филолошки факултет, 2008.

*Дем'яненко Н.Б. (Київ, Україна)*

### **Польські запозичення у поетичних творах Лесі Українки**

*У статті розглянуто та проаналізовано полонізми у творчості Лесі Українки, представлено їх приклади в поетичній спадщині поетеси.*

**Ключові слова:** полонізми, лексеми, лексичні одиниці.

*В статье рассмотрены и проанализированы полонизмы в творчестве Леси Украинки, приведены их примеры в поэтическом наследии поэтессы.*

**Ключевые слова:** полонизмы, лексеми, лексические единицы.

*The article analyses the causes of Polish borrowings use in L.Ukrainka's creative works as well as presents their examples in the poetic legacy of the poetess.*

**Key words:** the Polish borrowing, lexeme, lexical units.

Спадщина Лесі Українки належить всесвітній скарбниці художнього слова. Її творчість неможливо належним чином оцінити, настільки багатограним є її талант: поет-лірик, автор ліро-епічних поем, драматург-новатор, перекладач, публіцист, критик, активний громадський діяч. Її найкращі твори позначені намаганням поєднати «гармонію ідеалу з життєвою правдою», що стало однією з істотних особливостей її творчого методу, визначеного самою поетесою як новоромантизм. Дуже влучно сказала про Лесю Українку Л. Старицька-Черняхівська: «Хто хоче знати життя її серця, хай читає її твори». Лесю Українку називають у народі Дочкою Прометея, бо вона пройнялася творчістю Тараса Григоровича Шевченка і понесла далі естафету правди, добра і людяності; її лірика сповнена глибокої пристрасті, ніжної задушевності, щирої любові до рідної землі, навколишньої природи, до свого нескореного народу.

«Слово» Леся Українка цінує дуже високо. Її мова — це зразок інтелектуальної літературної мови Східної України на початок ХХ ст. Метою нашої наукової розвідки є вивчення полонізмів у творчій спадщині великої української поетеси. Об'єкт і предмет дослідження обрані не випадково, адже Леся Українка володіла польською мовою, нею також володіли близькі поетесі люди. Досягнення мети дослідження забезпечувалося вирішенням таких завдань: вивчення факторів українсько-польської двомовності Лесі Українки; відбір полонізмів, що використані в поезії Лесі Українки; аналіз ролі полонізмів у текстах, з'ясування можливих причин їх вживання. Методом суцільної вибірки з поетичної спадщини Лесі Українки (I-II томи) [7] була здійснена вибірка лексичних одиниць мови. За допомогою порівняльного методу проаналізовано мовні контакти генетично споріднених української та польської мов та будову й функції полонізмів у текстах.

Питання українсько-польської двомовності Лесі Українки важливо розглядати у взаємозв'язку з її родинним оточенням. Увагу привертає генеалогічне древо письменниці. Її предки по батьковій лінії перебували на службі у польських королів. Один з них, Петро Косач, шляхтич Польської Корони, відзначився у війську Яна Собеського (1673 р.). У роду Драгоманових (рід матері) високо цінувалося українське слово, любов до якого Олена Пчілка зуміла передати своїм дітям. Леся Українка виховувалась і навчалась у середовищі високо освіченої української інтелігенції. Її мати дбала про гарну освіту для своїх дітей. У системі цієї освіти основне місце посідали іноземні мови, у тому числі польська мова, знання якої у колах тогочасної інтелігенції було явищем звичним. Останнє пояснюється багатьма факторами, серед яких історія українських і

польських земель, тісні зв'язки польської шляхти з Україною та особливе ставленням української інтелігенції до представників польського народу. У середовищі прогресивно налаштованої української інтелігенції поляки вважалися взірцем нескореності та волелюбства. Часто у повсякденному мовленні української інтелігенції польська мова використовувалася поряд з українською, змішувалася з нею, а потім поширювалася на ділові стосунки, художню творчість. Цілком можливо, що саме так було і в родині Косачів, зокрема у мовленні майбутньої поетеси.

Початкову освіту Леся Українка здобувала в домашній умовах під керівництвом "любої мамочки", яка забезпечила гідний розвиток природних здібностей своєї доньки. У чотири роки, як стверджувала Ольга Косач, Леся вже вправно читала, у шість років охоче декламувала «Русалку» Адама Міцкевича, читала з братом «Пана Твардовського» [2, 14]. Поетеса володіла європейськими мовами, серед яких була й польська, до якої вона призвичаїлася, коли у меншої сестри Олі була няня-полька. Пізніше в одному з листів до Михайла Павлика поетеса писала, що знає польську мову на рівні викладання лекцій. У спогадах Ольга Косач-Кривенюк згадує, що під час перебування в Одесі Леся з матір'ю, сестрою Олею та братом кілька разів були у католицькому костьолі, щоб послухати гру на органі і казання різними мовами (італійською, французькою, польською) [2, 46]. Підтвердженням того факту, що Леся Українка вільно володіла польською мовою, читала польськомовну літературу, є листи поетеси. В одному з них вона повідомляє матері, що від В. Самійленка одержала переклад пісень Г.Гейне польською і звіряє зі своїми перекладами. У книзі Анатолія Костенка «Леся Українка: художньо-документальна біографія» є розділ «До Берліна через Варшаву», де автор описує перебування Лесі Українки у Варшаві [1, 183-185]. Отже, Леся Українка свідомо або підсвідомо використовувала одиниці інших мов, серед яких були полонізми.

Досліджуючи питання полонізмів у творчості Лесі Українки, ми звернулися до лінгвістичного визначення цих одиниць. Всі лексикографічні джерела (як українські, так і російські) майже однаково описують цей термін: полонізм – слово або мовний зворот, запозичені з польської мови. Давши власне визначення полонізму, ми розширили його: полонізми – це слова, їх сполучення або ідіоми, які потрапили в лексику з польської мови або через її посередництво, зберігши ознаки джерела, що й дозволяють кваліфікувати ці одиниці як іншомовні. Для паралельного функціонування з терміном «полонізм» ми вводимо поняття «слова польського походження», даючи йому тлумачення: слова польського походження – 1) лексики, в яких до

запозиченого польського кореня в процесі словотвору приєднані суто українські афікси; 2) лексеми з українським коренем і польськими афіксами, утворені за моделлю українського та/або польського словотворення.

Як правило, запозичення з польської мови в українську потрапляють починаючи з 16 століття та виділяються за збереженням певних маркуючих фонетичних ознак: наявності носових (вензель, плентатись, гемба, слонко), певних характерних звуків (дзбан, живий (польськ *gżeżywu*), звукових сполучень (бидло, бодлак). Переважно за такими ознаками можна окреслити певний шар польських запозичень, які, в основному, зосереджуються в прикордонних регіонах, однак часом зустрічаються на всій українській території.

На початок XX ст. у літературно-мовному процесі функціонувало близько 130 чистих полонізмів з таких тематичних груп: службові/неповнозначні слова: *аби* (*aby*), *але* (*ale*), *але ж* (*ale ż*), *бо* (*bo*), *з* (*z*), *з-за* (*zza*), *коло* (*koło*), *поза* (*poza*), *чи* (*czy*); назви предметів: *гак* (*hak*), *закрутка* (*zakrętka*), *кашкет* (*kaszkieta*), *кулька* (*kulka*), *куля* (*kula*), *ліжко* (*łóżko*), *труна* (*trumna*), *черевик* (*trzewik*); установи: *кав'ярня* (*kawiarnia*), *шинок* (*szynk*), *шпиталь* (*szpital*); абстрактні назви: *ласка* (*łaska*), *лихо* (*lichota*), *пекло* (*piekło*); назви споруд: *кут* (*kąt*), *паркан* (*parkan*), *сходинка* (*shodek*), *цементар* (*cementarz*); географічні назви: *місто* (*miasto*); терміни: *питання* (*zapytanie*); позначення осіб: *злодій* (*złodziej*), *наречений* (*narzeczony*); назви речовин: *наній* (*napój*), *повітря* (*powietrze*); процеси: *запалення* (*zapalenie*), *зволікання* (*zwłoczenie*); кольори: *червоний* (*czerwony*); явища природи: *блискавка* (*błyskawica*), *бруд* (*brud*); військові об'єднання: *варта* (*warta*); кількісні характеристики: *вартість* (*wartość*), *крок* (*krok*); відрізки часу: *рік* (*rok*), *час* (*czas*); характеристики якості: *гідність* (*godność*); назви істот: *крук* (*krak*); назви рослин: *смерека* (*smereka*); збірні назви: *здобич* (*zdobycz*), *купа* (*kupa*), *решта* (*reszta*), *тортури* (*tortury*); назви частин тіла: *око* (*oko*), *потилиця* (*potylicia*), *шкіра* (*skóra*); геометричні фігури: *коло* (*koło*), *круг* (*krąg*); назви ознак: *великий* (*wielki*), *виборчий* (*wyborczy*), *винний* (*winny*); незмінні слова: *зрештою* (*zresztą*), *несподівано* (*niespodziewanie*), *по-друге* (*po drugie*); слова на позначення дії: *загоїти* (*zagoić*), *зазначити* (*zaznaczyć*), *замкнути* (*zamknąć*). Як бачимо, одиниць не так багато у кожній з груп. Це свідчить про те, що процес запозичення з польської на поч. XX ст. не був надзвичайно активним, адже для цього не було ані культурних, ані мовних причин [6].

Полонізми в українських пам'ятках писемності досліджував Іван Огієнко [3], вони зафіксовані дослідниками юридичних документів різних історичних періодів розвитку України [8]. Українсько-польські мовні контакти були

предметом досліджень у славістиці [4, 5]. Полонізми часто зустрічаються в творах художньої літератури, адже представники польської національності, які стають митцями слова, через свої твори несуть слово рідної мови в широкі маси українців. Поширенню полонізмів сприяють діячі української літератури, вживаючи їх у творах та приватному листуванні. Безперечно, полонізми мають місце й у живому народно-розмовному мовленні українців, адже материнська мова поляків, які проживають в Україні, у більшій або меншій мірі впливає на українську мову, якою вони спілкуються як у повсякденному побутовому житті, так і в громадській, політичній, економічній та інших видах діяльності. Місце і роль полонізмів у творчості українських поетів, прозаїків, драматургів і публіцистів мало досліджені.

З огляду на вищезазначене дослідження полонізмів у творчій спадщині діячів української літератури на різних мовних рівнях становить науковий інтерес. Дослідивши тексти поезії Лесі Українки, ми вибрали близько 100 мовних одиниць, що кваліфіковані нами як полонізми. Вони репрезентують фонетико-графічний, лексико-семантичний, словотвірний та граматичний рівні. Для епістолярію поетеси характерне використання польськомовних вкраплень у вигляді окремих слів, словосполучень і цілих фраз.

Лексичні полонізми в поетичній спадщині Лесі Українки умовно можна поділити на декілька груп. Так, значний шар полонізмів становить загальноновживана лексика. Ці слова пов'язані зі сферою взаємин між людьми. Сюди належать переважно дієслова, дещо рідше іменники. Наприклад, поетесою ужитий лексичний полонізм *обходити*, в якому спостерігаються деякі зміни на фонетичному рівні (пол. *obchodzić*). Його еквівалентом в українській мові є слова відзначати, святкувати (для порівняння: в українській мові слово *обходити* має 9 значень). У творчому доробку поетеси простежується ціла низка полонізмів, які можна віднести до групи загальноновживаної лексики, а саме, *зважити* (*zważyć* – врахувати, взяти до уваги), *викеровувати* (*wykierować* – спрямувати, направити, виховати), *уряджуючи* (*urządzać* – влаштовувати).

Значне місце серед лексичних полонізмів у творчості Лесі Українки посідають ті, що належать до експресивної лексики. Це переважно прикметники та прислівники, які виражають якісну оцінку предметів, наприклад: *знакомита* (пол. *znakomity* – чудовий, прекрасний), *доткнуто* (пол. *dotkliwy* – дошкульний, нестерпний, тяжкий), *святчна* (пол. *święteczny* – святковий). Частина лексичних полонізмів, що вжиті Лесею Українкою, семантично пов'язані зі сферою культурно-офіційного життя, а саме: урядування, освіти, медицини, наприклад: *одчит*, *герезія*, *конто*,



*квестія курація, діаріуш* (відповідно пол. *odczyt* – доповідь, промова; *herezja* – ересь, дурниця; *konto* – рахунок, *kwestia* – питання, проблема, *kuracja* – лікування, *diariusz* – хронологічний опис щоденних подій, книга, в якій здійснюється цей опис).

Значна кількість полонізмів з текстів Лесі Українки належать до абстрактної лексики, наприклад: «тутешній наш *триб* життя» (*tryb* – спосіб), «носитиму його рік, поки не буде з того якого *скутку*» (*skutek* – наслідок), «се так звані *видатки* на агітацію» (*wydatek* – витрата), «за се я часами почуваю немов якусь *уразу* до мами» (*uraza* – образа), «і ніякого *трафунку* лихого не сталося з нами» (*trafuntk* – випадок), «при такій *звинності* якось уживається фундаментальність у всьому» (*zwinność* – спритність), «переїде на другу квартиру, бо в сій ... *вілгость*» (*wilgość* – вогкість, вологість).

Чимало полонізмів загальновживаного шару лексики знаходимо в поезії Лесі Українки. Наведемо деякі приклади:

Вона іде! Непереможна сила  
Мене примушують за нею простувати  
По темних, тісних *хідниках*

«Сон»

Ось тільки йде який мізерний *шпиг*  
гарячим оловом так влучно почастую,  
що звалиться поганець миттю з ніг  
«Загублена дитина»

Як вона вуста розкрис, щоб напитись поцілунку,  
Я п'янію і без *трунку*!

«Ліричні пісні давнього Єгипту»

Глянула вона й кивнула  
Так *зальотно* і жадібно

«Атта Троль»

Я не боюсь бунтівників,  
у мене з ними згода,  
я не покличу козаків  
мені то *невигода*

«Практичний пан»

Що могли, то те давали,  
Він до всього був *догодний*

«Давня казка»

І завжди я носив святую ту покрасу  
І *святоблівість* то мою з'являло

«Самсон»

*Шлафрок*! Тридцять шість царів  
За сухий і теплий *шлафрок*!

«Атта Троль»

Північ, мов танцюристка в *сдвабній* личині  
Скаче, світить очима, регоче й гуде

«Сірома»

Темна хмара, а веселка ясна.  
Що ти робиш, дівчино нещасна?  
Ореш тугу, сієш на ній смуток,  
Схаменися, який з того *скуток*?  
«Темна хмара, а веселка ясна»  
На подушці оксамитній доли  
Спочивала золота *пантофля*.  
«Пророчий сон патріота»  
Осінь холодная, осінь *вільготна*  
Панує у нас  
«Співець»  
Очі в них од сліз *вільготні*  
«Атта Троль»  
І брала я тоді паперу *картку* білу  
«Я бачила, як ти хилився додолу»  
Ми лицарі всі без догани й страху,  
Ми в серці ховали не марну *пиху*,  
А *цноти*, що зрощує слава  
«Граф фон Ейнзідель»

У вірші «Грішниця» знаходимо цікавий приклад семантичного полонізму: «Сліпая *милисть* – се для мене кара», де слово *милисть* має польську сему – «любов» (для порівняння: в укр. мові лексема «милисть» включає семи: 1) доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь; вияв жалості, милосердя, помилування; 2) дар). В.Симович у своїх спогадах про Лесю Українку та її перебування на Буковині розказує, що поетеса «...ує дуже боронила таких слів, що їх сама часто вживала у своїх творах, як: цнота, розпач та урочий... На аргумент, що це явні полонізми, ...вона відповідала: "Що мені від того, що вони були колись польські? Тепер їх уживає український нарід на Волині, і то вже здавна. Вони вже наші, гарні, мені подобаються, й тому я їх уживаю» [2, 26]. Так поетеса декларує своє ставлення до полонізмів.

Слово велемудрі в поезії «Народ пророкові» зі стилістичної точки зору являє собою різновид тропа, а саме гіперболи, адже лексема «мудрі» дає вичерпну характеристику-ознаку слову «наука», проте поетеса додає польськомовну складову «веле»-, чим гіперболізує цю ознаку і у такий спосіб глузує з героя твору.

Так, тепер здається тобі,  
Що вже й світ не видав стільки муки,  
Скільки ти від народу прийняв  
За свої *велемудрі* науки.

За польською словотвірною моделлю утворені слова *замір*, *запевне*, які зустрічаються у багатьох поезіях Лесі Українки:

Сльозами змий оту лихую пляму,  
Що положив гидкий, ворожий *замір*  
«Грішниця»

Кажуть, весь поміст у пеклі  
З добрих *замірів* зложився!  
«Давня казка»  
Тут поет на те: «*Запевне*,  
Треба пташечці принади!»  
«Давня казка»  
*Запевне*, бридко між гадюк попасти,  
Та я їх не боюсь, суд не страшний для мене...  
«Грішниця»  
І ми одна одну *запевне* зрозумієм  
«Грішниця»

Польські суфікси *-с(a)*, *-isch-* утворюють іменники зі значенням особи, що виконує дію, або характеризується за нею:

Келле, *радця*, при посольстві,  
Як в шинку при люльці й пиві,  
Мав дискусію зо мною  
«Атта Троль»  
З милим посміхом *цариця*  
Запевняє, що з літами  
Цар на голову став слабший,  
Зве його «*лінюх*» та «Шелінг»  
«Атта Троль»

У поезіях Лесі Українки чимало слів з польським префіксом *od-*, наприклад:

В мислях ніколи коханим тебе не *одважусь* назвати  
Я часто питаю себе: чи кохаю? – *одказую*: ні!  
Дивлюся на тебе й не можу *одвести* очей...  
«На мотив з Міцкевича»  
Темно-червонеє світло,  
Неначе той *одблиск* пожежі,...  
Темряву ночі розсунув  
«Завітання»  
Ледве на місяць наплине прозора хмара,  
Коло на ній засіє, мов *одсвіт* далекий веселки  
«Весна зимова»

У творах та листах Лесі Українки чимало фонетичних полонізмів. Під впливом польської мови поетеса використовувала невластиву для української мови фонетичну форму деяких слів, наприклад:

Кажуть, голод в них почався, –  
Якщо правда, дуже жаль.  
Я б зібрався, розпитався,  
але ж нині маю *баль*...  
«Веселий пан»

Етимологічний словник української мови свідчить, що ця лексема через польську та російську мови запозичена з французької. Дуже поверхнєве, на нашу думку, припущення, що звукову оболонку «баль» поетеса використала лише для рими: *жаль* – *баль*. Саме звукова оболонка цього

слова дозволила їй додати ще одну рису в характеристиці персонажа, який використовуючи польське за звучанням слово, прагнув підкреслити своє шляхетне походження і поведінку. У поезії «Атта Троль» зустрічаємо граматичну форму «вальця» (укр. відповідник «вальса»), яке є аналогічним прикладом використання полонізму:

Отакі цікаві пари  
Стали *вальця* витинати  
Скрізь по залі. Вид цікавий,  
Страх і сміх було дивитись!

Поставивши поряд зі словом «вальця», в якому виразно представлена польська вимова, українське слово «витинати», що має знижене стилістичне забарвлення, Леся Українка підкреслила недоречність такого поєднання, що створило ефект комічного, про що сама ж поетеса сказала двома рядками нижче: «Страх і сміх було дивитись». У поезії «Надсонова домівка в Ялті» з циклу «Кримські спогади» у невеликому контексті одразу декілька полонізмів.

*Тута* *остатні* «огні догоріли»,  
*Тута* *остатні* «квітки облетіли»,  
Тільки *зосталася* муза одна,  
Що не лишила співця до могили,  
*Тута* витає сумна.

Тричі використане слово «тута», що близьке за звучанням до польського «tutaj» (укр. відповідник – тут, отут), двічі слово «остатні» (пол. ostatni, укр. останні) та дієслово «зосталася», що близьке до польського дієслова *zostać się* (укр. залишатися). Цікавим фактом виявилось те, що у наступних виданнях творів поетеси, наприклад, видання 1981 року у 4-х томах, 1986 року в 2-х томах, в цих рядках знаходимо слово «останні» без жодних коментарів з боку видавця або упорядника. Можна припустити, що у таких спосіб видавці пристосували авторське мовлення до літературної мови, її усталених форм.

У поезії «Пан народовець» читаємо:

Ось послухайте, Іванцю,  
Я ж добра вам *жичу*,  
Я надумав видавати  
*Часопись* мужичу...

Вкладаючи у уста народовця полонізми *жичу* (пол. *zyszyć*, укр. зичити, бажати) та *часопись* (пол. *czasopis*, укр. часопис) поетеса підкреслює відірваність від народу так званого борця за народ. Він силиться підкреслити свою освіченість, знання, зокрема польської мови, хоча сам уживає польський іменник чоловічого роду як іменник жіночого роду. Так поетеса сміється над персонажем. У цій же поезії знаходимо випадки авторської стилізації мови персонажу. Пан народовець каже:

Нащо вам здалася тая

мудра *політика*,  
Тільки часу марнувати –  
Сварка, *біятика*.

Поетеса спеціально ставить наголос у слові «політика» на другому від кінця складі, підлаштовуючи його ще до одного полонізму – *біятика* (пол. *bijatyka*, укр. бійка, сварка). Звукову форму польської мови має прикметник у передмові до вже згаданої поеми «Атта Троль»: «Князь-мурин, що виходить з початку поеми з білого шатра, немов якась місячна темрява, має чорну лобку з чорним обличчям, обманним білими струсевими перами».

Досить часто в поезіях Леся Українка використовувала слова *злото*, *злотистий*, які не мають повноголосся (порівняймо: *złoto*, *złocisty* – золото, золотистий).

Вже й на горі, у будинках вогнів  
Небагато лишилось  
Злотом червоним горіти  
«Відгуки»  
Мов зачарований, стоїть Бахчисарай.  
Шле місяць з неба промені *злотисті*,  
Блищать, мов срібні, білі стіни в місті,  
Спить ціле місто, мов заклятий рай.  
«Бахчисарай»

Лексема з неповноголоссям, що обрана поетесою, викликає асоціації багатства, розкоші.

У рядках поеми «Атта Троль» давнє біблійське ім'я Йосип поетеса вживає на кшталт польського відповідника *Jozef*.

"Вліво, вліво, вбік, - сказав я, -  
Мій поклон отцю *Йозефу*!"

Граматичних полонізмів у поетичній Лесі Українки незначна кількість. У рядках поезій читаємо:

У палати королівські  
Загостили жалі, туга,  
се були найвищі гості,  
та прийшли без *етикети*.  
«Королівна»  
І кидались невільники-народи  
стогнали глухо, скрикували з *болю*  
«Упоєнні на бенкетах кривавих»

У першому прикладі жіночий рід іменника робить його граматичним полонізмом (порівняймо: *etykieta* – жін. рід, етикет – чол. рід), у другому прикладі польському *z bolu* відповідає українське від болю.

У поезії Лесі Українки знаходимо порядок слів, що є характерним для польської мови, наприклад:

Була *весна весела, щедра, мила*,

Промінням грала, сипала квітки.

Отже, місце народження Лесі Українки, її родинне оточення, володіння європейськими мовами, у тому числі й польською, спілкування з письменниками, громадськими та культурними діячами західних регіонів України пояснює наявність значної кількості полонізмів у її літературній та епістолярній спадщині. Полонізми простежуються на фонетико-графічному, лексико-семантичному, словотвірному та граматичному рівнях. Ці слова не засмічують мови поетеси, а, навпаки, роблять її більш виразною, справляючи неповторне враження від надзвичайно ерудованої, освіченої, неординарної особистості.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Костенко *Анатоль*. Леся Українка: художньо-документальна біографія. – К.: Дніпро, 1985. – 393 с.; 2. Мороз *М.О.* Літопис життя і творчості Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1992. – 630 с.; 3. Огієнко *І.* Українська літературна мова XVI ст. – Варшава, 1930. – Т.1. – 520 с., Т.2. – 192 с.; 4. Романова *Н.П.* Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 41–50; 5. Романова *Н.П.* Словообразование и языковые связи: украинско-польские связи. – К.: Рад. школа, 1989. – 190 с.; 6. Ткач *Л.О.* Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX ст. (зовнішні чинники) // Мовознавство. – 2000. – № 6. – С.22 –29; 7. *Українка Леся*. Зібрання творів у дванадцяти томах. – К.: Наукова думка, 1979; 8. Худаш *М.Л.* Лексика українських ділових документів кінця XVI – поч. XVII ст. – К., 1961.

*Зайченко Н.Ф., Гавриленко Ю.Ю. (Київ, Україна)*

### **К вопросу становления узуальной семантики неологизмов и их лексикографической разработке**

*У контексті неології досліджуються особливості становлення і розвитку значення окремих ключових інноватів перехідної епохи; з'ясовуються фактори, що зумовлюють специфіку лексикографічного опрацювання соціокультурних лінгвореалій.*

**Ключові слова:** неологія, неологізм, неографія, ідіомантичність, переклад.

*В контексте неологии исследуются особенности становления и развития значения отдельных ключевых инноватов переходной эпохи; выясняются факторы, обуславливающие специфику лексикографической разработки социокультурных лингвореалий.*

**Ключевые слова:** неология, неологизм, неография, идиоматичность, перевод.

*Peculiarity of formation and development of importance of the certain key innovators of transitional period and conditioning factors of specific of lexicographic development of socio-cultural linguistic realities are researched in the context of neology.*

**Key words:** *neology, neologism, neography, idiomatic, translation.*

Активизировавшийся с 60-х гг. прошлого века интерес лингвистов к процессам неологизации в настоящее время выливается в оформление самостоятельной отрасли языкознания – неологии, о чем свидетельствует, в частности, анализ последних публикаций отечественных и зарубежных исследователей, посвященных инновационным процессам в русском, украинском, чешском и других славянских языках. В ряде работ определяются методологические и методические подходы к изучению неологизмов в контексте динамических процессов в языке, уточняется терминологический и понятийный аппарат неологии и неографии, а также статус неологизмов, критерии их классификации (В.В. Дубичинский, Н.Р. Емчура, Е.А. Карпиловская, Н.Ф. Клименко, Т.В. Попова, Л.В. Туровская). На ряду с этим неологические единицы исследуются в отдельных аспектах – системно-структурном; когнитивно-номинативном; социолингвистическом и прагмалингвистическом; семантико-словообразовательном и формально-деривационном; функционально-коммуникативном; нормативно-кодификационном и др. (см. некоторые публикации последних лет [1]).

Каждый из названных аспектов (их перечень не является, разумеется, исчерпывающим) можно рассматривать как отдельное направление в неологии, фактологической основой которого выступают различные группы инноватов

- семантические и словообразовательные;
- заимствованные и возникшие на базе внутренних ресурсов того или иного языка;
- сгруппированные по тематическому, лексико-семантическому, стилистическому, хронологическому или какому-либо другому критерию.

Вместе с тем объектом пристального внимания ученых становятся не только группы, недифференцированный массив неологической лексики, но и отдельные новообразования. В первую очередь это касается инноватов, представляющих собой «слова-вехи», «слова-ключи» - яркие приметы определенных периодов жизни этнолингвосоциума [2].

В этом случае предметом анализа является как комплексное описание неологической единицы и ее производных (неологизм беспредел и его

производные [3]), так и различные структурно-семантические, функционально-коммуникативные и другие особенности подобных неологизмов, таких, как, например *майдан, оранжевый* [4].

Цель настоящего исследования состоит в выявлении фактов, влияющих, на становление и развитие значения отдельных ключевых для переломной эпохи инноватов, определяющих особенности лексикографической разработки таких единиц в толковых и двуязычных словарях.

Объектом рассмотрения послужили русские лексемы *перестройка* и *беспредел*.

В своей статье 1992 года «Русская лексика эпохи перестройки» Л.А. Вербицкая, в частности, отмечает «Всегда считалось, что для языковых изменений нужен большой срок, что даже 30-50 лет – период, за который существенных различий возникнуть не может. вместе с тем при определенных исторических условиях даже период в 5-6 лет может оказаться достаточным для весьма заметных изменений в языке, прежде всего в лексическом составе. Именно такие условия сложились в нашей стране в последние годы. Перестройка и гласность не только коренным образом изменили нашу жизнь, но, как лавина, вклинились в речь» [5]. Естественно, русская, лексика эпохи перестройки – пополнилась и другими актуальными словами, связанными с внедрением принципа демократии в социально-политическую жизнь на постсоветском (шире – постсоциалистическом) пространстве. Подобные процессы наблюдались и в других славянских языках: укр. *розбудова (розбудова державності, духовності) перебудова*, чешск. *sametovy (sametova revoluce, sametka* – «бархатная революция») и др.

За прошедшие четверть века в русском языке нашла свое вербальное отражение не только «эпоха перестройки», но также «эпоха беспредела» и «эпоха гламура». Весьма показательным в отношении двух последних «эпох» является заголовок одной из статей еженедельника «2000» - «От беспредела до гламура», свидетельствующий, кроме прочего, о динамическом состоянии языка, в котором на определенном временном срезе новообразования соседствуют со «старыми» словами или же доминируют (как, к примеру, заполнившее в самое последнее время медийное пространство *селебритис* вм. *знаменитости*); меняют свой статус инновационной единицы речи на место в словарном составе языка или даже переходят в разряд историзмов вместе с реалиями ушедшей эпохи.

Появление неологизмов всегда ограничено соответствующими территориально-временными рамками. Так, семантические инноваты



*перестройка*, *гласность* появились в русском языке в середине 80-х гг. прошлого века на тогда общем для России и Украины советском пространстве и синхронно стали употребляться в украинском языке (*перебудова*, *гласність*) наряду с возникшим на украинской почве семантическим неологизмом *розбудова*. Начало «лихих девяностых» ознаменовалось появлением русской лексики *беспредел* в новом, общественно-политическом значении, фиксировавшейся до этого в воровском жаргоне [6]. А уже в начале века двадцатого в украинский, а затем и во все языки мира вошли инноваты *майдан* и *помаранчевий* (рус. *оранжевый*) в качестве доминирующего в этот период (те же упомянутые 5-6 лет) «слова-вехи».

Предлагаемые дальше результаты наших наблюдений основываются на более детальном рассмотрении двух слов – *перестройка* и *беспредел*. Слово *перестройка* в русском языке зафиксировано с 1704 года и вплоть до середины 80-х гг. двадцатого столетия имело значение, отличное от того, с которым оно вошло затем в русскую лексику эпохи перестройки.

В словаре Даля слово *перестройка* (перестроивание, перестроенье, перестрой), дается в словарной статье к глаголу *перестраивать* со зн. «переделать строикою, выстроить и отделать иначе». Интересно, что здесь же приводятся и другие дериваты – *перестраиватель*, *перестроитель* (дома), порядка (выделено нами – Н.З., Ю.Г.), *перестройщик* (напр. рояли), кто перестраивает что-либо [7]. В Словаре Ожегова анализируемая единица приводится в качестве производного к глаголу *перестроить* с двумя значениями: 1. Произвести переделку в какой-нибудь постройке; 2. Построить иначе, по-новому, изменить [8]. Как видим, за двести с лишним лет слово сохранило свое значение, а лексикографы зафиксировали в качестве отдельного оттенка или самостоятельного значения его абстрагированную семантику, ядерными компонентами которой стали признаки «новое», «изменение». Кстати, возможность последующего смыслового развития этой лексики более явственно ощущается в толковании глагола *перестроиться* – (*сущ. перестройка*), приведенном здесь же: изменить порядок своей работы, направление своей деятельности, свои взгляды. И, наконец, в БТСР\* в дополнение к уже известному

---

\* Исходя из задач нашего исследования, мы не затрагивали здесь фиксации неологизма *перестройка* в географических источниках 80-90-х годов, что, безусловно, также представляет интерес как промежуточное звено в становлении узусного значения этого семантического инновата.

толкованию анализируемой лексики фиксируется второе, общественно-политическое значение: 2. В СССР в 1985-1991 гг.: государственная политика коренного преобразования общественного сознания, направленная на развитие демократии и окончания холодной войны [9].

Именно это значение вызвало к жизни инновационные дериваты *перестройщик*, *антиперестройщик*, *перестроечный*, *антиперестроечный*, *катастрофа*, часть из которых осталась только в оперативной неологической лексикографии или же актуализируется в речи, порой в неожиданных сочетаниях. См., например: «... нравственная разделенность США ... на две генеральные «партии». Одна из них – по-обамовски «перестроечная», ищет истинные первопричины бед ... . Национальная Киноакадемия ... поддержала только консерваторов. Что за этим – целенаправленное сопротивление «перезагрузке» Барака Обамы или обычная инертность общества, покажет время» (выделено нами – Н.З., Ю.Г.) («2000», март 2010 года). В приведенном фрагменте из еженедельника «2000» обращают на себя внимание подчеркнутые словосочетания, свидетельствующие, во-первых, о расширении денотата слова *перестроечный* (не только о событиях в СССР в период 1985 – 1991 гг.) и, во-вторых, о смысловой связи слов *перестроечный* (*перестройка*) и *перезагрузка*, что, впрочем, вполне объяснимо для дериватов с префиксом *пере-*. И хотя неосемантизм *перезагрузка* появился в результате переводческой ошибки вместо имевшейся в виду *перезгрузки* американо-русских отношений, он «прижился» в русской речи (см. также укр. *перезавантаження*). Причины этого кроются, на наш взгляд, в ассоциативно-смысловом сближении слов *перестройка* и *перезагрузка* на базе общих сем «изменение», «новое» в политическом лексиконе наряду с возникшими ранее *холодной войной* и *разрядкой напряженности*.

Кстати, у слова *перезагрузка* также наблюдаются общие тенденции, связанные с расширением его денотативной отнесенности: «... именно с Яценюком связывались надежды на «перезагрузку» *оранжевой версии Украины* в ее несколько как бы улучшенном виде»; «Во втором туре президентских выборов решится не только то, кто именно станет новым президентом, но окончательно выявится, будет ли ещё одна *перезагрузка «померанцевого» мира*» («2000», 22.01.2010).

Возвращаясь к лексикографической разработке неосемантизма *перестройка*, отметим, что указание в словарной дефиниции точного временного периода (1985-1991 гг.) является объективной предпосылкой для возможного перемещения этого слова с

расширительным значением в разряд историзмов. Так, определяя основополагающие принципы «Словника нових слів та значень», среди неологизмов, появившихся в украинском языке последнего периода, Л.В. Туровская отмечает слова, «які вже встигли перейти до пасивного словникового складу: *перебудова*, *купон* (грошова одиниця)» [10].

Анализ перевода инноват *перестройка* в двуязычных словарях обнаруживает устоявшуюся практику его передачи или средствами переводящего языка (укр. *перебудова*, белор. *перабудова*, чешск. *prestavba*), или же с помощью транскрибированного соответствия *perestroika*, что находится в соответствии с общепринятыми правилами перевода подобных слов.

Инноват *беспредел*, как уже отмечалось, является результатом семантического переноса – расширения значения слова, заимствованного из специализированной сферы русского языка – криминального арготизма. Факторами, обусловившими его активное и повсеместное вхождение в русскую речь с начала 90-х гг. XX века, являются кардинальные социально-политические изменения и преобразования на всём постсоветском пространстве в след за перестройкой и в следствии перестройки. «Движущей силой» в данном случае, кроме необходимости обозначить новое явление в жизни общества, выступает общая тенденция к либерализации и демократизации социума, повлекшая за собой изменение «языкового вкуса русского общества, недавно чуждавшегося живых, разговорно-экспрессивных средств выражения в образованном обиходе» [11].

Слово *беспредел*, зафиксированное в качестве неологизма с пометкой «неодобр.», в Словаре перестройки, вышедшем в 1992 года, толкуется как «нечто отрицательное, не имеющее предела» [12]; в Толковом словаре русского языка С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой 1999 года со зн. «Крайняя степень беспорядка, беззакония» [13]. Академический словарь БТСР 2001 года отмечает два значения лексемы: Разг. – *сниженное* 1. Отсутствие правил, законов, ограничивающих что-либо, произвол. 2. Произвол, беззаконие // о поступках цинично попирающих чьи-либо законные права [14]. Рамки настоящей статьи не позволяют нам подробно проанализировать все нюансы лексикографической разработки инновата *беспредел*, тем более, что детальное исследование становления его семантики и связанных с этим особенностей толкования в словарях разных типов содержится в диссертации Ю.Ю. Гавриленко [15]. Поэтому остановимся на нескольких вопросах, имеющих принципиальное значение с точки зрения рассматриваемой проблемы. Первое замечание касается «статусных» изменений новообразований – от неологизма к

историзму. Наши наблюдения над употреблением слова *беспредел* и его производных в различных стилях речи – в масс-медийном, эфирном и «интернет»-пространстве – однозначно свидетельствуют о его актуальности и достаточно высокой частотности. Приведем несколько примеров, извлеченных из газет «2000» и «Зеркало недели» за 2005 – 2011 гг.: «... она нагло, *«по беспределу»* отнимала собственность у одних и перераспределяла ее в пользу других»; «... *форменный беспредел* в третьей властной ветви – судебной – создает сейчас больше всего проблем для банкиров»; «... атмосфера постсоветского десятилетия, мутировавшая от *беспредела* до гламура»; «... наши сограждане гибнут под колесами машин и *беспредельщиков*»; «А. Омельченко волевым решением легализовал *майданный беспредел* в столице»; «беспредельщики-антиглобалисты». Последние сочетания, как и в случае с приведенным ранее «партия, по-обамовски *перестроечная*», наглядно иллюстрируют расширение денотата анализируемой лексемы и ее «витальность», «живучесть» в языковом создании носителей русского языка. В отличие от слова *перестройка*, семантический неологизм *беспредел* не воспринимается в качестве устаревший единицы.

Второе замечание имеет непосредственное отношение к глубине и полноте лексикографического описания слова *беспредел*, отражения в нем всего обыденного знания о фрагменте внеязыковой действительности, обозначаемом данной лексической единицей. Вопросы «кристаллизации» узусальной семантики неологизма из его актуальных употреблений (смыслов) требуют отдельного освещения. Здесь лишь заметим, что при лексикографической интерпретации лексемы *беспредел* следовало бы учитывать наличие у нее нескольких типов значений, в т.ч. идентифицирующего и предметно-характеризующего, со всеми его экспрессивно-оценочными компонентами. Считаем также, что в толковании слова *беспредел* должно быть указание не только на отсутствие закона, нарушение прав, но и на *крайнюю степень, чрезмерность* проявления негативных явлений, а также на их *неограниченность*. Именно эти существенные, на наш взгляд, компоненты семантики фиксируются в Словаре перестройки 1992 года: «нечто отрицательное, не имеющее предела» - для обозначения положения вещей, состояния дел и под., отличительной чертой которых является максимальная аномальность. Кстати, на уровне обыденного сознания слово *беспредел*, как показывает анализ его словоупотреблений, нередко соседствует, а не заменяет слово *беззаконие, анархия*, используемые в качестве соответствий в двуязычных

словарях: «Ослабление контроля всех видов привело на первых порах к анархии, вседозволенности, беспределу».

Лексикографические труды с полным на то основанием считаются открытыми динамическими системами, в которых происходят непрерывные процессы, направленные на всестороннее описание лексических единиц от глубины и всесторонности такого описания в исходном языке во многом зависит и степень адекватности перевода неологических образований на другие языки. Вместе с тем необходимо особо подчеркнуть, что переводческие трудности в еще большей мере связаны с проблемой эквивалентности/безэквивалентности. Так, при поиске переводческих соответствий инновату *беспредел*, в отличие от слова *перестройка*, носители даже близкородственных языков, которые не понаслышке знакомы с проявлениями беспредела, испытывают затруднения в адекватной передаче его многогранного значения. Сравним, к примеру, наиболее частотные словарные соответствия: *укр.* беззаконня; свавілля; безлад; *белор.* бесчынства; *чешск.* nezakonnost, bezpravi; svevole; *польск.* bezprawie, bezprawosc, samovola; *англ.* lawlessnes, outrage; *нем.* yesetzlosigkeit, rechtlosigkeit; *исп.* la ilegalidad и под.

Весьма показательно, что украинский и белорусский языки, наряду с выше отмеченными соответствиями, используют также заимствованную из русского языка лексику в форме *беспредел*, *бэспредел* (укр.) и *беспредел* (белор.). Причем подобная практика наблюдается и в словарях, и в речи: «Спочатку надають вихідних, щоб народ горілку пив, а тоді лічать від алкоголізму. Це безпредел.» («Газета по-українськи», 31.12.09).

Можно, конечно, привести достаточно много убедительных контекстов употребления анализируемого слова в разных языках и его лексикографической интерпретации в других языках. Дело, разумеется, не в количестве фактологического материала, хотя для выверенных, научно обоснованных выводов это имеет большое значение. В контексте доминирующих в современной лингвистике тенденций недостаточно выявить и описать то или иное явление языка (речи). «Для современной лингвистики в целом характерна ориентация на поиск объяснения языковых явлений, а не чисто дескриптивную деятельность (выделено нами – Н.З., Ю.Г.) в отличие от чисто таксономической «КАК – типологии», отвечающей на вопрос, как устроен язык, объяснительная «ПОЧЕМУ – типология» задается целью понять причины существования наблюдаемых языковых явлений» [16].

Объяснение особенностей становления узуальной семантики обоих

проанализированных неологизмов и их лексикографической разработки следует искать прежде всего в специфике их содержательной структуры. Возникнув на почве русского языка и будучи в этом смысле лингвоспецифическими, в своей семантике оба слова отражают явления, свойственные социуму на определенном витке его развития. Во внутриязыковом плане их можно квалифицировать в качестве *социокультурных* лингвореалий – элементов русской языковой картины мира, ассоциирующихся, тем не менее, не только с российской действительностью. Кроме того, следует особо подчеркнуть, что содержательной структуре слова *беспредел* (в отличие от неологизма *перестройка*) присуща высокая степень идиоматичности, что переводит эту лексему также в разряд этнолингвореалий. Социокультурная и этнолингвокультурная специфика подобного рода неониминаций, высокая степень идиоматичности их значения влечет за собой и проблемы межъязыковой переводимости.

### ЛИТЕРАТУРА:

1. Гавриленко Ю.Ю. Лексема *предел* и ее дериваты в современном русском языке: структурно-семантический и функционально-коммуникативный аспекты. Дис. на соиск. науч.: степень канд. филол. наук; спец. 10.02.02. – русский язык, – К., 2003. – 198 с.; *Денисов П.Н.* Русская лексикография в контексте второй половины XX в. // *Вестник Московского уни-та. Серия 3.* – 1999. – № 1. – С. 14 – 21; См. в частности: *Смчура Н.Р.* Теоретичні засади визначення неологізмів у сучасному слов'янському мовознавстві // *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник науков. праць.* – Київ, 2010. – С. 33-41; *Карпіловська Є.А.* Тенденції оновлення сучасного українського лексикону // *Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П.* Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. – К. - 2008. – С. 6-133; *Зайченко Н.Ф., Паламарчук О.Л.* Реализация словообразовательного потенциала инновационной лексики в аспекте рече-языкового взаимодействия // *Функциональная лингвистика: сб. науч. работ / Крымский республ. институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А.Н. Рудяков.* – Том № 1. – Симферополь, 2010. – С. 252-254; *Карпіловська Є.А.* Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках // *Вісник Львівського ун-ту. Серія філології.* – 2004. – Вип. 34. ч. I. – С. 3-10; *Тропина Н.П.* Семантическая деривация – вторичная номинация // *Життя в слові: Збірник наукових праць на пошану акад. В.М. Русанівського / Відп. ред. В.Г. Склиаренко.* – К., 2011. – С. 237-246; 2. *Будагов Р.А.* Человек и его язык. – М., 1976. – С. 282; 3. См. указанную работу Ю.Ю. Гавриленко; 4. *Зайченко Н.Ф., Паламарчук О.Л.* Порождающая способность цветообозначений в аспекте

неологизации (на примере прилагательного *оранжевый*) // Функциональная лингвистика: сб. науч. работ / Крымский республ. ин-т последипломного педагогического образования; науч. ред. А.Н. Рудяков. - № 2. Том № 1. - Симферополь, 2011. - С. 219-221; **5.** *Вербицкая Л.А.* Русская лексика эпохи перестройки // Проблемы учебной лексикографии: Состояние и перспективы развития. Материалы общесоюзной конференции. - Симферополь, 1992. - С. 40; **6.** *Грачев М.А., Мокиенко В.М.* Историко-этимологический словарь воровского жаргона. - СПб, 2000. - С. 38-40; **7.** *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. - М., Т. I. - С. 86; **8.** *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. - М., 1953. - С. 469; **9.** Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. - СПб, 2001. - С. 74; **10.** *Туровська Л.В.* Засади створення «Словника нових слів та значень» // Наковий вісник Волинського національного ун-ту ім. Лесі Українки. - 2010. - № 8. - С. 404; **11.** *Костомаров В.Г.* Слово *беспредел* и активизация бессуфиксных существительных // Филологический сборник (к 100-летию со дня рождения акад. В.В. Виноградова). - М., 1995. - С. 261; **12.** Словарь перестройки / Сост. В.М. Максимов и др. - СПб, 1992. - С. 24; **13.** *Ожегов С.И., Шведова Н.Ю.* Толковый словарь русского языка. - 4-е изд., дополн. - М., 1999. - С. 22; **14.** Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. - 2001, СПб. - С. 74; **15.** *Гавриленко Ю.Ю.* Указ. работа; **16.** *Кибрик А.В.* Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания. - М., 1992. - С. 27-28.

**Іваненко І.М., Берещук О. (Київ, Україна)**

### **Білінгвізм як ознака мовної ситуації в сучасній Україні**

*У статті розглянуто явище білінгвізму, прояви міжмовної білінгвальної паронімії та приклади типів україно-російської інтерференції.*

**Ключові слова:** білінгвізм, титульна нація, інтерференція, міжмовна білінгвальна паронімія, полілінгвальність.

*В этой статье рассматривается такое явление как билингвизм, проявление межъязыковой билингвальной паронимии и примеры типов украинно-русской интерференции.*

**Ключевые слова:** билингвизм, титульная нация, интерференция, межъязыковая билингвальная паронимия, полилингвальность.

*The article deals with bilingualism, the manifestation of interlinguistic bilingually paronyms, and gives examples of the types of Ukrainian – Russian interference.*

**Key words:** bilingualism, titular ethnic group, interference, interlingual bilingually paronyms, multilingualism.

Як парость виноградної лози,  
Плекайте мову. Пильно й ненастанно.  
Політь бур'ян. Чистіша від сльози  
Вона хай буде. Вірно і слухняно  
Нехай вона щоразу служить Вам,  
Хоч і живе своїм живим життям.

*Максим Рильський*

Масова міграція людей в сучасному світі, суміжні шлюби, співіснування людей з різними культурними і мовними знаннями, все це призвело до того, що вивчення білінгвізму стало проблемою не конкретно взятої держави, а здобуло світові масштаби. Однак кожна держава вирішує міжетнічні, міжкультурні та міжмовні проблеми самостійно, в залежності від соціальних і політичних передумов.

Мова є надзвичайно важливим чинником існування й збереження національної ідентичності. Масове усвідомлення належності до однієї мовно-культурної спільноти – запорука політичної стабільності держави, тому громадський інтерес до сучасної мовної ситуації, що склалася в Україні, помітно виріс. Ця мовна ситуація визначається як українсько-російський білінгвізм, або двомовність.

Висвітленню проблеми білінгвізму присвячені праці низки мовознавців: В.Авроріна, Х.Багірова, І.Білодіда, Ю.Дешерієва, К.Ханазарова, Ю.Жлуктенка, Г.Іжакевич, І.Курдюмової, Л.Масенко, Л.Нікольського, Н.Пашковської, Л.Ставицької, О.Ткаченка, В.Труба, Ф.Філіна, Н.Шумарової, В.Русанівського, В.Іцковича, Б.Шварцкопф.

Однак, елементарна термінологічна невпорядкованість опису сутності та механізму білінгвізму сприяла виникненню протиріч у тлумаченні поняття. Р.Фрумкіна зазначає, що термін «двомовність» завжди був нечітким, а сьогодні його значення не просто розмилося, але й розглядається в колі соціальних проблем [4, 165].

*Метою роботи* є дослідження явища білінгвізму в Україні.

Мета зумовлює розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати визначення явища білінгвізм, 2) виділити основні принципи україно-російської інтерференції.

*Білінгвізм* – поширене мовне явище, яке спостерігалось в різні часи в різних народів світу. Білінгвізм виникає там, де наявні тісні соціально-економічні зв'язки і співіснують представники різних етнічних груп, які говорять різними мовами. Явище білінгвізму притаманне багатонаціональним країнам. Україна не становить виключення.



Для подальшого дослідження, важливо визначити сам термін «білінгвізм».

В. Аврорін зазначає, що «двомовність має місце тоді, коли колектив, крім рідної мови, володіє ще будь-якою, здатною виконувати ті ж функції, що і рідна... найчастіше ці функції розділяються між мовами, але важливим є те, що за рівнем володіння ними вони обидві здатні виконувати в певному колективі ті самі функції, а це є можливим за умов відсутності значної різниці у ступені володіння й активності користування обома мовами. Тож, двомовність починається тоді, коли ступінь володіння другою мовою максимально наблизений до ступеня володіння першою» [1, 51].

Досліджуючи проблему білінгвізму Б.Шварцкопф та В.Іцкович зауважують, що двомовність – це «зазвичай активне володіння двома мовними системами. Проте в сучасному суспільстві, за масового прагнення до оволодіння другою мовою (або другими мовами), за умов активного поширення іншомовної літератури, виникає ситуація, коли друга мова, за двомовності, виступає не в усіх своїх функціях» [3, 127].

За словами Н. Імеладзе, «білінгвом може бути названа та людина, яка володіє (на певному рівні) двома мовами, тобто індивід, який використовує дві мовні системи для спілкування, для комунікації, коли його свідомість спрямована на смисл висловлювання, а форма являє собою засіб вияву цього смислу» [2, 32].

Білінгвізм є дуже гострим питанням сьогодення в Україні. Узаконений білінгвізм в умовах домінування російської мови за радянської доби і політика мовного нігілізму впродовж наступних років незалежності спричинив глобальну національну деградацію українського народу. Мова титульної нації – *українська* – знову почала сприйматися широкими колами як «відстала», «непрестижна», а держава всіма можливими шляхами потурає та підіймає питання двомовності. Це стало прецедентом на всьому пострадянському просторі, де російська мова є допоміжним засобом спілкування (наприклад, між естонцем і білорусом, які не знають мови одне одного, але обидва володіють російською).

Всі нації для власної самореалізації послуговуються національною мовою, а інші більш поширені мови вживають виключно для міжнаціонального спілкування, в разі взаємного розуміння цілком допустиме і спілкування двома мовами – кожна нація своєю рідною. Задля такого міжнаціонального спілкування немає потреб в узаконенні кожної з цих мов. Основний принцип білінгвізму полягає в тому, що головна позиція в країні належить мові титульної нації, всі інші існують як мови національних меншин (у певній державі) або як мови міжнаціонального

спілкування. Другий принцип білінгвізму – вільне володіння обома мовами. Це означає, що кожен громадянин повинен розуміти і розмовляти вільно обома мовами. Сьогодні спостерігається жорстока підміна понять: російська мова ототожнюється з майже «національною», в той час як насправді є псевдонаціональною для українців.

Російсько-український білінгвізм не може розглядатися у своєму традиційному сенсі. Зазвичай, полілінгвальність розглядається як явище позитивне, оскільки з кожною новою, опанованою мовою, відкривається цілий особливий світ нових культурних традицій, що збагачує світогляд, розширює пізнання та сприяє діалогу цивілізацій. Недаремно ж перекладачі говорять словами Й.В. Гете: «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина».

Якщо прослухати російську мову у «виконанні» росіянина та українця – різниця буде очевидною. І справа не лише в явному акценті, глухому *г* та явно вираженому *о*. Перелічене можна виправдати, хоча іноді це не так і легко. Навіть ті українці, які вважають, що розмовляють «широю» російською мовою, не володіють літературними нормами. Абсолютно кожного російськомовного українця мовна впізнати за його розмовою. Білінгвальні помилки, особливо якщо людина не стежить за культурною власного мовлення, можуть зберігатися впродовж всього життя. Ось лише декілька прикладів російсько-української інтерференції.

1. **Орфоепія.** З орфоепічної точки зору вимова голосних звуків не спричиняє жодних труднощів. В ненаголошеному складі після твердих приголосних голосні *а* і *о* співзвучні з [а] (дома, сама), таке вимовляння називається акаючим і пов'язано з редукцією – ослаблення артикуляції ненаголошених звуків і зміна їхнього звучання. Наприклад, росіянин скаже: *молоко* – [м'лако], *корова* – [к'рова], *сковорода* – [ск'в'ръда], *провода* – [пр'в'лька], тоді як українець – [малако], [карова], [сковорода], [провока]. Після м'яких приголосних ненаголошені *а*, *я*, *о* і *е* співзвучні з *і*: *в лесу* – в л[и]су, *к пяти* – к [п'и]ти', *часы* – ч[и]сы, українець же говорить: в л[е]су, к п[я]ти, ч[а]сы. Акання та ікання являються головною складовою російської літературної мови. Розмовляти такою манерою для українця – надскладна задача. Основні норми вимови приголосних звуків пов'язані з оглушенням та уподібненні. У російській мові відбувається обов'язкове оглушення дзвінких приголосних в кінці слова: *хле[н]*, *са[т]*, *ду[н]*, в той час як українцю властиве чітке вимовляння всіх звуків: *хле[б]*, *са[д]*, *ду[б]*. Уподібнення спостерігається при сполуці *зж*, *сж*, *ш*, *ж*, *ч*, *т*, *чн*: *разжатъ* – ра[ж:]ать, *дождь* – до[ш'и'] і до[шт'] , *конечно* –

коне[шн]о, скучно – ску[шн]о, прачечная – праче[шн]ая, горчичник – горчи[шн]ик, яичница – яи[шн]ица. Натомість українці говорять так, як слово пишеться, не звертаючи увагу на орфоепічні норми російської мови.

2. **Акцентологія.** Порушення акцентуальних норм російської мови українців виникає через вплив наголосу в рідній мові, тому деякі українці кажуть російською: *обес<sup>е</sup>пече<sup>е</sup>ние, звонит, торты, ракушка, баловать, новорожденный, квартал, крапива, свекла, обле<sup>г</sup>чить, феномен, документ, кухонный, звонит, газопровод, жалюзи, ампер, средства, свекла, начать, блокировать, мельком* замість правильного: *обес<sup>е</sup>пече<sup>е</sup>ние, звонит, торты, ракушка, баловать, новорожденный, кварта<sup>л</sup>, крап<sup>и</sup>ва, свѣ<sup>к</sup>ла, обле<sup>г</sup>чить, феномен, документ, кухонный, звонит, газопровод, жалюз<sup>и</sup>, ампер, сред<sup>с</sup>тва, свѣ<sup>к</sup>ла, нач<sup>а</sup>ть, блокировать, мельком*.

3. **Морфологія.** Морфологічна інтерференція охоплює категорію роду, числа, а також окремі граматичні форми іменників, прикметників, займенників чи дієслів. Морфологічні системи споріднених української та російської мов дуже подібні у плані окремих граматичних категорій. Проте кожна із мов має свою специфіку. *Нет партизанов, по улицах, абрикоса, тудюю, сюдою, вафлев, ставень, концертный зал, продажа табака, ихняя очередь, был на балу, французская кадрили, гвоздьми* а треба: *нет партизан, по улицам, абрикос, тем путем, этим путем, вафель, ставня, концертная зала, продажа абаку, их очередь, был на бале, французский кадрили, гвоздями*.

4. **Лексикологія.** Така інтерференція пов'язана з вживанням слів у невластивому їм значенні, запозиченні ненормативних для російської мови лексем. Вживаючи слово в мовленні потрібно слідкувати, щоб його лексичне значення було реалізовано правильно, а також, щоб слово точно передавало сенс повідомлення. Застосування українізмів також спостерігається у спонтанному мовленні: *буряк* (свекла), *хата* (дом), *гроші* (деньги), *равлик* (улитка), *олія* (масло), *базар* (рынок), *цибуля* (лук), *краватка* (галстук), *кома* (запятая).

5. **Фразеологія.** *Поможет как мертвому кадило* (замість: *поможет как мертвому припарка*). *Ищи ветра в поле* (замість: *поминай как звали*). *Сам не гам и другому не дам* (замість: *собака на сене*). *Как репьяк пристал* (замість: *Пристал как банный лист*).

6. **Синтаксис.** *Эта книга научила меня честности, смелости и уважать друзей* (замість: *эта книга научила меня честности, смелости и уважению к друзьям*). *Последнее, на чём я останавлиюсь, это на вопросе о Ленском* (замість: *последнее, на чём я останавлиюсь, это вопрос о Ленском*).

*Я видела это на собственные глаза* (замість: *я видела это своими собственными глазами*). *Она была у них за кухарку, за горничную* (замість: *она служила у них кухаркой, горничной*). *Вслед ему послали письмо* (замість: *вслед за ним послали письмо*). *Купить дрова для зимы* (замість: *купить дрова на зиму*). *Я скучаю за тобой* (замість: *я скучаю по тебе*).

Хотілося б зосередитися саме на лексичному рівні та зазначити, що у російській мові українців частими є випадки плутання значень паронімів, яка виникає, по-перше, в результаті незнання або ж нечіткого уявлення значення слова і всіх його стилістичних властивостей, по-друге, при неправильному зближенні семантики і фонетичної форми різних слів. Міжмовна білінгвальна паронімія може виникнути, коли білінгв використовує полісемантичні слова, які типологічно не схожі в своїй семантиці. Таким чином, проявляється міжмовна білінгвальна паронімія. Наприклад: *Василий закрыл на замок* (замість: *запер дверь на замок*). *Телеграмма пришла обратно за отсутствием адресанта* (замість: *адресата*). *В вестибюле гостиницы сидели командировочные*» (потрібно *командированные*).

Міжмовна паронімія може виникати в результаті зближення однокореневих і різнокореневих слів. Наприклад: *Они думали, что бабушка перед смертью расскажет* (замість: *выдаст*) *тайну*. *Мать одела* (потрібно *надела*) *на ребенка пальто*. *В армию забрали* (замість: *призвали*) *моего лучшего друга*. *Мы должны были бежать* (замість: *пробежать*) *100 метров*. *Фермеры выращивают* (замість: *производят*) *много мяса и молока*.

Таким чином, аналіз неправильного вживання висловлювань білінгвів дає змогу виділити шість типів інтерференції: орфоепічний, акцентологічний, морфологічний, лексичний, фразеологічний, синтаксичний. Українці-білінгви вживають слова в невластивому йому значенні, з неправильним наголосом, будують незрозумілі синтаксичні конструкції.

Варто відзначити, що під впливом російської мови, наша українська мова почала втрачати свою самотність. Занехання української мови, знеохоче громадськість освоювати літературну українську мову. Тому для нашої держави є сенс вести мову про так званий ненормативний білінгвізм, коли особа володіє обома мовами на дуже низькому рівні. Українці втрачають компетенцію в обох мовах.

Хотілося б наголосити, що на запитання, якою мовою ви розмовляєте, більшість українців відповість – російською, а на запитання, яка мова вам рідна, та ж більшість, не вагаючись, відповість – українська.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Аврорин В.А. Двухязычие и школа // Проблемы двухязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972. – С. 49 – 62; 2. Имеладзе Н.В. Некоторые вопросы типологии билингвизма // Психологические и лингвистические аспекты проблемы языковых контактов. – Калинин: Калининский государственный университет, 1978. – С. 31 – 41; 3. Ицкович В.А., Шварцкопф Б.С. Пассивное двуязычие и культура родной речи. – М.: Наука, 1972. – С. 127 – 130; 4. Фрумкина Р.М. Психолингвистика / Р. М. Фрумкина. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 320 с.

*Калениченко М.М. (Київ, Україна)*

### **Місцевий відмінок як крайня периферія морфологічного вираження суб'єкта у безособових реченнях чеської мови**

*У статті розглядаються безособові речення у чеській мові. Основну увагу приділено способам та засобам морфологічного вираження суб'єкта, семантичним і структурним параметрам таких безособових одиниць.*

**Ключові слова:** безособове речення, предикативна основа, структурна модель, семантична група.

*В статье рассматриваются безличные предложения в чешском языке. Особое внимание обращается на способы морфологического выражения субъекта, семантические и структурные параметры данных безличных единиц.*

**Ключевые слова:** безличное предложение, предикативная основа, структурная модель, семантическая группа.

*The article deals with impersonal sentence of Czech language. Basic attention is spared the semantic and structural parameters of such impersonal units, means morphological expressions of the subject.*

**Key words:** impersonal sentence, predicate stem of the sentence, structural pattern, semantic group.

У слов'янському мовознавстві безособові конструкції ґрунтовно досліджено з боку їх формально-ґраматичної організації (роботи Є.М.Галкіної-Федорук, В.В.Бабайцевої, Ю.В.Локшина, Г.М.Чирви, Л.І.Василевської, Я.Бауера, В. Шмілауера, Ф.Данеша та ін.), так і з боку семантичної моркованості. Вивчення особливостей синтаксичної структури односкладних речень дозволило встановити специфіку лексико-ґраматичних засобів, що оформлюють їх ґраматичний центр, виявити їх синтаксичну маркованість, співвіднесеність з іншими комунікативними

одинацями, сферу поширення різних змістово-граматичних видів окремих типів конструкцій, а також частоту їх вживання в різних стилях.

У богемістиці проблеми семантичного синтаксису розробляли Я.Бауер, Г. Белічова, Ф. Данеш, М. Докуліл, М. Грєпл, Я.Корженський, Р.Мразек, П. Сгалла, К. Свобода, С. Жажа. Велику увагу до семантичної структури демонструють роботи американських та російських лінгвістів Ч. Філлмора, У.Л. Чейфа, Н.Д. Арутюнової, С.Д. Кацнельсона, Н.Ю.Шведової, В.Г.Гака, М.М. Гурмана, П.В. Чеснокова, Г.В. Валімової, Є.Д.Падучевої, Ю.Д. Апресяна та ін. Вітчизняна лінгвістика представлена роботами таких дослідників, як Й.Ф. Андерш, О.С.Мельничук, І.Р.Вихованець, В.М. Русанівський, К.Г. Городенська, В.І. Кононенко, С.Я.Єрмоленко, К.Ф. Шульжук, А.П. Загнітко, Н.Л.Іваницька та ін.

Як показує аналіз теоретичних здобутків чеських лінгвістів з даної проблеми, основна відмінність у дослідженнях синтаксичної семантики спостерігається при виборі науковцями методів і прийомів аналізу синтаксичних одиниць з маркованою семантикою. З одного боку, семантика речення досліджується з врахуванням конкретної ситуації мовлення, з іншого – категорії семантичної структури речення і типи таких структур встановлюються на основі власне мовних фактів [1, 203-215]. Це стосується, зокрема, досліджень семантичної структури речення на основі теорії глибинних та поверхневих структур, які співвідносяться із поняттями відмінка та його взаємодії з дієслівним предикатом. Зауважимо, що у семантичному синтаксисі відмінки це – функції, які формують глибинні семантичні структури, властиві синтаксису всіх мов, і які в різних мовах одержують різне значення [2, 17].

Якщо коло власне безособових конструкцій у чеській мові, які передають стан природи, є обмеженим, то група конструкцій, яка має те саме зовнішнє значення, але пов'язана з усуненням суб'єкта, є досить значною.

Крайню периферію морфологічних засобів вираження непрямого суб'єкта в безособових реченнях, утворених деякими особовими дієсловами, становить місцевий відмінок. Він спеціалізується, як відомо, на виконанні просторових, часових та інших обставинних функцій. Суб'єктну функцію, на думку дослідників, місцевий відмінок виконує тоді, коли потрапляє на початок односкладних речень в позицію теми [3, 129]. Взаємодія семантики форми і семантики синтаксичної позиції спричиняє утворення синкретичного компонента у формі місцевого відмінка із суб'єктним та просторовим значенням. Майже всі дослідники визнають синкретизм такого компонента, проте їхні думки розходяться щодо його

семантичної домінанти. Одні вважають, що основою для нього є семантика синтаксичної позиції і кваліфікують його як суб'єктно-локативний [4, 156; 5, 2-3], інші називають локативно-суб'єктивним, мотивуючи це тим, що суб'єктна функція для нього є вторинною, набутою [6, 137; 7, 10-11]. На нашу думку, семантична домінанта синкретичного компонента в кожному окремому випадку залежить від його лексичного наповнення та власне-семантичної структури безособового речення в цілому.

Питання про статус компонента у формі місцевого відмінка, що вживається на початку речення є суперечливим. Для тих дослідників, які отождествлюють семантико-синтаксичний суб'єкт з темою речення, він є морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми, тому що, як вони вважають, необхідною умовою набуття будь-якою відмінковою формою з просторовою семантикою суб'єктного значення є її розташування на початку речення і відсутність у ньому компонента із суб'єктивним значенням [8, 119; 9, 81; 5, 8; 6, 32]. О.Г.Межов, зокрема, зауважує, що просторове поняття в початковій (лівобічній суб'єктній) позиції речення виступає носієм предикативної ознаки [6, 137]. Цікаво, що деякі з цих мовознавців визнають навіть поліпредикативність безособових речень з місцевим відмінком (О.Г.Межов, О.В.Бондарко, Євтеєва М.О.). На їхню думку, внаслідок інформативної неповнозначності предикат, що вказував на розташування суб'єкта, редукується, відповідно згортається і синтаксична форма-репрезентатор суб'єкта, а локальна форма стає його субститутом [7, 11].

На нашу думку, спроби встановити статус початкового місцевого не враховують того факту, що він може мати різну семантико-синтаксичну природу, яка залежить від значення дієслівного предиката. У безособових реченнях, предикативний центр яких формують, наприклад, дієслова звучання, породження запаху тощо, місцевий відмінок є виразником детермінанта з локативним значенням, що засвідчує їхня власне-семантична структура, в якій він виконує функцію локатива при відповідному предикатові, пор.: *V kuchyni vonělo kávou – Káva voní + Káva je v kuchyni; V jídelně vonělo jablky – Jablka voní + V jídelně jsou jablka*. У безособових реченнях, предикат яких вказує на зміну стану просторових реалій або фізіологічний чи психічний стан істот, місцевий відмінок є непрямим виразником значення зредукованого суб'єкта, на яке накладається значення локативної форми, тобто виразником синкретичного значення. Показником суб'єктності локативної форми є її регулярна співвіднесеність з підметом, тобто прямим суб'єктом двоскладних речень, пор.: *Bolí v krku – Krk bolí*.

Перший семантичний підтип становлять речення, які відображають

**стан природи, довкілля, характер ситуації.** До цієї групи залучаємо безособові речення, у яких предикативне ядро пов'язане з **дієсловами терморегуляційної або нюхової семантики**: *vonět, smrdit, táhnout, foukat, vanout* тощо [10, 155]. Такі особові дієслова у зазначених конструкціях вживаються у значенні безособових і функціонують у «безособовій оболонці» - у третій особі однини теперішнього часу або у формі однини середнього роду минулого часу. Оскільки семантика таких дієслів як синтаксем не передбачає обов'язкової безособовості, для передачі безособового значення вони вимагають облігаторних поширювачів зі значенням джерела і характеру Напр.: *V kuchyni vonělo kávou* (H.Malířová); *V jídelně vonělo jablky* (J.Hilbert).

Дані речення цікаві тим, що, по-перше, безумовно, характеризують довкілля, а по-друге, відображають сприйняття людиною цього довкілля. Хоча вказівка на суб'єкт сприйняття у таких реченнях завжди відсутня, їхня глибинна семантика безпосередньо пов'язана саме з відображенням відчуттів людини. Також треба наголосити, що безособове оформлення підкреслює, по-перше, пасивність неназваної особи-суб'єкта, а по-друге, таке оформлення надає змісту речення відтінок узагальненості, мимовільності, глобальної об'єктивності [11, 173].

Перед нами випадок, коли декілька різних аспектів плану змісту виражаються одним і тим самим структурним елементом плану вираження.

Такі побудови, очевидно, є не глибинними, а поверхневими структурами, результатом мовної компресії, згортання змістів. Так, наприклад, речення *V kuchyni vonělo kávou* можна розкласти на такі складові: *V kuchyni voní. Vůně vznikla protože tady je kava. Každý, kdo se nachází v kuchyni, cítí (muže cítit) tuto vůně*. Пор.: *Já cítím vůně kavy* - речення передає індивідуальні, власні відчуття. Якщо я відчуваю запах кави, то це не означає, що й інші відчують те саме, не означає, що такий запах дійсно присутній.

Семантична природа місцевого відмінка – його здатність передавати щось середнє між суб'єктом і об'єктом – дозволяє з максимальною точністю відобразити препозитивну структуру: вказати на джерело дії і не порушити узагальненість або відсутність реального суб'єкта [11, 174]. Адже речення *V jídelně voněla jablka*, з точки зору семантики, передає лише складову частину, фрагмент конструкції *V jídelně vonělo jablky* (*V jídelně vonělo jablky* = *V jídelně voněla jablka* + *Každý, kdo se nachází v kuchyni, cítí tuto vůně*). Місцевий відмінок виступає лише «інструментом впливу» на світ відчуттів особи і у сполученні з предикатом відповідної семантики, оформленим як безособове дієслово, а також зі словоформою, яка вказує на



місце локалізації відчуттів, передає значення об'єктивності, узагальненості та мимовільності. Значення мимовільності при цьому підкріплюється семантикою дієслова-предиката. Власне йдеться про таку саму інтенційну структуру, яку мають предикати з підметом, пор.: *Na náměstí se hežmili lidé / náměstí se hežmilo lidmi*, але інакше побудовану [11, 174]. Перераховані вище дієслова, що утворюють речення даної групи, передають також дії-процеси, у яких людина може брати участь лише як пасивна особа, як потенційний реципієнт (*V jídelně vonělo jablky* – означає, що запах присутній не залежно від волі суб'єкта).

Зазначена семантична специфіка дієслів-предикатів даної групи, очевидно, дала підстави для утворення на основі тих самих дієслів, ужитих у безособовому значенні, метафоричних кліше типу *Vane (dychá) starobylostí; Tady smrdí kriminálem* [12, 13]. Структура даних конструкцій, що передає перераховані раніше значення узагальненості, об'єктивності та мимовільності, дозволяє без залучення додаткових структурних елементів виразити необхідне емоційно-оцінювальне значення у формі констатації факту. (Така форма констатації факту, на нашу думку, лише підсилює метафоричність подібних кліше). Коло даних метафор є досить широким і може розглядатися як відкрите, оскільки відкритим є і коло імен, сполучення яких (у формі місцевого відмінка) з названими дієсловами, що вживаються у значенні безособових, утворюють переносне, образне значення. Напр.: *V sále zvonilo čišemi; V místnosti se hemžilo lidmi* [10, 156].

Наступний семантичний підтип утворюють конструкції, які позначають **стан, ситуацію, що виникли, як правило, в результаті стихійного лиха і призвели до негативних, руйнівних наслідків**. У цій модулі конструктивним компонентом є обставина, яка має значення локалізатора дії, напр.: *Hučí v komíně. Praskalo v kamnech. Napršelo do síně. Uhodilo do stodoly* [10, 152].

Предикативне ядро таких речень складають дієслова (або дієслівні форми на -no, -to) відповідної семантики: *uhodit, zanést, zasypat, vytlačit, hučet, prasknout* тощо.

Денотативна специфіка речень даної семантики, їхня пропозиційна структура, а також сполучувальні властивості зазначених дієслів-предикатів (їхня валентність) визначають характер і кількість актантів. Один з них – у формі орудного відмінка – виражається іменем з абстрактним значенням некерованого, стихійного природного явища (*bleskem, sněhem, vodou, bouřkou* тощо) [11, 173]. Форма орудного відмінка надає семантиці таких імен додаткове – «інструментальне» – значення.

Варто підкреслити, що існують жорсткі семантичні обмеження, які

регламентують лексико-семантичне наповнення компоненту, що передається орудним відмінком. Він не може виражатися іменем зі значенням істоти, пов'язаним з визначенням особи. Пор. *Do střechy uhodilo bleskem* - *\*Celé okolí zasypalo Ivanem*. Така семантична обмеженість зумовлена, на нашу думку, денотативною природою істот і пропозиційною структурою речення, оскільки істоті, особі органічно притаманна роль активного діяча, а не знаряддя дії [11, 173].

Орудний відмінок у конструкціях вищезазначеного типу вказує, що дія «приховано» викликається предметом, який одночасно є й знаряддям даної дії. У зв'язку з цим хочеться уточнити тезу В.С.Юрченко [13, 154], на думку якого, «безособовість – це узагальнена невизначеність» граматичного суб'єкта. До цього можна було б додати, що для даної групи конструкцій безособовість – це також і узагальнена інактивність суб'єкта, його «інструментальність». Суб'єкт у таких реченнях обов'язково повинен бути деперсоніфікований.

Якщо конструкції *Blesk uhodil do střechy*, *Voda zalila pokoj*, *Sníh zanesl okolí* припускають безособово-пасивну трансформацію і належать до одного трансформаційного комплексу, то конструкція *Dělník zasypal vůz* з тим же лексичним наповненням предиката, але іншим наповненням суб'єкта (суб'єкт у даному випадку є істотою) подібної трансформації не припускає і не належить до даного трансформаційного комплексу. Пор.: *Blesk uhodil do střechy* - *Bleskem uhodilo do střechy*, *Voda zalila pokoj* - *Vodou zalilo pokoj*, але *Dělník zasypal vůz* - *\*Dělníkem zasypalo vůz*. Тут, очевидно, проявляється одна з властивостей взаємодії між множинністю диференційних, сигніфікативних і денотативних значень, яка вимагає спеціального дослідження [14, 38].

Але наявність у чеській мові альтернативної дієслову форми предикату (дієслівні форми на -но, -то) поширює денотативний спектр імен, що функціонують у даних конструкціях. У чеській мові можливі наприклад, форми *Dělníky bylo dosaženo dobrých pracovních výsledků*; *A proto bylo mnou rozhodnutí otcovo skutečně*, хоча, як можна передбачити, для їхнього вживання, очевидно, існують досить суворі стилістичні обмеження.

Таким чином, у чеській мові позиція «орудного суб'єкта» може заповнюватися іменем істотою. Але, функціонуючи у таких конструкціях, імена істоти, безумовно, деперсоніфікуються і, в результаті дії стилістичних обмежень, часто опускаються. Напр.: *Mnoho dětí bylo umačkáno, několik žen odneseno polomrtvých* (K.Sezima); *Její rozumí se ihned lámáno na kole maloměstských klevet* (K.Sezima); *Na třetí židli vpravo před stolem rozházeno bylo plno barev* (J.Hilbert); *Bylo už skoro vše složeno* (J.Hilbert).

Отже, сутність семантико-функціональної специфіки безособових речень полягає в характері зв'язку їх предикативної ознаки із семантичним суб'єктом а не у їх відношенні до категорії персональності. Безособове вживання особових дієслів спричиняє утворення односкладних безособових формально-граматичних речень, які відрізняються від співвідносних двоскладних особових непрямовідмінковим вираженням або лексичним невираженням, імпліцитністю суб'єктного компонента. Крайню периферію морфологічних засобів вираження непрямого суб'єкта в безособових реченнях, утворених деякими особовими дієсловами, становить місцевий відмінок. Він спеціалізується на виконанні просторових, часових та інших обставинних функцій.

### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. *Адамец П.К.* К вопросу о синтаксической парадигматике / П. К. Адамец // Языкознание в Чехословакии: [сб. статей 1956-1974 / под ред. Широковой А.Г.] – М.: Прогресс, 1978. – С.203-215;
2. *Běličová H.* Semantická struktura věty a kategorie pádu / H. Běličová. – Praha: Academia, 1982, 160 s.;
3. *Баган М.П.* Семантико-синтаксичні параметри безособового вживання особових дієслів у сучасній українській мові: дис. канд.філ. наук: / М.П. Баган. – К., 1999. — 220 с.;
4. *Русская грамматика: в 2т.* – М., Наука, 1980. – Т.2: Синтаксис. – 709 с.;
5. *Данильченко Н.И.* Субъектно-пространственный компонент семантической структуры предложения: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.филол.наук: / Н.И.Данильченко – Одесса, 1985. – 17 с.;
6. *Межов О.Г.* Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: дис. канд.філ. наук: / О.Г. Межов. – Луцьк, 1998. – 208 с.;
7. *Евтеева М.А.* Предложно-падежные формы субстантива с совмещенным (локально-субъектным) значением в составе простого предложения: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: / М.А.Евтеева. – М., 1980. – 16 с.;
8. *Кацнельсон С.Д.* О категории субъекта предложения / С.Д. Кацнельсон // Универсалии и типологические исследования. – М.: Наука, 1974. – С.104-124.;
9. *Кокорина С.И.* К вопросу о семантическом субъекте / С.И. Кокорина // Вопросы русского языкознания. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – С.78-82.;
10. *Андерш Й.Ф.* Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й.Ф. Андерш. – К.: Наукова думка, 1987. – 190 с.;
11. *Mluvnice češtiný. Díl 3. Skladba.* – Praha: Academia, 1987. – 746 s.;
12. *Русско- чешский словарь* / [под ред. Копецкого Л.В. и Лешки О.] – Т.2. – М.: Русский язык. Прага: Государственное педагогическое издательство. – 1978. – 694 с.;
13. *Юрченко В.С.* Простое предложение в современном русском языке. – Саратов: Приволж. книжн. изд-во, 1972. – 275 с.;
14. *Апресян Ю.Д.* К вопросу о структурной лексикологии // Вопросы языкознания. – 1962. - № 3. – С. 38-46.

*Канова Л.П. (Житомир, Україна)*

### **Концепт “УСПІХ” в англійській та українській мовних картинах світу**

*У статті розглянуто концепт “успіх” в англійській та українській мовних картинах світу. Автором проаналізовано концепт як багатогранне поняття, яке може проявлятися у різних сферах життя людини. Виділено семантичні групи з відповідними семантичними центрами, що дає змогу визначити загальне асоціативне поле досліджуваного концепту в англійській мові. Виявлено, що концепт “успіх” можливо описати виразами та словосполученнями, які характеризують успіх як полісемантичне поняття в англійській та українській мовах.*

**Ключові слова:** *концепт “успіх”, мовна картина світу, лексична група, полісемантичне поняття, семантична група.*

*В статье рассмотрено концепт "успех" в английской и украинской языковых картинах мира. Автором проанализировано концепт как многогранное понятие, которое может проявлять себя в разных сферах жизни человека. Выделены семантические группы с соответствующими семантическими центрами, что позволяет определить общее ассоциативное поле исследуемого концепта в английском языке. Определено, что концепт «успех» возможно описать выражениями и словосочетаниями, которые характеризуют «успех» как полисемантическое понятие в английском и украинском языках.*

**Ключевые слова:** *концепт «успех», языковая картина мира, лексическая группа, полисемантическое понятие, семантическая группа.*

*The article considers the concept of "success" in English and Ukrainian language world. The author analyzes the concept as a versatile notion that may occur in various spheres of life. The article singles out semantic groups with appropriate semantic centers that gives opportunity to determine the general association field of the concept studied in English. It also reveals the concept of "success" which can be described by expressions and phrases that characterize success as polysemantic notion in English and Ukrainian.*

**Key words:** *the concept of "success", language world, lexical group, polysemantic notion, semantic group.*

Поняття про картину світу розвивалися в межах різних дисциплін, у тому числі фізиці, біології, філософії, а ідея картин світу отримала хронологічний вимір – картини світу пройшли шлях розвитку від наївних, міфологічних до наукових. Наукову картину світу, як правило, протиставляють наївній або міфологічній картині світу. Ми досліджуємо мовну картину світу, яка створюється в процесі номінації, а її ключовим елементом є слово. У мовній

картині світу знаходять відображення наукові, до-наукові і примітивні знання, а вона є важливою складовою національної культури.

У центрі уваги дослідників постають проблеми мови й свідомості, мови й культури (Ю. Д. Апресян, В. З. Дем'янков, В. В. Жайворонок, З. Д. Попова, О. А. Корнілов, О. Т. Кривоносов, І. А. Стернін та ін.). Значну кількість праць присвячено особливостям мовної картини світу (Г. Вежбицька, О. А. Корнілов, І. О. Голубовська, В. В. Жайворонок, Г. В. Колшанський, Г. В. Межжеріна, Ж. П. Соколовська, О. Д. Шмельов та ін.), опису національної концептосфери, що складається з окремих концептів (Н. Д. Арутюнова, С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, С. А. Жаботинська, В. І. Кононенко, В. В. Красних, Ю. С. Степанов, Г. М. Яворська й ін.)

**Метою** статті є дослідження концепту “успіх” з точки зору його національної специфіки в українській та англійській мовах.

Концепт “успіх” виступав об’єктом лінгвістичного аналізу у складі метафоричних моделей в дослідженні А. М. Сніжко “Метафоричні моделі концепту “успіх” (на матеріалі англійської та української мов)” [7, 173-177], фрагментарно як сегмент концепту “американська мрія” у роботі К. С. Карпової “Лексичні особливості американської моделі успіху як ключового сегменту концепту американська мрія” [3, 392-399] та поряд із дослідженням концептів “щастя” і “радість” у роботі Н. І. Кулик “Концепт ЩАСТЯ, РАДІСТЬ та УСПІХ” в етноспецифічній картині світу українського народу (на матеріалі словників та даних психолінгвістичного асоціативного експерименту)” [4, 208-210].

Великий тлумачний словник української мови інтерпретує слово успіх так: успіх – це 1) позитивний наслідок роботи, справи і т. ін; значні досягнення, удача, талан. // Сприятливий результат у військовій операції. // тільки мн. Досягнення в навчанні, у вивченні чого-небудь; 2) тільки одн. Громадське визнання, схвалення чого-небудь, чийхось досягнень. // Визнання кимось чийхось позитивних якостей, особливостей; захоплення з боку осіб іншої статі [1, 1304].

Новим тлумачним словником української мови (Т. 4) визначається досліджуваний концепт таким чином: успіх – це 1) позитивний наслідок роботи, справи і т. ін.; 2) значні досягнення, удача; фурор, триумф, перемога, вигреш; 3) громадське визнання, схвалення чого-небудь, чийхось досягнень [6, 648–649].

На нашу думку, “успіх” як багатогранне поняття може проявлятися у різних сферах життя людини. Його компонентами в англійській мові є “a well-paid job” (високооплачувана робота), “to travel a lot”

(подорожі), “a happy family” (щаслива сім'я), “possibility to buy different good things” (можливість купувати різні хороші речі), “a cozy comfortable house” (затишний зручний дім).

При опитуванні студентів університету м. Олбані, штат Нью-Йорк, США (State University of New York at Albany (SUNY), USA) та інших носіїв мови, до яких належать працівники медичної галузі, викладачі, працівники сфери послуг, водії, інженери, менеджери, агенти з нерухомості виявлено асоціації, які становлять основу концепта “успіх.” Було одержано 278 таких асоціацій: SUCCESS is money (21), happiness (18), power (8), job (8), family (7), goal (6), career (6), love (5), happy (5), peace (4), ambition (3), victory (3), smile (3), contentment (3), debt-free (3), school (3), determination (3), accomplishment (3), achievement (3), life (3), pride (2), ability (2), intelligence (2), day (2), achieving (2), creative (2), recognition (2), obstacles (2), hard work (2), work (2), failure (2), satisfaction (2), sex (2), relationships (2), wealth (2), stability (2), girl-friend (2), simple love, God, Oprah, “A”, red tie, honesty, dream, marriage, weapon, no police, future, results, flexible, man, show, skill, drugs, rock 'n roll та ін. (1).

Респондентам також пропонувалася інструкція: “You are participating in the associative survey. What is the symbol of success for you? (this may be any thing, person, notion, phenomenon, song, feeling, state, literary or movie character, etc.)”

У результаті експерименту від опитаних були отримані такі 117 символічних асоціацій: SYMBOL of SUCCESS – money (6); a \$ (5); Barack Obama (4); Bill Gates (3); Jesus Christ (2); love (2); luxury car (2); father (2); a cross (2); car (2); large house (2); being happy (2); happiness (2); peace of mind (2); security (2); having no stereotypes (2); being financially secure (2); a big wine cellar; inner happiness; a house you do not owe any money on; keeping score; a content and happy person; good mood; a happy face; cherishing; recognition; ideology; a hot rod; Cadillac; wealth; beautiful women; Donald Trump; Albert Einstein; Angelina Jolie; Steven Jobs; Oprah Winfrey; Michelle Obama; elation; clarity; General Motors; privacy; diploma; a close-knit family; a self-reliant woman; a strong woman, who can balance a marriage, family, work and her social life; an invention; fancy suit; fancy dress; creation; college career; playing golf; deep personal satisfaction; hired help (maid, gardener); a strong bank balance; our character; a huge saving account in euros; a bank account in Switzerland; speaking 4 or 5 different languages very well; having traveled throughout the world; deep love; a down-to-earth person та ін. (1) [2].

При проведенні експерименту на розуміння, сприйняття концепту, його суб'єктивну дефініцію взяли участь 100 осіб Житомирського військового інституту ім. С. П. Корольова Національного авіаційного університету, серед яких респондентами були професорсько-викладацький та інженерно-технічний склад, курсанти та офіцери вищого військового навчального закладу. 5 осіб не дали визначення. Отже, відсоток відмови складає 5% і є незначним, що свідчить про актуальність концепту УСПИХ в українській мовній картині світу. Респондентам було запропоновано інструкцію: дайте власне визначення поняттю УСПИХ. Результати експерименту є наступними (95 суб'єктивних визначення):

**Успіх** – це досягнення та реалізація поставленої мети (30); самореалізація та самоствердження (4); вміння досягати успішних результатів (3); позитивні моменти життя (2); складова частина життя розумної людини (2); праця, яка приносить задоволення (2); реалізація своїх задумів (2); коли отримуваш те, чого тобі хочеться (2); професіоналізм і визнана суспільством праця; взаєморозуміння; можливість виконати свої бажання; подолання труднощів; робота, яка приносить радість; визнання; вірні друзі; робота та висока зарплата; праця; щастя і взаєморозуміння; здійснення планів; матеріальний достаток, авторитет і особисте щастя; здоров'я; психологічний стан людини; щаслива сім'я; гармонія у всіх сферах життя; пропорціональне поєднання гарної кар'єри, оплати праці і добробуту в родині; невід'ємна частина щастя; діяльність людини, спрямована на задоволення її духовних та матеріальних потреб; реалізація власних талантів у досягненні поставлених цілей; здоров'я, бізнес і щастя; щастя; нагорода за наші знання, вміння, бажання і працю; цілковита задоволеність життям; можливість робити те, що подобається; везіння; внутрішній стан, впевненість у справах, які виконуєш; кінцевий результат усіх твоїх старань; розуміння в глибині душі свого призначення, мети й відчуття, що шлях обрано вірно; результати, що приносять задоволення від життя; везіння в досягненні мети; позитивні наслідки діяльності людини; усвідомлення позитивно завершеного завдання; стрімкий злет звичайної людини; везіння в усіх справах; результат діяльності людини; сукупність усіх досягнень людини в різних сферах; людські перемоги; самовираження людини; заняття, від якого отримуваш насолоду; щастя від реалізації своїх задумів; кінцевий результат цілеспрямованої та наполегливої роботи; фінансова незалежність; вміння заробляти гроші; наявність автомобіля;

вивчити іноземну мову; повага оточуючих.

Концепт “успіх” можливо описати виразами та словосполученнями, які характеризують успіх як полісемантичне поняття.

В процесі дослідження виділяємо три основні лексичні групи – поле, лексико-семантична група та синонімічний ряд – як рівноправні види великих парадигматичних об'єднань у лексиці. Семантичне поле утворюється з окремих семантичних груп, які побудовані за принципами поля. Семантична група (СГ) – це угруповання мовних одиниць на основі спільності значення, яке базується на зв'язку понять, що виражені словами і відображають зв'язки предметів та явищ дійсності [5, 27-30]. Лексико-семантичне поле “успіх” – це сукупність певних семантичних груп, поєднання яких відображає зв'язки між словами та поняттями, що позначають успіх в сучасній англійській мові.

У процесі комплексного дослідження концепту “успіх” А. М. Сніжко [8] виділено семантичні групи з відповідними семантичними центрами, що дає змогу визначити загальне асоціативне поле досліджуваного концепту в англійській мові:

1. СГ 1: “успіх – досягнення” з мікроцентром *reach* (досяжність); 44
2. СГ 2: “успіх – намагання, намір, ціль” з мікроцентром *purpose* (мета);
3. СГ 3: “успіх – певне почуття, ставлення” з мікроцентром *regard* (повага, прихильність);
4. СГ 4: “успіх – удача, шанс, доля” з мікроцентром *fortune* (фортуна, удача);
5. СГ 5: “успіх – якість, властивість” з мікроцентром *grace* (грація, витонченість);
6. СГ 6: “успіх – відсутність успіху, невдача” з мікроцентром *want* (нестача);
7. СГ 7: “успіх – змагання, боротьба” з мікроцентром *challenge* (випробування);
8. СГ 8: “успіх – фінансове становище, прибуток” з мікроцентром *enrichment* (збагачення);

Кожна семантична група складається із синонімічних рядів, пов'язаних між собою безпосередніми та опосередкованими відношеннями.

СГ 1 “успіх – досягнення” є найчисельнішою, до неї належить 41 лексична одиниця, що становить 28,9% від загальної кількості одиниць. По 21 одиниці нараховуємо у СГ 2 та СГ 3 (“успіх – намагання, намір, ціль”,



“успіх – певне почуття, ставлення”) – 14,8%. Наступні дві семантичні групи, а саме СГ 4 “успіх – удача, шанс, доля”, СГ 5 “успіх – якість, властивість” мають по 16 іменників, що складає 11,3%. СГ 6 “успіх – відсутність успіху, невдача” нараховує 12 іменників (8,5%). Найменш чисельними є СГ 7 “успіх – змагання, боротьба” – 8 одиниць (5,6%) та СГ 8 “успіх – фінансове становище, прибуток” – 7 одиниць (4,8%).

Приходимо до висновку, що концепт “успіх” в українській та англійській мовах описується виразами та словосполученнями, які характеризують успіх як полісемантичне поняття. Успіх як багатогранне поняття сучасної англійської мови визначається за допомогою семантичних груп на позначення досягнення, намагання, наміру, цілі, певного почуття, ставлення, удачі, шансу, долі, якості, властивості, відсутності успіху, невдачі, змагання, боротьби, фінансового становища, прибутку, лексеми на позначення яких формують ядерну та периферійні зони.

### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2002. – 1140 с.;
2. *Калініченко В. І.* Образна складова концепту SUCCESS в американській мовній свідомості за результатами психолінгвістичного експерименту. [Електронний ресурс] / Калініченко В. І. – Режим доступу : [http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/Pzs/2009\\_9/26.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pzs/2009_9/26.pdf).
3. *Карпова К. С.* Лексичні особливості американської моделі успіху як ключового сегменту концепту американська мрія // Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових статей. – Ужгород, 2006. – Вип.4. – С. 392-399;
4. *Кулик Н. І.* Концепт ЩАСТЯ, РАДІСТЬ та УСПІХ в етноспецифічній картині світу українського народу (на матеріалі словників та даних психолінгвістичного асоціативного експерименту) // Актуальні проблеми металінгвістики: Зб. статей за матеріалами IV-ої міжнародної наукової конференції. – Черкаси, 2005. – С. 208-210;
5. *Ляшук А. М.* Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство"/ А. М. Ляшук – Київ, 2007. – 19 с.;
6. *Новий тлумачний словник української мови : У 4 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконт, 1998. – 941 с. (Т. 4);*
7. *Сніжко А. М.* Метафоричні моделі концепту УСПІХ (на мат. англ. та укр. мов) // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. статей. – Вип. 8. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2007. – С. 173-177;
8. *Сніжко А. М.* Семантична реконструкція фрейму УСПІХ в українській та американській мовних картинах світу. [Електронний ресурс] / Сніжко А. М. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/nvnu/filolog/2009\\_5/R4/Snizhko.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/nvnu/filolog/2009_5/R4/Snizhko.pdf).

*Комарова О.С., Комаровська А.М. (Київ, Україна)*

**До питання про сучасну композитну номінацію (на матеріалі словацької та чеської мов)**

*У статті представлено типологію структурно-семантичних змін в інтернаціональних лексичних одиницях словацької та чеської мов.*

**Ключові слова:** композитні утворення, слова-гібриди, префіксоїдні, суфіксоїдні утворення.

*В статье представлено типологию структурно-семантических изменений в интернациональных лексических единицах словацкого и чешского языков.*

**Ключевые слова:** композитные образования, слова-гибриды, префиксоидные, суфиксоидные образования.

*In article it is presented typology of structural-semantic changes in international lexical units of Slovak and Czech languages.*

**Key words:** composit educations, words hybrids, prefiksoidny, sufiksoidny educations.

Зміни в словниковому складі – це складний процес, характерний і для сучасних словацької та чеської мов. Під впливом культурних та економічних чинників все більшого поширення в лексиці слов'янських мов набувають запозичені одиниці. Актуальним питанням у світлі сучасних славістичних студій залишається вивчення розвитку і функціонування лексичного складу сучасних словацької та чеської мов.

Об'єктом нашого дослідження є творення інтернаціональних одиниць способом композиції, характерним для багатьох сучасних мов. Предметом дослідження статті є структурно-семантичні особливості змін в інтернаціональних композитних утвореннях.

Висвітленню обраної теми сприяють дослідження вітчизняних (Земська О.О., Клименко Н.Ф., Кузнецова А.І., Маслов Ю.С.) і зарубіжних учених (Гелцл М., Двонч Л., Мартінцова О., Мейстржік В., Травнічек Ф.).

Широке використання композитних утворень та їхня продуктивність у словацькій та чеській мовах обумовлена тенденцією до економії мовних засобів для творення слів [1, 92 – 98].

В межах композитних утворень можна виділити префіксоїдний та суфіксоїдний спосіб творення. Характерною рисою префіксоїдного та суфіксоїдного способів творення композит є функціонування компонентів афіксально-кореневих морфем, які є регулярно вживаними. Під регулярно вживаними розуміємо структури, які утворюються за однією моделлю,

часто повторюються і включають в себе певні формальні та семантичні відносини з кореневим словом або поєднанням слів [4, 195].

На сьогодні існування таких слів-гібридів є незаперечним, хоча ще в середині ХХ століття щодо цього лінгвістичного явища у словацькому та чеському мовознавстві точилася активна дискусія [6, 55 – 79], [10].

Словами-гібридами є лише ті композитні одиниці, які утворюються внаслідок поєднання іншомовних афіксів та питомих основ (наприклад, словацькі: *videoplatňa*, *diskohudba*, *diskohviezda*, *metodológia*, *politológia*; чеські: *biozemědělec*, *ekoveletrh*, *mikrookamžik*, *minizemětřesení* та ін.) [11], [2, 89]. Творення слів шляхом гібридизації є одним з найпродуктивніших та найпоширеніших способів словотворення.

Гібридні одиниці можуть утворювати дериваційні групи, які виникають поступово і поступово розвиваються, можуть поповнюватись і залишаються відносно «відкритими». Так, наприклад, словацькими лексикографічними джерелами («Slovník cudzích slov» [12]) зафіксовано дванадцять лексичних одиниць, в яких префіксоїд *video-* поєднується як з іншомовними основами, так і з питомими словацькими (*videodetektor*, *videodisplej*, *videofónia*, *videokamera*, *videokazeta*, *videoklip*, *videomagnetofón*, *videoplatňa* та ін.), у сучасній словацькій мові активно функціонують такі одиниці як *videohra*, *videorozprávka*. Чеський словник іншомовних слів («Akademický slovník cizích slov» [5]) наводить чотирнадцять одиниць з префіксоїдом *video-*: *videofon*, *videokamera*, *videokazeta*, *videoklip*, *videokonference*, *videomagnetofon*, *videoprojekce*, *videorekordér*, *videorecorder*, *videotechnika*, *videotéka*, *videotelefon*, *videotex*, *videotext*.

Розширення або звуження дериваційної групи тісно пов'язане з реаліями життя і обумовлене екстралінгвістичними факторами, наприклад, у сучасній словацькій та чеській мові слово *videomagnetofon* відходить на узбіччя словникового складу, натомість вживається *DVD magnetofon*, це пов'язано з швидким розвитком науки та техніки. Лексичні одиниці термінологічного характеру, як правило, є стабільнішими (*videografika*, *videoimpulz*).

Прикладом активності префіксоїдного типу творення слів у словацькій та чеській мовах є розвиток афіксоїдної групи з компонентом *eko-*. «Slovník cudzích slov» [12] 1979 року наводить дванадцять лексичних одиниць: *ekoklimatický*, *ekobiotický*, *ekosystém*, *ekotop*, *ekotyp* та ін., в той час як «Slovník cudzích slov» [13] 1997 року реєструє вже тридцять одну одиницю: *ekoklimatický*, *ekobiotický*, *ekosystém*, *ekotop*, *ekotyp*, *ekoautobus*, *ekoautomobil*, *ekofakt*, *ekofilm*, *ekofyziologie*, *ekochémia*, *ekoimunologie*,

*ekolinia, ekopalivo, ekopedagógika, ekoprogram, ekosponzoring, ekotoxikológia, ekoturizmus, ekovideotéka* та ін. Зазначимо, що компонент *eko-* і надалі залишається продуктивним, в сучасній словацькій мові активно функціонують такі одиниці як *ekopolitika* та *ekopotraviny*, а в чеській *ekofarma, ekofond, ekofyziologie, ekotysologie, ekologický, ekologie, ekologista, ekologizace, ekologisace, ekomorfóza, ekomorfosa, ekonoměr, ekonometrie, ekonomie, ekonomika, ekonomizěr, ekonomisěr, ekosféra, ekospotřebitel, ekosystém, ekoton, ekotop, ekotyp* тощо.

Аналізуючи лексику, зафіксовану в різних словацьких та чеських лексикографічних джерелах (для дослідження питання використовували видання за останні тридцять років), з'ясували, що такі префіксоїди як *auto-, bio-, video-, eko-, euro-* та ін. є продуктивними. Широко виявляється можливість їх поєднання з одиницями різних тематичних груп: (словацьк.) *euroflaša, eurošport, euroskleróza, euroštruktúra*; (чеськ.) *euroasijský, eurobyrokracie, eurocity, eurodolary, eurokracie, eurokrat, euronight, europocentrismus, europoidní, euroregion, euroregio, eurosibiřský, euroskeptik, eurotunel, europeizmus, europeismus, europocentrizmus, europocentrismus* та ін.

В сучасних словацькій та чеській мовах такі загальновживані морфеми як *video-, kino-, euro-* функціонують як самостійні адаптовані лексичні одиниці. На їхнє засвоєння системою мови вказує те, що в обох мовах вони відмінюються за словацьким та чеським типом відмінювання іменників середнього роду.

У словацькій та чеській мові деякі інтернаціональні та питомі афіксоїди мають синонімічний характер як, наприклад: *vodo – akva – hydro* (словацьк.: *vodoiňstalácia, akvaplaning, hydroelektráreň*; чеськ.: *vodoinstalátér – akvacentrum, akvaplán – hydrodynamika*), *zeme – geo* (словацьк.: *zemepis, geobotanika*, чеськ.: *zeměpis – geodézie*), *život – bio* (словацьк.: *životaschopný, biocenóza*, чеськ.: *životopis – bioplazma*).

Щодо специфіки функціонування інтернаціональних та питомих афіксоїдних утворень, варто відзначити, що інтернаціональні афіксоїди вживаються переважно у науковій та професійній сферах.

Утворення префіксоїдів відбувається двома способами: внаслідок з'єднання двох самостійних одиниць (наприклад, словацьке і чеське *automechanik* утворене зі слів *automobilový* та *mechanik*); або внаслідок поєднання існуючої самостійної основи, як, наприклад, *auto* та питомої основи (наприклад, словацьке і чеське *autodoprava, autoškola*) [9, 23]. Як правило, у словацькій та чеській мовах афіксоїди мають кілька лексичних значень, О. Мартінцова [9, 24] називає таке явище полісемією морфем

(наприклад, *auto*: 1) у значенні «власний, перший; той, що стосується самого себе» у словацькій мові: *autobiografia, autopořtřet, autokarikatura, autokritika, autohypnóza*, у чеській мові: *autuagrese, autobiografie, autodestrukce, autofobie, autopořtřet*; 2) у значенні «мотор, автомобіль» у словацькій: *automagnetofón, autonehoda, autotransport, autoturistika*; у чеській: *autodrom, autokempink, autosalon, autoservis*; 3) у значенні «автоматичний» у словацькій: *autopilot, autopřístroje, autožerjav*; у чеській: *autoalarm, autofokus, automat, autopilot, autoregulace*.

При творенні словацьких та чеських суфіксоїдних утворень типовим є підрядний зв'язок між частинами складеного слова. У більшості суфіксоїдних утворень основи поєднуються за допомогою інтерфіксу, а подвійну роль інтерфіксу та фінальної голосної відіграє саме фінальна голосна початкової основи (наприклад, і у словацькій, і в чеській мовах *klept+o+man, mikr+o+skop, ped+o+fil, lok+o+depo, turb+o+blok*).

Більшість префіксоїдів, які вживаються у словацькій та чеській мовах є інтернаціональними і поєднуються однаковою мірою як з інтернаціональними основами, так і з питомими, хоча у словотвірному процесі активними є і кореневі морфеми власне словацьких та чеських слів, які поєднуються з інтернаціональними основами: як, наприклад, словацькі *malo-*: *malosériový, malokalibrovka*; *nízko-*: *nízkořekvenčný, nízkokalořický*; *samo-*: *samoindukcia/-čny, samokontrola, samoregulačia/-čny/-čne*; *seba-*: *sebadisciplina, sebařónia/-nický/-nicky*; *velko-*: *velkoburžoázia/-ážny, velkodistribúcia/-ny, velkofilm, velkořormátový, velkokapacitny, velkokapitál/-ový, velkosvetský/-sky*; *viac-*: *viacřázový/-vo, viacmetrovy*; *vysoko-*: *vysokoakostny, vysokoaktivny, vysokoefektivny, vysokofřekvenčný*; *vnútro-*: *vnútrořpolitický, vnútrořtátny*; та, відповідно, чеські: *malo-*: *maloburžoazie, maloasijský*, *nízko-*: *nízkořekvenční*, *samo-*: *samokontrola, samoregulační*, *sebe-*: *sebeaktualizace, sebeanalýza*, *velko-*: *velkořormát, velkokapacitní, více-*: *víceřkriteriální*, *vysoko-*: *vysokořekvenční*, *vnitro-*: *vnitřopolitický*.

Прикметникові початкові основи, такі як словацькі *malo-*, *velko-*, *vysoko-* та чеські *malo-*, *velko-*, *vysoko-* тощо, досить просто змінюються на префіксоїди ще й завдяки тому, що кінцевий голосний *-o-* виконує подвійну функцію і виступає одночасно частиною кореня та інтерфіксом. У цих випадках вони втрачають функції повнозначного слова і переходять у категорію префіксоїдів. У композитних утвореннях з початковою основою *samo-* інтерфікс *-o-* функціонує одночасно і як частина повної, постійно повторюваної початкової основи (як, наприклад, *sam-o-kontrola* – контроль самого себе), тому його функція єднального елементу є, так би мовити, додатковою.

Делексікалізація початкових компонентів виявляється також в широких можливостях поєднання їх з різними частинами мови: префіксоїд + іменник – (словацькі *autokozmetika*, *fototapety*, *malokalibrova*, *pseudohistória*, *rádiotechnika*, *rokhviezda*; чеські *autoagrese*, *autoanalýza*, *fotofobie*, *pseudohalucinace*, *radioaktivita*); префіксоїд + прикметник – (*biometeorologický*, *elektromagnetický*, *fotoelektrický*, *fotomontážný*, *geopolitický*, *malosériový*, *rádiotelefonický*; префіксоїд + прислівник – (*fotogenicky*, *telegraficky*).

Необхідно зазначити, що словацькі та чеські префіксоїдні утворення – це, переважно, поєднання іменників та прикметників; для суфіксоїдного типу творення властиве поєднання іменників [8].

Префіксоїдні компоненти можуть поєднуватись з іменниками будь-якого роду, а також з іменниками категорій істоти (*fotomodelka*, *profikiller*, *vicekonzul*, *viceprezident*, *vicemiss*) та категорії неістоти (*autokurz*, *fintnesvíkend*, *kinohit*, *minifutbal*, *makrokozmos*, *mikrozásas*, *velodrom*, *videoprojekce* тощо).

В результаті таких широких можливостей поєднання, префіксоїдні основи функціонують як «готові структури» і просто поєднуються з різними лексичними одиницями [1, 102]. Тому висока активність поєднання основ і лексичних одиниць реалізується саме в таких одиницях, де процес творення слів максимально спрощений і його механізм скоріше нагадує поєднання афіксів. Як уже зазначалося, постійну появу нових складених слів зумовлюють екстралінгвістичні чинники. У сучасних словацькій та чеській мовах процес утворення композит став звичним і поширеним, адже потребує мінімальної кількості мовних засобів [7]. Свідченням цього може бути вживання готових основ з смисловим навантаженням повної лексичної одиниці. Так, наприклад, одноструктурні утворення з компонентом *elektro-* можуть вживатись як найменування предметів (*elektromagnet*, *elektromotor*, *elektrobus*, *elektrometr*), осіб (*elektromontér*, словацьке *elektroinštalatér*, чеське *elektroinštalatér*) та абстрактних предметів (*elektromechanika*, *elektrochémia*, *elektronika*, *elektrostatika*, *elektroosmosa*, *elektrothermie*, *elektromagnetismus* тощо).

Той факт, що фінальна голосна основи відіграє подвійну роль, тобто може виступати і фінальною голосною і виконувати роль інтерфіксу, дає можливість випустити один з елементів в процесі творення слів, а саме вибір інтерфіксу. Тому утворення слів шляхом композиції в цьому випадку обмежується поєднанням основ шляхом аглютинації. При цьому необхідно зазначити, що процес десемантизації основ в композитних утвореннях

такого типу та їх перехід до напівафіксів не призводить до їхнього переходу в категорію афіксів. Такі композитні утворення необхідно сприймати як композитні утворення окремого типу за умови, що запозичена десемантизована основа повинна мати певне смислове навантаження в тій мові, до якої була запозичена [3, 5].

Перехідний характер початкових основ проявляється і в багатофункціональності деяких з них. Наприклад, основи *super*, *foto* та ін. у словацькій та чеській мовах можуть виступати не лише як початковий компонент в композитних утвореннях, але й виступати самостійною частиною мови: (наприклад, у словацькій мові: *bolo to super, je to super ponuka, to dievča je super, urobíme foto na spomienku, foto nie je kvalitné*; та чеській: *to je super kvalitna, tak to bude úplně super, tohle foto je hezké, foto na počkání, profesionální fotograf pro glamour foto*).

Отже, і в словацькій, і в чеській мовах префіксоїди та суфіксоїди виявляють досить високу активність в процесах словотворення, насамперед завдяки простоті поєднання їх як з питомою основою, так і з запозиченою. Цим звичним і поширеним, способом творення нових лексичних одиниць розширюється словниковий склад обох досліджуваних мов. Лексичні одиниці, утворені способом композитної номінації розповсюджені у різних стилях мови та сферах вживання.

Перспективним є дослідження широкого спектру проблематики композитних утворень в аспекті міжкультурної і міжмовної комунікації.

## ЛІТЕРАТУРА:

1. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства// Русский язык конца XX столетия (1955 – 1985). – М., 1996. – С. 90 – 141; 2. Клименко Н.Ф. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – 89 с; 3. Кузнецова А.И. Принципы морфемного анализа и построения словаря морфем // Словарь морфем русского языка. – М., 1986. – С. 3-9; 4. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. – М.: Высшая школа, 1987. – 282с; 5. Akademický slovník cizích slov, Praha: Academia, 1995; 6. Dvonč L. Formálna stránka prevzatých slov v slovenčine.– In.:SAS, 5. Red. J. Mistrik. – Bratislava, 1976. – S.55 –79; 7. Helcl M. Hybridně složená slova jako elektromotor, autodoprava // Naše řeč 36. – Praha, 1953. – S. 34 – 43; 8. Helcl M. Poznámky k tvoření některých adjektivních složenin // Studie a práce lingvistické . – Praha, 1954 – S. 190 – 199; 9. Martincová O. a kol. Nová slova v češtině: slovník neologismů 2. – Praha: Academia, 2004. – 435 s; 10. Mejstřík V. Tzv. hybridní složeniny a jejich stylová platnost // Naše řeč 48. – Praha, 1965. – S. 1 – 20; 11. Travníček F. Mluvnice spisovné češtiny. – Praha, 1951. – S. 440 – 441; 12. Slovník cudzích slov/ Ivanová-Šalingová M., Maniková Z. – Bratislava: SPN, 1979. – 943 s; 13. Slovník cudzích slov/ Ivanová-Šalingová M., Maniková Z., Bratislava: SAMO, 1997. – 656 s.

*Лозинська О.Г. (Львів, Україна)*

### **Інновації—розширення в польській кінематичній фразеології на позначення емоцій та поведінки людини**

*У статті проаналізовано інновації-розширення як один із типів структурно-семантичних змін польських кінематичних фразеологічних одиниць на позначення емоцій. Встановлено їхні різновиди та особливості функціонування в текстах сучасної польської мови, зроблено спробу з'ясувати причини їхньої появи.*

**Ключові слова:** кінематична фразеологічна одиниця, нормативна фразеологічна одиниця, фразеологічна інновація, модифікація, інновація-розширення.

*В статье проанализировано инновации-расширения как одну из разновидностей структурно-семантических изменений польских кинематических фразеологических единиц для обозначения эмоций. Установлено ихние разновидности и особенности функционирования в текстах современного польского языка, сделана попытка определить причины их появления.*

**Ключовые слова:** кинематическая фразеологическая еденица, нормативная фразеологическая еденица, фразеологическая инновация, модификация, инновация-расширения.

*Innovation substitutes as one of the types of structural and semantic changes of Polish kinematical phraseological units denoting emotions are revealed and analyzed in the article. Their types and peculiarities of functioning in the texts of the modern Polish language are established; an attempt is also made to find out reasons of their emergence.*

**Key words:** kinematical phraseological unit, normative phraseological unit, phraseological innovation, modification, innovation substitute.

Об'єктом цього дослідження є інновації-розширення як один із типів структурно-семантичних змін польських кінематичних фразеологізмів на позначення емоцій та поведінки людини. Кінематичними фразеологізмами у цій статті називаємо фразеологічні одиниці (далі ФО), прототип і внутрішня форма яких зводяться до лінійного опису мімічної чи жестикуляційної поведінки людей\*. Мета статті – з'ясувати типи та особливості функціонування інновацій-розширення кінематичних ФО на позначення емоцій та поведінки людини у текстах сучасної польської мови. Актуальність пропонованого дослідження зумовлена відсутністю в польському й

---

\* У ширшому трактуванні кінематичні фразеологізми охоплюють також значущі рухи тіла. Однак у цьому дослідженні ми обмежуємося ФО з мімічним і жестикуляційним прототипом.



українському мовознавстві комплексних досліджень, присвячених функціональним особливостям інновації-розширення кінематичних ФО на позначення емоцій та поведінки людини у сучасних текстах.

З метою дослідження інновацій-розширення було проаналізовано близько 500 польських кінематичних ФО на позначення емоцій та поведінки людини, вилучених методом суцільної вибірки із фразеологічних і загальних словників польської мови [17], [18], [19], [20], [21], [22], [23], [24], [25]. Джерелом дослідження матеріалу стали два корпуси текстів польської мови: Korpus tekstów języka polskiego PWN ([korpus.pwn.pl](http://korpus.pwn.pl)) [26], який налічує 40 млн. слів, та Korpus IPI PAN ([korpus.pl](http://korpus.pl)) [27], який налічує 70 млн. слів. У цих корпусах було виявлено 105 випадків інновації-розширення.

Інновації-розширення, за визначенням С. Бомби, виникають у результаті доповнення лексичного складу ФО новими компонентами, як правило, для актуалізації її змісту [1, 51]. В слід за С. Бомбою цей термін застосовують польські фразеологи Я. Ліберек\*, Г. Дзямська-Ленарт та ін. У працях інших мовознавців можна натрапити на варіанти назви цього прийому. Про „розширення компонентного складу” писали М. Бакіна, Б. Подгурська, І. Ярова, про „атрибутивне розширення” – Н. Хороз. Серед інших термінів на позначення цього явища можна виокремити: „додавання” (А.М. Левицький, А. Пайдзінська); „інновація-доповнення” (*innowacja uzupełniająca*)\*\* (Й. Ігнатович-Сковронська); „прийомом розповсюдження” (распространения) (Е. Наумов, А. Григораши); „вклинювання” (І. Єременко, Т. Цимбалюк, А. Супрун); „додавання слів до початку або кінця ФО” (Т. Цимбалюк, А. Супрун); „поширення фразеологізму” (В. Білоноженко, І. Гнатюк); „експлікація ФО” (В. Вакуров). Деякі дослідники, наприклад, Д. Буттлер розглядають це явище додавання до ФО додаткових компонентів як один з різновидів контамінації, що полягає у поповненні складу фразеологізму додатковими словами, яке призводить до

---

\* Важливо, що Я. Ліберек розрізняє інновації розширення, в межах яких розглядає виключно обставинні розширення [5, 159-170] та інновації розширення структури з розширенням сполучуваності (*innowacje rozwijające-rozszerzające*), в межах яких автор розглядає атрибутивні розширення, в яких додані компоненти виконують функцію неузгодженого чи узгодженого означення. Останні автор умовно називає „категорія доповнень означенням і категорія доповнень додатком” (*kategoria uzupełnień przydawkowych i kategoria uzupełnień dopełnieniowych*) [5, 170-176].

\*\* Зауважмо, що С. Бомба під терміном „інновації-доповнення” розуміє ті інновації, які є зовнішніми запозиченнями (найчастіше у формі фразеологічних кальок) та внутрішніми запозиченнями (з територіальної, професійної і тп. польської мови) [1, 47-48].

неочікуваної модифікації його змісту [2, 145-147].

Для аналізу реалізації інновацій-розширень у текстах дослідники використовують різні класифікації. Наприклад, з огляду на відношення нового компонента до членів речення виокремлюють атрибутивне, об'єктне та обставинне поширення ФО [9], [10], відповідно до позиції поширювача – препозитивне, інтерпозитивне та постпозитивне поширення ФО [9], [10], називаючи інтерпозитивне поширення вклинюванням, пост- і препозитивне – додаванням [9], [16], з огляду на ступінь синтаксичного ускладнення конструкції нормативної ФО (далі НФО) – просте розширення, ускладнене та складне атрибутивне розширення [15].

Важливою проблемою при виявленні та аналізі інновацій-розширення є розмежування слова-поширювача НФО та слів найближчого контексту ФО, які є частиною речення в цілому. Польський мовознавець Я. Ліберек стверджує, що при розрізненні т.зв. модулянта (*modulant*)\* (елемента, що відноситься до речення в цілому) і нового компонента ФО потрібно брати до уваги значення доданого елемента. На його думку, значення доданої до ФО обставини, на відміну від т.зв. модулянта, дуже часто протиставляється значенню всієї ФО або принаймні значенню найважливішого компонента цієї ФО [5, 166]. Отже, Я. Ліберек до інновацій-розширень зараховує такі інноваційні ФО, як наприклад: ...*dostojnie* *schodzę na dziady*...; ...*szła na rękę z uporem*...; ...*nadstawia głowę ładnie*...; ...*precyzyjnie* *uszyć buty*...; ...*zawsze pokornie z drogi schodzę*... [5, 167-168]. У працях Е. Наумова, Т. Цимбалюк, Л. Дзямської-Ленарт, Б. Подгурської поняття „елемент найдлижого контексту ФО” та „доданий до ФО компонент” не розмежовуються. Фразеологічними інноваціями автори вважають і нові компоненти, що конкретизують окремі компоненти ФО, і ті, що конкретизують увесь фразеологізм у цілому. Ми ж у своєму дослідженні розмежовуємо ці два поняття – „елемент найдлижого контексту ФО” та „доданий до ФО компонент” – та користуємося правилом, яке запропонував О. Молотков: “поширювачами є слова, які вступають у певні зв’язки не з традиційною ФО в цілому, а лише з окремими її компонентами, вони не розглядаються як члени речення, оскільки входять до його складу опосередковано – через традиційну ФО, не зачіпаючи її “категоріальної

---

\* Польський мовознавець Я. Струтинський терміном *модулянт* називає клас невідмінюваних лексем з первинною синтаксичною функцією, що полягає в модифікації змісту висловлювань чи їх складових через вказування на ситуацію, модальне ставлення адресанта до ситуації, емоції адресанта [7, 142-143].

сутності” [Н. Хороз за О.І. Молотковим: 15, 5]. На цьому принципі розрізнення наголошують також у своїй праці В. Білоноженко та І. Гнатюк, покликаючись на праці О. Молоткова та І. Лепешева [9, 120]. О. Молотков пояснює можливість поширення компонентів ФО тим, що вони, хоча й втратили ознаки слова, тим не менше за своєю звуковою подобою в мовленні завжди асоціюються з живими словами мови. Така асоціація підтримується постійним і активним використанням слів паралельно з компонентами ФО, що генетично від них походять. Адже не випадково компоненти ФО, які вже не асоціюються з живими словами, ніколи не поширюються [12, 68]. Отже, інновацією-розширенням вважаємо лише ті зміни ФО, в яких доданий компонент розширює структуру (і можливо значення) ФО та відноситься до окремого її компонента чи компонентів, а не до ФО в цілому, бо в іншому випадку вони є елементом речення загалом\*.

В. Білоноженко, І. Гнатюк відзначають “двоїсту природу” семантико-стилістичних відтінків, які вносять нові компоненти в семантичну структуру ФО. Ці компоненти одночасно відновлюють пряме лексичне значення пояснювального компонента та конкретизують, уточнюють, інтенсифікують, пристосовують ФО до контексту, розширюють або звужують значення всієї ФО. Компоненти-модифікатори одночасно підтверджують роздільнооформленість ФО, компоненти якої виявляють здатність вступати в синтаксичні зв’язки зі словами вільного вжитку, та цілісність і неподільність семантики ФО [9, 128]. Цікавою з цього приводу є також думка польського дослідника В. Хлебди, який наголошує на тому, що “...трансформацію якогось словосполучення можна вважати доказом її стабільності; сам процес трансформування є процесом кристалізації та закріплення інваріантної форми такого сполучення” [3, 64].

У пропонованому дослідженні всі зафіксовані інновації-розширення ми ділимо на три основні групи: 1. **обставинне розширення** – інновація, що

---

\* У нашому матеріалі трапляється дуже багато прикладів з ФО (50 ФО у 166 контекстах), де обставина є елементом найдлижого контексту ФО, що відноситься не безпосередньо до одного з компонентів ФО, а до ФО в цілому, а отже є елементом речення в цілому. Таким прикладом є введення в структуру НФО (*ktoś*) *zgrzyta zębami* „хтось злиться, виявляє гнів, лють, сердитися від безсильності” (SFWP) обставини способу дії *dosłownie* у контексті: *...Ten wielki artysta, który umarł w opuszczeniu bliski wariacji, w Rzymie, który zgrzytał dosłownie zębami, gdy wspominał lata spędzone w Polsce...* (korpus.pwn.pl Czapski Józef Patrzac). Зазначена обставина служить для підкреслення правдивості висловлення, вона вказує на те, що в ньому немає перебільшення, а також одночасно актуалізує буквальне значення ФО.

доповнює дієслівний компонент ФО обставиною способу дії; 2. **атрибутивне розширення** – інновація, що доповнює іменний компонент ФО означенням; 3. **об'єктне розширення** – інновація, що доповнює іменний компонент ФО додатком.

Прикладом інновації-розширення першої групи – з обставиною способу дії – є інновація *obficie posypać sobie głowę popiołem* зі значенням „зі смутком покаятися”, яка виникла в результаті додання до НФО *posypać sobie głowę popiołem* нового компонента, який у складі ФО виступає в синтаксичній функції обставини способу дії *posypać (jak?) – obficie*. Цей додатковий елемент, шляхом модифікації внутрішньої форми ФО, тобто вказуючи на спосіб посипання голови попелом – „у великій кількості, сильно, щедро, буйно”, розширює значення ФО семою „сильно (каятися)”: ...*Były „Ketman” też publicznie najpierw przyznał im rację, a potem – we wspomnianym artykule, obficie posypał sobie głowę popiołem. W tym to popiele brodził od wtorku...* (korpus.pl). Обігруючи НФО, автор інновації не лише підсилює її семи „розкаяння; смуток; жалкування”, зафіксовані в дефініції „визнати публічно свою вину і виявити смуток, розкаяння” (WSFzP), а й, повторюючи в наступному реченні компонент ФО *popiół*, виражає своє незадоволення, іронію. Варто зазначити, що в наведеному контексті через повтор одного з компонентів ФО автор вдається до стилістичного прийому подвійної актуалізації [9, 87-106], [15, 10-12].

Інновація *patrzeć jak kozioł spode łba* виникла на основі додання до нормативної ФО (*ktoś*) *patrzy spode łba* „хтось дивиться недовіжливо, зловісно, понуро” (SFWP) обставини способу дії *patrzeć (jak?) – jak kozioł*, яка в свою чергу вносить до значення ФО додаткову конотаційну характеристику людини „дуже впертий”: ...– *Dawaj go żywcem! – zawołał król. Po chwili wszedł wysoki, chudy szlachcic, patrzący jak kozioł spode łba. Skłonił się naprzód panu do nóg...* (korpus.pl).

Зафіксовано також приклад розширення структури ФО компонентом, що виступає в реченні обставиною, яка є однорідним членом з традиційним компонентом ФО – наприклад, розширення структури ФО (*ktoś*) *patrzy (na kogoś / na coś) krzywo* „хтось дивиться на когось, на щось неприязно, зі злістю, ставиться до когось, чогось неприхильно, недоброзичливо, не схвалює чогось” (WSFzP і USJP) в контексті:

---

\* Зазначений дієприслівник вважаємо парадигматичною формою дієслова *patrzeć*, тому ФО з дієприслівником не вважаємо інновацією з зміною граматичної структури компонента.

...Rozmowy te były mu nie na rękę i z tego względu, że kilku magazynierów zaczęło na niego patrzeć podejrzliwie i krzywo, wyraźnie mając pretensje, że wymiguje się od pracy fizycznej... (korpus.pl).

Серед прикладів **атрибутивного розширення** ФО зафіксовано зміни, внесені, наприклад, до ФО *bić głowę w mur* „хтось без очікуваного результату намагається щось залагодити; хтось є у розпачі, хтось голосить” (WSF) – *bić przysłowiową głowę w mur* (2 контексти); *bić głowę w włoski mur* (1); *bić głowę w tarnowski mur* (1); *bić głowę w walijski mur* (2). Розширення структури ФО *bić głowę w mur* додатковими компонентами **tarnowski**, **włoski** та **walijski** пов’язується із суттєвою модифікацією значення ФО: зі “хтось старається подолати перешкоду, неможливу до переборення” (InnySJP) / „хтось без очікуваного результату намагається щось залагодити; хтось є у розпачі, хтось голосить” (WSF) на „хтось у розпачі намагається перемогти тарнівську / італійську / уельську футбольну команду” в контекстах: ...*Kielczanie przez wiele minut bili głowę w tarnowski mur, a jedyny tego efekt to strzał w słupek Łukasza Bujaka w 41 minucie...* (korpus.pl); ...*Tymczasem Roma po karnym Fabio Capello (sławny potem trener m.in. Realu i Milanu) zdobyła prowadzenie. Górnik, choć wyraźnie lepszy na boisku, bił głowę w włoski mur*. Czyżby znów słynne catenaccio mało triumfować?... (korpus.pl), ...*Słowa te znalazły szybko potwierdzenie na boisku w Newtown. Wisła nie poradziła sobie z amatorami spod znaku "Drozdów". Bezradnie biła głowę w walijski mur...* (korpus.pl). Така семантична інтерпретація є можливою лише в умовах заданого контексту, за його межами інновація втрачає сенс. У результаті контекстуальної конкретизації ФО відбувається уточнення та зміцнення денотативного (предметного) значення ФО.

У результаті аналізу виявлено 4 випадки атрибутивного розширення структури ФО одразу двома компонентами – наприклад, НФО (*ktoś*) *gapi się jak sroka w kość* „хтось дивиться і не розуміє, дивується чомусь звичайному; *zastąpił*є вдивляється жадібно” (WSFJP) у контексті: ...*Mazurki to także ciasta ozdobne, cieszące oko kolorami lukru, czekolady, bakali. Czasami wyglądają niczym kwietne ogródki, nic więc dziwnego, że jury zaczęło od gapienia się, niczym przysłowiowa sroka w równie przysłowiową kość...* (korpus.pl). Зазначена модифікація є формою своєрідного коментаря – застереження про переносне значення вжитого виразу з одночасною номіналізацією дієслівного компонента, розірванням структури ФО комою та повтором додаткового компонента *przysłowiowa* біля обох іменних компонентів ФО, кожен з яких має свій додатковий коментар, виражений словом *niczym* та прислівником *równie*. У зазначеній НФО автор застосував через численні зміни – прийом, який можна вважати перифразою ФО.

Прикладом **об'єктного розширення** є зміна в межах НФО (*ktoś*) *rwie włosy z głowy* „хтось сильно сумує, часто виконуючи при цьому жест, який навіює виривання свого волосся” (WSFzP) / „хтось несподівано щось починає переживати; турбується, побоюється, дуже над чимось горює, проявляє біль, безсилля; хтось у розпачі” (WSF) / „хтось виражає схвилюваність, розгніваність; є засмучений, у розпачі, в істеричі” (SFWP), що трансформується у ФО (*ktoś*) *rwie resztki włosów z głowy* у контексті: ... *Niestety, widząc poczynania moich zawodników na boisku zacząłem rwać resztki włosów z głowy – żartuje trener solarzy Dariusz Kot...* (korpus.pl). Так згідно з задумом автора модифікована ФО інтенсифікує значення та служить для передачі вищого ступеня розпачу тренера, а можливо також, сприяє подвійній актуалізації цієї ФО (очевидно тренери лісують).

У іншому контексті з цією ж інновацією застосовано додатково стилістичний прийом подвійної актуалізації через використання після ФО коментарів, які актуалізують дослівне значення ФО, наприклад: ...*Naukowcy pokładają duże nadzieje w rozwoju inżynierii genetycznej, ale na konkretne rezultaty badań trzeba jeszcze poczekać. Cierpliwie, nie rwać resztek włosów z głowy i śmiejąc się z dowcipów o "ufryzowanych inaczej". Jakiego szamponu używają łysi?* (korpus.pl).

В аналізованому матеріалі ми виявили приклади розширення структури ФО частками (10 ФО у 13 контекстах). Наприклад, зміна в межах НФО (*ktoś*) *wita (kogoś) z otwartymi rękami* „хтось вітає когось приязно, охоче, з радістю” (WSFJP) у контексті: ...– *Kiedy nie tak dawno przychodziliście na "Tarnówię", witano Was niemal z otwartymi rękami.* (korpus.pl). Вставлений компонент привносить у значення НФО відтінок обмеження, приблизності виконуваної дії, модифікуючи значення до форми “хтось вітає когось майже приязно, охоче, з радістю”. Розширення структури НФО (*ktoś*) *drapie się po głowie* „хтось заклопотаний, не знає, що робити, задумується над чимось (зазвичай шкребуючись в голову)” (WSFzP) обмежувальною часткою *nie tylko* посилює в значенні ФО контраст та буквальність виконуваних дій у контексті: ...*Jeśli już jestem przy problemach, które, jak mówią satyrycy, powodują, że się drapie nie tylko po głowie, to chciałbym również zgłosić wniosek do pana marszałka o to...* (korpus.pl). Введена у структуру НФО (*ktoś*) *rozkłada ręce* „хтось виявляє безпорадність; хтось виражає те, що не можна нічим зарадити, допомогти” (SFWP) частка *tylko* в контексті: ...– *Bóg jeden wie. Trener Antoni Skupień, indagowany, czy jest w stanie nauczyć podopiecznych partnerstwa na torze, rozkładał tylko ręce.* (korpus.pl) посилює в значенні ФО сему пригніченості та безпорадності.

Підсумовуючи, зазначимо, що у проаналізованому матеріалі

найчастішими є атрибутивні (67 ФО у 270 контекстах), рідше – об’єктні (9 ФО у 22 контекстах) та обставинні (3 ФО у 3 контекстах) інновацій-розширення. Варто зазначити, що, крім трьох основних груп інновацій-розширень ми виявили також приклади складного атрибутивного розширення (5 ФО у 5 контекстах), розширення структури ФО частками (17 ФО у 21 контексті). Досить часто поряд з розширенням структури НФО застосовується прийом подвійної актуалізації. Всього ми зареєстрували цього типу зміни в межах 6 ФО у 6 контекстах.

Як показують аналізований матеріал, компоненти НФО все-таки частково зберігають свої самостійні властивості слова, так само як не втрачають своїх властивостей, наприклад, суфікси чи префікси у структурі простих слів: вони вносять свою лепту у загальний зміст слова. Перелічені додаткові компоненти не лише розширюють формальну структуру традиційної ФО, а й модифікують її значення новими семантичними відтінками, підсилюючи, уточнюючи, повторюючи чи видозмінюючи його. Найчастіше інновація-розширення застосовується з метою інтенсифікації значення ФО. Введення додаткових компонентів до структури ФО сприяє гармонійному введенню його в контекст. При цьому типі модифікації ФО збільшує свої виражальні можливості, гранично наближуючи своє значення й образність до умов конкретної мовленнєвої ситуації. Введення ж семантично віддаленого від постійних компонентів елемента часто не лише створює нові семантичні асоціації, а й викликає в читача відчуття дотепності, причому це відчуття тим сильніше, чим значеннєво і стилістично несподіванішим виявляється новий елемент.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. *Bąba S.* Typy innowacji frazeologicznych / *S. Bąba* // *Bąba S.* Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1989. – S. 46-66;
2. *Buttler D.* Modyfikacje postaci wyrazów i związków frazeologicznych / *D. Buttler* // *Buttler D.* Polski dowcip językowy. Wydanie III z uzupełnieniami. – Warszawa: PWN, 2001. – S. 96-150. – 419 s.;
3. *Chlebda W.* Frazeologia w reklamie i reklama we frazeologii / *W. Chlebda* // *Problemy Frazeologii Europejskiej I* / pod red. A.M. Lewickiego. – Warszawa: Energia, 1996. – S. 57- 68;
4. *Dziamska-Lenart G.* Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej. – Poznań: „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2004;
5. *Liberek J.* Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej / *J. Liberek* // *Liberek J.* Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej – Poznań: Wydawnictwo WiS, 1998. – S. 81-199;
6. *Pajdzińska A.* Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji / *A. Pajdzińska*. – Lublin: Agencja Wydawniczo-Handlowa, 1993. – 246 s.;
7. *Strutyński J.* Gramatyka polska / *J. Strutyński*. – Kraków: Wydawnictwo Tomasz Strutyński, 1998. –

S. 142-1437; **8. Бакина М.А.** Структурно-семантические преобразования фразеологических единиц в современной поэзии / М.А. Бакина // Русский язык в школе. – Москва: Просвещение, 1980. – № 3. – С. 67-73; **9. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С.** Функціонування та лексико-графічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – Київ: Наукова думка, 1989. – 156 с.; **10. Григораши А.М.** Фразеологические инновации в современной публицистике Украины: (на материале русскоязыч. и украиноязыч. Пресс 1990-х-2000-х годов): монографія / А.М. Григораши. – Киев: Знання України, 2008. – 439 с.; **11. Єременко І.А.** Фразеологія в системі російської мови та епістолярному дискурсі = Фразеология в системе русского языка и эпистолярном дискурсе: [навч. посіб.] / І. Єременко. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 166 с.; **12. Молотков А.И.** Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Ленинград: Наука, 1977. – 283 с.; **13. Наумов Э.Б.** Способы трансформации фразеологизмов (на материале произведений И. Ильфа и Е. Петрова / Э.Б. Наумов // Русский язык в школе. – Москва: Просвещение, 1971. - № 3. – С. 71-74; **14. Супрун А.П.** Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.03 / Супрун А.П.; НАН України. Ін-т укр. мови. – Дніпропетровськ., 1999. – 19 с.; **15. Хороз Н.С.** Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет. Автореф. дис. ...канд. філол. наук. / Н.С. Хороз. – Київ, 1992. – 18 с.; **16. Цимбалюк Т.В.** Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мішеля де Сервантеса Сааведри „Дон Кіхот” / за ред. Л.О. Пустовіт. – Київ: Довіра, 1996.

### СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

|                      |                                                                                                                                 |
|----------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Inny SJP</b>      | Inny słownik języka polskiego PWN: W 2 t. / Pod red. M. Bańki. – Warszawa, 2000.                                                |
| <b>PWN</b>           | Słownik języka polskiego PWN (електронний словник).                                                                             |
| <b>SFJP</b>          | Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: W 2 t. – Warszawa, 1974.                                                   |
| <b>SFWP</b>          | Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny / Pod red. S. Bąby, J. Liberka. – Warszawa, 2001.                               |
| <b>SWJP</b>          | Słownik współczesnego języka polskiego: W 2 t. / Pod red. B. Dunaja. – Kraków, 2000.                                            |
| <b>USJP</b>          | Uniwersalny słownik języka polskiego: W 4 t. / Pod red. S. Dubisza. – Warszawa, 2006.                                           |
| <b>WSF</b>           | Lebda R. Wielki słownik frazeologiczny / Pod red. A. Latuska. – Kraków, 2008.                                                   |
| <b>WSFJP</b>         | Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego / Pod red. P. Müldnera-Nieckowskiego. – Warszawa, 2004.                          |
| <b>WSFzP</b>         | Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłówiami / Pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa, 2005.         |
| <b>korpus.pl</b>     | Korpus IPI PAN. – Режим доступу: <a href="http://korpus.pl/">http://korpus.pl/</a> .                                            |
| <b>korpus.pwn.pl</b> | Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN. – Режим доступу: <a href="http://korpus.pwn.pl/">http://korpus.pwn.pl/</a> . |



*Новосад М. (Львів, Україна)*

### **Функціонування молодіжного сленгу в чеському мовному середовищі**

*У статті поданий аналіз виражальних засобів – сленгізмів, які формують лексико-семантичну групу найменувань реалій життя молоді поза навчальним процесом та обґрунтовано причини їх загальнозживаності у суспільній комунікації.*

**Ключові слова:** сленг, молодіжний сленг, молодіжна комунікація.

*В статье представлен анализ выразительных средств - сленгизмов, формирующих лексико-семантическую группу наименований реалий жизни молодежи вне учебного процесса и обоснованы причины их общеупотребительности в общественной коммуникации.*

**Ключевые слова:** сленг, молодежный сленг, молодежная коммуникация.

*The article focuses on expressive means - slang words that form lexical-semantic group names of the realities of life of young people outside the educational process and the reasons for their common usage in social communication.*

**Key words:** slang, youth slang, youth communication.

Характерною особливістю сучасної неофіційної комунікації є використання у ній експресивних виражальних засобів, зокрема таких як сленг. Дослідження закономірностей їх побутування, причин їх виникнення і поширення, класифікація їх у групи за певними критеріями, визначення їхнього лексичного ядра та периферії є предметом наукових зацікавлень для багатьох лінгвістів. Предметом аналізу в нашій статті є складова лексико-семантичного поля чеського молодіжного сленгу, а саме: група найменування на позначення реалій життя молоді поза навчальним процесом.

Назви на позначення артефактів повсякденного життя молодих людей – це величезний прошарок лексики молодіжного сленгу, який в основній своїй масі представляють інтерсленгізми – термін, який використовує Я. Губачек [3, 544] на позначення лексичних одиниць, які виникли поза середовищем молоді, але були сюди імпортовані. Це найменування, які побутували у сфері певного професійного чи загального сленгу, але, втративши свою професійну або групову приналежність, вживаються у молодіжному чи будь-якому іншому виді сленгу. Яскравим прикладом є сленгізм *hrát fer hru (jednat čestně)*, очевидно, що виник він у середовищі сленгу спортсменів (етимологічно з англ. *fair play* (чесна гра), але вживається у комунікації найрізноманітніших груп від спортсменів до фінансистів. Характерними особливостями таких назв є їх різноманітність

та багатовекторність використання. І, оскільки, як зазначив Я. Губачек [1, 87], з лінгвістичної точки зору, молодіжний сленг, загалом, є результатом взаємовпливу двох основних факторів: мовної гри\* і винахідливості у мовленні та постійного інтенсивного впливу літературної мови, він є загально-соціально поширеним і слугує одним із основних засобів комунікативної реалізації сучасної мовної особистості. Тому, закономірним є те, що найменування на позначення реалій життя молоді, які є складовою його лексико-семантичного поля, часто вживаються не лише поза навчальним процесом, який є об'єднуючим фактором для молодіжної спільноти, але й поза середовищем молоді. Тобто, проникаючи у всі сфери життя та побуту, відображаючи дійсність і вимисел, називаючи предмети, дії та стани, даючи характеристику особам, речам та явищам, молодіжний сленг на позначення реалій життя молоді проникає в комунікаційну сферу й інших соціальних груп. Використовуючи такі сленгізми комуніканти у такий спосіб досягають необхідної для мовця оригінальності і яскравості у комунікації.

Загально-соціальну поширеність аналізованої нами лексико-семантичної групи найменувань можна пояснити з точки зору психологічного фактору поширення сленгу, а саме, на нашу думку, просто бажанням учасників комунікації, незалежно від соціальної групи комунікантів, бути сучасним і «модним» у висловлюваннях. Крім того, психологічні фактори проявляються двоюко:

- по-перше, у бажанні члена певної соціальної або професійної групи підкреслити її унікальність і закритість шляхом використання у комунікації притаманної лише цій конкретній групі виражальних засобів;
- по-друге, за умов, коли мовець намагається увійти до певної соціальної чи професійної групи, для нього використання сленгу притаманного цій групі є зовнішнім виявом приналежності до неї або. На думку, Я Губачека, саме ці психологічні особливості мовців відіграють вирішальну роль у стабільності сленгових найменувань того чи іншого сленгу [1, 26].

Метою нашої статті є аналіз виражальних засобів – сленгових найменувань зазначеної лексико-семантичної групи, шляхом їх класифікації за відповідною сферою суспільних реалій, які вони позначають та характеризують, і опису особливостей їхнього побутування у комунікації загалом.

---

\* Під терміном «мовна гра» розуміємо свідоме порушення мовцем кодифікованої норми.

Зібраний практичний і теоретичний матеріал дозволяє нам виділити найбільш активно обігрувані серед сленгових найменувань поняття та суспільні реалії. До них належать:

- Людина, риси її характеру, вираження емоцій та особливості поведінки, властиві їй дії та реакція на них, характерне ставлення до інших суб'єктів соціуму.

- Речі, які нас оточують в побуті та їх властивості.
- Гроші та суміжні з ними предмети, дії, явища.
- Географічні об'єкти.
- Шкідливі звички та поняття з ними пов'язані.

Ми зафіксували значну кількість сленгових найменувань для характеристики людей, відповідно до їхніх зовнішніх ознак та рис характеру. Практичний матеріал дає можливість виокремити наступні групи сленгізмів:

- на позначення осіб за їх віком та відповідно до їхнього сімейного статусу: *alieni, hůlkoplazy, kyslíkáři (důchodci), emko a téčko (máma a táta), fogis (táta), fůta (otec), fosils (prarodiče), kinderky, bejbydlové, hároši, kindroši, šklebouni (děti), pískle, svišť (dítě), jehňata (starší děti), mutra (matka);*

- на підставі особливостей поведінки: *čipera (čilý důchodce), čepičář (pomalý důchodce za volantem), mlátička (agresivní jedinec);*

- сексуальної орієнтації: *hulibrk, kuřbuřt, radiátor (homosexuál);*

- яскраво виражених характеристик зовнішнього вигляду чи рис характеру: *mopista (osoba s dredy), íkváč (inteligent), empati (empatičtí jedinci), blikon (člověk s brýlemi), kravaťák (muž v obleku), nařáchlej, nabušeney (namakaný, kulturista); krmíč (člověk, který vykládá nepravdivé historky), leštič (člověk který někomu podlejí), klikař (kdo ma často štěstí, komu se daří).*

- національної приналежності: *úkáčko (ukrajinec), amík (Američan).*

У сфері загальноновживаного молодіжного сленгу для характеристики зовнішнього вигляду людини знаходять своє мовне вираження назви частин тіла людини. Так, серед найменувань на їх позначення найбільше зафіксовано сленгізмів – відповідників слова голова (*hlava*), наприклад: *kokos, kotrba, luskna, makovice, řepa, šiška*. Інші частини тіла представлені такими найменуваннями: *ploutev (noha), chňáry (nohy), haxna (noha або ruka), čuchometr, rypák (nos), lopouchy, plachťáky (uši), chramstáky (zuby), angoráky (oči).*

Активно вживану групу сленгізмів складають назви емоцій, найбільше серед них на позначення гумору, сміху, позитивного настрою та способів його вираження, нами зафіксовані, зокрема, такі: *gebit se, jebit se, řehnit, řepit se (smát se), chlámat se (hýkavě se smát), pecnit se (smát se s otevřenou*

*pusou), rozhodit koutky, hodit výtlem (rozesmát se), smajlit se (usmívat se), pusa (úsmev), výgeb (výbuch smíchu), řetězová pila (hlasitý smích při kterém je vidět všechny zuby), LOL! (Lot of laugh – hodně smíchu), ROFL, roflit (válet se smíchy po zemi), dásnič, chechtoň (vysmátý člověk), smajlík (člověk, který se často směje), mít hlody (být vtipný), frk, džouk (vtip), hláška (vtipná či komická poznámka) та інші [2, 68-69].*

Система молодіжного сленгу є відкритою, динамічною, активною у плані творення синонімічних рядів. Це особливо яскраво виражено серед сленгізмів на позначення дій та станів. Так, наприклад, для привітання побутують: *ahojky, aloha, hej, hola hola, čus, čao, těpéro, zdar, zdarec, zduř, vzduř*; при прощанні характерні такі побажання: *měj se, maj sa, paček, bze, sbohem, zdarec, čau*. Молодь активно використовує у своєму мовленні найбільш поширені у побуті назви дій та станів, таким чином свою оцінку знаходять процеси пов'язані з дозвіллям: *flákat se (nic nedělat), gaučink (jít si lehnout), hodit čeličko (usnout na lavici), kvasit, kysnout (nudit se)*; активним відпочинком: *fošnit (jezdit na snowboardu), hodit bok, hodit hrbem (zatancovat si)*; вживанням їжі: *žunkat (pít), nachalovat se (najíst se)*; базовими фізичними властивостями людини: *házet bulvou, valit bulvy, hodit voko, vošéfovat (dívat se), síkovat (hledat), hóknot (říct), chechlit (bavit se), békát (mluvit)*; емоційними та фізичними станами: *depka, děčko (deprese), oblíznout kostičku (políbit dívku), šmoulovat (milovat se), zvencnout se (zbláznit se), je na plech, mít naváto (hodně opilej), mít věci (chovat se divně, říkat divnosti)*. Варто зауважити, що серед зафіксованих нами виражальних засобів є значна кількість назв дій, адаптованих у чеському молодіжному сленгу з інших мов, зокрема найпродуктивнішою є англійська мова, наприклад *callni mi (zavolej mi)* з питомого англ. *to call* (дзвонити); *kempnout (sednout)*, в якому дія сісти асоціюється у молоді з англ. *to camp* (розбити табір); *houmran (návrat domů po párty)*, асоціація із бейсбольним терміном, який передбачає у грі «фінальний забіг»; *kaufovat (nakupovat)* з нім. *kaufen* (купувати).

Активний рефлекс слововживання мають найменування, які характеризують стосунки між молодими людьми, зокрема ставлення до представників іншої статі. Найбільше ми зафіксували сленгізмів на позначення дівчат та їх зовнішніх характеристик. Асоціативний ряд новотворів багатий кількісно та різноманітний засобами. Наприклад: *borynka (holka), hulajzna (holka), štěrbiny (holky), bábovka, holina, kostička,*

*míca, perspektivní řezivo, roštěná, roštěnka (pěkná holka), barbie (dobře vypadající slečna), kotletka (pěkná slečna), borůvka (naivní mladá holka), lolitka (žena mladší 15 let), fitnesska (dívka se sportovní postavou), fošna (dívka s malými nadry), kořenka (super holka), ketinka (mladá příjemná slečna), kisna (tlustá holka), kočanda (hezka hubená holka), keřirovka, lasička, šťáva, šťávička, veka, vymazlená kočička, žížalka (hezka holka) [2, 70].* Більш детальний аналіз гендерного аспекту виникнення і функціонування таких сленгізмів може стати предметом наших подальших досліджень.

Суспільні відносини з представниками влади, зокрема, найширше у молодіжному сленгу представлені у найменуваннях працівників поліції, наприклад: *floyd (policista), švestky, filcky, benga, fízlové, fízlboys, bengaboys (policisté), benga v plechu (policisté v autě), benga na vrtuli (policisté ve vrtulníku), čertíci s mikrovlnkou (policajti s radarem)*. Цікавим є той факт, що Словник нелітературної чеської мови (далі Словник) одиничну лексему *benga* подає як виражальний засіб сленгу кримінальних елементів для позначення поліції, а усі словосполучки з ним вже маркуються як сленг сучасної молоді [4, 58-59]. Питомим для усіх вищеперерахованих сполук є світський сленгізм *beng*, для якого Словник подає два значення: 1. чорт, 2. жандарм, крім того, у словниковій статті зазначено, що ця лексема циган. походження і етимологічно використовувалася для позначення неслухняної, непосидючої дитини або поганої людини, злодія [4, 58]. Як бачимо, цей сленгізм пройшов цілий ряд асоціативних перетворень до зафіксованого нами у молодіжному сленгу значення – «поліція».

Речі, які нас оточують в побуті та реалії, які з ними пов'язані теж широко представлені у сленговому словнику молоді. Так, закономірно, отримали свої назви реалії, які стали наслідком науково-технічного прогресу, це, зокрема, високотехнологічні предмети електроніки, комп'ютерної техніки, які стають на сучасному етапі частиною нашого повсякденного життя. Ми не можемо не користуватися операційними системами, не можемо уявити себе без комп'ютера, мобільного телефону, mp3 програвача чи портативного накопичувального диску тощо. А, отже, молодь у своїй повсякденній комунікації користуються і сленгізмами на їх позначення, найпоширенішими у побуті є, зокрема, такі: *dívko (dvd), empína, empétrojka, enpétři (mp3 přehrávač), fleška (USB disk), handy, klokánek, mobajl, foun, fén (mobil), cihla (velký mobil), majk (mikrofon), notes, noťák, noťas, laptop (notebook), comp, komp, kompík (počítač), PSko – play*

*station, PSPčko (play station portable), telina (televize), vokna, vočmen (videokamera), wokna (windows), webmasturbátor (správce webové sítě)* тощо.

В аналізованому матеріалі незначне місце займають сленгізми на позначення транспортних засобів. Фактор купівельної спроможності молоді та брендові уподобання стосовно автомобілів закономірно відображаються у сленгізмах на їх позначення. Ми зафіксували, зокрема, такі: *bourák (auto), popelnice (staré auto), piksla (starý „hrozný“ auto)*; за конкретною маркою: *bávo (BMW), fávo (škoda favorit)*. Цікавим є той факт, що сленгові найменування розкривають також призначення автомобіля для молоді: *žihadlo, žabkolap – auto na balení holek*.

Життя молоді поза навчальним процесом, як і життя будь-якої іншої верстви населення чи окремих осіб має чітку залежність від матеріальних засобів, тобто грошей. Існує велика кількість сленгових найменувань для позначення цього поняття від загально абстрактних (гроші) до конкретних кількісних (назви певної суми грошей). Наприклад: *chechtáky, love, lováče, money, prachy, šqarky, škvára, šišky, zrní, vata, voves, (peníze); šupina (mince), kavka (1 Kč), bůr, burák (5 Kč), pětka (10 Kč), půl sta, pajda, padik (50Kč), čento, kilčo (100 Kč), pětibába (500 Kč), tác, taliř, litroř, litr, kolík hadr (1000 Kč), třicetník (30 000 Kč), meloun, mega (1.000.000 Kč)*. Звичайно, найбільш вживаним в аналізованій лексико-семантичній групі є сленгізм *prachy*. Ця одиниця нелітературної мови настільки поширена у всіх сферах комунікації, що постійно вживається у інтернет ресурсах – тематичних форумах, блогах, соціальних мережах [5, 7]; використовується у назвах інтернет сайтів: [www.horkyprachy.cz](http://www.horkyprachy.cz), [www.levneprachy.cz](http://www.levneprachy.cz) [5]; для назв продуктів кіно індустрії, наприклад назва фільму *Snadný prachy* [6]; для рекламних слоганів, наприклад, у рекламі кредитних програм банків. Цікаву інформацію щодо сленгізму *prachy* подає нам Словник. Проаналізувавши походження лексеми, можемо зробити висновок, що вона імпортована у молодіжний сленг із актуальним збірним значенням *peníze* з арготичного *prach*. Ця лексема зафіксована у Smolné knize mladoboleslavské, датованій ще 1597 роком, у значенні *drobné peníze* [4, 299]. Молодіжна комунікація також багата сленгізмами тісно пов'язаними з поняттям гроші: це назви дій поєднаних з грошима - *vysolit, vytopit, zacvakat, zatahnout (zaplatit), berousek (výplata), namastit si kapsu (přijít k penězům), podhodit (půjčit peníze)* та предметів, зокрема, місця їх зберігання: *kešeň, klika, loveženka, mošnička (peněženka)*.

Географічні об'єкти теж представлені серед реалій загальноповжитого молодіжного сленгу. Популярним назвам міст, місцевостей, будівлям та закладам притаманні сленгізми-відповідники, наприклад: глобальні – *100dolní (ostravská ulice, která nikdy nespí)*, *mě100 (centrum Prahy)*, *Šalínggrad (Brno)*. Цікавим є етимологія сленгізму на позначення міста Брно. Словник подає нам цю лексему із маркуванням *slang souč. mládeže*, крім того, завдяки спорідненому сленгізму *šalina*, утвореним скороченням питомого німецького *Elektrische Linie*, яке використовується користувачами сленгу на позначення трамваю, ми можемо зробити очевидний висновок про асоціацію, яку викликає Брно, а саме: місто трамваїв. [4, 355]. Різноманітні громадські місця та заклади теж отримують свої сленгові відповідники, серед них: *frč (zastavárna)*, *hospa (restaurace, hospoda)*, *kafíno (káfe)*, *kořalna (hospoda)*, *socka (MHD)*, *shop (obchod)*, *piškotěka, disko trysko (diskotěka)*, *voprúzov (škola) mouço*.

Ще однією чисельною тематичною групою реалій, яка широко представлена у найменуваннях чеського молодіжного сленгу є шкідливі звички, а саме: куріння, вживання алкоголю та наркотиків.

Так, зокрема, кожна із зазначених нами звичок оперує значною кількістю найменувань реалій з нею пов'язаних. Наприклад, на позначення цигарки побутують: *bago, brko, cígo, cigáre, dramo, džambaro, čvaňhák, máčka (cigarety Marlboro)*, *špalek, tuberka, válec*; лексеми на позначення процесу та засобів для куріння теж знаходять свою оцінку серед сленгових найменувань: *dramit, pukát (kouřit)*, *dát válec (zapálit si cigaretu)*, *páv (potáhnutí z cigarety)*, *fajrák (oheň)*, *zapr, zipák (zapalovač)*, *přihraj jiskru (zapal mi)* [4].

Серед алкоголю найширше представлені найменування на позначення пива, що зумовлено національною традицією. Крім того, ми зафіксували також сленгізми для характеристики його різновидів: *bír, čůčo, pivrnec, piviště (pivo)*, *lanýž, lachout (lahvové pivo)*, *gábina (gambrinus)*; вино у молодіжному сленгу це: *šáňo, bublinky (šumivé víno)*, *božolė de jonatán (jablečné víno)*. Крім того побутують й інші сленгізми, що позначають назви алкогольних напоїв та коктейлів з них, наприклад: *hopsinka (broskvová vodka)*, *křídla (vodka+red bull)*, *lampa (velký panák alkoholu)*.

Чисельний лексичний прошарок у сучасній молодіжній комунікації складають сленгізми на позначення різноманітних нелегальних наркотиків. Поширеність таких одиниць опосередковано свідчить про проблему існування і поширення наркотичних засобів, а відповідно і наркотичної

залежності у молодіжному середовищі. Сленг наркоманів вміщує у собі декілька вужчих підсистем – його різновидів, а саме: сленг пов'язаний із вживанням марихуани та її похідних, галюциногенних препаратів та важких наркотиків [4, 37]. У кількісному вираженні найпоширенішим є сленг пов'язаний із марихуаною, що є закономірно, адже значна кількість молодих людей вважають марихуану та її похідні підвиди легальним наркотиком. Як приклад наводимо найбільш поширені сленгізми, які ми зафіксували: *kytka*, *brko*, *tráva* (*marihuana*); *káčko*, *koks* (*kokain*), для останньої у Словнику також наявне значення (*peníze*) [4, 188]; *kedr* (*heroin*); *erko* (*rohypnol*); *ěčko* (*extáze*); *piko*, *peří* (*pervitin*), *halušky* (*halucinace*); *zboží* (*drogy*) [4].

Проаналізувавши виражальні засоби, які формують лексико-семантичну групу назв реалій життя молоді поза навчальним процесом можемо зробити такі висновки:

- цей шар лексики є загально-суспільно поширеним, чисельним і досить стійким, оскільки його носіями виступає велика кількість комунікантів, крім того, пояснити цю тезу можемо зважаючи на отримані нами результати, які на 90% співпадали при зборі практичного матеріалу шляхом анкетування;
- його виражальні засоби охоплюють значну частину побутових реалій, центром яких, в основному, є людина;
- словниковий склад аналізованої лексико-семантичної групи відображає ціннісні орієнтири сучасної молоді, а також опосередковано характеризує мовну ситуацію у суспільстві загалом.

Найбільш розповсюджені сленгізми даної тематичної групи, на нашу думку можна класифікувати як своєрідний універсальний сленг, їхній аналіз може стати предметом наших подальших досліджень.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Hubaček J. O českých slenzích. – 2 vyd. – Ostrava, 1981;
2. Podhorná-Polická A. Univerzálie ve slangu mládeže // Sborník přednášek z 8. konference o slangu a argotu konané v Plzni ve dnech 26.-27. února 2008. – Plzeň: Pedagogická fakulta ZČU v Plzni, 2008. – S. 67-71;
3. Ecyklopedický slovník češtiny. – Praha, 2002;
4. Slovník nespisovné češtiny. 2. rozšířené vydání. – Praha, 2006;
5. <http://www.seznam.cz/>;
6. <http://www.csfd.cz/film/273163-snadny-prachy/video/>;
7. <http://www.pismak.cz/index.php?data=read&id=198321>.



*Огорілко О. (Київ, Україна)*

**Регіональна варіантність у керуванні дативом (на основі текстів сучасної польськокомовної преси України)**

*У статті представлено і проаналізовано регіональні відповідники загальнопольських дієслівних конструкцій із залежним словом у формі давального відмінка в текстах сучасної польськокомовної преси України. Здійснено спробу з'ясувати причини їх виникнення. Дослідження проведено на матеріалах статей 150 номерів сучасних українських польськокомовних газет „Gazeta Polska”, „Gazeta Lwowska”, „Mozaika Berdyczowska”, „Lwowskie Spotkania”.*

**Ключові слова:** *регіолект, загальнопольська мовна норма, синтаксис, давальний відмінок.*

*В статье представлены региональные соответствия общепольских глагольных конструкций с зависимым словом в форме дательного падежа в текстах современной польскоязычной прессы Украины. Сделана попытка определить причины их возникновения. Исследование проведено на материале 150 статей современных украинских польскоязычных газет („Gazeta Polska”, „Gazeta Lwowska”, „Mozaika Berdyczowska”, „Lwowskie Spotkania”).*

**Ключевые слова:** *региолект, общепольская языковая норма, синтаксис, дательный падеж.*

*The article deals with the analysis of regional correspondence of standart Polish syntactic constructions with the depended word in the form of Dative case in the modern Polish press of Ukraine. The reason of their origin has been studied. The analysis has been carried out on the basis of 150 issues of modern Polish newspapers in Ukraine („Gazeta Polska”, „Gazeta Lwowska”, „Mozaika Berdyczowska”, „Lwowskie Spotkania”) from the years of 1991–2010.*

**Key words:** *regional variety of Polish, norm, syntax, Dative case.*

Незважаючи на активне зацікавлення функціонуванням польської мови в Україні [5; 6; 7; 10; 11; 13; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28], писемний варіант цього регіолекту, а саме мовлення преси, потребує ґрунтовного дослідження і вичерпного аналізу, бо на сьогодні він залишається невивченим, на відміну від текстів литовської польськокомовної преси [15; 16; 17; 18; 19; 20].

Метою написання статті є презентація регіональної варіантності відмінкової форми залежного слова в словосполученнях, які в загальнопольській мові у своєму складі мають давальний відмінок. У статті представлено невідповідні загальнопольській нормі дієслівні, іменникові, прикметникові словосполучення, у яких форма давального відмінка

заміняється іншими відмінковими формами або прийменниково-відмінковими конструкціями. Дослідження проведено на матеріалі текстів українських польськомовних газет “Gazeta Lwowska” (GL), “Gazeta Polska” (GP), “Mozaika Berdyczowska” (MB), “Lwowskie Spotkania” (LS), а саме їх номерів, які виходили від початку 90-их років до 2010 року. Щоби досягнути мету поставлену перед автором статті, необхідно в газетних текстах виділити конструкції з нетиповими для польської норми зв'язками керування, проаналізувати, зіставити їх з українськими відповідниками. Оскільки автори досліджуваних текстів крім польської, вільно володіють українською і російською мовами, то саме за допомогою конфронтативного порівняння певних українських та польських синтаксичних аспектів дієслівного, іменникового та прикметникового керування можна спробувати визначити причини виникнення та функціонування відхилень у писемному мовленні українських поляків. До завдань також належить перегляд історії розвитку певного регіоналізму. Для цього використано дані з монографій польських науковців, що досліджували функціонування польської мови в Україні приблизно – Зофії Курцової [13] та Ірени Зайфферт-Науки [24].

У сучасній українській та польській мовах грамема давального відмінка належить до спеціалізованих морфологічних засобів вираження керованих компонентів. У своєму первинному формально-синтаксичному функціонуванні вона виконує роль „придієслівного напівслабокерованого другорядного члена речення” [1, 73]. На думку І. Вихованця, давальний відмінок відрізняється від центральних і периферійних відмінкових форм. „Щодо центральних відмінків у нього менша сила підрядного зв'язку, а щодо периферійних – дещо тісніший підрядний зв'язок” [1, 73].

Те, що давальний відмінок зараз є напівпериферійним а його семантико-синтаксична функція адресата дії корелює з функцією напівсильнокерованого придієслівного другорядного члена речення, Д. Буттлер пояснює його багатозначністю та нечіткістю детермінування дієслова ще в епоху старої польської мови [3, 147–148]. Нерегулярно, але весь час протягом розвитку польської мови цей відмінок замінювався іншими синтетичними та аналітичними дублетами з метою звузити, конкретизувати значення конструкцій із залежним словом в давальному відмінку. У XVII–XVIII ст. цей процес активізувався в такій мірі, що формам давального відмінка загрожувало зникнення, але вже на початку XIX ст. функціонування давального відмінка стабілізувалося і сформувалося близько до сучасного стану. Сфера використання давального відмінка звузилася фактично лише до дієслівних словосполучень, оскільки

словосполучення з головним словом прикметником (*obojętny wszystkim*) або іменником (*matka dzieciom*) зустрічаються в сучасній польській мові рідко.

Функція непрямого додатка – позначення адресата дії, тобто особи через яку або для якої відбувається дія – це основна функція давального відмінка в сучасній польській мові. Окрім цього, притаманне широке використання давального відмінка як спеціалізованої відмінкової грами для вираження тільки одного її різновиду – функції суб'єкта стану, хоча вона є дещо віддаленою від семантико-синтаксичної функції давального відмінка і порівняно з називним має набагато вужчу сферу поширення. Давальний відмінок у функції суб'єкта стану – це пасивна спрямованість стану на істоту, наприклад: *żał komu, wstyd komu*.

У регіональному різновиді польської мови в Україні, як і в загальнопольській мові, давальний відмінок виконує свої обидві функції. Фреквентністю відзначаються конструкції *nie było komu* + інфінітив (*robić, iść*) (14), наприклад: *Nie było im możliwości to zrobić*. МВ 1 (2, 1995), *nie było komu temu wojsku pomóc* (...) GL 7–8 (1991). У загальнопольській мові також існують такі конструкції, але Д. Буттлер прогнозувала занепад їх використання, бо на загальнопольському ґрунті вони все частіше замінюються синтаксемами *nie miał kto* + інфінітив (*Oni nie mieli możliwości to zrobić; Nie miał kto temu wojsku pomóc*) [3, 149]. Натомість у регіональному варіанті польської мови ці конструкції є активними та часто використовуваними досі. Це може відбуватися через те, що аналізований регіолект розвивається у середовищі української та російської мов, у яких існує така конструкція і вона є нормативною (пор. *Не було кому працювати; Не было кому работать*). На основі попередніх досліджень функціонування польської мови в середовищі полоноцентричних спільнот України неможливо сказати, чи ці синтаксичні конструкції є інноваційними елементами, чи були й раніше характерною рисою польської мови в Україні, бо про них не згадується в попередніх дослідженнях аналізованого регіолекту.

### Дієслівні словосполучення

У регіональному різновиді польської мови функцію адресата дії може виконувати не лише датив. Далі представляємо дієслівні словосполучення, у яких форма давального відмінка замінена іншими відмінковими формами або прийменниково-відмінковими конструкціями.

Давальний відмінок виступає в контексті польських дієслів із значенням „чинити опір”, натомість в аналізованому матеріалі такі дієслова функціонують з іншими схемами керування, наприклад, *przeciwstawiać się do kogo/czego, sprzeciwiać się z kim/czym*:

**przeciwstawiać się do kogo/czego (2):** *taka forma postępowania władzy przeciwstawia się do naszych oczekiwań.* MB 2 (97, 2011); (...) *przez cały czas przeciwstawiała się do starszych (...)* GL 8–9 (171–172, 1998), замість *przeciwstawiać się komu/czemu – naszym oczekiwaniom, starszym;*

**sprzeciwiać się z kim/czym (3):** (...) *sprzeciwiała się z żołnierzem ile miała siły (...)* GP 21 (198, 2008); (...) *nie sprzeciwiajmy się sami z sobą.* LS (грудень–березень, 2002–2003 ), замість *sprzeciwiać się komu/czemu – żołnierzowi, sami sobie.*

Значно більше регіональних відхилень спостерігаємо у синтаксичній сполучуваності дієслів зі значенням „підпорядковувати когось своїй волі, своїм наказам”. Давальний відмінок тут поступається місцем формам знахідного, орудного відмінків або ж прийменниковій конструкції *nad kim/czym*. Так, відхилення маємо в контекстах:

**przewodniczyć kogo/co (4):** *Radę przewodniczył Pan Prezes (...)* GP 6 (46, 2004), (...) *na koniec posiedzenie zaczął przewodniczyć J. Franczuk.* GL 23–24 (359–360, 2006), замість *przewodniczyć komu /czemu – radzie, posiedzeniu;*

**przewodniczyć kim/czym (3):** *przewodniczył zebraniem prezes TKPZL (...)* GL (23–24 (359–360, 2006); *Szkołami sobotnio-niedzielnymi na Ukrainie przewodniczy Pan (...)* GP 23 (113, 2006), замість *przewodniczyć komu /czemu – zebraniu, szkołom sobotnio-niedzielnym;*

**przewodniczyć nad kim/czym (6):** (...) *nad mszą przewodniczył ksiądz (...)* GP 7 (47, 2004); *Nad otwarciem Cmentarza Orląt przewodniczył (...)* GL 12 (324, 2005). Такі самі схеми керування має дієслово *przewodzą* – окрім родового, у регіолекті воно керує знахідним та орудним відмінками і сполучається з прийменниковою конструкцією *nad kim/czym*:

**przewodzą kogo/co (2):** (...) *potrafią przewodzić Europą.* GL 7 (319, 2005); *Pani (...)* *przyszła przewodzić koniec negocjacji.* GP 18 (298, 2010), замість *przewodzić komu/czemu – Europie, koncowi negocjacji;*

**przewodzą kim/czym (4):** *Jezus przyszedł po to, by przewodzić światem.* GL 5–6 (1991); *Żeby przewodzić ludźmi trzeba mieć talent.* MB 3 (74, 2007), замість *przewodzić światu, ludziom;*

**przewodzić nad kim/czym (7):** *Nasze Towarzystwo nie może przewodzić nad zmianami w całym społeczeństwie.* GP 3 (43, 2004); *On jeden mógł przewodzić nad wszystkimi ludźmi.* LS 1 (2009), замість *przewodzić zmianom, wszystkim ludziom.*

Важко визначити причину саме такої зміни принципів керування наведених дієслів. Можна припустити, що це відбувається під впливом близькозначних дієслів. Наприклад, синтетична конструкція з формою знахідного відмінка, очевидно, з'являється як варіантна схема керування

дієслова *przewodzić* з іншим значенням (+ знахідний відмінок, наприклад, *przewodzić prąd* → *\*przewodzić zebranie*), орудний відмінок може виступати у проаналізованих словосполученнях під впливом дієслова *rzędzić* (*kim/czym*), аналітична схема може виникати під впливом дієслова *dominować nad kim/czym*.

У загальнопольському узусі також зафіксовані аналітичні схеми з прийменником *nad* + орудний відмінок (наприклад, *Chciała mieć kogoś, nad kim mogłaby przewodzić w domu; Imponował im, bo od pierwszej chwili zaczął nad nimi przewodzić (...)*) і вважалося, що вони можуть навіть еліминувати синтетичні словосполучення з давальним відмінком [3, 153], але нормативними надалі вважаються схеми *przewodniczyć, przewodzić* + датив.

Експансія прийменникових структур найбільш проявляється у семантичній групі дієслів зі значенням „зробити щось комусь”, які відкривають у своєму контексті два місця – для давального відмінка та знахідного. У таких словосполученнях виразно виступає значення грамеми давального відмінка „адресата дії”, що, очевидно, спричиняє фреквентну заміну синтетичної конструкції з дативом аналітичною з прийменником *dla* + родовий відмінок.

Аналітична конструкція <дієслово з прийменником *dla* й іменником у формі родового відмінка> замість дієслова, поєднаного з іменником у формі давального відмінка, в текстах польськомовної преси в Україні є особливо фреквентною. В аналізованому матеріалі прийменник *dla* виступає як після перехідних, так і неперехідних дієслів, які в сучасній загальнопольській мові керують давальним відмінком: *dawać, kupić, mówić, określić, pokazać, pomagać, pokazać, powiedzieć, przekazać, przynieść, robić, udzielić, wręczyć, zaproponować, zasznużyć się* і ін.:

**podarować dla kogo/czego (6):** *Pan prezes (...) podarował dla biblioteki te wszystkie książki. GP 26 (116, 2006 ); (...) podarowano to dla nas, towarzystwa w Berdyczowie, (...) MB 3 (8, 1996), замість podarować bibliotece; nam, towarzystwu w Berdyczowie;*

**dawać/dać dla kogo/czego (16):** *Jest to jego bogactwo, gdyż każdy chce dać dla swojego miasta to, co najlepsze. GL 6 (296, 2004); Karta Polaka daje ogromne możliwości dla naszej młodzieży w otrzymaniu wykształcenia w Polsce (...) GP 32 (209, 2008).* Дієслово *dawać/dać* може сполучатися з прийменником *dla*, але лише в контексті „передавати кимось щось для когось”, наприклад: *Dawał nam paczki dla ojca.* Якщо дія відбувається безпосередньо з адресатом, його повинна виражати форма датива: *(...) dać swojemu miastu; (...) daje (...) naszej młodzieży.*

**zapewniać/zapewnić dla kogo/czego (5):** *Gromada Żytomierza powinna*

*była zapewnić dla nich lepsze warunki.* GP 38 (215, 2008); *Nie zapewniono dla naszych dziennikarzy dobrą pracę.* GL 16 (221, 2000);

**śpiewać dla kogo/czego (4):** (...) *Edzio Sosulski przyszedł i przy ładnej muzyce dla dzieci śpiewał.* GL 23-24 GL (359-360, 2006); (...) *z wielkim wzruszeniem śpiewamy dla was* (...) GL 1 (291, 2004);

**kupić dla kogo/czego (7):** *Mama kupiła dla ciebie mleka.* GL 6 (296, 2004); *Dla kogo kupujesz takie piękne kwiaty?* GP 35 (121);

**wręczać dla kogo/czego (3):** *Kolejne odznaki „Zasłużony dla Kultury Polskiej” wręczone zostały dla uczestników zespołu „Soliści Polesia”(…)* GP 3 (2008); *Na początku koncertu trzeba było wręczyć dla niego order, a nie nia końcu* (...) MB 4 (39, 2001);

**przynosić/przynieść dla kogo/czego (6):** *Mamy nadzieję, iż Nowy Rok przyniesie* (...) *radość i szczęście dla każdego z Was.* LS 8 (2007); *Musimy przynieść dla naszej młodzieży lepsze szanse* (...) MB 3 (74, 2007); .

**zasłużyć się dla czego (1):** *LKS „Pogoń” Lwów* (...) *znacznie zasłużył się dla rozwoju sportu i wychowania fizycznego.* GL 4-5 (60-61, 1993)

Заміна аналізованої синтаксеми прийменниковою конструкцією в польській мові Львова була вже раніше зафіксована. [24, 140]. Хоча для польської мови, яка функціонує в селах України, конструкція <dla + родовий відмінок> не є характерною. Вона зустрічається на Хмельниччині і Житомирщині, але не є частотною [7, 103]. Очевидно, на сучасному етапі розвитку регіонального різновиду польської мови в Україні це явище не є інноваційним.

Вважається, що тенденція до заміни форм датива прийменниковою конструкцією <dla + форма родового відмінка> загальнослов'янського масштабу. У польській мові територіальний обсяг поширення цієї прийменникової конструкції в функції давального відмінка також є досить широким, займає польську мову, яка функціонує в північно-східній частині Польщі, на прикордонних землях Литви і, як бачимо в Західній Україні. Отже, це поширення характерне як для діалектних, так і регіональних різновидів польської мови. [14, 58].

На ґрунті загальнопольської мови процес обмеження використання додатка в давальному відмінку почався ще в старопольській мові, коли прийменник *dla* набув значення «користі» [8, 53]. Потім його експансія посилилася в XVIII ст. і прийменникова й синтетична конструкції використовувалися паралельно. В цей час і на так званих Північних Кресах, і в загальнопольській мові вчені фіксують аналогічну ситуацію у функціонуванні аналізованих синтаксем [2, 262; 3, 153; 8, 53; 14, 59]. Частотність використання аналітичної структури на польських східних

територіях посилилася лише в XIX ст. Тоді її функціонування в регіональних різновидах польської мови, а саме в південно-, та північно-східному стало дистинктивним, порівняно із загальнопольською мовою. Відрізняє ця риса східний регіолект від загальнопольської мови й зараз. Д. Буттлер спостерігає використання аналізованої приємникової конструкції носіями загальнопольської мови рідко і несистематично [3, 155]. Прогнозує, що ця ситуація може змінитися, частково стабілізуватися і може відбуватися інтенсивніше обмеження сфери використання форм датива. Але вчена вважає, що з дієсловами *poświęcić*, *ufać*, які з давальним відмінком перебувають у зв'язку сильного керування, зміни не повинні відбутися. Проте ці зміни відбулися. Сучасна норма загальнопольської мови трактує конструкцію < *dla* + родовий відмінок > в синтаксичному контексті дієслова *poświęcić* синонімом форми давального відмінка [21, 721]. У сучасній польській мові в Україні зв'язок сильного керування цих дієслів виражений таким чином: дієслово *ufać* (4) сполучається з приємниковою конструкцією < *w* + знахідний відмінок >:

(...) *wolno było tylko ufać we władzę* (...) MB 5–6 (94–95, 2010); *Kto teraz ufa w te wszystkie obietniczki?* GL 3 (208, 2000), замість *ufać komu/czemu – władzy, tym wszystkim obietniczkom*.

Причиною утворення представленої конструкції може бути вплив української або російської мови (*вірити в кого/що, верить в кого/что*).

Слово *poświęcić* (7) натомість, як усі вище наведені дієслова, із загальним значенням „зробити щось для когось” існує в писемному мовленні поляків України лише з приємниковою схемою < *dla* + родовий відмінок >. Жодного разу це дієслово не зафіксоване в словосполученні з формами датива:

*Po śmierci babci odważyłem się poświęcić dla niej wiersz* (...) GP 5 (45, 2004); *Całą pracę poświęcił (...) dla swojej pasji* (...) GL 23–24 (359–360, 2006), замість *poświęcić komu/czemu – babci, pasji*.

Дехто з дослідників північно-східного регіонального різновиду польської мови причиною поширення аналітичної конструкції *dla* + іменник або особовий займенник у формі родового відмінка визначають вплив східнослов'янських мов, зокрема російської і білоруської [2, 262; 4, 44; 12, 299]. Якщо спробувати визначити причину активного функціонування аналізованого явища в писемній польській мові, яка функціонує в Україні, то неможливо однозначно стверджувати про вплив української мови. В певних випадках в узусі української мови дієслова мають паралельне керування, наприклад, *купити кому/для кого; співати кому/для кого; принести кому/для кого*. Відповідно, ці конструкції могли би мати вплив.

Але наведені приклади *wręczyć dla kogo, dać dla kogo* не знайдуть „підтримки” в українському синтаксисі, оскільки їх відповідники вимагають лише давального відмінка *вручити кому, дати кому*. Тому з'являється припущення, що українська мова може лише якоюсь мірою підтримувати цю локальну рису польської мови. Причиною ж фреквентності аналітичної синтаксеми в аналізованій сучасній писемній регіональній польській мові, очевидно, можна вважати давнє походження і територіальну окремішність локального варіанта від загальнопольської мови, звідки випливає усвідомлення традиційності і невід'ємності аналізованої комбінаторної синтаксеми в локальному варіанті носіями польської мови в Україні.

Дієслівна синтетична конструкція із назвою адресата дії в давальному відмінку на ґрунті регіональної польської мови, має ще інше вираження, окрім прийменника *dla* з родовим відмінком. Другим варіантним відповідником є структура <прийменник *do* + родовий відмінок> (5). Найчастіше вона використовується, коли адресатом дії виступає певна установа, наприклад:

(...) *chciał podarować polskie książki do biblioteki* (...) GP 29 (119, 2006); *Trzeba było lepiej oddać całą korespondencję do Towarzystwa* (...) LS 3-4 (2005). У наведених прикладах адресат швидше асоціюється з місцем, напрямом, хоча нормативними і без зміни значення були би конструкції: *chciał podarować (...) bibliotece, oddać (...) Towarzystwu*.

Конструкція <*do* + родовий відмінок> є також вторинним регіональним варіантом керування польських дієслів, які вимагають у своєму контексті назву об'єкта дії. Це такі дієслова, як *przyglądać się, przysłuchiwać się, podlizywać się*. У газетних текстах, авторами яких є носії регіональної польської мови, окрім нормативного керування, ці дієслова функціонують так:

**przyglądać się do kogo/czego (8):** (...) *wtedy nikt nie przyglądał się do człowieka* (...) MB 3 (98, 2011); (...) *przyglądając się do sylwetek znanych reporterów* (...) GL 15-16 (178–179, 1998), замість *przyglądać się komu/czemu – człowiekowi, sylwetkom*;

**przysłuchiwać się do kogo/czego (6):** *Trudno było nie przysłuchiwać do mówcy*. GP 29 (309, 2010); *Do głosu Prezesa przysłuchiwali się prawie wszyscy*. GL 4 (316, 2005), замість *przysłuchiwać się komu/czemu – mówcy, głosowi*;

**podlizywać się do kogo/czego (3):** (...) *trzeba było podlizywać się do władzy*. MB 4 (81, 2008); (...) *miał taki charakter podlizywać się do przełożonych*. GP 5 (45, 2004), замість *podlizywać się komu/czemu – władzy, przełożonym*.

У схемах регулярного керування дієслова цією прийменниковою конструкцією можна простежити вплив української мови, де відповідники наведених дієслів керують власне таким чином, пор. *придивлятися до картини*,



*прислухатися до звуків, підлизуватися до вчителя.* Польські нормативні видання не фіксують такого відхилення в загальнопольському узусі.

Регіональним керуванням у текстах сучасної польськомовної преси характеризується функціонування дієслів із значенням „забрати в когось щось”. Дієслова цієї групи, окрім форм датива, в регіолекті сполучаються з аналітичними конструкціями <u + родовий відмінок>:

**odbierać/odebrać u kogo (6):** (...) *można nawet było u matki odebrać dzieci, i nic.* MB 1 (6, 1996); *Odebrano u nieszczęsnego biedaka worek z żywnością (...)* GL 3 (227, 2001), замість *odebrać/odebrać komu/czemu – matce, biedakowi*;

**ukraść u kogo (5):** *Babka powiedziała, kto u mnie ukradł dokumenty.* GP 7 (97, 2006); *A jak inaczej można ukraść u nas duszę?* LS 1 (2002), замість *ukraść komu/czemu – kto mi ukradł, ukraść nam*;

**konfiskować u kogo (2):** *U sąsiada całkiem konfiskowali majątek.* GL 17 (307, 2004); *Wolno było wszystko konfiskować u prostego ludu.* MB 1 (2, 1995), замість *konfiskować komu/czemu – sąsiadowi, prostemu ludowi*.

Порушення принципів загальнопольської норми у цьому випадку може відбуватися на основі інтерференції з української мови. Українські відповідники польських дієслів сполучаються з конструкцію <прийменик у/в + форма родового відмінка>.

Очевидно, з причин інтерференції, у писемній польській мові в Україні змінюють своє керування дієслова *przerwać, kibicować, złorzeczyć*. Утворені конструкції повністю калькують українські відповідники:

**przerwać kogo/co (3):** (...) *przerwać prelegenta, przechodząc do innego punktu porządku.* LS 1-2 (2005); (...) *wraz przerwał studenta (...)* GL 1 (291, 2004), замість *przerwać komu/czemu – prelegentowi, studentowi*;

**złorzeczyć kogo/co (2):** (...) *po co złorzeczyć cały świat?* GL 13–14 (237 – 238, 2001); *Zmuszano nie wierzyć i złorzeczyć Boga.* LS (листопад, 2002), замість *złorzeczyć komu/czemu – światu, Bogu*;

**kibicować za kogo/co (3):** *Każde miasto kibicowało za swoją drużynę.* GP 12 (189, 2008); (...) *my oczywiście kibicujemy za swoich (...)* GL 19 –20 (287–288, 2003), замість *kibicować komu/czemu – drużynie, swoim*.

Очевидно, специфіка розвитку аналізованого регіолекту польської мови зумовлює заміну давального відмінка у схемах керування наведених дієслів формами знахідного, як це маємо в українській та російській мовах, пор.: *перебивати мовця* (З.в.), *проклонати весь світ* (З.в.), *вболівати за команду* (З.в.).

Як бачимо, дієслова, які в загальнопольській мові керують залежним словом у формі давального відмінка, в локальному різновиді польської мови найчастіше функціонують з прийменниково-відмінковою

конструкцією. Таких конструкцій з-поміж усіх представлених – 85%, і лише 15% зберігають свою синтетичну будову. В аналітичних конструкціях найфреквентнішим заміником давального відмінка є сполучення дієслова + *dla* + родовий відмінок: з 85% аналітичних регіональних конструкцій 39% відзначається саме таким функціонуванням (*dać, kupić, śpiewać* і ін.). 19% – структури *do* + родовий відмінок (*przyglądać się, przysłuchiwać się* і ін.). 10% приймає у свій склад прийменниково-відмінкову конструкцію *u* + родовий відмінок (*ukraść, konfiskować* і ін.), у інших 10% – замість давального відмінка зафіксовано конструкцію *nad* + орудний відмінок (*przewodniczyć, przewodzić*), 2% – *za* + знахідний відмінок (*kibicować*) 2% – *z* + орудний відмінок (*sprzeciwiać się*). У синтетичних конструкціях досліджуваного регіолекту замість давального відмінка дієслова керують знахідним (9% – *przewodniczyć, przewodzić*) або орудним (6% – *przewodniczyć, przewodzić*).

### Іменникові та прикметникові словосполучення

Іменні конструкції, які у своєму складі повинні мати форми давального відмінка, на основі досліджуваних текстів не вимагають широкого аналізу, оскільки синтетичні іменні конструкції з дативом у регіолекті, як і в загальнопольській мові, зустрічаються дуже рідко. Найчастіше це словосполучення, головне слово в яких є віддієслівним іменником: *oddanie sprawie, sprzyjanie zamiarom*. Тому й відхилень від норми спостерігається небагато. Зафіксовано 6 випадків, коли діє тенденція заміни форми давального відмінка прийменниковою конструкцією *dla* + родовий відмінок: (...) *w danym czasie niemożliwe jest oddanie dla parafii naszej ziemi* (...) GP 32 (209, 2008); *Urzędnicy powinni (...) sprzyjać w przekazywaniu dla osób bezdomnych informacji* (...) MB 5 (40, 2001). Ця тенденція спостерігається в синтаксичному контексті іменників, похідних від дієслів, які керують давальним відмінком, наприклад, *oddanie, odpowiedź, pomoc, przekazywanie* і відбувається під впливом регіональних схем керування аналогічних дієслів, де заміна датива прийменником *dla* з формою родового відмінка є дуже активною.

Проте в утворенні аналітичних конструкцій з давальним відмінком чітко помітні регіональні особливості. Давальний відмінок після прийменника *wbrew* (9) у сучасній писемній польській мові в Україні виступає значно рідше, ніж родовий: *głosowanie wbrew prawa* GL 4 (209, 2000), *wyjazd wbrew rozkazu* GP 26 (116, 2006), *postępek wbrew prośby* LS 2 (2001). Ці конструкції функціонують як іменні речення у функції заголовків або підзаголовків до статей чи розділу статті. Носії регіональної польської мови калькують керування українського

прийменника *protu*, відповідника польського *wbrew*, який власне сполучається з родовим відмінком – *protu prawa*, *protu наказу*.

Інші іменні аналітичні словосполучення, які також підлягають трансформації внаслідок впливу схем керування того ж українського прийменника *protu* в регіональному різновиді польської мови – це конструкції з прийменником *przeciw/przeciwko* (13): *walka przeciwko zasad moralności* GL 1 (164, 1998), *tabletki przeciw temperatury* GP 7 (47, 2004), *okulary przeciw słońca* MB 4 (81, 2008), *walka przeciwko zasadom, tabletki przeciw gorączce, okulary przeciw słońcu*.

Аналогічні інтерференційні зміни відбуваються в синтаксичному контексті прикметників, які згідно із загальнопольською нормою повинні сполучатися з формами датива. Мова йде про такі прикметники як *obojętny*, *znany*, *winien/winny*. На сторінках польськомовної преси ці прикметники функціонують у складі аналітичних синтаксем:

**obojętny dla kogo (4):** *Ci ludzie byli dla mnie obojętni*. LS (березень, 2002); *Dla członków towarzystwa (...) to było obojętnym*. GP 19 (299, 2010), замість *Ci ludzie byli mi obojętni*; *Członkom towarzystwa to było obojętne*;

**znany dla kogo (5):** *Sytuacja znana była dla wszystkich*. GL 1–2 (269–270, 2003), *(...) kanał jest znany dla wszystkich ukraińskich Polaków*. GP 7 (47, 2004), замість *znana/znany wszystkim*;

**winny w czym (3):** *Jest w tym winna policja (...)* MB 3 (8, 1996); *(...) on jest winny we wszystkim (...)* GL 1 (74, 1994), замість *Jest temu winna policja, (...) on jest winny wszystkiemu*.

Активні зміни в прикметникових словосполученнях із формами датива, які відбувалися в польській мові в середині XX ст., аналізує Д. Буттлер [3, 159]. І вона засвідчує, що, наприклад, регіональна конструкція *obojętny dla kogo* була живою в загальнопольському узусі на той час. Проте сьогодні у значенні „такий, що не викладає зацікавлення; неважливий; неістотний” нормативним вважається лише – *obojętny komu/czemu*. Така сама ситуація з конструкцією *znany dla kogo*, яка функціонувала в польськомовних текстах XIX ст. (наприклад, у текстах А. Міцкевича), і до половини XX ст. Натомість прикметник *winny* дослідника кваліфікує як такий, що керує виключно давальним відмінком і варіантної аналітичної синтаксеми з <прийменником *w* + форма місцевого відмінка> на ґрунті загальнопольської мови не зафіксовано.

Як бачимо з вище представленого матеріалу найактивнішим заміником давального відмінка в іменникових та прийменникових, як і в дієслівних, словосполученнях, є прийменниково-відмінкове сполучення *dla* + родовий

відмінок, яке виступає у 40% іменникових і прикметникових словосполучень (*znany, obojętny, oddanie* і ін.). У 8% конструкцій замість синтетичної будови зафіксовано використання прийменника *w* + залежне слово у місцевому відмінку (*winny*). В аналітичних словосполученнях, де за вимогами норми мав би виступати давальний відмінок, на ґрунті регіолекту його заміняє родовий. Така ситуація спостерігається в синтаксичному контексті двох прийменників *wbrew* і *przeciwno*.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: академ. граматики укр. мови. – К., 2004;
2. Behnke L. O przyimku *dla* w polskich gwarach wschodnich // Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego / Pod. red. M. Grochowskiego. – Toruń, 2005. – S. 249–265;
3. Buttler D. Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny. – Warszawa, 1976;
4. Dwilewicz B. Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie. – Warszawa, 1997;
5. Dzięgiel E. Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowokresowych. Fleksja imienna i werbalna. – Kraków, 2001;
6. Dzięgiel E. Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich. – Warszawa, 2003;
7. Dzięgiel E. Zakres alternacji celownika i konstrukcji przyimkowej *z dla* we współczesnej polszczyźnie południowokresowej // Najnowsze dzieje polszczyzny. Język polski poza granicami kraju / Pod red. S. Dubisza. – Opole, 1997. – S. 95–121;
8. Gawroński A. O przyimku *dla* w dzisiejszej polszczyźnie // Język Polski. – Z. VII. – 1922. – S. 53–61;
9. Jadacka H. Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia. – Warszawa, 2007;
10. Janów J. Błędy ortograficzne i gramatyczne w zadaniach polskich Rusinów lwowskich // Język Polski. Z.1. – 1924. – S. 12–17;
11. Kostecka-Sądowa A. Współczesna polszczyzna południowo-kresowa na przykładzie Mościsk i okolic (uwagi o fonetyce i fleksji) // Język Polski. – Z. 3. – 2005. – S. 230–241;
12. Kurzowa Z. Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w. – Kraków – Warszawa, 1993;
13. Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku. – Warszawa – Kraków, 1985;
14. Masojć I. Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie. – Warszawa, 2001;
15. Mędelska J. Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku. – Bydgoszcz, 1993;
16. Mędelska J. Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979). T.I. Wileńska prasa i jej twórcy na tle nowej sytuacji polityczno-społecznej. – Bydgoszcz, 1999;
17. Mędelska J. Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979). T. II. Lata 1945–1959. – Bydgoszcz, 2000;
18. Mędelska J. Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979). T. III. Lata 1960–1979, cz.1: Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia. – Bydgoszcz, 2001;
19. Mędelska J. Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979). T. III. Lata 1960–1979, cz. 2: Leksyka (wyrazy). – Bydgoszcz, 2004;
20. Mędelska J. Język „Prawdy Wileńskiej”. Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny. – Bydgoszcz, 1999;
21. Nowy słownik poprawnej polszczyzny / Pod. red. A. Markowskiego. –

Warszawa, 2003; **22.** Pacan B. Uwagi o polszczyźnie przedstawicieli inteligencji lwowskiej pokolenia powojennego // Studia nad polszczyzną kresową. T. IX. / Pod. red. J. Riegera. – 1999. – S. 229-235; **23.** Rieger J., Cechosz I., Dziegiel E. Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku. – Warszawa, 2002; **24.** Seiffert-Nauka I. Dawny dialekt miejski Lwowa. (Część I. Gramatyka). – Wrocław, 1992; **25.** Smulkowa E. Uwagi o języku starszego pokolenia inteligencji lwowskiej A.D. 1989/1990 // Język polski dawnych Kresów Wschodnich. T.1. – Warszawa, 1996. – S. 223-255; **26.** Sojka-Masztalerz H. Niektóre zjawiska słowotwórcze i leksykalne we współczesnej polszczyźnie lwowian // Studia nad polszczyzną kresową. T. IX. – Warszawa, 1999. – S. 237-247; **27.** Szulgan A. Język polski starszego pokolenia polonijnego w Krzemieńcu na Ukrainie // Poradnik Językowy. 2006. – Z.5. – S. 58-67; **28.** Szulgan A., Galecki Z. Polszczyzna krzemienieckiej grupy lokalnej // Język Polski. – Z. LXXXIX. – 2009. – S. 348-352.

**Скопненко О.І. (Київ, Україна)**

### **Реформи в українській і білоруській літературних мовах 1933 року: лінії розвитку крізь символічну функцію**

*У статті крізь символічну функцію розглянуто сприйняття реформ в українській та білоруській літературних мовах 1933 р. Окреслено специфіку кодифікації української та білоруської літературних мов у першій половині XX ст.*

**Ключові слова:** історія української літературної мови, історія білоруської літературної мови, мовні реформи, правопис.

*В статье сквозь символическую функцию рассмотрено восприятие реформ в украинском и белорусском литературных языках 1933 г. Прослеживается специфика кодификации украинского и белорусского литературных языков в первой половине XX ст.*

**Ключевые слова:** история украинского литературного языка, история белорусского литературного языка, языковые реформы, правописание.

*The article analyzes through the symbolic function the perception of the reforms in the Ukrainian and Belarusian literary language in 1933. Is analyzed specific of codification of the Ukrainian and Belarusian literary language in the first half of the twentieth century.*

**Key words:** history of Ukrainian literary language, history of the Belarusian literary language, language reform, spelling.

Мовні реформи – це реалізація національної культурної стратегії за допомогою лінгвістичних засобів. Такі заходи майже завжди виходять за межі власне мовознавчого простору, оскільки змінюють мовну поведінку

колективу в тих галузях, що найбільше репрезентують символічну функцію мови – її здатність бути головним виразником цивілізаційної унікальності народу в умовах культурних та економічно-політичних викликів на різних етапах розвитку. Причому, якщо інші головні функції мови (комунікативна, когнітивна, емотивна (експресивна), естетична, магічна та ін.) можуть і не зазнавати змін унаслідок розгляданих реформ, то символічна через реформування ідіому завжди зазнає перебудови. Від структури (потужності) цієї функції великою мірою залежить і загальний рівень культури народу, зокрема вміння використовувати як внутрішні, так і зовнішні ресурси рідного ідіому. За О. С. Мельничуком, «реальна система мови, на відміну від більш звичайних систем, <...> не має самостійного, самодостатнього існування і становить лише одну з властивостей людського суспільства, одну з сторін його діяльності. У цьому розумінні вона позбавлена об'єктної цілісності і лише умовно може розглядатися в абстракції від свого безпосереднього суб'єкта – людського суспільства» [9, 25]. Лінгвіст чітко протиставляє абстрактну та реальну системи мови: «Закріплюючись у свідомості дослідників, викладачів, а далі і всіх письмовних носіїв мови, абстрактна система мови замінює конкретне уявлення про дійсну природу мови, відтісняючи саму думку про необхідність її розгляду» [9, 24]. Звідси випливає, що розгляд системних змін, викликаних мовними реформами, без урахування культурно-історичних реалій, у яких існував народ під час цих реформ, належить до певного різновиду абстракції. З другого боку, «абстрактна мова», закріплена в масовій свідомості, стає сама по собі не тільки мірилом культурного життя народу, а й набуває окремої символічної вартості. Тому сама сутність мовних реформ – реалізації свідомих змін ідіому – передбачає їхній розгляд у тісному взаємозв'язку із життям суспільства. Міркування сучасних дослідників про те, що «під час вивчення процесів формування літературних мов зовсім не досить докладної фіксації тих або тих мовних змін; існує потреба брати до уваги багато екстралінгвальних чинників розвитку мови, детально вивчати соціальні, етнічні та культурні умови як передумови мовного розвитку» [5, 379] цілком узгоджуються з наведеними словами О. С. Мельничука. Разом з тим применшувати роль порівняльного аналізу власне лінгвістичного складника мовних реформ близькоспоріднених народів немає підстав, адже кожна зміна породжує / стверджує не тільки нову кодифікацію, що сама собою має два аспекти реалізації – власне мовний і загальносуспільний, а й закладає нову версію ментальної практики в конкретних культурно-історичних умовах, оскільки

«семантична система, <...> реальна система мови тісно пов'язана з системою суспільної свідомості і з загальною системою об'єктивної дійсності» [9, 27]. Іншими словами, реформи літературних мов – це модифікації суспільної свідомості.

Мовні реформи в сучасному розумінні – набуток ХХ ст., оскільки саме тоді й з'явилася практика одномоментної зміни образу ідіому через урядову санкцію, а проте ознаки таких реформ можемо знайти й у ХІХ ст., коли мовне планування не було суворо регламентоване й тільки зароджувалося. Скажімо, на українському ґрунті закріплення *желехівки* після десятиліть боротьби з «*етимологією*» – це також приклад мовної реформи, з висоти сучасності не такої гостро-каральної, як реформа 1933 р., а проте не менш напруженої та виснажливої для суспільства, ніж мовознавчі пошуки кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. Перемога *желехівки* вкрай важлива як з погляду становлення літературної мови нового типу, так і зі становища символічної функції літературної мови. У третій частині спогадів Б. Лепкого «Казка мого життя» – «Бережанах» (1941) – цей процес останньої третини ХІХ ст. крізь бачення гімназиста подано надзвичайно яскраво: «А все ж таки фонетику вважали ми своїм і то більшим поступовим правописом і радо читали «Правду» й ті нечисленні тоді книжки, що були друковані фонетично. І ось у четвертій клясі каже раз до мене Яричевський: «Пощо нам тих «йорів» та «ятів», напишім завдання фонетикою». І ми написали.

Минуло яких два тижні, приносить отець катехит справлені зшитки до кляси й каже: «Такі добрі ученики, все мають з руської мови відзначаючи ноту, і ось їм до голови стрілила фонетика».

Ми, себто я і Яричевський, схилили голови якомога низько, бо боялися, що отець катехит стане гніватися на нас. Але він говорив далі спокійно: «Усі культурні народи: німці, французи й англійці – пишуть етимологічно і навіть їм на гадку не прийде фонетизувати свій правопис, тільки лінивий русин не хоче вивчитися тих декілька знаків, без яких ніяк не можна граматично писати... Візьміть же, – звернувся до нас, – і перепишіть свої завдання так, як Бог приказав, і на другий раз не робіть мені таких дурниць».

Ясно, що ми не противились, бо й не думали починати боротьбу за фонетику, тільки з хлоп'ячої цікавості затіяли таку штуку. Кажуть, що в декілька літ пізніше, коли запровадили в школах фонетичний правопис, то двох «твердих» написали завдання етимологією. Отець катехит викричався на них, бо казав, що то не такі дурні, як вони, лише мудрі люди у Львові та Відні зреформували правопис, і тим новим, фонетичним правописом, а не

перестарілою етимологією слід писати...» [7, 519]. Наведена розлога цитата показує, як через невеликий проміжок часу змінилося аксіологічне сприйняття кодексу серед галицької інтелігенції (полеміку між народовцями та москвофілами можна винести за межі теми через її нерелевантність у цьому контексті). При цьому запровадження желехівки цілковито не усунуло конкурента – етимологічний правопис, проте створило нову аксіологічну ситуацію на офіційному рівні.

Щоправда, таке розуміння символічної функції мови навряд чи можна вважати загальноновизнаним, воно більше властиве соціолінгвістиці. Скажімо, Ф. С. Бацевич окреслює серед інших функцій живої природної мови символічну, що передбачає характеристику ідіому в площині «мова як надскладний світ символів, які забезпечують функціонування людського суспільства, на яких ґрунтуються явища культури тощо» [1, 99]. Ближче до нашого погляду буде думка, згідно з якою символічна функція «полягає у здатності стандартизованої мови об'єднувати декілька мовних ареалів у єдиний мовленнєвий колектив, який відрізняється від сусідніх або протиставляється йому, а також у здатності репрезентувати престижність державної мови» [3]. Проте таке визначення для української й білоруської літературних мов не цілковито задовільно характеризує об'єкт дослідження, адже українські й білоруські етнічні землі в період активної нормалізації та кодифікації у ХХ ст. не становили єдиного мовного колективу в розумінні функціонування в межах спільного державного утворення. Радше тут має йтися про мовну й генетично-культурну єдність, що намагалася спільно вийти на широку світову арену. При цьому в білоруській ситуації ступінь цієї єдності набагато вищий, ніж в українській, оскільки за всю модерну історію, аж до 1933 р., незважаючи на різні тенденції й протиставлення, не було альтернативних напрямів створення варіантів білоруської літературної мови. (Загальні риси кодифікації нової білоруської літературної мови у ХХ ст. викладено в: [17]). І хоч між правописом та літературною мовою за жодних умов не можна поставити знака тотожності, а проте слова С. Некрашевича, першого голови Інституту білоруської культури, про те, що «взагалі до 1925 р. правопис Б. Тарашкевича тримався міцно, і ми пишалися тим, що в нас у всіх частинах Білорусі існує один правопис» [11, 12], можна екстраполювати й на означення безваріантності білоруської літературної мови до 1933 р. І тільки після постанови РНК БСРР «Про зміни й спрощення білоруського правопису» (1933) виникає два варіанти в названому ідіомі, їх найчастіше в сучасних білоруських недержавних засобах масової інформації в



неакадемічному дискурсі позначають лінгвонімами *тарашкевіца* (дореформений) та *наркомаўка* (*наркамаўка*) (пореформений). Назви мають виразне конотативне забарвлення й часто використовувані в текстах прихильників правописної системи Б. Тарашкевича, започаткованої його «Білоруською граматикую для шкіл» (1918). Натомість автори, що не бажають підкреслювати свого негативного ставлення до мовної реформи 1933 р., уникають цих лінгвонімів або використовують їх у лапках. Назву *наркомаўка* (*наркамаўка*), на думку С. М. Запрудського, уперше використав В. Вечорка (біл. В. Вячорка) для означення чинного стандарту сучасної білоруської літературної мови й протиставлення його дореформеному конструктові. З огляду на виразно оцінний характер наведеного лінгвоніма сам С. М. Запрудський запропонував для назви цього ідіому використовувати одиницю *чарнушэвіца* (від прізвища тогочасного наркома освіти БСРР А. Чорнушевича) [4, 23–26]. Пор. існування в українській науковій і публіцистичній літературі назв «скрипниківський» правопис і «правопис О. Н. Синявського» (перша пов'язана з прізвищем тодішнього керівника освіти УСРР М. О. Скрипника, а друга походить від прізвища автора відомих «Норм української літературної мови» (1931)). У білоруському неакадемічному дискурсі офіційний стандарт часом називають *коласаўка* – від псевдоніма видатного письменника й громадського діяча Якуба Коласа, що начебто відіграв провідну роль у становленні пореформеного ідіому. (У цьому разі конотація наведеного лінгвоніма якщо не цілком позитивна, то принаймні нейтрально-констатаційна).

Наприкінці XX – на початку XXI ст. в межах білоруського культурно-суспільного дискурсу вчинено спробу виробити дві літературні «мікромови» – обидві на базі українських говірок. В основу однієї намагалися покласти берестейсько-пинські діалектні системи, а друга мала базуватися на українських говірках Підляшшя. Берестейсько-пинський проект, хоч і втратив свій потенціал наприкінці 1990-х і вичерпався, а проте залишив по собі певну кількість текстів, що можуть бути об'єктом вивчення [докладніше див.: 16; 2]. Ідея ж із використанням українських підляських говірок у ролі бази для літературної «мікромови» не набула скільки-небудь помітного текстотворення [докладніше див.: 18]. При цьому «мікромову» свідомо беремо в лапки, адже цей термін О. Д. Дуличенка, активно вживаний у сучасній славістиці, не зовсім вдалий і не завжди застосовний з огляду на історію становлення літературних мов на українській етномовній території.

На українських етнічних землях упродовж XIX – першої половини XX ст. можемо виявити щонайменше *чотири* проекти варіантів літературних мов, що були зреалізовані різною мірою. З певною умовністю можна їх тут означити як наддніпрянський, наддністрянський (галицько-буковинський, опільський, західноукраїнський), закарпатський варіанти української літературної мови, а також язичіє (язичіє) в певні періоди свого розвитку як проміжний українсько-чужомовний варіант літературної мови. (Сучасна форма язичіє, на думку М. Мозера, «містить у суфіксі церковнослов'янський рефлекс *-ije*  $\leftarrow$  *-ъје*; *язичіє* віддзеркалює давнішу українсько-церковнослов'янську вимову літери *ї* в цій позиції» [10, 641]). Утім, протиставлення між першими трьома ідіомами не завжди було конфронтаційно-дивергентне, оскільки навіть в активній фазі свого розвитку вони не змогли перейти до створення варіантів альтернативних літературних мов. Крім того, знаходимо численні факти, що свідчать про неусвідомленість в українському інтелектуальному середовищі другої половини XIX – початку XX ст. такого протиставлення як основи для сепаратного творення альтернативної літературної мови. Навіть під час відомої мовної дискусії 1906–1913 рр. її учасники (І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, М. Грушевський, І. Франко, М. Сумцов, В. Гнатюк, М. Левицький та ін.) дійшли згоди в потребі вироблення єдиної літературної мови попри окремі гострі виступи [див.: 19]. І хоч деякі дослідники ладні кваліфікувати тогочасні полемічні публікації І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка та В. Самійленка як «намагання протидіяти такому об'єднанню» (західного та східного варіантів української літературної мови. – О. С.) [8, 125], проте позиція цих діячів ні теоретично, ні практично не стала основою для творення альтернативних літературних мов. «Під час дискусії (як, зрештою, ніколи після неї), – зауважував Ю. Шевельов, – ніхто не обстоював думки про літературну мову на галицьких підвалинах чи про дві рівнобіжні літературні мови, щось на зразок сербської та хорватської серед південних слов'ян» [20, 21]. Разом з тим існує погляд, згідно з яким в історії української літературної мови можна виділити не тільки варіанти, а й одиниці нижчого рівня – зональні відмінності. І. Г. Матвіяс обстоює думку, що доцільно розглядати східнополіську, середньонаддніпрянсько-полтавську, слобожанську, степову, подільську та волинсько-західнополіську регіональні відмінності в східноукраїнському варіанті літературної мови. У західноукраїнському варіанті української літературної мови дослідник виокремлює

наддністрянську, гуцульсько-буковинсько-покутську, бойківсько-карпатську регіональні відмінності. Понад те І. Г. Матвіяс виділяє русинський варіант української літературної мови (у Сербії та Хорватії, Словаччині, серед закарпатської діаспори у США та ін.) [8]. Упродовж другої половини ХХ ст. радянське мовознавство не знало такої парцеляції, заперечуючи не тільки існування кількох варіантів української літературної мови, а й узагалі проблему варіантів літературної мови. Через це майже до кінця ХХ ст. у фаховій літературі навіть досвід писемності західноукраїнських земель був кваліфікований тільки як літературно-писемна практика (див., напр., [13, 333–350]), хоч проблему варіантів інших літературних мов у радянському мовознавстві досить активно вивчали різні дослідники. Проте, хоч як це дивно, відповідний інструментарій германістики в україністиці нашої країни стали активно використовувати тільки на початку 1990-х. Наприклад, Р. П. Зорівчак твердить, що «Ю. О. Жлуктенко – перший науковець України, що наважився (у тодішніх надскладних обставинах) досліджувати канадський та американський територіальні варіанти української мови з погляду контрастивної лінгвістики та соціолінгвістики» [6], що опосередковано (у деяких випадках і безпосередньо) спонукало до розроблення теорії варіантів літературної мови на українській етномовній території в новітній час. Безперечно, такому поглядові також сприяли праці, присвячені мовній ситуації в ареалі південнослов'янських мов (М. Толстого, Д. Брозовича та ін.).

Не зовсім однозначна ситуація з функціонуванням язичія на західних українських землях. І хоч у деяких моментах, напевно, концепція М. Мозера потребує деталізації (у площині стильової розгалуженості й співвіднесеності явища із тогочасним суспільним життям), проте незаперечним потрібно визнати факт, що за терміном язичіє приховано кілька ідіомів, реалізованих різними практиками (церковнослов'янсько-українською, церковнослов'янсько-російською, російсько-церковнослов'янською та ін. комбінованими варіантами) [10]. В аксіологічній системі сучасного українського мовознавства та масової свідомості язичіє однозначно опинилося на позначці негації, хоч роль елементів цього ідіому в становленні української літературної мови на народній основі, як нині здається, ще до кінця не окреслена.

Престижність як диференційна ознака також навряд чи може бути релевантним чинником для визначення символічної функції досліджуваних ідіомів, коли враховувати історію становлення української й білоруської

літературних мов, що функціонували в умовах диглосії в підкореній позиції та боролися проти престижності інших ідіомів (російської, польської, угорської, румунської літературних мов). Крім того, «єдиний» український (білоруський) мовний колектив відрізнявся від сусідніх передусім не стандартизованою мовою, а ідіомами різного територіально-генетичного походження, тобто символічна функція нестандартизованих української та білоруської національних мов була набагато потужніша, ніж відповідних літературних мов. Протиставлення одного народу іншому за допомогою літературної мови – явище досить пізнє з погляду історичної ретроспективи, надто коли врахувати комунікативну потужність української та білоруської літературних мов упродовж останніх двох століть у різних сферах життєдіяльності суспільства. Розуміння символічної функції, очевидно, має ґрунтуватися на моделях соціолінгвістики (ураховувати цінність ідіому в сприйнятті його носіїв). Імовірно, використання такого підходу призведе до *розщеплення* цієї функції на різні складники. Скажімо, становлення й розвиток нової білоруської літературної мови можемо схематично зобразити так: літературно-писемна практика XIX ст. → вироблення передумов для створення літературного стандарту (завдяки практиці газети «Наша ніва» (1906–1915)) → «Білоруська граматыка для шкіл» Б. Тарашкевича (1918) → термінологічна й словникарська практика Інституту білоруської культури → Академічна конференція з реформи білоруського правопису та абетки (1926) → постанова РНК БСРР «Про зміни й спрощення білоруського правопису» (1933) ⇔ традиція дореформеного стандарту / традиція пореформеної білоруської літературної мови. (Цілком усвідомлюємо, що будь-яка схема, як і застосована, має багато вад). І хоч після 1933 р. в історії нової білоруської літературної мови можна виокремити ще кілька етапів кодифікації (напр., період дискусії 1949–1957 рр., вихід у світ «Правил білоруської орфографії та пунктуації» (1959) [14], а також уведення в дію закону Республіки Білорусь «Про правила білоруської орфографії та пунктуації» (2008) [15] та ін.), проте тільки прескрипція 1933 р. стала розщепленням символу білоруської літературної мови як ментальної практики.

В українській ситуації розщеплення символічної функції літературної мови було однією з характеристичних рис історії ідіому від самого початку його існування в XIX ст.: наддніпрянський варіант + язичіє + наддністрянський варіант + «етимологія» + «фонетика» → українська літературна мова початку XX ст. → кодифікація й нормалізація 1920-х рр.

→ мовна реформа 1933 р. ⇔ традиція дореформеного ідіому / традиція пореформеного стандарту } зближення в одному дискурсі. І хоч реформа української літературної мови 1933 р. також створила ґрунт для витворення варіантів цього ідіому, проте на рівні символічної функції ці ідіоми як окремі варіанти не змогли оформитися.

Думка про те, що «з часу проголошення державної самостійності України року 1918-го <...> трапилося <...> найбільше чудо над чудами: <...> народилася соборна всеукраїнська літературна мова!» [12, 191] не втратила своєї правосильності навіть після мовної реформи 1933 р. й може бути сконцентрованою характеристикою процесу розвитку нової української літературної мови, коли дореформена доба дає більше підстав розглядати варіанти в ідіомі, ніж пореформений період. У категоріях «дига» нову українську літературну мову також розглядає Ю. Шевельов: «Усупереч звичним теоріям, що розглядають розповсюдження котроїсь мови як наслідок політичного руху, українська літературна мова дає приклад “дига”, коли саме її розповсюдження й поклало початок політичному рухові. Мовний витвір Шевченка й Куліша вторував шлях, що привів до створення політичних партій, до заснування держав, до формування армій, до воєн, до борні та конфліктів. Отже, не випадково й не дивно, що від дореволюційних часів і по сьогодні в кожній селянській хаті традиційно висить Шевченків портрет, часто уквітчаний. Аматори парадоксів можуть сказати, що поет створив мову, а мова створила націю. Звичайно, нація мала за собою власну довгу традицію, проте ця традиція вже була явно наблизилася до межі розпаду та загину» [21].

«Дивом» у цій ситуації треба визнати й те, що конфронтація двох традицій нині не сприймана як шлях до самостійних варіантів української літературної мови. Сучасна білоруська літературна мова як сукупність писемної практики демонструє іншу модель символічності: колись єдиний ідіом розщеплений на рівні масової свідомості надвоє: невизнаний з боку держави дореформений (у широкому спектрі модифікацій, потужно репрезентований у світовій мережі й набагато менше в друкованих виданнях) та чинний пореформений варіанти (на території Республіки Білорусь установлений як єдино прийнятний відповідно до закону «Про правила білоруської орфографії та пунктуації» від 28 липня 2008 р.). Ця розщепленість міцно закоренилася у свідомості носіїв білоруської мови. Напр., у «Вікіпедії», яку творять нефахівці (їх варто розглядати в ролі реальних носіїв, через смаки й помилки котрих можна скласти портрет

сучасної символічної функції білоруської мови), паралельно існують окремі білоруські розділи. Перший, як зазначено на панелі, створений білоруською мовою, а другий – білоруською (тарашкевицею) (мови: біл. *беларуская, беларуская (тарашкевіца)*). На головній сторінці другого розділу знаходимо інформацію, що в ньому статті написані «білоруською мовою класичним правописом», а також відомості про існування окремого розділу «Вікіпедії» «білоруською мовою офіційним правописом». За «Вікіпедією», 2007 р. «Адміністрація адресного простору Інтернет» (англ. The Internet Assigned Numbers Authority (IANA)) надала тарашкевиці власний мовний підтег «tarask» (повне позначення: «be-tarask»). Обидва розділи мають приблизно однакову кількість статей (станом на 25 березня 2012 р. приблизно по 40 тис.). На сучасному етапі поки що важко зауважити однозначний рух до об'єднання цих окремих відмін в одну символічну функцію.

Українська літературна мова уникла такого розвитку сценарію.

«Розширення й ускладнення функцій мови, – зауважив О. С. Мельничук, – і пов'язане з цим посилення взаємодії і взаємозв'язку її системних компонентів, тобто підвищення рівня її системної організації, означає прогрес у розвитку мови. Звуження і скорочення функцій конкретної мови, супроводжуване ослабленням її внутрішньо системних зв'язків, означає регрес даної мови як окремий момент у загальному процесі розвитку і взаємодії мов світу» [9, 27]. Розвиток символічної функції нової білоруської літературної мови від 1933 р. до початку XXI ст. у вияві текстотворення демонструє одночасне розщеплення цієї функції та її послаблення для більшості білоруського етномовного колективу взагалі.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф. Рідна мова : диференційні ознаки, функції / Флорій Бацевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 96–104;
2. Дынько А. Найноўшая гісторыя яцвягаў / Андрэй Дынько // ARCHE. – 2000. – № 6 (11). – С. 3–15;
3. Євсєєва Г. П. Етапи державної мовної політики в Україні [Електронний ресурс] / Євсєєва Галина Петрівна. – Режим доступу: [http://www.rusnauka.com/4\\_SWMN\\_2010/Philologia/59029.doc.htm](http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Philologia/59029.doc.htm);
4. Запрудскі С. Варыянтнасць у беларускай літаратурнай мове / С. Запрудскі // IV летні семінар беларускай мовы, літаратуры і культуры (5–19 ліпеня 1999 г.) : лекцыі. – Мінск, 1999. – С. 20–26;
5. Запрудскі С. Сітуацыйныя фактары распрацоўкі правапісных нормаў беларускай мовы ў 1930–1932 гадах / Сяргей Запрудскі // Studia Slavica Academie Scientiarum Hungaricae. – 2005. – Vol. 50/3–4. – Р. 379–391;
6. Зорівчак Р. Україністика в інтелектуальному життєписі професора Юрія Олексійовича

Жлуктенка / Р. Зорівчак // Всесвіт. – 2010. – № 11–12. – Режим доступу: [http://vsesvit-journal.com/index.php?option=com\\_content&task=view&id=815&Itemid=41](http://vsesvit-journal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=815&Itemid=41);

**7. Ленкий Б. С.** Казка мого життя / Б. С. Ленкий // Твори : в 2 т. – Т. 2 : Повість. Спогади. Виступи / [упоряд. та автор приміт. М. М. Ільницький]. – К. : Дніпро, 1991. – 719 с.;

**8. Матвійс І. Г.** Варіанти української літературної мови ; [відп. ред. В. Г. Скляренко]. – К., 1998. – 162 с.;

**9. Мельничук О. С.** Розвиток мови як реальної системи / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 22–34;

**10. Мозер М.** «Язичіє» – псевдотермін в українському мовознавстві / М. Мозер // Причинки до історії української мови / [за заг. ред. С. Вакуленка]. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – С. 641–666;

**11. Некрашівіч С.** Садаклад па рэформе беларускага правапісу на Акадэмічнай канферэнцыі 1926 г. / С. Некрашівіч // Выбраныя навуковыя працы акадэміка С. М. Некрашэвіча : да 120-годдзя з дня нараджэння / [наук. рэд. А. І. Падлужны]. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – С. 11–22;

**12. Огієнко І. І.** (Ларіон ; митрополит). Історія української літературної мови / І. Огієнко (Ларіон ; митрополит) / [упоряд., автор істо.-біогр. нариса та приміт. М. С. Тимошик]. – К. : Либідь, 1995. – 293, [1] с.;

**13. Плющ П. П.** Історія української літературної мови : підручник для студентів філологічних спеціальностей університетів та педагогічних інститутів / П. П. Плющ. – К. : Вища школа, 1971. – 423 с.;

**14. Правила** беларускай арфаграфіі і пунктуацыі ; [ред. : К. К. Атраховіч (К. Крапіва), П. Ф. Глебка]. – Мінск : Выдавецтва Акад. навук БССР, 1959. – 160 с.;

**15. Правила** беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск : Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь, 2008. – 144 с.;

**16. Скопненко О. І.** Берестейсько-пинські говірки : генеза і сучасний стан : історико-фонетичний нарис / О. І. Скопненко. – К., 2001. – 174 с.;

**17. Скопненко О. І.** Сучасна білоруська літературна мова: шляхи кодифікаційного розвитку / О. І. Скопненко // Вісник Запорізького національного університету : [збірник наукових статей. філологічні науки]. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. – С. 245–248;

**18. Скопненко О. І.** Український слід в історії кодифікації нової білоруської літературної мови / О. І. Скопненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Вип. VIII [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 60–65;

**19. Трифонов Р. А.** Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Р. А. Трифонов. – Харків, 2000. – 20 с.;

**20. Шевельов Ю.** Українська мова в 1900–1941 : стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 208 с.;

**21. Шевельов Ю.** Українська літературна мова ; [переклад з франц. С. Вакуленка] ; [перекладено за виданням: *Shevelov G. Y. L'ukrainien littéraire* // *Shevelov G. Y. Teasers and Appeasers. Essays and Studies on Themes of Slavic Philology.* – München, 1971. – 245–260] / Ю. Шевельов. – Режим доступу : [http://maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri\\_sheveliov/ukr\\_lit\\_mova.doc](http://maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukr_lit_mova.doc).

*Стеблина-Рудякова Л.М. (Київ, Україна)*

**Варіативні відношення у групах лексики  
на позначення інтелектуальних характеристик людини  
у "Систематичному словнику сербохорватської мови"**

*У статті пропонується аналіз варіативних відношень у групах синонімів тематичного словника сербської мови.*

**Ключові слова:** *варіантність у мові, синонімічні зв'язки, лексико-семантична група.*

*В статье предлагается анализ вариативных отношений в группах синонимов тематического словаря сербского языка.*

**Ключевые слова:** *вариантность в языке, синонимические связи, лексико-семантическая группа.*

*The article is dedicated to analysis of the language variance in synonymical relationships of thematic dictionary of Serbian language.*

**Key words:** *language variance; synonymical relationships, lexical semantic group.*

Аналіз варіативних відношень у різних тематичних групах лексики ґрунтується на традиційному розумінні варіантності як "фундаментальної ознаки мовної системи й мовлення, що передбачає різноманітність мовленнєвих реалізацій, яка може бути штучно уніфікована до комплексу спільних ознак. За принципом онтологічного дуалізму мовне варіювання реалізується в опозиції варіантів й інваріанта як абстрактної одиниці або ознаки, представника класу об'єктів, що виявляється в ряді різних конкретних виявів – варіантів, які мають ознаки класу. Інваріант мовних одиниць не має матеріального представлення в мовленні, а є лише класифікаційним засобом інвентаризації одиниць мови, яка не складається з інваріантів, а лише впорядкована ними... На лексичному рівні інваріантом є лексема, варіантами – лексико-семантичні варіанти" [1, 59]. У порівнянні з останніми десятиліттями ХХ століття, коли в рамках системно-структурного підходу особлива увага мовознавців була скерована на зміну, конкуренцію, класифікацію варіантів [2], антропоцентричний підхід виявляє потребу у поглибленому розумінні варіативності, поліваріантності, динамічності оточуючого світу, включаючи і одиниці ментального плану, що репрезентуються у мові відповідною лексикою [3]. З'ясування семантичних відношень між лексичними одиницями тематичних груп певної мови дає можливість уявити її як систему та



виявити особливості мовної картини світу. На нашу думку, цікавий матеріал для аналізу варіативних відношень надають синоніми, представлені в авторитетних лексикографічних виданнях, оскільки синонімія як тип системного семантичного відношення мовних знаків, слів – це близькість але не тотожність плану змісту при відмінності плану вираження. Результатом даного типу відношень є можливість такої функціональної якості синонімічних знаків, як їх конкуренція, взаємозамінність висловлювань [4].

Для сербської лінгвістики вагомим внеском у систематизацію лексики став словник ідеографічного типу "Систематски речник српскохрватског језика" Ранка Йовановича та Лази Атанацковича, виданий Матицею сербською 1980 року. Перше видання його під авторством Р.Йовановича було здійснено ще у 1940 р. в невеликій кількості примірників, проте мало велику практичну користь. В другій половині ХХ століття, зважаючи на "потребу в аналогічному словнику і словнику синонімів, видавництво Матиці сербської доручило своєму співробітникові Л.Атанацковичу підготувати до друку нове видання "Систематског речника српскохрватског језика" [5, 5]. Робота над його підготовкою велася у співавторстві і тривала не один рік з метою якнайповнішої відповідності новим потребам і вимогам, тому видання 1980 року чотирикратно перевершило перше і представило 3906 понять сербохорватської мови.

"Систематски речник ..." складається з 2 частин – систематичної (загальної) та словника-індекса. Перша також поділена на два розділи – "Людина, її щоденне життя і робота (Щоденні дії людини.\* Процеси.\* Стани)" та "Малі термінологічні словники". Увесь лексичний матеріал у першому розділі і характеристики інтелекту людини зокрема, систематизований і представлений у вигляді синонімічних рядів, споріднених за аналогією слів, виразів і фраз, згрупованих під одним поняттям, вираженим лексемою, семантична структура якої охоплює всі можливі нюанси конкретної характеристики [5, 5].

Розділ "Людина. Її щоденне життя і робота" поаілений на багато підрозділів – „Людина”, „Фізичні характеристики людини”, „Народження та життя”, „Смерть”, „Похорон”, „Подія”, „Щастя\* нещастя”, „Успіх\* неуспіх”, „Прогрес\* прогресувати”, „Регрес\* регресувати”, „Користь\* корисний\* використовувати”, „Шкода” та інші. Послідовність реєстрових понять на верхівці лексичної системи „Систематског речника...” – у першому підрозділі „Людина”, - визначають виражені прикметниками позитивні і негативні особливості характеру, (снажан, чврст карактер;

слаб, лабав характер); характеристики поведінки людини у суспільстві (разуздан; скроман; уображен; кочоперан); її відношення до роботи (вредан; лен); інтелектуальні здібності (мудар, паметан; глуп; надарен; духовит) та інші. Проте, на нашу думку, можливості детальної систематизації лексики даної групи ще не повністю використані, тому велике значення міг би мати аналіз структури системи – тобто відношень і зв'язків між окремими його елементами і лексико-семантичної структури лексем, що утворюють цей корпус.

Спосіб функціонування слів, що називають особливості інтелекту людини, як і всіх інших одиниць у мові – варіативність, яка характеризується опозицією "варіант" - "інваріант". Поняття інваріанта як абстрактного втілення одного і того ж змісту складають загальні особливості корпусу об'єктів, що його організують варіанти. Проте, інваріант не існує як окремий об'єкт, "зразковий" варіант. Як назва корпусу подібних об'єктів інваріант існує у формі слова. Кожен варіант – об'єкт, який належить до низки варіантів, має в особі особливості інваріанта і може розглядатися як "представник" даного інваріанту. В межах одного рівня мови про його одиниці можна говорити і як про варіанти, і як про інваріанти [6, 81].

Характеристики інтелекту людини з корпусу "Систематског речника" можемо поділити на позитивні (разуман, паметан, мудар даровит, генијалан) нейтральні (просечан), і негативні (неразуман, непаметан, глуп, недаровит). Більшість одиниць першої і третьої груп утворюють антонімічні пари: разу ман – неразуман, паметан – глуп, даровит – недаровит. Відштовхуючись від теорії варіативності мовних одиниць і опозиції варіант – інваріант, для кожної з них можемо визначити інваріант. Для першої – «розумна людина» і її варіанти – разуман, паметан, мудар, даровит, генијалан; для другої – "людина середніх розумових здібностей" – просечан; для третьої – "нерозумна людина" – глуп, неразуман, непаметан, недаровит.

Кожен з цих варіантів представлений у "Систематичному словнику..." як окреме реєстрове слово, під яким згруповані слова, що виражають те ж саме поняття, що і реєстрове слово. Так, наприклад, абстрактне поняття "паметан човек" є інваріантом для низки варіантів під реєстровим словом "паметан". У корпусі словникової статті варіанти, відмінні за елементами змісту, відділяються зірочками залежно від появи якогось нового елемента змісту:

**Паметан** – Паметан. Уман. Разборит. Разуман. Мудар. \*Оштроуман.

Проницљив. Сналажњив. \*Приступачан разлoзима. Разложит. Разложан. \*Увиђаван. \*Човек нормалне, просечне памети. Нормалног ума. \*Паметан човек. Човек здраве памети. Глава. Главица. Добра глава. Паметна глава. \*Мисаон. Мисаон човек. Мислилац. \*Језгровит. Језгровитост. \*Духовно јак, снажан. Интелектуално снажан. \*Паметно говорити. Паметно се изражавати. Паметно поступити, поступати. Паметан поступак. Паметан корак. Паметна одлука. Паметно, мудро решење. \*Промислити. Узети се у памет. \*При чистој, здравој памети. \*Опаметити (се). Умудрити (се). Дозвати се памети. \*Искусан. Вешт. Вичан. Спретан. Практичан. \*Памет. Мудрост. \*Оштроумност. Проницљивост. Сналажљивост. \*Разложитост. Разложност. \*Духовна, интелектуална снага. \*Разум. Ум. Интелигенција. \*Логичко расуђивање, мишљење. \*Анализа. \*Синтеза. \*Сазрети. Сазрео. Духовно зрео, сазрео. \*Матура. Матурирати. \*Правити се паметан. Прилично паметан. Промућуран. Паметњаковић. Мудријаш. \*Меморија. \*Памтити. Памћење.

**Глуп** – Глуп. Глуп човек. Умно ограничен. Заостао. Туп. \*Необразован. Неразуман. Несвестан. \*Без духа. Бесмислен. \*Ограничен (духом). Сиромашан духом. \*Глупак, глупачки. Глупакиња. Глупавко. Глупача. Глупара. \*Глупо, глупаво. \*Заглупити. Глупавети. Глупављење. \*Чинити глупим. Постајати глуп. \*Глупан, глупански. Глуперда. Глупоња. Глупандер. Глупачина. \*Глупавост. Глупаштво. \*Приглуп. Помало глуп. \*Глупост. Непромишљен поступак. \*Будала. Будалина. Будалаштина. \*Глупе, непромишљене речи. \*Глупарати. \*Глупо. На глуп начин. Бесмислено. Лудо. Неразумно. Просто. \*Туп. Тупав. Тупоглав. Тупан. Тупавко. Тупика. Недотупаван. \*Шупљоглав. Празноглав. Плиткоуман. Плитак. Плитке памети. \*Тупоглавост. Шупљоглавост. Празноглавост. Плиткоумност. \*Блесан. Блесав. Блесавац. Блесавица. Блесавко. Блесавост. \*Букван. Буква. Звекан. Бенав. Бена. Бенавост. Дедак. Мамлаз. Зевзек. Шмокљан. Шамула. \*Клипан. Тикван. Суклата. Склата. Ћутук. Зврндов. Ргљов. Тртов. \*Идиот. Идиоткиња. Идиотски. Имбецил. Кретен, кретенка, кретенски. \*Магарац. Магарчина. Мазгов. Мазговчина. Коњина. Волина. Мула. \*Цепаница. Ћускија. Даска. \*Отупавети. Побенавети. Облесавети. Поблесавети. \*Апсурд. \*Излапео. Сенилан. Сенилност. \*Бљавити. Брљивост. \*Брљивац. Брљивица. Брљивко. Брљавити. Побрљавети. \*Глупа шала. Неслана шала. Недуховитост. \*Глупи август. Кловн. \*Незнање. Незналица. \*Врло глуп. \*Глуп као клада. Глуп као даска. Глуп као ћускија. Глуп као цепаница. Глуп као ноћ. Глуп као земља.

Анализ лексико-семантичној структури лексики, яка презентује певне

поняття, дозволяє з'ясувати відношення між інваріантом та варіантами. Після аналізу компонентів семантичної структури лексеми "паметан" (що іменує інваріант "паметан човек") ми прийшли до висновку, що в ній присутні компоненти змісту (семи) всіх семем – варіантів даного інваріанту. За "Словником сербохорватської літературної мови" Матиці сербської [7] та "Систематичним словником...":

**Паметан** – **1.а.** који има способност расуђивања, који је здрава, нормална ума, разборит, мудар (варіанти Паметан. Уман. Разборит. Разуман. Мудар та ін.);

**б.** оштроуман, проицљив, сналажљив (варіанти \*Оштроуман. Проицљив. Сналажњив та ін.);

**г.** послушан, приступачан разложима (варіанти \*Приступачан разложима. Разложит. Разложан та ін.);

**д.** просвећен.

Так само лексема «глуп», що іменує інваріант «нерозумна людина», в своїй лексико-семантичній структурі має семи всіх семем, варіантів:

**Глуп** – **а.** који је умно ограничен, заостао, туп (варіанти Глуп. Глуп човек. Умно ограничен. Заостао. Туп та ін.);

**б.** који изражава, окрива умну ограниченост, заосталост (варіанти \*Глупак, глупачки. Глупакиња. Глупавко. Глупача. Глупара. \*Глупо, глупаво.ф);

**в.** необразован; неразуман; несвестан (варіанти \*Необразован. Неразуман. Несвестан. та ін.);

**г.** који нема духа; неуместан; бесмислен (варіанти \*Без духа. Бесмислен. \*Ограничен (духом). Сиромашан духом.).

Аналіз одиниць лексико-семантичної групи "інтелектуальні характеристики людини" показує, що критерієм приналежності семем (варіантів) одній лексемі (інваріанті) є співпадіння елементарних змістів у їх семантичній структурі одночасно із збереженням відмінностей у семах, що означають ступінь вираження основних ознак.

До кожного інваріанта відносяться варіанти, що мають такі ж семи, такий же зміст, тобто вони співпадають на рівні мовної абстракції. Інваріант і варіанти перебувають у взаємному відношенні варіативності. Проте на рівні мовлення синоніми не тотожні. В одному місці мовленнєвого потоку може реалізуватися лише один варіант мовної одиниці. Тому відношення між лексико-семантичними варіантами можна іменувати конкурентними.

На нашу думку, лексико-семантична група характеристик інтелекту людини має наступну структуру: на верхівці знаходиться інваріант,

виражений в матеріальній формі лексеми. Інваріант об'єднує загальні властивості корпусу об'єктів, що виражений лексико-семантичними варіантами. Відношення між інваріантом та варіантами обумовлює варіативність. Існування багатьох варіантів визначає велика кількість нюансів у значенні та стилістичній оцінці, а взаємостосунки таких варіантів визначаються конкурентністю.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010;
2. [www.dissercat.com/content](http://www.dissercat.com/content);
3. [www.lib.ua-ru.net/diss/cont/91927.html](http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/91927.html);
4. [www.conf.muh.ru/080901/thesis\\_Morel\\_morel.htm](http://www.conf.muh.ru/080901/thesis_Morel_morel.htm);
5. Јовановић Р., Атанацковић Ј. Систематски речник српскохрватскога језика. – Матица српска, 1980;
6. Лингвистический энциклопедический словарь – М.: Советская энциклопедия, 1990;
7. Речник српскохрватскога књижевног језика – 2-го изд. – Нови Сад: Матица српска, 1990.

**Токарчук Б.А. (Київ, Україна)**

### **Декілька думок щодо вживання фразеологізмів в художніх дидактичних віршованих творах**

*У статті йдеться про створення художніх дидактичних віршованих творів, призначених для засвоєння фразеологізмів, про оптимальну форму цих творів і про пошуки засобів збільшення кількості фразеологізмів без втрати основної думки, сюжетної лінії і евфонії твору; наводяться приклади.*

**Ключові слова:** українська мова, фразеологізм, дидактичний твір, синонім, евфонія, ритм, рима.

*В статье говорится о создании художественных дидактических стихотворных произведений, предназначенных для усвоения фразеологизмов, об оптимальной форме этих произведений и о поисках способов увеличения количества фразеологизмов без потери основной мысли, сюжетной линии и эвфонии произведения; приводятся примеры.*

**Ключевые слова:** украинский язык, фразеологизм, дидактическое произведение, синоним, эвфония, ритм, рифма.

*The article deals with creation of the fiction didactic written in verse works, intended for learning of phraseological units, about the optimum form of these works and about searches of means how to increase amount of phraseological units without the loss of main thought, plot line and euphony of the work; examples are given.*

**Key words:** Ukrainian language, phraseological unit, didactic work, synonym, euphony, rhythm, rhyme.

Відомо, що фразеологічні засоби мови містять у собі велику силу експресії та емоційної насаги. Вони завжди привертали увагу видатних філологів у зв'язку з окремими питаннями лінгвостилістики і визначенням різних літературних жанрів художніх творів. Наприклад, як зазначає Л.А. Булаховський у розділі «Фразеологія» І тому «Загальне мовознавство» [1, 68]: «Те, що називається фразеологією, стосується окремих мов і становить собою частину лексики певних мов та має за свій предмет вивчення суцільних виразів, звичайно більше або менше забарвлених емоціонально-афективно і придатних для ролі засобів афористичної подачі думок...».

Працюючи над дидактичним твором з фразеологізмами, я вирішив поставити своєрідний лінгвістичний експеримент: зробити художній твір тільки з фразеологізмів.

У газеті для вчителів української мови «Методичні діалоги» [8, 27–29] під рубрикою «Використайте на уроці» була надрукована моя віршована дидактична гумористична казка «Кусень сала» з усталених словосполучень. На 152 рядках казки я вжив більше двох сотень фразеологізмів від 1 до 3 фразеологізмів у кожному рядку. З того часу казка в деяких місцях була удосконалена.

Я надав своєму дидактичному твору умовну назву – «фразеобат», яка складається з двох частин: частки «бат» – скорочення французького слова «батарея» (одне із значень перекладу цього слова – «об'єднання однотипних речей») плюс скорочення слова «фразеологічна».

В моєму розумінні, фразеобат – це літературний твір у прозі або віршованій формі, основною одиницею тексту якого є не слово, а фразеологізм, тобто свідоме об'єднання різних фразеологізмів в єдиний твір зі збереженням основної думки, сюжетної лінії і евфонії протягом всього твору.

Під час праці над твором я зіткнувся з деякими речами, які, на мою думку, могли б знадобитися авторам, які бажають писати дидактичні твори такого характеру. Наприклад, я вважаю, що у дидактичних віршованих творах з метою збільшення кількості фразеологізмів інколи варто вживати «псевдо»-фразеологізми і фразеологізми-«натяки» (це мої умовні назви).

«Псевдо»-фразеологізм (я вжив тільки 4 фразеологічні одиниці) – це вираз, який за своєю формою нічим не відрізняється від фразеологізму, але в тексті він не потребує тлумачення, а сприймається буквально. Нижче я наводжу ці фразеологізми з встановленим в українській мові тлумаченням:

1. «істи просить» – подертий і потребує лагодження (про взуття та одяг);
2. «у думках» – хтось думає, помишляє про кого, – що-небудь;
3. «в тіні» – на другорядному місці; непомітний, непомічений;

4. «ласий шматок» – що-небудь найкраще, вигідне; комфортне забезпечення життя.

Фразеологізм-«натьяк» (2 одиниці) – це вираз, який за своєю формою не збігається з усталеним словосполученням, але коли одне слово в ньому замінити синонімом, то цей вираз перетвориться на справжній фразеологізм зі встановленим в українській мові тлумаченням:

1. «дивився в писок» (тобто «дивився в рот») – уважно стежив, як хто-небудь їсть або уважно прислухався до чийх-небудь слів;

2. «з лап» (тобто «з рук») – від кого-небудь.

В процесі написання казки «Кусень сала» я зіткнувся з оригінальною (як мені здається) можливістю об'єднати два двослівних фразеологізми згідно змісту в один з використанням лише трьох слів, одне з котрих – стрижневе. Завдяки цій трансформації (видозміні) новий штучний фразеологізм набуває нового тлумачення (цілісного значення).

Я назвав ці об'єднані групи слів «іменниковим» чи «дієслівним» «біфразом» у залежності від того, іменник чи дієслово їх об'єднує. Взагалі слово «біфраз» (це моя умовна назва) складається з двох частин: частки «бі» (лат. *bi...* – «дво/х») плюс скорочення слова «фразеологізм». Біфраз – це також усталене словосполучення, яке в цілому відрізняється від простої суми значень його частин.

Приклади:

1. «гострим словом поперхнися» – це іменниковий біфраз, який має тлумачення «замовкни на першому ж образливому слові, не договоривши»;

2. «лежма (Лис) пластом *лежав*» – це дієслівний біфраз, який має тлумачення «(Лис), нічого не роблячи, нерухомо лежав»;

3. «вовком (Лис) *дивився* в писок» – це дієслівний біфраз, тобто «(Лис) уважно стежив, як вона їсть, виявляючи хижу (ворожу) неприязнь до неї...».

Можливе також розірвання фразеологізму зі вставкою іншого, але обов'язково такого, який сполучається змістом з розірваним. Часто-густо цей захід не порушує, а надає евфонії.

Іноді я втрачаю фразеологізм заради покращення змісту або форми казки. Наприклад, «говорить не гріх по суті» я замінив на «говорити слід по суті», і, таким чином, втративши фразеологізм «не гріх» (тобто «треба»), отримав можливий афоризм, що має повчальний зміст, тобто сентенцію.

Оскільки я не тільки автор казки, але й представник народу, який віками створював фразеологізми, я дозволив собі внести в цей твір нові варіанти існуючих фразеологізмів, не підраховуючи їх, з надією, що вони сподобаються читачеві. Наприклад, «шиті ви на кшталт єдиний»,

тобто «всі ви однакові»; «гнути горб пухнастий» – це «тяжко працювати, не маючи до цієї праці навичок».

Мій вибір довжини рядка казки у 7-8 складів не випадковий, бо дозволяє вмістити в один рядок досить довгі фразеологізми. Суміжну риму я використав також не випадково, бо вона дає можливість виділити окремі, пов'язані однією думкою, вирази, розміщені на двох або більше рядках і які, до того ж, мають здатність до самостійного існування. Коли це потрібно, я свідомо вживаю дієслівну риму. Хочу сказати дещо стосовно *дієслівної рими*:

- по-перше, у деяких місцях дієслівна рима вжита мною навмисно, наприклад, при переліку дій, бо саме дієслівна рима, як жодна інша, посилює емоційність перелічених дій, особливо у прямій мові персонажів зі словами «годі», «досить» і таке інше. Для наочності наведу кілька рядків:

Лис: «Досить, скнаро, горло рвати,  
Пихи з виду напускати,  
На мозолі наступати,  
З ходу язиком плескати,  
Шарварок в думках зчиняти  
І на кпини в очі брати!»;

- по-друге, хоча й існує думка, що дієслівна рима шаблонна, «затерта» і її легко знайти, але ця рима досі вживають і ніхто її не скасовував;

- по-третє, ця рима найлегша для запам'ятовування, що дуже важливо при дидактичному використанні казки;

- по-четверте – деякі фразеологізми закінчуються дієсловом і тому у багатьох випадках бажано залишити їх на своєму місці, тобто в кінці рядка.

До речі, відомий поет М.М. Ушаков навіть написав вірш із назвою «Я рифмы не боюсь глагольной...», а за збірку поезій під такою ж назвою у 1973 році став Лауреатом Шевченківської премії.

Я намагався користуватися найчастіше вживаними фразеологізмами.

Взагалі, цей твір був розрахований на дорослого читача і написаний таким чином, що, якщо стане в цьому потреба, його легко зробити придатним для різних вікових груп.

Вибір необхідних слів і їх вдале розташування – це і є та гра у слова, про яку написав чудового вірша поет Л. Кисельов:

«Игра в слова – нелёкая игра;  
В ней правила – таинственны и строги.  
Лишь только кажется, что строки  
Соскальзывают с кончика пера».

Ці рядки мені дуже подобаються, тому я переклав їх українською мовою і маю намір взяти, як епіграф, до казки:



«Гра у слова – складна, нелегка гра;  
В ній правила – таємні і суворі.  
Лише здається, що рядки чудові  
Стікають вільно з кінчика пера».

Я навів ці рядки тому, що при створенні цієї казки теж грав у цю гру, тобто шукав оптимальний порядок, але не слів, а висловів. У звичайному вірші (здається, прикметник я використав невдалий, бо всі вірші незвичайні, а кожний – неповторний) я складаю під час будівлі вірша «цеглинки»-слова, які відбираю серед мільйона слів і які, до речі, можуть змінюватись завдяки відмінкам, часу тощо. А в цьому вірші я складаю зміст з блоків таких «цеглинок», яких навіть у найбільшому словнику фразеологізмів менше восьми тисяч, і їх майже не можна змінювати. А коли ще треба підтримати ритм, риму, зміст, гумор, то ця праця стає набагато важчою, ніж тоді, коли працюєш лише з окремими словами.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці: у 5 т. – Т.1.: Загальне мовознавство. – К.: Наукова думка, 1975 – С. 68; 2. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / за заг. ред. акад. Білодіда І.К. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 150-210; 3. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – К.: Либідь, 1992. – С. 121-132; 4. Словник фразеологізмів української мови / за ред. Вінника В.О. – К.: Наукова думка, 2008; 5. Калашиник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови – К.: Довіра, 2006; 6. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник /2 вид., доп. та перероб. – К.: Радянська школа, 1978; 7. Батюк Н.О. Фразеологічний словник – К.: Радянська школа, 1966; 8. Методичні діалоги. – 2010. – №5.

**Турчина А.А. (Київ, Україна)**

### **Лексична міжмовна омонімія у слов'янських мовах**

*У статті розглядаються загальні питання теорії омонімії в сучасній лінгвістиці, аналізуються різні точки зору на міжмовні відповідники омонімічного характеру, досліджується проблема існування омонімів у близькостпоріднених слов'янських мовах.*

**Ключові слова:** компаративна лінгвістика, міжмовна омонімія, «фальшиві друзі перекладача», близькостпоріднені мови.

*В статье рассматриваются общие вопросы теории омонимии в современной лингвистике, анализируются различные точки зрения на межъязыковые соответствия омонимичного характера, исследуется проблема существования*

омонимов в близкородственных славянских языках.

**Ключевые слова:** компаративная лингвистика, межъязыковая омонимия, «ложные друзья переводчика», близкородственные языки.

*Given article analyses general questions of homonymy theory in modern linguistics as well as different points of view of interlingual homonyms. Investigates the problem of existence of homonyms in the related Slavic languages.*

**Key words:** comparative linguistics, interlingual homonyms, «false translator's friends», related languages.

Постійне прискорення науково-технічного розвитку активізувало інформаційно-комунікативні процеси, що сприяло підвищенню потреби у вивченні іноземних мов, у перекладі наукової і художньої літератури. Ефективність міжмовної комунікації передбачає належну точність перекладу, але в перекладацькій практиці реалізація цієї вимоги залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Неточний вибір перекладачем відповідного слова під час перекладу може привести до зміни стилістичного забарвлення або навіть до втрати семантики вислову.

Сучасна лексична семантика є невичерпним джерелом для нових контрастивних досліджень, спрямованих на вивчення міжмовних контактів, взаємозв'язків і взаємовпливу як різних мов загалом, так і близькоспоріднених зокрема. Особливо актуальним і дотепер залишається створення найбільш ефективної методики для визначення основних одиниць, принципів, критеріїв і параметрів зіставної лексичної семантики.

Традиційно метою компаративної лінгвістики є порівняльне вивчення двох, рідше декількох мов, для виявлення подібності і відмінності в мовних структурах, які розглядаються з позицій не тільки розвитку, а ще й функціонування, тобто в плані синхронії.

Уперше Арістотель визначив омоніми як «предмети, в яких тільки ім'я спільне, а відповідна цьому імені мова про сутність різна» [5, 104]. Іншими словами, тотожність слів, на думку багатьох вчених, породжувала свого роду «конфлікт» омонімів з подальшим «випаданням» з мови. Проблема міжмовної омонимії виникає в тісному зв'язку з "глобалізацією" комунікації. На цій основі елементи різних мовних систем, часто абсолютно незалежні один від одного, вступають між собою в так звані системні відношення [1, 376]. Саме тому закономірним є те, що сучасна лінгвістика починає приділяти все більше уваги порівняльному аналізу мов, який зародився ще в XIX ст. Даний напрям лінгвістичних досліджень стимулюється зв'язками з

іншими важливими теоретичними проблемами мовознавства, включаючи питання двомовності, багатомовності та мовних контактів.

Термін "міжмовна омонімія" використовується в сучасній компаративній лінгвістиці для позначення лексики двох і більше мов, які співвідносяться у плані вираження до міри отождолення і які розрізняються в плані змісту, наприклад: *gora* (укр.) — *gora* ("ліс") (біл.), *also* ("також") (англ.) — *also* ("отже") (нім.), *неділя* (укр.) — *неделя* ("тиждень") (рос.), *čerstvý* ("свіжий") (чес.) — *черствий* (укр.), *kalhoty* ("брюки") (чес.) — колготи (укр.), *čárka* ("кома") (чес.) — *чарка* (укр.).

Проблема міжмовних омонімів — це проблема мовознавства, проблема методики вивчення й навчання мови й, головним чином, перекладу. В деяких випадках неправильний переклад омонімічних слів може призвести до певних негативних наслідків, як, наприклад, при перекладі медичних і технічних текстів-інструкцій.

Слов'янські мови характеризуються значною мірою спорідненості між собою, яка виявляється у структурі слів, у коренях, афіксах, , вживанні граматичних категорій, структурі речення, семантиці, системі регулярних звукових відповідників, морфологічних чергуваннях. Ця близькість пояснюється як спільним походженням слов'янських мов, так і їх тривалими й інтенсивними контактами на рівні літературних мов і діалектів. Є, проте, і відмінності матеріального, функціонального і типологічного характеру, зумовлені самостійним розвитком слов'янських племен і народностей в різних етнічних географічних, історико-культурних умовах, а також їх контактами зі спорідненими і неспорідненими етнічними групами [4, 460-461].

Слова різних мов, що мають схожі зовнішні (звукові і графічні) відповідники, але різне значення, здавна привертала увагу лінгвістів. Ще 1788 року в Зальцбурзі вийшов лексикографічний нарис А.Портітора, в якому автор висвітлював питання міжмовних лексичних відповідників омонімічного характеру французької та німецької мов. Згодом у ХХ столітті це мовне явище досліджували такі європейські вчені, як Ш. Біго (1845), Л. Гранже (1864), Г. Добре (1894) та ін.

Вагомий внесок у системне вивчення подібних міжмовних відповідників зробили М.Кесслер і Ж.Дерконьї. Саме ними був уведений термін "Faux amis du traducteur" ("фальшиві друзі перекладача") і виділено два типи "фальшивих друзів перекладача": 1) "повністю помилкові" зі схожою орфографією і семантикою і 2) "частково помилкові" зі схожою орфографією і в основному із загальною семантикою [13].

Повну або часткову формальну схожість слів різних мов при їх семантичній відмінності в наукових дослідженнях виділяють як системну категорію, для назви якої, окрім вищезазначених "фальшиві друзі перекладача" [7, 129-136], [6, 141-146] і "міжмовні омоніми" [9, 23-25], використовуються також терміни: "міжмовні пароніми" [2], [3, 368]; "міжмовні синоніми" [12, 52-53]; "помилкові або неповні лексичні паралелі" [8, 25-29]; "псевдоінтернаціоналізми" [10, 10] та ін.

Усі названі терміни не вичерпують повного списку. Дослідження міжмовної омонімії має велике значення для практичних і теоретичних завдань лінгводидактики, перекладу, лінгвоекології і комп'ютерної лінгвістики, яка охоплює і комп'ютерну лексикографію.

Лінгвістичні й екстралінгвістичні процеси, що призводять до розбіжностей у семантиці слів загального походження, найяскравіше виявляються в міжмовній омонімії. Вона є мовним явищем, що акумулює в собі, окрім власне мовної, ще й культурологічну інформацію. Саме розбіжності семантики однокореневих слів відображають національно-культурну специфіку близькоспоріднених мов і вимагають практичного опрацювання. Дослідження зв'язку мови і культури в даний час є одним з основних напрямів сучасної лінгвістики, що також підтверджує необхідність ретельнішого вивчення семантичних процесів, які базуються на зміні відношення носіїв мови до тих або інших предметів і явищ навколишньої дійсності. Таким чином, дослідження цієї категорії слів зможе надати корисні матеріали для вивчення механізмів семантичної еволюції загальної лексики і розуміння ролі міжмовних омонімів та інших міжмовних відповідників омонімічного характеру в культурі і мові.

З погляду формального вираження міжмовні омоніми на синхронному зрізі утворюють кілька груп, розбіжності між якими зумовлені фонемними, звуковими та структурно-морфологічними кореляціями у чеській та українській мовах. Проаналізувавши українські й чеські лексикографічні джерела, можна умовно виділити такі групи:

1. Міжмовні омоніми, які повністю збігаються за формою вираження:

Чес. *holka* (розм.) – укр. *дівчина*. Novogovú vřaz pro řivku je *holka*, to je oznařen pro nedospřlou řenu [14]. Укр. *голка* - тонкий металевий стрижень з гострим кінцем і вушком, у яке всилується нитка для шиття [11].

Чес. *chytrý* – укр., рос. - *розумний, кмітливий*. Rozumově velmi vyspřlý [14]. Укр. *хитрий* - той, який для досягнення чого-небудь діє непрямыми, обманними шляхами; підступний, лукавий [11].

Чес. *nákur* – укр. - *запіканка*. Zápékaný pokrm [14]. Укр. *накип 1* - твердий осадок на внутрішніх стінках посудини з нерозчинних солей, який утворюється під час кипіння і випаровування рідини. Укр. *накип 2*. перен. Важке, неприємне почуття, що залишається після якої-небудь розмови, події і т. ін. [11].

Чес. *osud* – укр. - *доля*. Osud je jak filozofický, tak i náboženský koncept, který vyjadřuje myšlenku, že události v životě člověka, světa a kosmu jsou předem určeny [14]. Укр. *осуд* - вияв негативного, несхвального ставлення до кого-, чого-небудь [11].

2. Міжмовні омоніми зі звуковими відмінностями (різний наголос):

Чес. *chudoba* (наголос на перший склад) – укр. - *бідність*. Chudoba označuje sociální status člověka vyznačující se hmotným nedostatkem [14]. Укр. *худо́ба* (наголос на другий склад) – збірн. Чотириногі свійські сільськогосподарські тварини [11].

Чес. *pokuta* (наголос на перший склад) – укр. - *штраф*. Pokuta je forma peněžité sankce, která může být udělena ve stanovených případech porušení zákonné povinnosti [14]. Укр. *поку́та 1* (наголос на другий склад) Визнання своєї провини, вияв жалю з приводу неї; каяття. Покарання за вчинений злочин, провину, поганий учинок і т. ін. Укр. *поку́та 2* (наголос на другий склад) дорев. Церковне покарання за злочини або гріхи [11].

Чес. *zastávka* (наголос на перший склад) – укр. - *зупинка*. Zastávka je označené místo, které je určeno pro zastavování vozidel (či vlaků) zejména veřejné dopravy a pro nástup, výstup nebo přestup cestujících [14]. Укр. *заста́вка 1* (наголос на другий склад) гідр. Спеціальний щит, який затримує воду. Укр. *заста́вка 2* (наголос на другий склад) малюнок, звичайно на всю ширину сторінки, перед початком тексту розділу, частини і т. ін. книжки; протилежне кінцівка [11].

3. Міжмовні омоніми з графічно-фонетичними розбіжностями:

Чес. *bezcecný* – укр. *малоцінний*. Nemající cenu [14]. Укр. *безці́нний*. Якому не можна скласти ціни; дуже цінний, дуже дорогий. *перен.* який має дуже велике значення для кого-небудь [11].

Чес. *sukně* – укр. *спідниця*. Sukně, zastarale též suknice, je spodní část oděvu, kterou v dnešní době nosí v Evropě a Americe převážně ženy [14]. Укр. *сукня* - жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці; плаття [11].

Чес. *ovoce* – укр. *фрукти*. Jako ovoce označujeme zpravidla sladké jedlé plody, plodenství nebo semena víceletých semenných rostlin, nejčastěji dřevin [14]. Укр. овочі – плоди городніх (рідше польових) рослин та зелень, що вживаються як їжа; городина [11].

Міжмовні омоніми є досить поширеним явищем і викликає труднощі при вивченні іноземної мови. Під впливом лексичної інтерференції студенти можуть плутати значення слів на рівні не тільки перекладу, але й комунікації, тому викладачам необхідно заздалегідь укласти списки "фальшивих друзів перекладача" готувати допоміжні навчальні матеріали, а також пропонувати студентам вправи для розвитку навичок перекладу, правильного розуміння і вживання тих міжмовних омонімів, які найчастіше зустрічаються.

Для студентів-філологів рекомендується проводити спеціальні заняття і семінари, присвячені проблемі міжмовної асиметрії і лексичної інтерференції, джерелом якої на лексичному рівні є міжмовні відповідники омонімічного характеру. Мета такого курсу – навчити студентів бачити асиметричний характер схожості близькоспоріднених мов, розуміти небезпеку лексичної інтерференції і знаходити можливі шляхи її подолання.

Омонімічні міжмовні явища можуть також ефективно використовуватися в лінгводидактиці для полегшення запам'ятовування слів, тобто для створення асоціацій, що допомагають пам'яті закріпити нове слово. Цей прийом асоціативного запам'ятовування з успіхом може бути використаний при вивченні слов'янських мов, де подібні явища зустрічаються набагато частіше, ніж у неспоріднених мовах.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Акуленко В.В., Комиссарчик С.Ю., Погорелова Р.В., Юхт В.Л. Англо-русский и русско-английский словарь "ложных друзей переводчика". – М., 1969; 2. Балалыкина Э.А. Роль межъязыковой паронимии в сопоставительном изучении русского языка. Русский язык за рубежом. – М., 1991, № 3; 3. Бельчиков Ю.А., Панюшева М.С. Словарь паронимов современного русского языка. – М., 1994; 4. Берштейн С.Б. Учебник болгарского языка. – М., 1948; 5. Бозушевич Д.Г. Способы устранения омонимии. Вопросы общего и романо-германского языкознания. – М.: ВШ, 1976; 6. Будагов Р.А. Человек и его язык. – М., 1974; 7. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. – М., 1970; 8. Дубичинский В.В. Лексические параллели в лексикографической практике. Современные проблемы лексикографии. – Харьков, 1992; 9. Заславская Н.В. К проблеме создания словаря межъязыковых омонимов (на материале русского и украинского языков). Современные проблемы лексикографии. – Харьков, 1992; 10. Коломиец О.В. Французко-украинские лексические параллели. Автореферат на соискание степени кандидата филологических наук. – К., 1976; 11. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980; 12. Уилер М. Лингвострановедение и лексика. Русский язык за рубежом. – Ч. 2. – М., 1977; 13. Koessler M., Derocquigny J. Les faux amis ou Les pièges du vocabulaire anglais. – Paris, 1928; 14. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. – Praha: Academia, 1992.

*Холод У. (Оломоуць, Чеська Республіка)*

**Модально-прагматичний дискурс текстів постмодерної літератури (на матеріалах чеських та українських перекладів)**

*У статті аналізується проблема перекладу чеською мовою текстів сучасної української літератури періоду постмодернізму. Ця проблема полягає не у відмінності мовних систем, а у відмінності так званої культурної ситуації тексту оригіналу й тексту перекладу. Критерієм оцінки якості перекладу виявляється вже нефеномен еквівалентності, а феномен транспозиції оптимального прагматичного рівня, який, поряд із багатьма граматичними й семантичними елементами, включає також модальність як вираження відношення автора текста до зображуваної дійсності. Таким чином, текст сприймається як неподільна частина народного культурного контексту.*

**Ключові слова:** транспозиція, культурний контекст, індивідуальний стиль, прагматична інформація.

*В статье анализируется проблема перевода текстов современной украинской литературы периода постмодернизма на чешский язык, которая состоит не в различии языковых систем, а в различии так называемой культурной ситуации текста оригинала и текста перевода. Критерием оценки качества перевода уже не является феномен эквивалентности, а феномен транспозиции оптимального прагматического уровня, который включает в себя среди многих грамматических и семантических элементов и модальность как выражение отношения автора текста к изображаемой действительности. Таким образом текст воспринимается как неделимая часть народного культурного контекста.*

**Ключевые слова:** транспозиция, культурный контекст, индивидуальный стиль, прагматическая информация.

*The author offers an analysis of two basic approaches to translating fiction. This process has a twofold functional aim: to arouse the reader's interest and to provide cultural context. Individual style of the translator is essential, combined with talent, creativity, experience, education, intimate knowledge of both languages and also ability to convey pragmatic information without any loss in content and form of the translated text.*

**Key words:** transposition, cultural context, individual style, pragmatic information.

Основним елементом постмодерні є рівноправна множинність поглядів на світобуття, в основі яких лежить втрата ілюзій про можливість змінити світ, систематизувати його. Тому у постмодерній літературі зустрічаємося із відображенням реальності через призму незалежної особистості-письменника, який намагається поєднати або взаємодоповнити часом полярно протилежні риси філософії, культури, націй, характеру людей. Це

протест проти впливу або тиску на людину різних ідеологій. Людина вільна і здатна незалежно жити, мислити, приймати рішення і вибирати світогляд. Отже, виникає нібито незрозумілий хаос думок і позицій, який віддзеркалюється у сучасній літературі зображенням повсякденного реального життя як театру абсурду (умисні переплетення стилів оповіді: класицистичного і сентиментального, грубо натуралістичного і казкового, художнього з науковим, публіцистичним, діловим також притаманна характерна іронічність та пародійність, так зване „переспівування“ відомих сюжетів попередніх епох) з метою викриття несправжності, протиприродності панівного в реальності способу життя.

Особливістю української постмодерної літератури є висвітлення проблеми людини, яка живе в країні, яка була позбавлена власної державності, історії, можливості самовизначення та свободи. До найвідоміших її представників належать: Ю. Андрухович, Ю. Іздрик, Л. Дереш, С. Процюк, О. Забужко, Т. Прохасько, Галина Пагутяк та ін. Для їх творів характерне часте вживання метафор, іронії, сарказму символів, гри слів, безлічі запозичень (варваризмів) з російської, англійської, польської та ін. мов, змішування стилів, перегук з підтекстами романів зарубіжних творів. Наприклад, Ю. Андрухович у „Рекреаціях“<sup>\*</sup> використовує середньовічне тло – карнавальну культуру й амбівалентність, „багатоголосся“ побудови, прийоми розповіді української вертепної драми. Усі ці засоби формують атмосферу світу Абсурду, де відбувається переосмислення життєвих цінностей героїв твору, де панує сумнів та невпевненість. Це бунт проти свідомості колоніальної людини.

Головною проблемою при перекладі творів художньої літератури є повноцінна транспозиція (перенесення) культурного середовища тексту оригіналу до культурного середовища тексту перекладу, тобто відтворення оптимального прагматичного рівня тексту оригіналу в тексті перекладу.

Явище транспозиції у перекладацькій практиці розглядається як один з видів трансформації, тобто мовно-сміслові й структурні перетворення одиниць оригіналу, яких вони зазнають при перекладі на іншу мову. Перекладачі часто здійснюють різні трансформації складників вихідного тексту для адаптації до норм мови цільового тексту [6, 319–321].

Виходячи з теорії Ш.Баллі, який вперше запровадив поняття

---

<sup>\*</sup> Цей роман було успішно перекладено чеською Томашем Вашутом Оломоуца – Andrucovič, J.: *Rekreace aneb Slavnosti Vzkříšeného ducha*. Překlad Tomáše Vašuta, Olomouc 2006.



транспозиції у науковий обіг у своїй праці «Загальна лінгвістика і питання французької мови», слід розрізняти функціональну транспозицію, яка «стосується виключно граматики» та семантичну, що пов'язана з лексикою. У першому випадку «мовний знак, зберігаючи повністю своє семантичне значення, може змінити граматичне значення, прийнявши на себе функцію деякої іншої лексичної категорії (...), до якої він не належить» [3, 130]. У другому мовний знак, внаслідок переносного вживання, змінює своє значення й одночасно свою категорійну залежність.

Для перекладу художнього твору повинні враховуватись не тільки лінгвістичні методи перекладу, але обов'язково літературні, які пов'язані з часовою віднесеністю до певного культурного періоду, певного літературного стилю автора твору. І хоч враження читача від твору оригіналу не буде однаковим із враженням читача від твору перекладу, але з функціонального погляду до твору перекладу будуть перенесені загальні риси культурного середовища оригіналу [13, 42].

Перекладач мусить „переоцінити“ ідею джерела, щоб перенести її у мовному вигляді до перекладеного твору. Тут важлива творча здатність перекладача, його стилістична влучність, яка не в останню чергу пов'язана із талантом „переключення“ з однієї мови на іншу, з багатством уяви, лексичного запасу обох мов – оригіналу та перекладу.

Цікавою у цьому плані є творчість сучасного українського письменника-постмодерніста Юрка Іздрика, який часто користується різними мовними засобами для маркування тексту, особливо графічними, морфологічними, синтаксичними.

Наприклад, у оповіданні «Арктичні сніги», письменник використовує великі літери для написання особових займенників, щоб підкреслити важливість цього місця у тексті: «*От і сьогодні привиділось ЙОМУ, ніби знайомі з попередніх візій люди (а за дивною логікою снів, ВІН був цілком подібний до них, нічим з-посеред них і не виділявся) намагаються включити ЙОГО в якусь свою, незрозумілу гру*» [4, 49-50].

Або у наступному прикладі можемо бачити, як автор використовує сполучення вигуків для опису звуків, щоб передати звуки, які супроводжують ремонт будинку:

«*На здачу мені дали Загір... - стук-грюк-тара-бум-тара-бум-стук-стук-тр-р-р-рах! - на здачу мені далі...уопть-уопть-бемц!-...я у гадки не мав, що всі ці думки снувалися с метою якось захиститися від Загіра...*» [4, 58].

Письменник також застосовує «розривання» слів та вкладення в ці структури різних символів. Таким чином утворюються цікаві шматки тексту,

у яких або виникає нове – літературне слово, яке утворене з двох складів різних слів: «...мене знову мов по!!пла=вок...» [5, 62], або слова з зовсім новим значенням: «...відгтовхуюся ногами від сте млі...» [5, 62], де з'єднанням частин слів стіна та земля за допомогою символу % виникає нове, нелітературне слово, яке несе одночасно семантику цих двох іменників\*.

Порівняно з мовою оригіналу, перекладач у мові перекладу має обмежені можливості вибору мовних засобів, бо потрібно передати стиль твору та його ідейно-естетичну основу. Майстерність перекладача полягає в тому, щоб вдало трансформувати „думку автора“ оригіналу, не піддаючись стилістичному впливу іноземної мови, бо таким чином виникатимуть так звані неприродні конструкції у мові тексту – перекладу, присутність яких іноді може бути корисною для маркування потрібних місць, наприклад, для передачі мови одного з персонажів. Адже інакше, мова тексту-перекладу повинна відповідати стилістичним правилам цієї мови.

Наприклад:

*Таке пояснення мене трохи спантеличило, я довго не могла второпати витончену армійську логіку. Можливо, мій товариш мав на увазі те, що кожен повинен робити свою справу? Чоловікові ніколи самовдосконалюватись на борщах і макраме. Його робота – уполювати здобич і притягти її додому жінці й дітям. А наш номер – сто двадцятий: сиди собі тихенько і загортай голубці в капусту. Кожному – своє.*

*Takové vysvětlení mě trochu zmátlo a dlouho jsem nemohla pochopit vytříbenou armádní logiku. Možná, že můj kamarád měl na mysli to, že si má každý hledět svého? Muž nemá čas se zdokonalovat ve vaření boršče a v háčkování. Jeho prací je – ulovit zvěř a dotáhnout ji domů ženě a dětem. A náš úděl – sedět doma a zabalovat holubce do zelí. každému to jeho\*\*.*

Текст МО належить до модерної української прози, де знаходимо слова- реалії – *борщ, макраме, голубці*. Авторка перекладу не зовсім вдало передала останнє словосполучення з реалією *загортай голубці в капусту*, бо сам термін голубці, як назва української страви якраз і є капустяне листя, до якого переважно загортають суміш рису з м'ясом.

---

\* Аналізу творів Ю.Іздрика присвятив свою дипломну роботу під назвою” Сучасна українська література. Юрій Андрухович, Юрко Іздрик” колишній студент секції українистики кафедри славістики університету ім.Палацького в Оломоуці Алекс Елгарт, котрий ряд творів переклав чеською, які були опубліковані у журналі «Четвер».

\*\* Переклад студентки україністики кафедри славістики університету ім. Палацького в Оломоуці Ганки Черної на перекладацький конкурс 2008.

Але авторка оригінального твору використала тавтологію, щоб емоційно маркувати те нібито «постійне завивання голубців» - символ щоденної жіночої рутини на кухні. Але у перекладі чеською *holubce* є незнайомою реалією і тому такий переклад як *zabalovat holubce do zeli* не несе такої ж семантичної завантаженості і, тим самим, не створює ідентичної асоціації для читача, як у оригіналі українському.

Якщо в одному з місць тексту перекладу не передаватиметься емоційно-семантична чи модальна маркованість оригіналу через неможливість „калькування“ стилістичних зворотів пов'язаних з відмінністю лексико-граматичної будови обох мов, так само ідейно-культурних символів, то у такому разі автор перекладу повинен компенсувати ці місця – „білі плями“, використавши потенційні можливості мовних засобів мови-перекладу. Наприклад:

*Ти розумієш, зараз навколо нас така лажа. Ми повинні триматися. Я їх ненавиджу всіх, розумієш? Давай, я зараз скажу йому все, а тоді натовчемо йому хвальник, га?*

- Ну, цього не треба.

*Чого ти такий обережний, такий вихований? Йому треба дати по рогах, чесне слово! Якщо ти не хочеш, то я сам зроблю це!*

*Грицю, ми тільки ускладнимо ситуацію. Треба просто якось делікатно відіштити його... [2, 55].*

*„Rozumíš, teď je to všude kolem nás na pytel. Musíme se držet- Já je všechny nenávidím, rozumíš? A co kdybych mu to všechno řekl a pak mu rozbijeme ciferník, co říkáš?“*

*„To přece není zapotřebí.“*

*„Proč jsi takový ohleduplný, takový slušný? Musí se mu srazit hřebínek, čestné slovo! Když nechceš ty, udělám to sám!“*

*„Hryci, jen bysme zkomplikovali situaci. Musíme se ho prostě nějak delikátně zbavit...“ [8, 40].*

У наведеному діалозі МО та МП зустрічаємось із еквівалентністю фразеологізмів *навколо нас така лажа/ kolem nás na pytel; натовчемо йому хвальник/ tu rozbijeme ciferník; дати по рогах/ srazit hřebínek; відіштити його/ zbavit se*.

Небезпечними є перекладацькі кліше, які перекладач автоматично створює, механічно копіюючи конструкції оригіналу, створюючи тим самим „неприродні форми“ у мові перекладу. Це може статися через недостатню творчу працю перекладача, який створює стереотипи [13, 71].

Поруч з консервативними правилами граматики кожної мови,

прагматично-семантичний погляд на мову є невіддільним від функціонального її вивчення, де маємо на увазі прагматично-семантичну (включно з модальною) полісемію кожного виразу в залежності від контексту, наміру мовця щодо адресата, від обставин реальної життєвої ситуації. Отже, прагматична оболонка висловлення включає в себе семантичне значення, але ніби виходить за його межі. Наприклад, для успішного спілкування у будь-якій сфері людської життєдіяльності мовець повинен вміти застосовувати потрібні вирази, тобто не тільки бездоганно володіти словниковим багатством мови та стилістики, риторики, але знати прагматичний бік цієї мови – знати, по-перше, ментальність та усталені традиції у спілкуванні (у слов'ян традиційна емоційність, відкритість; у скандинавських народів – стриманість, замкнутість та ін.) народу, носія цієї мови а, по-друге, вміти спілкуватись за правилами етикету, не викликати зайвих конфліктів та непорозумінь. Інакше це можна назвати як оволодіння прагматичною компетенцією мови, яка стосується не тільки усного мовлення, але й текстів. Постає питання наскільки важливе перенесення прагматичної інформації з оригіналу тексту до тексту перекладу?

Для того, щоб відповісти на покладені запитання звернімося до аналізу уривків тексту МО та МП, вибраних з українських та чеських творів художньої літератури.

„Прагматичний рух“ у тексті відбувається поступово, починаючи з розповідної реальної модальності до останньої фрази. Яка є найбільш модально маркованою і де міститься основна прагматична інформація тексту, наприклад:

*Живеш на сьомому поверсі, стіни кімнати завісив козаками й діячами ЗУНР, з вікна бачиш московські дахи, безрадісні тополіні алеї, Останкінської телевежі не бачиш – її видно з кімнат, розташованих по другий бік коридору, - але близька її присутність відчувається щохвилини; випромінює щось дуже снодійне, віруси млявості та апатії, тому вранці ніяк не можеш прокинутися, переходиши з одного сновидіння в інше, ніби з країни в країн [1].*

*Žiješ v šestém patře, zdi pokoje máš ověšeny obrázky kozáků a členů ZNUR, z okna vidíš moskevské střechy, smutné topolové aleje, televizní věž Ostankino nevidíš, ta je vidět z oken pokojů, co jsou na druhé straně chodby, ale její přítomnost je cítit s každou minutou. Vyzařuje z ní něco, co strašně uspává, virus nečinnosti a apatie. Proto se ráno nemůžeš vzbudit, přecházíš z jednoho snu do druhého jako z jedné země do druhé.*

Порівнюючи два уривки тексту, можна побачити, що за розміром

модального поля вони еквівалентні. Основний прагматичний зміст МО та МП сконцентровано у висловленні *тому вранці ніяк не можеш прокинутися/ proto se ráno nemůžeš vzbudit*, який у поданні з контекстом виражає таку інформацію: «виправдання мовця щодо свого способу життя».

Часто трапляються такі випадки, коли в тексті маємо модально марковане речення інтенсивного модального розміру, де сконцентрована прагматична інформація, яка вже не мусить бути доповнена наступним контекстом. Існуючі доповнення стосуються тільки семантичного боку тексту, бо текст завершує речення, яке теж інтонаційно модально марковане, напр.:

*...Ми не можемо просто так піти, не спробувавши тутешнього пива, заявив Юрко. – Це все одно, що навіки зганьбитися, вкритися неславою, показати ворогові спину, зрадити самих себе, накласти в штани. Зрештою, ми маємо певні моральні обов'язки перед самим собою!* [2, 29].

*„Nemůžete přece jenom tak jít a neokusit zdejší pivo“, prohlásil Jurko. To by znamenalo na věky se zahanbit, utržit ostudu, ukázat nepříteli záda, zradit sami sebe, načítat si do kalhot. Máme přece vůči sobě jisté morální závazky!* [8, 24].

Текст МО несе наступну прагматичну інформацію: «піти на місцеве пиво – це справа честі». Модальна маркованість тексту МО є меншою, ніж модальна маркованість тексту МП. Отже, модально-прагматична транспозиція відбулася із результатом підвищення модальної інтенсивності тесту МП.

Наступним прикладом будуть тексти, де розмір прагматично-модального поля зростає аж на кінці тексту:

*Назад вибирався через слухове вікно, приставивши до стіни поламану драбину. Кілька разів зривався й лише чудом не розбудив Окрю. А спав він, до речі, дуже мало й неспокійно - часто виходив уночі курити й подовгу стояв на подвір'ї, дивлячись у бік темного лісу. Бодай на небо дивився б, шукаючи натхнення. Бо що можна було видивитися в тих чорних хащах?* [4, 33].

*Zpátky jsem se dostal střešním oknem po polámaném žebříku, který jsem si postavil ke zdi. Několikrát jsem spadl a jen zázkasem jsem neprobudil Okru. A že spal mimochodem hodně málo a neklidně, v noci chodil často kouřit, dlouho stál na zápraží a díval se směrem k temnému lesu. Kdyby se tak díval do nebe, kde by hledal inspiraci. Vždyť co se dalo vykoukat z těch černých křovisek?*\*

Обидва уривки текстів можна вважати еквівалентними – увесь текст МО та МП вміщає прагматичну інформацію «розпачу над особою Окрю».

\* Переклад чеською здійснено колишнім студентом україністики, тепер магістром Мирославом Полюдніком у 2009 році.

Наступні два уривки демонструють високий модально-прагматичний рівень, який створюється завдяки експресивним виразам, які актуалізують певні місця в тексті, сприяють розумінню відношення мовця до висловленого та до адресата. Головна прагматична думка тексту: «переконати щось не зробити» у спосіб протилежний – спонукання до цієї дії, де емоційно-експресивні елементи передають стурбованість та незадоволеність мовця існуючою ситуацією. Аналізуючи уривки тексту МО та МП можна зазначити, що модально-прагматична інтенсивність обох текстів має високий рівень і завдяки комбінації лексичного та синтаксичного способів модальності а також засобів експресивності, зберігає цей рівень від початку до кінця тексту. Читаючи обидва тексти МО та МП пульсує головна прагматична нитка змісту «Залишися!»:

„...Ну, то пензлю собі куди треба, а не повторюй безконечно, як зомбі, „я мушу йти, я мушу йти!“ – скинів Хомський. – Коли людина щось мусить зробити, вона ні в кого не питає дозволу і робить те, що мусить зробити. Хочеш йти – йди. Я не кину каменем тобі вслід. Але, благаю, не стій більше тут ані хвилини і не мнячай те своє безконечне „я мушу йти“. Бо в мене виникає мимовільна підозра, що наспраді ти не мусиш нікуди йти...” [2, 77].

„No tak syp, kam potřebuješ a neopakuji nám tu pořád dokola: musím už jít, jako nějaký zombie!“ vybuchl Chomskýj. Když člověk musí něco udělat, tak se neptá, jestli mu to někdo dovolí, a dělá to, co musí udělat. Chceš jít-běž si. Já po tobě kamenem nehodím. Ale moc tě prosím, okamžitě se seber a nemel nám tu pořád dokola: musím už jít. Protože začínám mít pomalu takový dojem, že ve skutečnosti nemusíš chodit vůbec nikam...” [8, 62].

Якщо прослідкуємо за прагматично-модальним рухом, наприклад, коротшого тексту, то можна помітити, як відбувається розвиток та нашарування модально-прагматичного рівня першого модально маркованого речення та наступних речень з оцінною модальністю. Таким чином, створюється модально – прагматичне семантичне поле, яке адекватно транспоновано з МО до МП:

Мушу сказати, що тиждень проведений на горищі, був жахливий. В першу чергу тому, що спостерігати за Окрю не було жодної можливості (аж у передостанній день я виявив невелику дірку позаду комину, та було вже запізно) [4, 32].

Musím říct, že týden strávený pod střechou byl příšerný. Především proto, že nebyla žádná možnost Okru pozorovat (až předposlední den jsem objevil nevelikou díрку za komínem, ale to už bylo příliš pozdě).

Часто трапляються випадки формальної модальної немаркованості

цілого уривку тексту, але, не зважаючи на це, прагматичне модальне поле все ж створюється завдяки динамічному опису об'єктивної ситуації із додатком експресивної конотації:

*Чотири години в автобусі, навіть якщо він „Ікарус”, то велика мука, особливо нині, коли всі наче звар'ювали – злітаються ніби круки, до того Чортополя дорога забита автомобілями, автобусами – і все з прапорами, і все- на Чортоніль, якась крейзуха, та й вже [2, 28].*

*Čtyři hodiny v autobuse jsou fakt muka, i když se jede Ikarusem, zrovna jako by se všichni pominuli, slétají se jako krkavci na ten Čortopol, cesta je zapaná auty, autobusy – a všechno s prapory, a všechno na Čortopol, davové šílenství... [8, 12].*

Таким чином текст МО пронизує модально-прагматична інформація: «у автобусі не можливо їхати», яка транспонована до МП ідентичними формально-семантичними засобами, які цю інформацію зберігають.

Таку ж характеристику створення, розвитку та збереження модально – прагматичної інформації у МП можна дати наступним уривкам текстів:

*...Я ніколи б не їхала з ним до того Чортополя, якби він сам так не наполягав...Але невже йому так залежить на тому, щоби я їхала? Невже йому не цікаво їхати без мене?... Найгірше те, що я наперед знаю, як воно все там буде, в Чортонілі... [2, 28–29].*

*Já bych s ním do toho Čortopolu nejela nikdy, kdyby tak nenaléhal... A záleží ti vůbec na tom, abych taky jela? Nechtěl by třeba raději jet beze mě...Nejhorší je, že sama předem vím, jak to v tom Čortopolu nakonec dopadne... [8, 13–14].*

Головна модально-прагматична інформація текстів має такий зміст: «не варто з ним їхати, бо я наперед знаю, як усе може погано закінчитися».

Останній приклад уривків художнього тексту демонструє низьку модальну маркованість та незрозумілість прагматики тексту. Очевидно, для цього потрібно ознайомитись з усім текстом. Проте, усередині обох уривків текстів модально марковане речення із конструкцією предикативної модальності *її слова могли б облетіти/ mohla by její slova obletět kolem* спрямовує нас на головну модально-прагматичну думку: « мені потрібно пересвідчитися у існуванні Анни та правдивості її слів», що підтверджує завершальна фраза МО та МП: *Може, ніякої Анни й не було./ Možná ani žádná Anna neexistovala.*

Отже, хоча обидва тексти мають слабку модальну маркованість, проте модально-прагматичне поле набуває своєї інтенсивності, яка пов'язана із динамічним описом подій у художньому творі.

*І розвернувшись, побіг назустріч вітру, вихляючи воду з мокрої трави. Поли плаща розвівались, як крила. "И-не-юби?!" — летіло геть від мене. Якби вітер не був таким крутієм, її слова могли б облетіти довкола землі і*

*проштрикнути мене наскрізь. Біг я досить успішно. Кроти злякано присідали під обва лампи. Інеюби, инеюби - рахував я собі в такт. Інеюби — раз, инеюби — два. Змінних напрямків. На західному фронті без перемін. В другій половині дня. Можливі короткочасні напади.*

*Внав я випадково, переченившись через горбок. Штани відразу намокли. І лікті. Пороззирався довкола. Скільки сягало око, було порожнє поле. Розвиднювалося, переставало мжичити. Може, ніякої Анни й не було [4, 65].*

*Otočil jsem se a rozběhl se proti větru, až stříkala voda z mokré trávy. Šosy pláště vlály jako křídla. „I-ješ-mě?!“ neslo se pryč ode mě. Kdyby vítr nebyl takový šejdíř, mohla by její slova obletět kolem Země a probodat mě naskrz.*

*Běžel jsem poměrně úspěšně. Krtci se vylekaně krčili pod sesouvající se půdou. Iješmě, iješmě – počítal jsem si do taktu. Iješmě – raz, iješmě – dva. Měníci směr. Na západní frontě beze změn. V druhé půlce dne. Se mohou vyskytovat krátkodobé srážky. Upadl jsem náhodou, když jsem klopýtnul o krtinu. Kalhoty v tu chvíli promokly. I lokty. Rozhlédl jsem se dokola. Kam jen oko dohlédlo, bylo pusté pole. Rozednívalo se, přestávalo mrholit. Možná ani žádná Anna neexistovala.*

На основі проведеного аналізу транспозиції модально-прагматичного поля з МО до МП можна зробити висновок про те, що не важлива адекватна передача формально-семантичних конструкцій вираження модальності, але важливим є створення ідентичного модально-прагматичного поля тексту МП, де немає значення у якому місці тексту зростатиме чи знижуватиметься модальна інтенсивність, бо так звані «слабкі» модальні місця нашаровуються на «сильні» модальні місця і тим самим створюється потужне модально-прагматичне текстове поле, транспозицію якого можна вважати критерієм якості перекладу.

## ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрухович Ю. Московіада. [http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=5465&page=1#text\\_top3.10.2009](http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=5465&page=1#text_top3.10.2009);
2. Андрухович Ю. Рекреації. – Львів, 2005; 3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955; 4. Іздрік Ю. “АМ”<sup>TM</sup>. – Львів: Кальварія, 2005;
5. Іздрік Ю. Острів Крк та інші історії. – Івано-Франківськ, 1998; 6. Сопілюк Н. Про прийоми транспозиції іменника у французько-українському перекладі // Семантика мови і тексту. – Ч. II. – Івано-Франківськ, 2009; 7. Холод У. Транспозиція модального рівня та інтенсивності тексту у перекладах художньої літератури. – Оломоуць 2009;
8. Andruchovič J. Rekreace aneb Slavnosti Vžíšeného Ducha / Překlad Tomáše Vašuta. – Olomouc, 2006; 9. Gronová E., Hrdlička M. Antologie teorie odborného překladu. – Ostrava, 2004; 10. Hirschová M. Pragmatika v češtině. – Olomouc, 2006; 11. Hrdlička M. Literární překlad a komunikace. – Praha, 2003; 12. Knittlová D. K teorii i praxi překladu. Univerzita Palackého. – Olomouc, 2000; 13. Levý J. Umění překladu. – Praha, 1998.



**Чорна О.О. (Київ, Україна)**

**Політична метафора в сучасній публіцистиці  
(на матеріалі української та чеської періодики)**

*У статті здійснено спробу порівняльного аналізу політичної метафори з точки зору особливостей її використання в сучасній українській та чеській публіцистиці.*

**Ключові слова:** метафора, політична метафора, публіцистика, публіцистична метафора.

*В статье предпринята попытка сравнительного анализа политической метафоры с точки зрения особенностей ее употребления в современной украинской и чешской публицистике.*

**Ключевые слова:** метафора, политическая метафора, публицистика, публицистическая метафора.

*In the annotated article the author makes an attempt to compare political metaphors from the point of the peculiarities of its usage in modern Ukrainian and Czech social and political journalism.*

**Key words:** metaphor, political metaphor, social and political journalism, publicistic metaphor.

У сучасному інформаційному суспільстві провідну роль відіграє масова комунікація, системи якої формуються під впливом суспільного розвитку, однак значно більший вплив справляють вони самі, значною мірою визначаючи політичні, правові й етичні норми. На сьогодні метафора активно використовується в сучасній українській та чеській публіцистиці, хоча (на відміну від художнього мовлення) саме в публіцистиці особливості метафоричної системи залишаються недостатньо вивченими. Це зумовлює мету даного дослідження – дослідити в порівняльному аспекті особливості використання політичних метафор у сучасній українській та чеській публіцистиці. У даному дослідженні на матеріалі наймасовіших українських та чеських періодичних видань першого десятиліття ХХІ ст. загальним обсягом 500000 знаків у кожній мові здійснено спробу аналізу політичної метафори на сучасному етапі її функціонування у публіцистиці.

Метафора була об'єктом дослідження багатьох мовознавців (Дж. Лакофф, А. Баранов, Ю. Караулов, А. Чудинов, Н. Арутюнова, В. Вовк, Х. Дацишин, Й. Бартошек та ін.). У ширшому розумінні метафора є синонімом тропа, у вузькому – одним із тропів, умотивованим суто подібністю чи аналогією [2; 6]. Метафорою в політичному дискурсі

публіцистики будемо вважати певний механізм мови, що виявляється у вживанні слова на позначення певного класу предметів, явищ тощо, для характеристики або найменування іншого класу об'єктів на основі певної аналогії. У розширеному розумінні термін «метафора» можна застосувати до будь-якого вживання слів у непрямому значенні.

Метафоричність набула статусу важливої ознаки політичного дискурсу й України, і Чехії, що призвело до необхідності осмислення особливого виду метафоричної одиниці – політичної метафори. Останнім часом політична метафора привертає увагу багатьох дослідників (М. Зиміна, А. Баранов, Ю. Караулов, А. Чудинов, Х. Дацишин, І. Кобозева, В. Хрз та ін.). Дослідження динаміки моделей політичної метафори – один з напрямів когнітивної лінгвістики, що потужно розвивається. Сучасна когнітивістика розглядає метафору як спосіб пізнання, структурування та оцінки світу. Використовуючи метафори, людина прагне в процесі комунікації змінити існуючу у свідомості адресата мовну картину світу [18]. У когнітивістиці метафора трактується як основна ментальна операція, що об'єднує дві поняттєві сфери, як засіб пізнання, структурування і пояснення світу. Дискурсивний підхід до вивчення політичної метафоризації передбачає дослідження кожного конкретного тексту з урахуванням політичної ситуації, у якій він створювався, та його співвідношення з іншими текстами [14].

На сьогодні можна виділити два аспекти метафоричної категоризації в політичному мовленні публіцистики. Перший пов'язаний із необхідністю вербальної категоризації нових понять, його наслідком є концептуальна метафора. Політичні медіатексти стають сферою метафоричної деривації найменувань. З-поміж концептуальних метафор можемо назвати ті, що позначають сталі суспільно-політичні реалії (*сілки влади, податковий прес, архітектура безпеки, хвиля страйків, výsoká politika, kontext politiky, scénář reformy*); сюди ж можна віднести словосполучення із сигніфікатами метафоричного компонента механізм та важіль (*механізм реформ, важелі впливу, senový mechanismus*). Концептуальні метафори в суспільно-політичній сфері можуть набувати значення термінів. Другий аспект – нова категоризація реальності, пов'язана із вторинною номінацією фрагментів дійсності. Це явище охоплює весь спектр політичних реалій [7].

Аналіз різноманітних контекстів використання метафори свідчить про те, що вона відіграє роль як конструктивного, так і деструктивного компонента дискурсу. Проаналізовані тексти дають підстави вважати, що метафоричний вислів передає більше інформації порівняно з буквальним і водночас акцентує на найсуттєвіших, з погляду суб'єкта мовлення,

ознаках реалії. Оцінюючи роль метафори як засобу акцентації, можемо припустити, що ЗМІ свідомо привертають увагу насамперед до негативних явищ і процесів у політичному житті. Метафора дозволяє певним чином передбачити розвиток політичних подій, нашоствхнути читача на потрібну думку; такий спосіб „доопрацювання” інформації є особливо ефективним, бо читач доходить висновку самостійно.

Проведений у даному дослідженні аналіз політичних метафор у сучасній українській та чеській публіцистиці засвідчив високий рівень метафоризації досліджуваних текстів та різноплановість метафор (від кулінарної до військової):

*Проте, **рецепти** антиінфляційної політики стали однією з найбільш популярних **«страв» політичної «кухні»** (День, 03.06.2008).*

*Говорачи ж про можливі дострокові вибори, вона наголосила, що вони "роз'єднують політичні сили", бо **"відбувається політичне протистояння, політична війна, боротьба за кожен відсоток"** (Експрес, 20.10.2008).*

*Багато людей розуміють, що ці вибори насправді ніяк не пов'язані з їх об'єктивними інтересами, із завданнями розвитку країни, це не їх конфлікт, це — **війна політиків**, але в той же час вони готові взяти участь у черговій серії **нашої політичної мильної опери** (День, 17.08.2007).*

*Zatímco v parlamentních volbách voliči ve všech suburbánních obcích příslušné metropole vybírají ze stejných kandidátních listin, **«politické menu»** v komunálních volbách je lokální (Dnes, 08.02.2005).*

***Skončí politické války** o nasazení českých vojáků v misích (Dnes, 1.12.2009).*

*Necelé dva měsíce před volbou nového prezidenta **mění Občanská demokratická strana taktiku**, jak dostat svého zakladatele Václava Klause na Hrad (Dnes, 26.11.2002).*

*Poslední volné místopředsednické křeslo **po tvrdém boji** obsadil ministr pro místní rozvoj Petr Lachnit, který **porazil** ministra Pavla Mertlíka a Jana Kavana (Dnes, 08.02.2001).*

Метафора персоніфікації є досить поширеною як в українській, так і в чеській публіцистиці, хоча в українській періодиці персоніфікація все ж зустрічається частіше. „Політична реалія – організм” є найпродуктивнішою в україномовному газетному політичному дискурсі України.

***Держава ще не була відкритим гравцем на ринковому полі ЗМІ. Вона повинна забрати те, що належить саме державним установам, і грати поруч з приватними телеструктурами** (День, 21.03.2000).*

***Влада зараз живе за законами торгівлі — це найстрашніше!** (День, 03.02.2001).*

*Педагоги погоджуються зі своїми вихованцями, що держава недостатньо приділяє уваги обдарованій молоді (Експрес, 08.07.2008).*

*Якщо ж влада не дослухається до вимог, медики обіцяють встановити намети й розширити масштаби акції (Експрес, 05.11.2005).*

*Політична Україна, налякана привнесеними ззовні технологіями останньої президентської компанії з поділом України на три сорти та на два береги, занурила голову в пісок і вважає за доречне, жити в глибинах збаналізованої космополітичної байдужості, викресливши поняття "нації" з щоденного мовлення (Експрес, 22.08.2007).*

*Держава не повинна "залазити до кишені студента і пенсіонера" (Експрес, 25.03.2008).*

*Якщо держава не хоче помічати мовні проблеми, то, відповідно до Європейської хартії регіональних мов, це візьмуть на себе органи місцевої влади (Експрес, 28.04.2006).*

*Vláda nemůže nahrazovat neschopnost či neochotu stran vzájemně spolupracovat (Lidové noviny, 14.12.2009).*

*Stát ustoupil zemědělcům, i přes nedostatek peněz jim na dotace přispěje (Lidové noviny, 21.08.2009).*

*Spojené státy podle něj chtějí nastolit nový tón v zahraniční politice a hodlají klást důraz na diplomacii, ale nebudou nikomu uznávat sféru vlivu (Lidové noviny, 07.02.2009).*

З наведених вище прикладів видно, що метафора набула достатньо широкого поширення в сучасній публіцистиці. За допомогою метафори тексти періодичних видань стають більш виразними, емоційними. Читач отримує більш повну інформацію про події, що відбуваються в усьому світі. Політична сфера, здавалося, повинна бути бідною на метафори, але на прикладі доної роботи ми переконалися, що це далеко не так. [http://www.lidovky.cz/radar-chceme-cy0-/ln\\_zahranici.asp?c=A090207\\_141523\\_ln\\_zahranici\\_mel](http://www.lidovky.cz/radar-chceme-cy0-/ln_zahranici.asp?c=A090207_141523_ln_zahranici_mel)

Введення в політичний контекст номінацій з інших сфер може зумовити піднесене, урочисте звучання, що підкреслює важливість політичної події, особи, явища. Навпаки, іронічне забарвлення вислову з метафоричним компонентом найчастіше знецінює політичну подію чи постать. Однією з характерних рис сучасної української та чеської публіцистики є метафоризація термінів. Спеціальна термінологія, зокрема вищесказана та спортивна, стає невичерпним джерелом для нових метафор:

*Але цей удар, по суті, **нокаут** (вони досі не зрозуміли, думають, що це нокдаун, а насправді це **нокаут**) — це передача під контроль Євросоюзу*

газотранспортної системи України (Українська правда, 28.05.2009).

*Kapitulaci levice před prezidentskými volbami se pokusil zamaskovat sociálnědemokratický předseda Jiří Paroubek velkorysou taktikou, kdy navrhl menším vládním stranám, že bude akceptovat jejich kandidáta* (Lidové noviny, 28.02.2009).

Один з найвищих показників метафоризації спостерігаємо власне в прикметника *політичний*. Цей прикметник стає частиною метафори практично в кожному другому випадку в українській публіцистиці, та в кожному третьому – у чеській. В обох мовах даний прикметник зустрічається в найрізноманітніших метафоричних конструкціях: *Політична (-ий) – політична атмосфера, політична температура, політична магістраль, політична міна, політичний фініш, політичний сезон, політичні гравці, політичні ігрища*.

*Politická (-ý) – politická scema, politický boj, politická kultura, politická chyba, proti politickým matadorům*.

Іменникова метафора надає політичній реальії найбільш стійкої характеристики-оцінки. Проаналізовано способи реалізації метафоричного значення іменника: у сполученні з прикметником, який ужито в прямому значенні (*виборчий пиріг, politické metu*); через уведення в текст денотата і сигніфіката (*groši – це кров економіки*). Семантика дієслівної метафори якнайповніше відповідає особливостям політичного дискурсу періодики: дієслово позначає дію і процес, динамічні ознаки, пов'язані зі змінами властивостей; саме такою динамічною та змінною є сучасна політична реальність (*економіка шкутильгає, spravná politika by byla bolestná*).

Проаналізованим матеріал дає підстави для певних висновків. Зокрема в українській публіцистиці спостерігаємо дещо вищий рівень метафоризації політичної лексики ніж в чеській. Використання метафор зазвичай продиктоване бажанням досягти ефективності друкованого слова, його дієвості, оскільки публіцистика формує суспільну думку. Цілеспрямований аналіз метафоричних моделей політичної сфери сприяє виявленню тенденцій розвитку політичного дискурсу та допомагає виявити ступінь впливу соціально-політичних змін на зміни та функціонування політичної мови. Створення метафори здебільшого викликане потребою висловити негативну оцінку, передати негативні емоції, особливо в українській публіцистиці. Метафора – один із найважливіших компонентів політичного дискурсу друкованих ЗМІ, тісно пов'язаний із його стилістичною та комунікативною спрямованістю. Таким чином можна говорити, що в політичному дискурсі функціонує окремий тип метафори – політична, яка лежить на перетині індивідуального світосприйняття та

загальноприйнятого, колективного інтерпретування політичних процесів, подій, явищ та особистостей. Активне використання окремих метафоричних моделей супроводжується виникненням штамів, однак воно є закономірним, оскільки відображає зміни в мовній картині світу, фіксує появу нових значень слів. Повторюваність метафор може призвести до створення стереотипізованих уявлень читачів про реальність політичного життя.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. *Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д.* Метафора в семантическом представлении эмоций. Вопросы языкознания. – М., 1993;
2. *Арутюнова Н.Д.* Метафора и дискурс. Теория метафоры. – М., 1990;
3. *Баранов А.Н.* Политическая метафорика публицистического текста: Возможности лингвистического мониторинга. Язык массовой информации как объект междисциплинарного исследования. – М., 2001;
4. *Вершинина Т.С.* Метафора в политическом дискурсе: Традиции и новаторство. – Екатеринбург, 2001;
5. *Володина М.Н.* Язык массовой коммуникации - основное средство информационного воздействия на общественное сознание. Язык массовой информации как объект междисциплинарного исследования. – М., 2001;
6. *Гак В.Г.* Метафора: универсальное и специфическое. Метафора в языке и тексте. – М., 1988;
7. *Дацишин Х.П.* Метафора в українському політичному дискурсі. – Львів, 2005;
8. *Зими́на М.В.* Концептуальная метафора в сфере политики // Филологический сборник. – Кемерово, 2002;
9. *Кобозева И.М.* Прагматический подход к идентификации метафоры в политическом дискурсе СМИ. Язык массовой информации как объект междисциплинарного исследования. – М., 2001;
10. *Лакофф Дж., Джонсон М.* Метафоры, которыми мы живем. Теория метафоры. – М., 1990;
11. *Москвин В.П.* Русская метафора: Параметры классификации // Филологические науки. – М., 2000;
12. *Телия В.Н.* Метафора и ее роль в создании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. – М., 1988;
13. *Холявко Л.В.* Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ століття (семантико-функціональний аналіз). – Кіровоград, 2004;
14. *Чудинов А.П.* Российская политическая метафора в начале XXI века. – Екатеринбург, 2008;
15. *Чудинов А.П.* Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000). – Екатеринбург, 2001;
16. *Bartošek J.* Jazyk současné české politiky. – Olomouc, 1993;
17. *Daneš F. aj.* Český jazyk na přelomu tisíciletí. – Praha, 1997;
18. *Chrz V.* Metafory v politice. – Praha, 1999.

### СПИСОК НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

Українські газети «День», «Експрес», «Українська правда» за 2000-2010 рр.  
Чеські газети «MF Dnes», «Lidové noviny» за 2000-2010 рр.

## ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

*Вострыкава А.У. (Мінськ, Білорусь)*

### **Героі чэшскай інтэлектуальнай прозы 1970-1980-х гг. (на прыкладзе твораў М. Кундэры, Л. Вацуліка, П. Кагоўта): спроба параўнальнага аналізу**

*У статтэ розглядаецца такі фэномэн як чэшская інтэлектуальная проза 1970-1980-х рокаў. Аналізуюцца і парэўнююцца тыпы героіў в творах М.Кундэры, Л.Вацуліка та П.Кагоута, яскравых прадставнікў цьогэ напрамку в чэшкій літэратуры.*

**Ключові слова:** чэшская інтэлектуальная проза, тыпы героіў, Кундэра, Вацулік, Когоут.

*В статье рассматривается такой феномен как чешская интеллектуальная проза 1970-1980-х гг. Анализируются и сравниваются типы героев в произведениях М.Кундэры, Л.Вацулика и П.Когоута, ярких представителей этого направления в чешской литературе.*

**Ключевые слова:** чешская интеллектуальная проза, типы героев, Кундэра, Вацулик, Когоут.

*In article such phenomenon is considered as the Czech intellectual prose of 1970-1980th Are analyzed and types of heroes in M.Kundera, L.Vatsulika and P.Kogouta's products, bright representatives of this direction in the Czech literature are compared.*

**Key words:** the Czech intellectual prose, types of heroes, Kundera, Vatsulik, Kogout.

Чэшскае літаратурнае жыццё другой паловы XX стагоддзя пад уплывам грамадска-палітычных і трагічных гістарычных падзей стала вельмі неаднародным. Нацыянальная літаратура падзялілася на тры плыні: афіцыйную, эмігранцкую і самвыдатаўскую. Яны неслі ў сабе розныя каштоўнасці, ідэйна-тэматычны змест, мелі розных герояў, рознае эстэтычнае і стылёвае напаўненне.

У межах эмігранцкай і самвыдатаўскай чэшскай літаратуры ў 1970-1980-х гг. вылучылася інтэлектуальная проза, якая выступіла супраць спрашчэння поглядаў на жыццё і змяльчэння яго праблематыкі, што было ўласціва афіцыйнай прозе сацыялістычнага рэалізму часоў нармалізацыі. Аўтары інтэлектуальнага кірунку спрабавалі ў сваіх творах узмацніць ролю аналітычных пластоў і крытычнае стаўленне да рэчаіснасці, павялічыць

ролю інтелекту, які здольны разважаць над сэнсам чалавечай экзістэнцыі ва ўмовах таталітарызму без самападману і забабонаў.

Мэтай нашага даследвання будзе аналіз тыпаў герояў чэшскай інтэлектуальнай прозы 1970-1980-х гг. на прыкладзе твораў Мілана Кундэры, Людвіга Вацуліка і Паўла Кагоўта. Рэалізацыя гэтай мэты прадугледжвае вырашэнне шэрагу такіх задач, як характарыстыка феномену чэшскай інтэлектуальнай прозы, аналіз персанажаў твораў М.Кундэры, разгляд цэнтральнага твора Л.Вацуліка “Чэшскі соннік” у свеце заяўленай праблематыкі, аналіз мастацкага свету і герояў у творах П.Кагоўта, перадусім самага знакамітага рамана “Катка”, спроба параўнаць персанажаў ў прозе названых аўтараў.

Трэба падкрэсліць умоўнасць самой назвы вулчанага кірунку: інтэлектуальная проза. 1970-1980-я гг. прынеслі выразны падзел прозы не толькі з ідэалагічнага пункту гледжання, але з жанрава-тэматычнага і стылёвага. З’явіліся новыя тыпы герояў (“людзі на ускрайку”, “маленькі чэшскі чалавек”, “дэзарыентаваная і нонканфармісцкая моладзь” і г.д.), якім адпавядалі розныя спосабы нарацыі (“апавядальнік-усявед”, апавяданне ад першай асобы, дзеёнікавая форма і г.д.). Сучаснае чэшскае літаратуразнаўства вылучае шэраг накірункаў і жанрава-стылёвых мадыфікацый прозы пазначанага перыяду: псіхалагічную плынь, навукова-фантастычную, гістарычную прозу, літаратуру факта, феміністычную, вясковую, інтэлектуальную прозу і некаторыя іншыя. Інтэлектуальная проза заняла сваю нішу ў панараме тагачаснай чэшскай літаратуры. Яна ўздымала складаныя філасофскія і экзістэнцыяльныя пытанні, спрабавала вырашыць праблему існавання чалавека ў несвабодным свеце, стварыла свае тыпы літаратурных герояў. Структурна і стылева такі тып прозы прэтэндаваў (і небезпадстаўна) на ідэйна-тэматычную складанасць і фармальную шматаспектнасць. Да інтэлектуальнай прозы адносяць раманы М.Кундэры, П.Кагоўта, Л.Вацуліка, асобныя творы Л.Фукса, Э.Бонды, Ё.Шкворацкага і некаторых іншых.

У раманах М.Кундэры паступова набірае моц канфлікт чалавека і свету, паглыбляецца філасофская праблематыка. Павялічваецца інтэлектуальнасць раманаў чэшскага пісьменніка, які разам з раманным дзеяннем вялікую ролю адводзіць філасофскім і эстэтычным разважанням. Паступова яны набываюць такую ж каштоўнасць у тэксце твораў, як і раманныя гісторыі герояў. Множнасць і значнасць эсэістычных пасажаў набліжае раманы Кундэры да тыпу рамана-эсэ. Папулярнасць Кундэры прынеслі філасофскі афарбаваныя апавяданні і раманы, якія мадэлявалі чалавечыя лёсы на фоне



крызісу гістарычнай свядомасці. На думку Кундэры, раман як форма вялікага патэнцыялу з'яўляецца ўвасабленнем духу комплекснасці і архітэктанічнай складанасці, што і можа стаць перадумовай для яго далейшага развіцця. У сувязі з гэтым пісьменнік акцэнтуюе ўвагу на перспектыўнасці сінтэзу ў рамане філасофіі, аповеду і снабачання, а таксама ўказвае на асобую ролю іранічных «спецыфічна раманных эсэ». Усе гэтыя элементы Кундэра актыўна выкарыстоўвае як раманіст-практык. Паэтычнае крэда пісьменніка – у выкарыстанні чатырох «клічаў»: гульні, снабачання, думкі і часу. Гэта спрыяла таму, што творчасць Кундэры ў чэшскай літаратуры адносяць да інтэлектуальнай лініі чэшскай прозы. Сёння раманы Кундэры ўспрымаюцца як шматпланавы інтэлектуальны сінтэз, у якім спалучаюцца філасофія, гульня камбінацый, музычныя элементы і інш. Кнігі Кундэры ўвабралі і адлюстравалі гісторыю пасляваеннай Чэхіі, крызіс чалавечай экзістэнцыі і ўсё тое, што складае няўстойлівы, зменлівы і супярэчлівы ўнутраны свет чалавека другой паловы XX ст.

Галоўнымі постацямі ў Кундэры выступаюць у асноўным інтэлігенты-інтэлектуалы, здольныя асэнсоўваць і каментавалі свае гісторыі. У 1970-1980-я гг. з'явіліся такія раманы, як «Жыццё ў іншым месцы», "Вальсок на развітанне", "Кніга смеху і забыцця", "Невыносная лёгкасць быцця".

«Жыццё ў іншым месцы» – гэта развітанне аўтара з лірычным успрыманням свету. Галоўны герой рамана, малады паэт Яраміл, мамчын сыноч і летуценнік, пададзены іранічна. Яго імкненне вызваліцца ад матчынага ўплыву ў спалучэнні з празмернай эмацыянальнасцю прыводзіць да таго, што Яраміл ператвараецца ў вершаплёта, прапагандыста і даносчыка, аднаго з прадстаўнікоў паслялютаўскай артадоксіі (маюцца на ўвазе падзеі 1948 г., калі Чэхаславакія стала на шлях развіцця па сталінскай мадэлі сацыялізму). Адначасова Кундэра бярэ пад сумненне міфы аб рэвалюцыі, маладосці, паэзіі, мацярынстве. Паралельна з гісторыяй жыцця Яраміла ён падае эпізоды жыццяпісу знакамітых лірыкаў (Рэмбо, Кітса, Байрана, Лермантава, Волькера і інш.), якія паходзілі з сем'яў, дзе галоўную ролю адыгрывала маці. Пісьменнік расказвае пра фантазіі Яраміла, які ўяўляе сваё другое «я» – нейкага Ксавера, эратычна ўдалага і самаўпэўненага супермэна. Няўмольная рэчаіснасць не дае здзейсніцца марам Яраміла аб славунай смерці. Яраміл памірае ад запалення лёгкіх на руках маці, так і не пераадолеўшы нарцыстычнай улюбёнасці ў свой ідэальны вобраз.

Інтэлектуальным героем наступнай кнігі Кундэры «Вальсок на развітанне» становіцца палітычны вязень Якуб, які вырашыў эміграваць. Па

дарозе на чужыну ён прыпыняецца ў невялічкім курортным мястэчку, каб развітацца са сваім сябрам, доктарам Скалам і прыёмнай дачкой Вольгай. Апошнія часы знаходжання Якуба ў горадзе становяцца скрыжаваннем лёсаў іншых герояў рамана: медсястры Ружэны, пражскага трубача Клімы, ад якога Ружэна чакае дзіця, трохі таямнічага амерыканца чэшскага паходжання Бертлефа. Якуб павінен вярнуць Скале таблеткі з ядам, якія браў перад зняволеннем. Выпадкова яны аказваюцца ў Ружэны, якая памылкова прымае іх замест заспакаяльнага. Якуб ад'язджае за мяжу, не даведаўшыся, што стаў прычынай смерці, і дарогай разважае аб нявыкарыстаных магчымасцях пры сустрэчы з прыгожай жанчынай. Раман мае складаныя любовныя калізіі, якія зацікавяць чытача. Асноўнымі рысамі гэтага рамана з'яўляюцца парадыйнасць, правакацыйная гульня, забытая інтрыга. З дапамогай гэтых прыёмаў аўтар выяўляе складаныя пытанні аб сутнасці чалавечага быцця, аб пэўнай павярхоўнасці адносінаў паміж людзьмі, нярэдка заснаваных толькі на разліку, эгаізме. У рамане прасочваюцца тэмы, уласцівыя ўсёй творчасці пісьменніка: тэма фальшывай гульні, ідэнтычнасці асобы, немагчымасці донжуанства ў наш час.

У «Кнізе смеху і забыцця» Кундэра пакідае традыцыйную форму, эпічнасць і падае чытачу некалькі варыяцый гісторыі аб духоўным спусташэнні сваіх суайчыннікаў дома і на чужыне. У раман уваходзіць цэлы шэраг эсэістычных разважанняў філасофскага характару. У цэнтры ўвагі аўтара – праблема знікнення значных гістарычных падзей з памяці народа. Прадстаўнікамі такога прамывання мазгоў Кундэра называе Г. Гусака, «прэзідэнта забыцця», і Карэла Гота, «ідыёта ад музыкі». Галоўнай гераіняй кнігі становіцца Таміна, маладая ўдава, якая жыве ўспамінамі пра мужа, памершага пасля таго, як яны разам эмігравалі пасля 1968 г. у Францыю.

У 1985 г. выйшаў адзін з лепшых кундэраўскіх раманаў – «Невыносная лёгкасць быцця». Гэта шматзначны філасофскі твор аб экзістэнцыяльных і камунікацыйных праблемах сучаснага чалавека, які асэнсоўвае развіццё Чэхаславакіі пасля 1968 г. і шляхі эвалюцыі чалавецтва наогул. Гэта кніга пра доктара-інтэлектуала Томаша і яго жонку Тэрэзу, пра мастачку Сабіну і яе сябра Франца, пра каханне, здраду і эротыку, пра гісторыю, пра лёгкасць і цяжкасць, пра Ніцшэ і Парменіда, пра сабаку па мянушцы Карэнін. Лёсы і постаці сваіх герояў Кундэра падае мазаічна, адыходзіць ад храналагічнай паслядоўнасці (аб смерці Тэрэзы і Томаша чытач даведваецца ў сярэдзіне рамана). Фабульныя лініі пераплятаюцца. Філасофскае эсэ аб вечным паўтарэнні гісторыі змяняецца эстэтычнымі разважаннямі аб царстве кіча ў сучасным свеце, эратычна афарбаваныя сны, што сімвалізуюць імкненне

героя пазбавіцца ад гнёту рэчаіснасці, змяняюцца тонкімі пасажамі пра зараджэнне кахання з метафары. Раман змяшчае таксама і аўтарскія каментарыі, у якіх ён адзначае, што героі рамана – гэта яго асабістыя магчымасці, якім не дадзена было здзейсніцца. Галоўную філасофскую праблему рамана вызначае назва кнігі. Кундэра зыходзіць з антыноміі лёгкасці і цяжкасці грэчаскага філосафа Парменіда і з ідэі вечнага вяртання. Аднак ён палемізуе з двума пастулатамі. Ідэя вечнага вяртання азначае пэўную перспектыву, з яе далечыні рэчы паўстаюць у іншым, невядомым нам асвятленні і з’яўляюцца без аблегчаных акалічнасцей сваёй хуткацечнасці. Гэта палягчальная ўмова перашкаджае нам вынесці які-небудзь прысуд. Як можна асудзіць тое, што кане ў вечнасць? Зоры пагібелі асвятляюць чароўнасцю настальгіі ўсё навокал, нават гільяціну... Калі б кожнае імгненне нашага жыцця бясконца паўтаралася, мы былі б прыкаваныя да вечнасці, як Ісус Хрыстос да крыжа. Уявіць такое – жахліва. У свеце вечнага вяртання на кожным учынку ляжыць цяжар невыноснай адказнасці. Гэта прычына, з-за якой Ніцшэ называў ідэю вечнага вяртання самым цяжкім ярмом. А калі вечнае вяртанне ёсць самае цяжкае яро, то на яго фоне нашыя жыцці могуць паўстаць перад намі ва ўсёй цудоўнай лёгкасці... Ці сапраўды цяжкасць страшная, а лёгкасць чароўная? Вось у чым пытанне. Бясспрэчна адно: супрацьлегласць «цяжкасць-лёгкасць» ёсць самая загадкавая і самая шматзначная з усіх супрацьлегласцей. Усе гэтыя ідэі увасабляюцца ў вобразах названых чатырох герояў, малюнку іх жыцця і канкрэтных учынках.

Кнігі Кундэры – гэта пошук сапраўднага сэнсу і яго інтэрпрэтацыі, што для аўтара і чытача адначасова з’яўляецца цікавай інтэлектуальнай гульнёй і значным філасофска-гнэсялягічным працэсам, які вядзе ў бясконцасць. Усе раманы Кундэры нічога не дэкларуюць. Яны шукаюць і ставяць пытанні. Раманіст вучыць чытача ўспрымаць свет як пытанне. У раманах Кундэры героямі становяцца інтэлігенты-інтэлектуалы, якія не могуць і не хочуць паўплываць на ход гісторыі, якія жывуць, зыходзячы з пэўных экзістэнцыяльных катэгорый, над якімі шмат рэфлексуюць.

Самым значным і дыскусійным раманам 1970-1980-х гг. Людвіка Вацуліка, празаіка і фел’етаніста, аднаго з лідэраў Пражскай вясны, з’яўляецца “Чэшскі соннік”. Раман “Чэшскі соннік” (самвыдат 1980, Таронта 1982) стаў не толькі дакументальным сведчаннем жыцця чэшскага інтэлектуала ва ўмовах таталітарнага рэжыму, але і мастацкім увасабленнем чалавечай прагі да свабоды. Гэта праяўляецца ў канфрантацыі фіктыўнай рэчаіснасці і снабчанняў. Па форме твор уяўляе сабой дзённік 1979-1980-га гг. Ён уябраў у сябе амаль штодзённыя запісы

інтэлігента, нонканфарміста Вацуліка, які становіцца галоўным героям свайго рамана, прывесчанага Іржі Коларжу, чэшскаму авангардысту другой паловы XX стагоддзя, мастаку-сюрэалісту, стваральніку паэтычнай "Групы-42". Письменнік фіксуе тое, што ён думае і адчувае, піша пра рэальных гістарычных асоб, письменнікаў, мастакоў, крытыкаў, пра сваіх родных. Адметнасць гэтага твора ў тым, што рэальныя асобы паказаны як персанажы твора, яны набываюць падобу літаратурных герояў. Вацулік расказвае пра сваю жонку Магду, сыноў Яна і Ондраша, сваю каханку Гелену, якая з'язджае ў Вену. Яшчэ адзін пласт аповеду стварае аўтарская дзейнасць па арганізацыі самвыдацкага выдавецтва "Петліцэ": у кнізе падрабязна апісваюцца праблемы, якія Вацулік меў з рукапісамі, з людзьмі і г.д. Значнае месца займаюць у рамне сустрэчы з сябрамі і сяброўкамі: П.Кагоўтам, І.Клімам, К.Пецкай, Е.Кантуркавай і іншымі. Усё гэта забароненыя ў тыя часы прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі. Письменнік адлюстраван быццё дысідэнцкіх колаў, да якіх сам належыў. У той жа момант у рамане, згадваючы свой палемічны артыкул, Вацулік піша, што адзінае, што ён меў на мэце, дык гэты выйсці з дысідэнцкага кола [8, 25]. Твор нельга ўспрымаць як выключна дакументальную прозу альбо літаратуру факту, якая існавала ў чэшскай літаратуры. Гэта менавіта раман у дзённікавай форме, у якім вялікую ролю адыгрываюць снабчання, суб'ектыўныя ацэнкі, аўтабіяграфічны матэрыял. Раманная канва сінкрэтычная. Свае рэальныя ўражанні аўтар стылізуе пад дзённікавыя запісы, якія таксама даволі разнародныя з жанравага пункту гледжання. Можна знайсці элементы любоўнага і палітычнага рамана, апісанні прыроды і батанічныя спробы героя, элементы фельетона, афарызмы і каментарыі, крытычныя разважанні пра эміграцыю, тагачаснае чэшскае грамадства, экзістэнцыяльныя пасажы пра адказнасць кожнага на гэтай зямлі, лірычныя адступленні, рэпартажы з кавяран, цытаты з чужых дзённікаў і твораў, літаратуразнаўчыя пасажы, вершы, анекдоты, снабчання. Усё гэта падаецца праз прызму бачання галоўнага героя твора Людвіка Вацуліка, які разгортвае перад намі пэўную карціну свету, дае сваё бачанне стану грамадства. У чэшскай літаратурнай крытыцы гэты твор часта называюць "раманам пра рамана", "метатэкставым маналагам", які цесна звязаны з дыялогамі, якія аўтар-апавядальнік вядзе са сваімі роднымі, сябрамі, якія ён фіксуе ў лістах, каментарыях да розных тэкстаў. Эмацыянальная палітра цэнтральнага персанажа вагаецца ад радасці да злосці, смутку, жалю. Бясспрэчна, перш за ўсё можна казаць пра самаіронію Вацуліка, скепіс, якім ён правярае ўсе падзеі і пачуцці. Гэта

рухальнік яго актыўнасці. Герой рамана Людвік Вацулік гатовы змагацца з усім светам. Менавіта так ён знаходзіць самога сябе і месца ў жыцці. Сваю рэальнасць ствараюць у творы снабачанні. “Сны атрымліваюць у кнізе Вацуліка канкрэтнае вытлумачэнне і па-свойму ілюструюць рэальнасць, а ў прыватнасці – звязанасць дзейнай асобы па руках і нагах, незапатрабаванасць яе ў дастаткова актыўным узросце. Снабачанні васпаўняюць “жыццё ў сабе” [2, 104]. Такім чынам, герой Вацуліка – гэта дысідэнт, які даволі скептычна ставіцца да самога феномену дысідэнцтва, аднак, у адрозненні ад герояў Кундэры, ён спрабуе супрацьстаяць таталітарнай сістэме не толькі ў сваім унутраным свеце і прыватным жыцці, але і сваёй практычнай дзейнасцю, скіраванай на адстойванне сваёй творчай і ўласнай свабоды. Ён не пасіўны, як героі раманаў Мілана Кундэры. Ён верыць у магчымасць змен і ў сваю здольнасць паўплываць на палітычную, грамадскую, гістарычную, творчую, экзістэнцыяльную сітуацыю.

Павел Кагоўт належыць да самых цікавых і дыскусійных аўтараў другой паловы XX стагоддзя ў чэшскай літаратуры. Гэта адначасова паэт, прэзік, драматург, публіцыст, грамадскі дзеяч, адзін з найбуйнейшых прадстаўнікоў пакалення “Пражскай вясны”, да якога належаць і М.Кундэра, і Л.Вацулік, і Ё.Шкворацкі, і В.Гавел і інш. Пасля выкрыцця сталінізма ён мяняе свае погляды, становіцца прыхільнікам “рэфармаванага сацыялізма”, яго творчасць прызнаная і ацэнена на Захадзе, асабліва ў Германіі і Аўстрыі. Раман “Катка” – адзін з самых знакамітых і эпатажных твораў П.Кагоўта, які створаны ў “сярэднееўрапейскай мастацкай сістэме каардынаты”, таму што сваёй пражскай іроніяй, чорным гумарам, гратэскам выклікае паралелі і асацыяцыі з Ф.Кафкай, Ф.Ніцшэ, з чэшскім пісьменнікам Л.Фуксам. Кагоўт яскрава адлюстроўвае, як некантралюемая таталітарная сіла ламае псіхіку індывіда, а гістарычныя падзеі замяняюць сапраўдныя матывацыі ўчынкаў фальшывымі. Кніга прысвечана Л.Вацуліку, “бацьку” чэшскага самвыдатаўскага выдавецтва “Пэтліцэ”, якое існавала ў 1970-1980-я гг. “Хачу сваім сціплым унёскам прысπεць да таго, каб аднойчы ранкам мы не прагнуліся ў свеце без катаў”, – заўважае на пачатку твора сам аўтар [5, 8]. Раман П.Кагоўта “Катка” быў выдадзены Л.Вацулікам у знакамітым выдавецтве “Пэтліцэ” у 1979 г. Сюжэтная – гэта чорны раман пра школу катаў, у якім адгаляюцца механізмы ўлады, моцы і падаўлення асобы. Твор з’яўляецца гібрыдам сур’ёзнай “інтэлектуальнай” і масавай літаратуры. У яго захапляльны сюжэт, ён несвабодны ад шчырых эратычных і іншых эпатажных сцэн, але ў той жа момант пісьменнік распаўядае пра сур’ёзныя праблемы, такія, як гвалт, супраціўленне асобы

ідэалагічнаму дыктату, неабходнасць асэнсавання чэшскай і еўрапейскай гісторыі і г.д. Сам П.Кагоўт пакдрэсліваў, што “Катка” напісаная пад уплывам двух аўтараў, якіх ён надзвычай паважае, – Я.Гашака і Ф.Кафкі. Такі сваеасаблівы чэшскі чорны гумар. Сенсацыйная гісторыя падаецца на мяжы нізкіх жанраў літаратуры, паколькі ў рамане шмат амаль паранаграфічных пасажаў, садысцкіх апісанняў. Але ўсё гэта цесна звязана з этычнай праблематыкай: праблемамі пакарання смерцю, эўтаназіяй, зневажаннем улады і ўладай і іншымі. Паступова падзеі набываюць канкрэтныя часавыя і прасторавыя абрысы: узнікае тэма акупацыі і звязанай з ёй здрадай, інсцэніраваных палітычных працэсаў. Ідэалагічны і палітычны складнік тагачаснай Чэхаславакіі праступае праз апісання ў рамане падзеі. У творы чаргуюцца апавядальныя пласты: шмат вяртанняў у часе, уставак.

Звернемся да герояў гэтай знакамітай кнігі. Галоўны герой – кат. Гэта не нудны персанаж, які стала рэфлексуе і раскайваецца ва ўчынках. Кат Бендржых Влк – сапраўдны энтузіяст сваёй справы, прафесіянал, нават у нечым пэрт аднаго з самых старажытных рамёстваў. У Влка яно, несумненна, ператвараецца проста ў жажлівае мастацтва. А паколькі без працы ён не сядзеў, то ў жыцці гэта таксама вельмі ўладкаваны, паспяховы і нават рэспэктабельны чалавек. Яго непакоіць толькі адно – неабходнасць перадаць назапашаны вопыт і веды вучню. Асістэнт Карлічак, былы баксёр з нулявым IQ, не падыходзіць. Калега і вучань Павел Шымса, які вынайшаў цудоўную у сваім родзе “двайную шымку”, – таленавіты, мэтанакіраваны, але гэта ўжо прафесіянал, які не падыходзіць на ролю празеліта. Так зараджаецца ідэя Прафесійнага Вучылішча Катаў Выключнай Кваліфікацыі, куды па шэрагу абставін пападае юная німфа Лізінка Тіхацы, якую адхілілі гуманітарныя ВНУ і кінашкола 3-за “поўнай адсутнасці мазгоў”. Аднак, сама Лізінка не клапоціцца пра будучыню. Усё вырашаюць яе бацькі. На здзіўленне Влка, аказваецца, што Лізінка – не проста смелы эксперымент, які займае месца ў гісторыі, гэта нешта значна большае. Дзяўчына створана для кар’еры Выканаўцы, што і даказваецца шэрагам падзей, якія становяцца сюжэтам гэтай незвычайнай гісторыі.

У рамане П.Кагоўта вельмі спецыфічны гумар, вялікая колькасць гістарычных справак. Твор можна ўспрымаць як палітычную сатыру, як антыўтопію, скіраваную супраць сістэмы дзяржаўнага таталітарнага гвалту. Гэта зразумела, паколькі Кагоўт пачаў пісаць “Катку” ў 1972 г., калі надзей на паступовае змякчэнне рэжыму нармалізацыі не заставалася і наперадзе згущаўся змрок. Скончаны твор быў у 1978 г., калі сам Кагоўт быў вымушаны застацца на Захадзе, а многія сябры пісьменніка аказаліся за

кратамі. Мярзотнікі кіравалі балем. Гэта свята, прапушчанае праз люстэрка гратэску, становіцца сэнсавай і сюжэтай асновай рамана. Віртуоз і энтузіяст “катніцкай справы” Бендржых Влк, у пятлі якога скончылі жыццё шматлікія “ворагі народа”, яго таленавіты спадручны Павел Шымса абнаружваюць, што перыяд “вегетарыянскай дзяржаўнай палітыкі” скончыўся. Іх праца зноў запатрабавана і вельмі цэніцца. Натхнёныя новымі перспектывамі, каты вырашаюць, што настала пара ўзняць на дастатковы ўзровень навучанне любімай прафесіі. Пара мець дыпламаваных спецыялістаў, якія прайшлі ўвесь тэарэтычны і практычны курс. “Хто хоча вешаць, павінен ведаць” [5, 75]. Прадуманы і распрацаваны праект атрымлівае падтрымку ў вярхах, і першая ў свеце навучальная ўстанова для “выканаўцаў” адчыняе дзверы для першых студэнтаў, адной з якіх і становіцца Лізінка.

Кагоўт мадэлюе фантастычную сітуацыю, якая становіцца магчымай дзякуючы рэальнасці таталітарнага рэжыму, які зрабіў гвалт галоўным спосабам камунікацыі з грамадзянамі і прывучыў грамадзян да безумоўнага адабрэння такіх метадаў. Па сваіх ідэях раман упісваецца ў межы антыўтопіі. Аднак, форма твора вельмі сваесаблівая. Раман разлічаны на шокавае ўспрыманне. Катаванне становіцца сімвалам дзяржаўнай жорсткасці і дазволенага тэрора. Гэты сімвал мае надзвычай натуралістычнае, фізічна канкрэтнае ўвасабленне ў персанажах рамана, якіх пісьменнік паказвае “за працай”. Падчас навучання прафесар Влк і дацэнт Шымса дэманструюць вялікія тэарэтычныя веды “пытачнага права”, “класічнага” і “сучаснага катазнаўства” і прыдзірліва ацэньваюць поспехі студэнтаў. Героі раскрываюцца ў правядзенні шматлікіх “акцый”, дзе яны дэманструюць высокі прафесійны ўзровень, якога дасягнулі дзякуючы шырокай практыцы. Героі-каты і “катніцкая” справа разглядаецца ў рамане з усіх магчымых пунктаў гледжання – псіхалагічнага, фізіялагічнага, тэхнічнага. “Катніцкая” дзейнасць апісваецца вельмі дакладна, у жудасных дэталях і падрабязнасцях, якія проста шакуюць чытача, але не герояў. У вусны Влка і Шымсы аўтар часта ўкладвае вялікія цытаты з мастацкай і спецыяльнай літаратуры, якія тычацца пакарання смерцю і эвалюцыі равіцця катніцкай справы. Пад назвай “Дакументы” аўтар змяшчае ў творы табліцу Влковых і Шымсавых планаў-канспектаў.

Кожны персанаж становіцца сімвалам. Эміль Тахецы, бацька Лізінкі, доктар філагіі і гуманіст, становіцца сімвалам інтэлігенцкай слабасці, якая падкрэсліваецца і яго мужчынскай слабасцю. Ён не згодны з катніцкім рэжымам, але здольны толькі на кароткі выбух пратэсту, за якім ідзе вяртанне да звычайнай пакорлівасці. Яго незадаволеная і пажадлівая жонка Люцыя – гэта тая “абслуга” і апора рэжыма, якая імкнецца далучыцца да

ўлады, гатовая разбэшчваць і разбэсціцца. Іх пятнаццацігадовая дачка Лізінка, катка, галоўная герайня рамана, – загадкавая ў сваёй анельскай прыгажосці і бессэнсоўная істота, па-дзяцячаму жорсткая, па-дзіцячаму паслухмяная. Яна ўвасабляе ў сабе пакорны і неразважаючы народ, на які скіраваныя нястрымныя жаданні ўлады. Лізінка можа ўспрымацца як сімвал народа згвалтаванага і народа, якога навучылі гвалту. Гэта народ, які адначасова высушае і катам, і ахвярай. Вобраз Лізінкі нясе ў сабе маральную абыякавасць і цынiзм. Ёю маніпулююць, але і сама дзяўчына абсалютна не цікавіцца акаляючымі яе людзьмі і падзеямі. Ва ўсім рамане ёй належыць толькі адзін апошні сказ, калі яна ацэньвае свае дзеянні каткі пры пакаранні Шымсы. Кагоўт у рамане “Катка” ў параўнанні з Кундэрай і Вацулікам больш жорсткі, крытычны. Гэтаму адпавядае і яго канцэпцыя персанажаў: вобразы герояў гратэскавыя, іх тыпы выведзеныя з рэальнай сістэмы каардынат, наўмысна акцэнтуюцца пэўныя “тэатральныя” рысы.

Такім чынам, можна зрабіць высновы пра тое, што раманы Кундэры, Вацуліка, Кагоўта напісаны на адным матэрыяле – гэта жыццё людзей у несвабодным таталітарным грамадстве і спробы прыстасавацца да такога жыцця, выбудаваць сваю сістэму паводзін у пэўнай экзістэнцыяльнай сітуацыі. У асноўным героямі твораў усіх названых аўтараў становяцца інтэлігенты. Мастацкі свет Кундэры і Вацуліка ўспрымаецца як рэальны, Кагоўт мадэлюе фантастычную, гратэскую сітуацыю, якая, ў рэшце рэшт, можа інтэрпрэтавацца алегарычна. Адрозніваюцца тыпы герояў у раманах: у Кундэры – гэта пасіўныя інтэлектуалы, якія рэфлексуюць над сэнсам быцця, гісторыі свайго народа і чалавечтва ўвогуле, разважаюць над філасофскімі і культуралагічнымі праблемамі; у Вацуліка галоўны герой займае даволі актыўную грамадзянскую пазіцыю, спрабуе знайсці сябе і праз рэфлексію, і праз дзеянне; у Кагоўта – героі-сімвалы, якія адназначныя ў сваёй інтэрпрэтацыі і нясуць вельмі канкрэтныя пасылы для чытача.

## ЛІТАРАТУРА:

1. *Кундэра М.* Книга смеха и забвения / М.Кундэра.— СПб.: Азбука-классика, 2007.—344 с.;
2. *Шабловская И.* «Чешский сонник» Пражской весны (специфика художественной образности) / И. Шабловская // Политика и поэтика. Сборник статей. М., 2000. – С.103-109;
3. *Hlasý nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře.* - Praha, 1991. - 142 s.;
4. *Chvatík K.* Český snář Ludvíka Vaculíka / K.Chvatík // *Melancholie a vzdor.* - Praha, 1992. - 272 s.;
5. *Kohout P.* Katyně / P.Kohout. – Praha, 1990. - 352 s.;
6. *Kundera M.* Valčík na royloučenou / M.Kundera.—Brno: Atlantis, 1997. - 248 s.;
7. *Kundera M.* Nesnesitelná lehkost bytí / M.Kundera.—Brno: Atlantis, 2007. - 344 s.;
8. *Vaculík L.* Český snář / L. Vaculík.—Brno: Atlantis, 1992. - 485 s.



*Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)*

**Про роль жіночих постатей у художній літературі  
(на матеріалі російської, української та польської літератур)**

*У даній статті йдеться про роль „жіночих постатей” в російській, українській і польській літературах (в поезії й прозі) видатних письменників.*

**Ключові слова:** жіночі постаті; поезія; проза; російська, українська і польська літератури

*В данной статье речь идет о роли «женских образов» в русской, украинской и польской литературах (в поэзии и прозе) известных писателей.*

**Ключевые слова:** женские образы; поэзия, проза; русская, украинская и польская литературы

*The subject of this article is the role of female's images in the Russian, Ukrainian and Polish fiction of the prominent writers.*

**Key words:** Russian, Ukrainian and Polish literatures (poetry and prose); prominent writers

Гендерна тематика посідає безперечне місце в історії вказаних вище літератур. Це стосується як поезії, так і художньої прози, причому найвидатніших авторів, де вона стосується і сюжетної лінії, і психологічного та соціального наповнення. Хочу, однак, звернути увагу на те, що важлива (щодо змісту) *жіноча постать*, яка стоїть у самій назві твору, не обов'язково так само всебічно висвітлена автором, вірніше не є такою вже яскравою. От, приміром, у *О.С. Пушкіна* в його історичному романі „*Капитанская дочка*”, героїня „введена до назви”, але, як мені здається, лише для того, щоб підкреслити центральний образ *Пугачова*, по суті, з цензурних міркувань, у „центрі”, не бажаний. А так – у творі дійсно діють другорядні персонажі, про яких йдеться; навіть історії їхнього кохання, не такі вже важливі з тематико-сюжетної точки зору. Образ *Катерини Другої* – взагалі – „декоративно-статичний”, та для цензури „задовільний”. Я не кажу про пряму алегорію – лише про зовнішні шати. А тимчасом *Пушкін* вмів яскраво показувати й царів (зокрема *Петра Першого*: і у поемі „Полтава”, де дочка Кочубея – постать, по суті, незначна, ну, і в „Медном всаднике”).

У творах *М.Ю. Лермонтова* теж яскраво представлені *жіночі постаті* (*Тамара* у „Демоні” і зловісна *цариця Тамар*: „прекрасна, как ангел небесный, как демон – коварна и зла”). У прозі *Лермонтова* деякі жіночі

постаті фігурують у самих заголовках творів – дійсно цікава й „екзотична” *Бєлла* і, в міру типова, для російського дворянського середовища – „*Княжна Мєри*”. „Біля постаті”, як провідної „Героя нашего времени” – Печоріна – фігурує і *Вєра* – та, що її любить Печорін, і теж характерна для російського дворянського оточення Печоріна, однак самостійної, головної ролі вона у лєрмонтовській прозі не відіграє.

А от цього ніяк не можна сказати про романістику *І.С. Тургєнєва*, славетну саме багатьма своїми рисами, та, зокрема, постатями його героїнь, скажімо, *Лізи* з „Дворянского гнезда”; *Єлєни Стахової* з „Накануне”; *Асі* – де повість і носить таке саме ім'я. Не випадково, у критичній літературі, безпосередньо таким „жіночим образам” у *Тургєнєва* присвячений, – саме вони будуть відігравати першорядну роль. До речі, рідко хто згадує, аналізуючи постать *Тургєнєва* як письменника, і роль *негативних його жіночих персонажів* (я маю на увазі поміщицю – господарку в „*Му-Му*”, котра фактично змусила Герасима „ліквідувати” його улюбленого друга – собаку Му-му). Тургєнєв навіть не приховував у своїх автобіографічних нотатках, що у цьому оповіданні він конкретно „вивів” образ своєї матері.

Жіночі постаті реалістично, навіть з психологічної точки зору „намальовані” і в романах *І.О. Гончарова*, який, на моє глибоке переконання, посідає значне місце в історії російської літератури саме поруч із *Тургєнєвим*. В його творах: „*Обломов*” і „*Обрыв*”, звичайно ж, є рельєфні жіночі образи (скажімо, *Ольги* – в „*Обломові*” і „*різних*”: *Вєри* й *Марфоньки* в „*Обрыве*”, та це – на відміну від *Тургєнєва* – не є, якоюсь мірою, образи центральні – тільки „художнє обрамлення” постатей чоловічих, з яких, як відомо, *Обломов* став персонажем – навіть „позалітературним”, подібно до *Недоросля* у *Фонвізіна* або *Чічікова* – у *Гоголя*.

Повертаючись, у даному разі, до поезії *Пушкіна*, вкажемо на такі яскраві жіночі постаті (різні абсолютно за своєю долею й соціальним становищем), але, все одно, – „улюблениці” автора. Це – *Тєтяна* (з „*Євгенія Онегіна*”) і *...няня* – як у цьому ж творі великого російського поета, так і в його ліриці („*Буря мглою небо кроет...*”).

Оскільки в поемі *Пушкіна* „*Євгеній Онегін*” дається чимало „афористичних” визначень: і з російського дворянського („земського” побуту”), і з життя столиць (Москви і Санкт-Петербурга), і про російську природу („земську” і навіть „міську”), і про діяльність багатьох діячів мистецтва, то там говориться і про „читацьке сприйняття” творів різних письменників (у тому числі й закордонних), та про його особисте ставлення до сприйняття власної творчості читачем – слухачем. І ось маємо

несподіване визначення: „А я плоды моих мечтаний и гармонический затай... читаю только старой няне – подружке юности моей”.

Можна згадати і про дещо „екзотичні” жіночі *постаті* (для сприйняття саме *Пушкіна*) – це постать *Зареми* – грузинки і польки *Марії* у „Бахчисарайському фонтані”. Обидві вони подані рельєфно, але, все одно, з точки зору саме *російського поета* (не грузинського і не польського), хоча саме цей твір наштовхнув і *Адама Міцкевича* на створення вірша „Могила Потоцької” – про ту ж саму особу, на той саме сюжет, однак, різного „психологічно сприйняття” й висновків.

Центральним в російській „демократичній” поезії є *жіночі образи* в творчості *М.О. Некрасова*. Це поема „*Русские женщины*” (що раніше не випадково мала конкретну назву „Декабристки”, – тобто про дружину князя Волконського – славнозвісну Марію Расвську і про дружину князя Трубецького – Катерину (уроджену графиню Лаваль), котрі цілком свідомо розділили долю своїх чоловіків (з вищої російської аристократії), засланих Миколою І-им до сибірських рудників (копалень), бо вони відмовилися давати „військову присягу Імператорові”, а вимагали „відміни кріпаччини” для селян і обмеження повноважень Імператора Росії Сенатом.

Ще до відомих творів *М.О. Некрасова* (це вже про жінок з *селянського середовища*): красуні *Дарьи*, котра замерзла у зимовому лісі – з поеми „*Мороз – Красный нос*”) і скорботної старої матері-удови „*Орина – мать солдатская*”, котра пережила смерть від туберкульозу свого сина – солдата, який „згорів” на військовій службі в Армії („знает Бог, какие горести сокрушили силу Ванину”); „Мало слов, а горя – реченька, горя реченька бездонная” – то це *постаті* – центральні.

Тепер – з російської *прози* – *Лев Толстой*. Серед „найвідоміших” його героїнь: і *Анна Кареніна* (її ім’я винесено навіть у заголовок роману), і чарівна *Наташа Ростова*, якій присвячено стільки віршів, хоча вона й „книжна героїня”, і головна постать „Воскресення” – *Катюша Маслова*. Дві перші „художні героїні” – із добре знаного *Толстому* дворянського російського середовища (хоча й „різного рівня”) – *Катюша* ж – з іншого середовища, так би мовити, з „низів суспільства”, які *Толстой* хотів зрозуміти й „подати” читачеві.

Чи майстерність великого російського письменника досягає тут рівня „Війни і миру” і „Анни Кареніної”, то, як на мене, *то ні? Катюша Маслова* не може зацікавити читача, так, як *Анна Кареніна* або навіть *Наташа Ростова*, тобто не може „привабити”, хоча доля у всіх трьох героїнь – нещаслива: відверто трагічна у „бунтівливої” *Анни*; у *Катюші*, незважаючи

на її „переродження” духовне, та і у чарівної Наташі, яка стала „звичайною жінкою” за хорошим чоловіком *П'єром*, в якого вона навряд чи закохана, як була у Андрія Болконського. *Анна* – фізично гине; *Катюша* – „важко перероджується” у важких життєвих обставинах, а *Наташа* – „вироджується”, втративши всю свою зовнішню й внутрішню „чарівність”, хоча й живе „благополучно”.

*Жіночі постаті* посідають дуже важливе місце і в літературі українській. Згадаймо, звичайно, у першу чергу, *покриток* Т.Г. Шевченка – з селянського середовища. Це *славнозвісна Катерина*, що кінчила життя самогубством, правда, покинувши напризволяще свого маленького сина, і самовіддана *Ганна* з „Наймички”, яка *присвятила* все своє життя вихованню сина, підкинутого нею заможній селянській родині, де її сина люблять і виховують. Тільки перед смертю вона освідчується своєму синові: „Я – не наймичка, не Ганна, я – твоя мати”.

Цікаві постаті жінок є і в українській літературі другої половини XIX-го – початку XX-го століття, наприклад у повісті *Михайла Коцюбинського* „Дорогою ціною” – про жінку, яка наважується „тікати за Дунай” із своїм коханим і тоне в Дунаї; постаті *скорботних матерів*, що нагадують зміст і тон „українських дум”: і в славнозвісному романі *М.В. Гоголя* „Тарас Бульба” (Л.А. Булаховський спеціально писав про це у своїй монографії „Русский литературный язык первой половины XIX-го века”); той самі образ – матері – *Половчихи* у „героїчному” романі нашої доби *Юрія Яновського* „*Вершники*”. Звичайно, в українській літературі різних часів є і *сатиричні образи жінок*, скажімо, у *І.С. Нечуя-Левицького* „Баба Параска і баба Палажка” та у п'єсі на його сюжет „На Кожум'яках” – „За двома зайцями” – знаменита переробка М. Старицького – сатиричний образ *Проні Прокопівни*, яка „корчить” з себе інтелігентку й питає, між іншим, як же „аристократично” треба зустрічати нареченого: „Чи стоячи, чи сидючи, чи лежачи?”

Якщо ж звертатися до української літератури зовсім наших часів, у формі *поетичний*, то це буде славетна поема на історичний сюжет *Ліни Костенко* „*Маруся Чурай*”, де про головну героїню можна сказати словами авторки: „Коли у бій виходила отава, її піснями плакала Полтава”, трагічне визначення, що Маруся, йдучи на страту, вже була „по той бік сонця і життя”.

Виникає питання: чи часто фігурують „жіночі постаті” (маю на увазі не як „обрамлення”, не як „учасниці лише сюжетних подій”, а як важливі „героїні”) у *польській літературі*?

Спробую відповісти і на це питання – звичайно ж, „вибірково”.

У „громадянській поезії” *Адама Міцкевича* – це буде героїня його поеми

на історичний сюжет „Гражина”, де дружина Литовського князя Літавора на ім'я *Гражина* не погоджується із діями свого чоловіка, тобто на його „таємний” зговір із німецьким лицарством, і вступає з останніми в бій (у чоловічому лицарському вбранні) й гине, що психологічно впливає на її чоловіка, котрий тепер тільки розуміє свою помилку і зраду.

Інші героїні творів *Мицкевича* – це симпатичні шляхтянки: *Зося* – з „Пана Тадеуша”; це нещаслива, але й не героїчна шляхтянка з балади *Мицкевича* „Чати” (Сторожа), яка заради грошей вийшла заміж за старого воєводу.

Що стосується *поетичної лірики Мицкевича і Юліуша Словацького*, то це звернення до втрачених ними коханок: *Марилі* у *Мицкевича* і тієї жінки у *Словацького*, котра „ворожить” на пелюстках маргариток і певна, що „у розлуці вони ще люблять і пам'ятають одне одного”.

В поезії *Словацького* є чимало звернень до улюбленої матері (цей мотив глибоко розробляється, до речі, і в українській сучасній поезії, зокрема, у *Бориса Олійника*).

„Жіноча тематика” послідовно представлена і у *польській прозі* другої половини XIX-го – початку XX-го століття, скажімо, у цілому *циклі* творів на цю тему (про безправне становище жінки – навіть розумної, навіть енергійної) – маю на увазі твори *Елізи Ожешко*: „Щоденник Вацлави”, „Пан Граба”, „Марта”, „Чотирнадцята частина”, у її романі „Над Неманом”, де головною героїнею є саме жінка – шляхтянка. Це твори *художні* за своїм літературним виконанням, але „підходять” вони за тематикою і до „бойової публіцистики”.

Чимало жіночих образів є і у *прозі Генрика Сенкевича*, найбільше у його романах історичних: „*Quo vadis?*” (або „Кома грядеші?”) – з античної доби. Там виразним є образ *Євніки* – рабині-грекині – коханки письменника й заможного патриція *Петронія*, який за наказом тирана Нерона змушений покінчити життя самогубством, але разом з ним гине і Євніка, бо не хоче жити без нього, хоча вона зараз вже вільна й заможна римлянка (за заповітом *Петронія*).

Трагічним є і образ чарівної *Данусі* – дочки лицаря, яку зганьбили й довели до божевілля хрестоносці – „пси-лицарі” з історичного роману *Сенкевича* „Хрестоносці”.

Симпатичною є й інша жінка з цього ж роману – енергійна *Ягна*, – дружина, мати, хороша господарка, яка знається і на полюванні.

Героїні *Сенкевича* у даному разі яскраві, та не дуже цікаві; фігурують вони і в історичній трилогії *Сенкевича*: „Вогнем і мечем”, „Потоп” і „Пан Володийовський”: вони красиві, кохані й енергійні (Єлена; Оленька, Баська); вони відрізняються зовні, та не глибиною своєї психології.

Оскільки йдеться в даному разі лише про слов'янські літератури, то я не буду говорити про літератури західноєвропейські, зокрема *французьку*. Однак, можна було б згадати, – під цим кутом зору, і романістику *Віктора Гюго* – його танцівницю-циганку *Есмеральду* з „Собору Паризької Богоматері” і „сліпу” *Дею* з його ж романа „Людина, котра сміється”, і своєрідне оповідання *Гі де Мопассана* „*Пишика*”, де героїнею є дівчина-повія, та більш патріотично настроєна, ніж „шановне товариство” під час Франко-Пруської війни. Дівчина, яка, незважаючи на свою „низьку” професію, є щирою й добре настроєною до людей.

Однак, розмова на „жіночу тематику” в „європейських масштабах” вимагає глибокої розмови, на яку тут немає місця.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Літературознавчий словник-довідник. – К., Видавничий центр „Академія”, 1997.

**Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)**

### До проблеми літературного плагіату

*У статті йдеться про те, що наслідування у художній літературі є проблемою складною й творчою, і її не можна розглядати однозначно й категорично в плані плагіату.*

**Ключові слова:** новаторство; традиційність; „вільний переклад”; плагіат.

*В статье речь идет о том, что проблема «продолжения» в художественной литературе – это проблема сложная и «творческая» – её нельзя рассматривать однозначно и категорически в плане плагиата.*

**Ключевые слова:** новаторство; традиционность; «вольный перевод»; плагиат.

*The purpose of this article is to pay attention, that the problem of innovating, or traditional nature is not so simple and cracative categorical in fiction.*

**Key words:** innovating; traditional nature; plagiarism.

Я (як філолог-літературознавець) категорично не поділяю: ні мовознавчих дискусій щодо різного трактування терміну „мовознавство” і „лінгвістика”, тим більш категоричного поділу на „істориків літератури” й „теоретиків”, а ще: на істориків літератури й компаративістів окремо. Я виходжу з того, що література художня – це *мистецтво* (адже до нього не підходить абсолютна точність математична): в ній є неодмінним авторський,

неповторний елемент вигадки, і він є необхідним, хоча роман, скажімо, „історичний”, щоб він сприймався саме таким, безперечно повинен мати в собі „елементи історії” (тою чи іншою мірою), якщо взяти до уваги, скажімо, історичну романістику *Олександра Дюма-батька*, де тло історичне не є, до речі, головним, при тому, що Людовик XIII-ий, Людовик XIV-ий – це особи, дійсно, *історичні*, так само, як і Анна Австрійська і герцог Беккінгем.

Ще менше тла історичного (проте, воно все-таки є) і в романі сучасному – „Анжеліка” Голонів.

Своєрідним (свідомим і дуже позитивно сприйнятим у свій час у Польщі, та і в іноземних перекладах) було використання *Генриком Сенкевичем* у першій частині його історичної Трилогії – „*Вогнем і мечем*”, теми античної війни під назвою Троянської – через красуню – Єлену під тим же ім’ям.

*Наукова фантастика* (маю в даному разі на увазі творчість наших часів) – польського письменника *Станіслава Лема* (тема, вірніш, „антитема” створення масових людських *резервів* – *клонів*); наукова фантастика – теж наших часів – російського письменника *Олександра Беляєва* („Голова професора Доуэля”, „Человек-амфибия”) – це вже в галузі *наукових здобутків та їхніх недоліків*; історичні романи сучасного автора – *Бориса Акуніна* – в галузі історії й криміналістики в Росії (навмисна „стилізація” під російський історичний роман); продовження в галузі криміналістики чи просто відомих „сенсаційних” романів, скажімо, „Вершника без голови” *Томаса Майн-Ріда*; „*Джен Ейр*” старшої з сестер-письменниць *Бронте* – *Шарлотти* і сучасні „варіації” на цю тему, приміром, *Дафни дю Мор’є* „*Ребекка*”.

Аналіз саме цих творів вимагає, на мій погляд, компетентного підходу – знань: і в галузі історії літератури, і компетентного порівняння – необхідного для уявлення: і про біографію кожного письменника, і про його активну чи навіть пасивну участь в історії літератури його рідної країни; порівняння (іноді дуже суттєве) *різних* редакцій і *різних* видань його творів; резонанс – читацький і науково-критичний його творчості (на батьківщині письменника і в інших країнах, а звідси і певне „наслідування” його творчості, найчастіше – *свідоме* у формі „вільних перекладів” або переробок). І це стосується як *поезії*, так і *прози* й *драматургії*.

Тому слід, як на мене, замислитися конкретно над тим (хоча б на матеріалі взаємодії української й російської літератур): якою мірою є оригінально-новаторським в усьому „Ревізор” *М.В. Гоголя* по відношенню до „Дворянских выборов” *Г.Ф. Квітки-Основ’яненка* і „Вій” *Гоголя* щодо твору *Квітки-Основ’яненка* „*Мертвецький Великдень*”. Чи зовсім

оригінальною є назва Гоголя „Вечера на хуторі близ Диканьки”, якщо її зіставити з назвою серії оповідань Антонія Погорельського тих же часів – „Дневник, или мои вечера в Малороссии”? Або якщо зіставити за ідеєю й дещо текстуально „Женитьбу” Гоголя й „Сватання на Гончарівці” Квітки-Основ'яненка? Я не кажу, що це *прямий плагіат*, але „пряма літературна взаємодія” – безперечно.

Це і мене – сучасну письменницю-любительку наштотує на певну „повторну творчість”. Раніше я, наприклад, просто пропонувала для певного читачького вжитку неіснуючу *кінцівку* до відомого твору Артура Конан-Дойля „Собака Баскервілів” і деякі „власні кінцівки – продовження до окремих творів Агати Крісті про Пуаро і міс Марпл.

Зараз пропоную деякий *сучасний варіант* власного оповідання про *останній листок* на осінньо-зимовому дереві, навіяний сумним і надзвичайно „образним” оповіданням О'Генрі „Останній листок”. Це – не художній плагіат або свідомо сучасна „варіація” цієї теми, а тільки результат роздумів про вплив на психіку людини певного художнього твору з доби, відносно далекої.

Мої особисті враження такі: за вікном, за відкритою лоджією, ростуть клени, які зараз, взимку, стоять зовсім без листя, але на одній з оголених віт, біля самого стовбура дерева, поки що *тримається один-єдиний сухий, жовтий листочок*. Я на нього дивлюсь і сподіваюсь на здійснення однієї моєї „складної” життєвої мрії і вірю в її *реальне здійснення*. Ця моя „певність” походить від оповідання О'Генрі про дію „уявлень”, а іноді й конкретних речей на людську психіку.

Зміст оповідання О'Генрі – дуже простий. У „колективному притулку для бідних художників” (за фахом) живуть, користуючись спільною кухнею, декілька людей – різної статі і різного віку, зокрема *старий*, дуже талановитий художник – одинак, котрий мріє на кінець свого життя створити *образотворчий шедевр*, отже, намалювати по пам'яті розкішний образотворчий пейзаж, який він колись бачив на власні очі. У тому ж притулку живуть дві подружки – молоді бідні художниці, *одна з яких – хворіє*: не стільки фізично, скільки психологічно (в неї депресія). Вона „собі вбила в голову”, що негайно *помре, коли* побачить у вікно, що *за ним*, на високому дереві *впаде останній листок*. Подруга хворої старанно затуляє шторою їхнє вікно, щоб *та* не побачила, як стрімко облітає листя з осіннього дерева, а тут ще й погода жахлива – дощова й вітряна: звичайно ж, листя повністю облетить з дерева. За днів два, хвора все-таки категорично вимагає від подружки відхилити штору на вікні, щоб вона на



власні очі побачила, що на тому дереві жодного листя вже немає. Але, коли обидві подружки дивляться у вікно, то бачать впевнено, що *один-таки листок*, незважаючи на дощ і вітер, на дереві (прямо навпроти їхнього вікна), на останній, верхній гілці, – таки тримається. Це так позитивно впливає на хвору, що вона перестає думати про смерть, а встає, вживає їжу і починає думати навіть про свою майбутню роботу як художниці. Її подруга у „колективній кухні”, де вона готує їжу для них обох, питає сусідів: чому не видно старого художника: він же завжди тут, у кухні порався? Дівчину спитали із здивуванням: хіба вона не знає, що *старого* цими днями *поховали*, після запалення легенів, а хіба він – старий міг не захворіти й померти, коли вночі, за такої негоди, лазив на верхівку дерева перед їхнім будинком, щоб міцно прибити цвяхом до стовбура той *жовтий сухенький листок*, який так гарно намалював – *просто шедевр*: він виглядав як справжній.

Отже, цей твір *О'Генрі* свідчить про багато що з історично-літературної точки зору: соціальна правдива замальовка; чоловіча жертвна гуманність – він пожалів чужу, молоду жінку в депресії; художня майстерність (навіть і в дрібницях) у *О'Генрі* як письменника: що треба вважати справжнім твором мистецтва – цей *штучний листок* чи *ненаписаний* художником розкішний італійський пейзаж? Цікавий і „авторський коментар”, захований у самому сюжеті оповідання. Можна говорити тут: і про *стиль* викладу, і про авторську мову і мову дійових осіб.

Хочу до цього додати, що тема „письменницького плагіату” не є такою вже простою й однозначною, як це може здатися на перший погляд, бо у даному „філологічному колі” може фігурувати й тема „традиційності” – „пасивної”, й „новаторського наслідування”, а також і „вільного перекладу”, й свідомої переробки, і, головне, *читацького сприйняття даного твору* – в різний час, тобто за життя письменника, і набагато пізніше, до того ж, у критиці, у філологічних дослідженнях і в питанні читацької популярності. Тут можна навести й відомі рядки *О.С. Пушкіна* про творчість *В.А. Жуковського*: „Его стихов пленительная сладость пройдёт веков завистливую даль...”.

Можна навести... й бесіду старого Короля – Людовіка XIV-го із старим вже *Буало*, тобто „невблаганним” послідовником лише „суворого класицизму” Король спитав *Буало*, хто був найкращим письменником його доби: *Корнель* чи *Расін*? І відповідь *Буало* Короля здивувала – *Мольєр*, Ваша Величність. – Як – Мольєр? – дивувався його співрозмовник. – Це ж – *комедіограф* – „низький жанр”. Сам він син – обойщика? – Так, – відповів *Буало*: однак, *Корнель* і *Расін* були просто хорошими письменниками. Їх

скоро припинять читати, згодом зовсім забудуть. А от *Мольєр* – геній, і його твори переживуть віки”.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Словник іншомовних слів. – К., Головна редакція УРЕ, 1985; 2. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 1997; 3. Гоголь Микола Васильович // УЛЕ. – Т. 4. – С. 437-438; 4. Квітка-Оснoв'яненко Григорій Федорович // УЛЕ. – Т.2. – С. 439-444; 5. О'Генрі (Уільям-Сідні Портер) // УРЕ. – Т. 10. – С. 255.

### *Дзюба-Погребняк О.І. (Київ, Україна)* **У ТАБОРІ /ГАЛИЧИНА М.КРЛЕЖІ: галицький акцент хорватської драми**

*Стаття присвячена антивоєнній творчості видатного хорватського письменника М.Крлежі, зокрема аналізу двох варіантів його драми Галичина/У Таборі з точки зору функціонування в них української теми.*

**Ключові слова:** Перша світова війна, Галичина, драма, образ, головний герой

*Статья посвящена антивоенному творчеству выдающегося хорватского писателя М.Крлежи, в частности анализу двух вариантов его драмы Галиция/В лагере с точки зрения функционирования в них украинской темы.*

**Ключевые слова:** Первая мировая война, Галиция, драма, образ, главный герой

*The article is devoted to antiwar works by famous Croatian writer M.Krleža, particularly to two versions of his drama Galicija/ U logoru and Ukrainian ground in these dramas.*

**Key words:** 1<sup>st</sup> World War, Halychina, drama, main hero, image

Творчості М.Крлежі притаманний глибокий історизм мислення, тож і його антивоєнні твори – це не просто змалювання безглуздості та жорстокості світової війни, а й спосіб глибше збагнути долю свого народу, осягнути його місце в колізіях європейської історії, визначити його перспективи. Показовим прикладом такого підходу до подій та явищ національної історії стали драма *Галичина* (1922) та її пізніший варіант *У таборі* (1934; 1964 року текст знову зазнає переробки і відтоді драма іноді ставиться на сцені та публікується під початковим заголовком *Галичина*<sup>\*</sup>).

---

<sup>\*</sup> Серед крлежознавців немає однастайності щодо того, чи вважати ці два тексти двома різними варіантами однієї драми (М.Маткович, Р.Вучкович), чи двома тематично та ідейно близькими, але, все ж таки, різними творами (Б.Хечімович,

Обидві назви – і *Галичина*, і *У таборі* – мають символічне значення. Галичина тут не тільки й не стільки конкретна назва географічного терену, на якому ведеться боротьба двох ворожих армій, а й ніби метафора вищого вияву людського божевілля, яким стала світова бійня з її безглуздістю, варварською жорстокістю, печерними інстинктами. „І немає того Бога, який би міг дати визначення всьому цьому! ... Ніщо на світі не може пояснити Галичини! Мусиш сам руками місити це кляте галицьке болото і подихати на тому терені...” [4, 155], - так у *Галичині* повчає новоприбулого юного прапорщика кадровий офіцер Валтер. Їхня розмова увиразнюється епізодами-вставками, що переривають її хід, але унаочнюють поняття Галичини не як географічної чи етнічної реальності, а як позалокального символу цілковитого морального падіння, здичавіння, деградації всього людського у кадрових вояків і в армії загалом. Образ Валтера в другому варіанті драми ускладнюється: з його оповіді про фронтове життя стає зрозумілішим механізм, з допомогою якого державно-воєнна машина перетворювала юнаків з ідеалістичними та романтичними уявленнями про армію на ось таких морально zdegradovanih Валтерів ("Це божевільний стан п'яних мізків, якими володіють інстинкти гієни і темна пристрасть озвірілої людини" [5, 239]).

Галичина для хорватів перетворилася на табір, але не звичайний військовий табір у часи ведення бойових операцій, а саме *Kroaten-Lager*, що уособив багатостолітню стражденну історію хорватського народу, історію проливання крові під чужими знаменами, на чужій землі та за чужі інтереси. Руками одного підневільного народу придушувано інші. Невільники ставали катами таких само невільників, і це боляче усвідомлював Хорват, головний герой драми\*.

---

С.Ласіч, В.Богішч) [8, 277]. Сам М.Крлежа теж критично оцінював початковий варіант драми. В есе "Про нашу інтелігенцію" він записав: "Галичина". Це не є добра драма. У ній набагато більше почуттів, аніж драматичної техніки, і більше Хорватії, ніж мізків, і більше атмосфери, ніж діалогу" [7, 91].

".... зранені й заболочені, ми ще плентатимемось довго, довго, і довго цей віз отак стогнатиме під тягарем нашої біди: і ті наші бригади, і наші дивізії, що несуть поперед себе шибениці як єдиний прапор! Де ми тільки не різали і не вбивали, в якій церкві не годували коней? Ломбардія повна наших шибениць..., віденські барикади ми зрівняли з землею, у Будимі, в Араді, на Куфштайні, на Шпілбергу, - де лише ми не були катами, тюремщиками, суддями?" [5, 263]. Схожі думки висловлює Хорват і в інших епізодах.

На східному (російському) фронті світової війни трагічно переплелися долі хорватського й українського народів, що відобразилося в *Галичині* М.Крлежі. Події твору розгортаються 1916 року в галицькому селі: до страти через повішання засуджена місцева селянка "баба Рущукова".

Дія розпочинається розмовою двох ординарців (хорватських селян) що точиться навколо події з жінкою-галичанкою, яка плюнула австрійському полковникові в обличчя. Переконаливо передано психологію цих людей: вражені тим, що відбувається, вони згадують аналогічні випадки розправи над місцевими жителями. Але саме випадок із Рущуковою шокував їх найбільше і не давав їм спокою – в жінки за два тижні забрали два бичка і дві корови, а їм, селянам, ця біда по-справжньому близька та болюча: „Я б не дав своїй корови навіть отцю богу”, - каже один із них [4, 99]. Горю жінки їм тим більше зрозуміле, що їм близька навіть її мова. І справа, мабуть, не лише в схожості хорватської та української мови як таких, а й мови селянського горя. Три дні жінка плакала перед комендатурою, „а ти її майже все розумієш, бо говориш, наче по-нашому” [4, 100], – коментує вояк.

Промовистою є ремарка письменника перед початком розмови ординарців: вони "розмовляють, як селяни, видресировані не подавати голосу та не кричати, а відчувається, що вони перелякані, мов собаки" [4, 99]. Саме така їхня поведінка цілком у дусі традиційного для М.Крлежі зображення хорватського (загорського) селянина на війні. Селянина в своїй масі темного, забитого, покірного, який сприймав цю війну як одне з багатьох стихійних лих, що випадають на його важку долю (посуха, повінь тощо), проти яких він безсилий, і які треба пережити, перечекати, аби все повернулося на свої місця\*. Тема хорватського селянина і війни особливо гостро зазвучала в циклі антивоєнних новел М.Крлежі *Хорватський бог Марс*. Образи Рущукової та селян-загорців драми *Галичина* співзвучні з образами селян з *Хорватського Бога Марса*: підкоряючись імперативам воєнного часу, вони наївно намагаються добитися хоч якоїсь справедливості

---

\* У дискусії головного героя Орловіча (*У таборі* саме ординарець Орловіч трансформується в кадета Хорвата) зі своїм другом кадетом про історичну долю хорватського народу, роль особистості в історії та міру відповідальності кожного, перш за все інтелігенції за світову бійню, звучать зокрема і такі слова кадета: "Селянин ні в чому не винен! Він дитина і кмет. Селянин, мов віл у ярмі! Звідки він знає, що можна і що дозволено? Але інтелігенція винна!" А в оповіданнях циклу *Хорватський Бог Марс* М.Крлежа розкриває історичні причини формування саме такої психології селян.

від влади; а кінець у них один – безглузда смерть<sup>\*</sup>. «Баба Рущукова» віддала своє теля, але вимагала документ про реквізицію, коли ж не одержала того, що по праву вимагала, вона "образила Його Величність Царя і Короля".

Звичка селян беззаперечно коритися своєму начальству, не замислюватися над причинами та наслідками подій і бачити в своїх панах вищий авторитет виявляється і в тому, що ординарці виправдовують у своїх очах полковника та військову владу: мовляв, полковник аж ніяк не винен, що в жінки забрали корову - це була не реквізиція, а напад якихось грабіжників-вояків. Що тут може вдіяти комендатура? У пізнішому варіанті драми (*У таборі*) ці фрагменти відсутні, селянська тема в ній втратила свою вагу, натомість увиразнилася тема хорватської інтелігенції на війні. Її становище, міра відповідальності за історичну долю свого народу – домінанта творчості письменника.

Українська тема в драмі М.Крлежі є другорядною, проте цікавою для українського читача. Хоча весь конфлікт зав'язується саме навколо українки Рущук, має значення у ньому не її національність, а сам факт засудження до смерті невинної жінки. Але з розмов персонажів, їхніх реплік вимальовується виразна картина трагедії галицького населення під час війни. Крлежа "цитує" вирок суду щодо справи Рущукової (повне та часткове цитування офіційних документів, справжніх чи стилізованих, - відмінна риса Крлежиного стилю), з якого ми дізнаємося повне ім'я жінки (Іванна Романович-Рущук, у дівоцтві Віньенко/Виненко, вдова Василя), адресу, всі приписані їй злочини проти цісаря (переховувала біженця з Росії, піхотинця Олексія Яковича Горденка, допомогла йому з втечею, підтримувала таємні стосунки з російським шпигуном Аврамом Самойловичем). Головні дійові особи драми Грегор і Хорват згадують схожу розправу над місцевим священиком Григорієм Драпчинським<sup>\*\*</sup> у Горовичах. У зв'язку з цим випадком прозвучала й тема розбрату серед

---

<sup>\*</sup> Нещасний домобран Від Трдак з новели *Битва біля Бистриці Лісної* відразу скорився мобілізації, але не мав на кого покинути двох маленьких діточок. Даремно він дошукувався правди у різних високих кабінетах столиці – державі, за яку він мав честь накласти головою, не було ніякого діла до батьківського горя. А Штеф Лоборец, давній фронтовик, залишився перед відправкою на фронт без нових черевиків. Всі його намагання відстояти своє святе право на нові черевики ледве не коштували йому життя; так і загинув він на фронті в старих черевиках.

<sup>\*\*</sup> "Двадцять років з цієї кафедри він говорив дітям про те, що потрібно бути порядним, молитися богу, любити ближнього, працювати, вірити в людину, прогрес, а потім його застрелили лише тому, що писав кирилицею" [4, 33].

українців, знайома та болюча для самих хорватів (священника денунціювали свої ж австрофіли). Всі такі розправи над місцевим населенням офіційною мовою австрійських воєн називалися "підняти авторитет воєнних властей". "Зрадницьке сміття" – лише такі слова мають для галичан пани офіцери. Вражаючий приклад ставлення до них як до "сміття" – доля сім'ї місцевого вчителя. За стіною шкільного класу, в якому розташувався обер-лейтенант Валтер, плачуть діти, бо їхня мати вмирає. Плач дратує офіцера, і він наказує викинути жінку з хати до сараю з дровами.

Виконання вироку – повішання Іванни Руцук – стає рушійною силою розвитку конфлікту драми. Головний герой драми *У таборі* – кадет Хорват, випускник консерваторії, суплент середньої школи. Він – один із галереї Крлежиних героїв-інтелігентів, які знаходяться в постійному болісному, напруженому пошуку істини, намагаючись збагнути своє справжнє призначення та місце в цьому світі, залишатися в гармонії зі своєю совістю. Натури витончені та вразливі, вони надзвичайно гостро відчувають усю недосконалість і брутальність навколишнього світу. Складність їхньої душевної структури (більшість із них – люди творчої професії) зумовлює постійне балансування "між суб'єктивним пеклом у собі і пеклом навколо себе" [6, 155]. Постійна інтелектуальна та духовна напруга, така притаманна героям М.Крлежі, є тим, що дозволяє нам говорити про певну проєкцію власних станів письменника на своїх персонажів, що підтверджують, зокрема, й очевидні перегуки їхніх думок і настроїв із роздумами автора в його щоденникових записах різних років, есе та публіцистиці.

У *Примітці до Хорватського Бога Марса*, опублікованій у редактованому М.Крлежою часописі *Književna republika* (*Літературна республіка*), письменник пояснює деякі свої емоційні та психологічні стани під час війни. "Мені завжди і гармати, і воєнки здавалися смішними, і думаю, я ніколи так не насміявся з людської глупоти, як у Галичині під час Брусиловського наступу 1916-го. Дивлячись мимохідь на той бідний людський маскаррад, я був суб'єктивно втомленим, і спостерігаючи, скажімо, як горить Надвірна, спокійно читав у своєму шатрі" Шопенгауера. "Все, що відбувалося навколо мене, здавалося мені дурним і людини негідним, і глибини тієї негідності я був свідомий і тому надзвичайно спокійний" [3, 101]. Це лише один із моментів такого відсторонення від реальності, і його варто згадати тому, що достеменно такий само етап душевного самопочуття переживає на початку драми Хорват: "І коли я дивився позавчора, як палає Надвірна, мені було зовсім байдуже: глядів на одну стару жидівку, яка врятувала свій порцеляновий нічний горщик і бігла

так із запаленою свічкою в одній руці, а з nachttopfom в іншій. І мені було байдуже: ні смішно, ні жалісно, ні цікаво. Якийсь величезний, безголовий рух маси! (...) Я – поза тим і залишаюся поза всім, що є масовим... і тримаюся на висоті гідності, мов альпініст на вершині: праворуч і ліворуч прірви, але я стою на вершечку своєї гідності, і це єдине, що мене тримає в рівновазі" [5, 219-220]. Чи ж адекватна ця самооцінка? Дилемою можливості чи неможливості відсторонення від дійсності (і від самого себе), спробами стояти понад дійсність або ж вирватися з неї переймаються всі герої-інтелігенти воєнних творів М.Крлежі. Але нікому з них так і не вдається остаточно подолати цю дилему. "Я маю волю вийти з цього болота," – заявляє Хорват другові та свого роду опонентові Грегору, виношуючи плани втечі через лінію фронту.

У щоденникових записах М.Крлежі *Давні дні* за лютий 1916 року знаходимо роздуми, повністю суголосні з дилемами, які вирішував для себе Хорват – чи можна залишатися понад цією війною, чи матимуть успіх відчайдушні намагання зберегти свою людську гідність, своє Я у воєнному хаосі. Думка про те, що він вивищився над війною, пише письменник, "наповнює мене свідомою гордістю гідного почуття чистоти"; він береже "кришталеву чашу своєї чистоти", але з сумом змушений констатувати – це робити дедалі важче і бруд дедалі більше каляє його [8, 85]. Вербальна байдужість Хорвата до навколишнього воєнного божевілля, намагання триматися відсторонено (ілюзорно сподіваючись, що можна стояти в багнюці і не забруднитися), пошуки порятунку від кривавої дійсності в сфері духу, все це врешті зазнає цілковитого краху перед "випадком Рушуків".

Моральна колізія навколо страти "баби Рушуків", будучи типовою і "звичною" у фронтовому житті, виявила неспроможність самовтішної риторики головного героя драми; вона ж становила неабиякі труднощі й для переконливого художнього розв'язання; і певно тому М.Крлежа випробував тут два варіанти. У першому (*Галичина*) Орловіч (прототип Хорвата – *У таборі*) унікає ролі виконавця присуду (це робить Янковіч, прототип Грегора – *У таборі*). Це дає йому сумнівну підставу, сидячи під повішеною селянкою, переконувати себе в своїй незалежності і вивищеності над подіями: "Я тримаю її за руку, і мені байдуже. А повні двадцять чотири години вона була в мені, сильніша від мого мозку. Але! Я її все ж таки переміг! Вона була моєю останньою спокусою! Остання спроба матерії мене проковтнути! Не проковтнула! Я залишився переможцем!" [4, 223]. "Перемога" виявилася ілюзорною. Згодом йому ввижається привид страченої жінки, і до нього приходить прозріння:

"Дарма мої ідеї, і мої думки, і мої ілюзії, і моя втеча! Як я втечу? Я не можу нікуди втекти? Я кривавий!" [4, 270].

У *таборі* головний герой Хорват до випадку з Рушчуковою почувався задоволеним – на фронті йому ще жодного разу не довелося вистрелити. Розпорядження виконати вирок перевертає все життя Хорвата, показуючи йому крихкість та облудність всіх його інтелектуалістських та моральних побудов – дійсність неможливо перехитрити, від неї неможливо втекти.

Після страти Рушчукової для Хорвата проблема морального вибору постає в новому світлі як питання власної, персональної відповідальності в коловороті історії. Чи має сенс бунт поодинокі людини і якою мірою він виправданий? – у М.Крлежі це питання вкрай загострюється та конкретизується. Один, здавалося б, звичний з точки зору воєнної (не людської) логіки та практики епізод унаочнює всю глибину і трагізм конфлікту між поняттями людської гідності, людяності – та механізмом функціонування воєнної машинерії, логікою війни, армійською дисципліною. Він стає центральною віссю моральної та психологічної драми головного героя. "Як я, як нормальна людина, міг так по-собачому скоритися ...так принизитися, що не мав сили сказати: не буду!" [5, 248] – запитує себе Хорват.

Усі емоційні сплески Хорвата, всі його твердження, сумніви, думки мають у драмі опонента в особі його товариша обер-лейтенанта доктора Грегора, – прийом, характерний для творчості М.Крлежі, що дає йому можливість показати неоднозначність тих чи інших моральних позицій і піддати критичній перевірці ті чи інші рішення. Людина мисляча та інтелігентна, Грегор, постійно побиваючи аргументи свого друга, намагається змусити подивитися його на речі реальніше, тверезіше\*. Він заперечує доцільність індивідуального бунту (мовляв, Хорвата б тоді розстріляли, а стару повісив би хтось інший, і нічого б не змінилося), - хоча наприкінці дії саме його бунт виявляється чи не рішучішим, аніж Хорватів. Теоретичні побудови виявляються нездатними перед глибинними людськими реакціями на моральну здегенерованість середовища. Одне єдине слово: "Не буду!" – могло, каже герой, врятувати його "людську подобу", він "не був би тим, ким зараз є – жалюгідною руїною самого себе.

---

\* Постійний діалог Хорвата та Грегора, який часто має полемічний характер, змушує нас схилитися в бік то одного, то іншого співрозмовника, оскільки в словах кожного з них є певне зерно істини, і це показує усю багатогранність, неоднозначність, часом суперечливість реакцій на війну молодих інтелігентів, усю складність спроб розібратися в собі та в навколишньому світі, віднайти єдиний правильний орієнтир.



Розхитаним зубом, звичайнісінькою курвою, собакою!" [5, 250].

Хорват – „тип обдарованого інтелігента, романтичного фантаста, який в намаганні врятувати свою людську гідність, терпить поразку в сутичці з дійсністю". Це не лише Хорватова трагедія і всіх мрійників у воєнний час, а й трагедія людяності в бестіальному вихорі війни [1]. Поразку Хорвата навряд чи можна назвати повною та беззаперечною. Він, хоча й поплатився власним життям за свої юнацькі ілюзії, все ж віднайшов у собі силу як визнати свої омани, так і піднятися на свій індивідуальний бунт.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. *Gorenčić I.* Cristoval Colon, odlomci // Plamen. – 1919. – br.3; Hrvatsko kolo. – 1949. – br.2-3. – S. 43; 2. *Krleža M.* Deset krvavih godina. – Zagreb, 1957; 3. *Krleža M.* Napomena o "Hrvatskom Bogu Marsu" // Književna republika. – 1923-1924. – br.2-3. – S. 99-102; 4. *Krleža M.* Galicija (Kroaten-lager) // Kritika. – 1922 – br. 3. – S. 97-271; 5. *Krleža M.* U logoru // Krleža M. Tri drame. – Zagreb: Zora, 1955; 6. *Крлежа М.* Предговор „Подравским мотивима“ Крсте Хегедушића // Крлежа М. Есеји. – Београд: Просвета, 1958; 7. *Krleža M.* Deset krvavih godina. – Zagreb, 1957; 8. *Krleža M.* Dvani dani. – Zagreb, 1956; 9. *Senker B.* Galicija // Krležiana. – Knj.1 (A-Lj) – Zagreb: Leksikografski zavod «Miroslav Krleža», 1993.

*Іщенко Є.М. (Київ, Україна)*

### Екзистенційність художньої свідомості Василя Стуса

*У статті обґрунтовано екзистенційний вибір В.Стуса, що полягає у пошуках шляхів до Бога, у намаганні зрозуміти Його сутність, відбутися в Ньому, поєднати мікросвіт з макросвітом, подолати обмежену людську природу й утвердити себе через смерть, яку поет тлумачив як вихід у нову форму існування.*

**Ключові слова:** *художня свідомість, екзистенційний концепт, екзистенціал, міжбуття, Бог, смерть, "життєсмерть", "смертєіснування", "самособоюнаповнення", містика, сон.*

*Статья посвящена пониманию и интерпретации смыслового значения экзистенциалов художественного сознания В.Стуса, который в жизни и в поэзии утверждал себя в метафизической форме существования здесь-и-всегда, когда "я" становится временем, всегда "пребывающим", а не "текущим". Его философскую лирику следует рассматривать как поэтический эквивалент философии экзистенциализма, но не дублирующий ее, а представляющий особый, оригинальный ее вариант.*

**Ключевые слова:** *художественное сознание, экзистенциальный концепт,*

*экзистенциал, между-бытие, Бог, смерть, жизнесмерть, смертесуществование, самособойнаполнение, мистика, сон.*

*The thesis is the first comprehensive study of modification of the notions of existentialism in the field of force of an artistic mode of thinking, their transformation from denotative level into polysemantic connotative one, which is metaphoric in condition of preservation of meaningful sense of this or that notion. It represents the basis of the poetical dictionary of Vasyl Stus together with the neologisms of "selffilling", "the existence of the death", "the co-existence of life and death" etc., and corresponds to the specification of an artistic consciousness of the author and his philosophical lyric poetry. The existential choice of Vasyl Stus is grounded, that consists in the searching of the ways to God, in trying to understand His essentiality, to realize in Him, to unite the microcosm with the macrocosm, to overcome a narrow-minded human nature and to consolidate him by the death, which the poet interpreted as the new form of existence.*

**Key words:** *artistic consciousness, existential concept, between-existence, existential n, God, death, "selffilling", "the co-existence of life and death", "the existence of the death", mystics, dream.*

У творчості шістдесятників з'явилося нове художнє розуміння Батьківщини, яка стала для них Домом на відміну від радянської абстракції держави. Українська людина, перетворена на радянську, на об'єкт маніпулювання держави, не могла розпорядитися власною долею, навіть відмовлялася від свободи, від особистої і національної самоідентифікації.

Для В.Стуса, як одного з наймолодших шістдесятників характерне несприйняття деперсоналізованої дійсності, що стало поштовхом до заперечення власної радянської Батьківщини і нації. Ця тема постійно висвітлювалася у поетичних збірках В.Стуса: "Прощай, проклятий краю, вітчизно боягузів і убивць" ("Зимові дерева"); "Мертвий ти еси у мертвім світі" ("Веселий цвинтар"); "Зрадлива, зваджена Вітчизна в серці дзвонить" ("Палімпсести"). Попри те, В.Стус ніколи не вдавався до нігілістичної пози у ставленні до свого покривдженого і національно несвідомого народу, глибоко замислювався над причинами денационалізації значної частини українців, трактуючи її як божевілля, як трагедію, яку вважав власною трагедією.

Не треба забувати, що поет "керуючись персональною відповідальністю" за долю свого безталанного народу, зумів "протиставити насильству влади позицію громадянської непокори", доводив своїм життям, що, йдучи за покликом власної Долі, хоче "бути гідним того народу рідного, який народиться завтра, скинувши з себе ганьбу вікового нидіння. І в тому народі я здобуду безсмертя".

Тому поет не поділяв так званих народницьких й неонародницьких уявлень про народ, ніколи не ідеалізував його, по-реалістичному вбачав у ньому, здатність існувати в колоніальній залежності, "одмерлі душі старого родоvodu, пропахлі смертю". Як він вважав, їх чекатиме неминуча кара. Так, у вірші "Горить сосна – од низу до гори", за основу якого взято ремінісценцію з народної пісні "Їхали козаки із Дону додому" В.Стус, змінивши акценти претексту, наголосив на фатумі, невтручанні Бога, який мовчки спостерігає жахливу картину мук і страждання, бо дівчина спокутує гріхи цілого народу. Дієслово "горить" вжито п'ять разів, виконуючи тільки образну функцію, а "сосна" – символічну.

Заперечення абсурдної дійсності з її репресіями, бездушним адмініструванням, зневагою до людської гідності і національної самобутності зумовило концепт принципового нонконформіста, який не сприймав щонайменшої фальші, закамурфльованої бадьористими гаслами про благо народу, не приховував відрази до "політично-бюрократичного маскараду". Для В.Стуса Україна, як і для І.Світличного, І.Калинця та ін., стала духовним проектом, який мусить оновитися і за який завжди точитиметься боротьба. Як і в Сартрівському визначенні екзистенції у значенні "ніщо", так і в Стусовому розумінні Буття – людина і держава повинні перебувати у постійній духовній відповідності, а не в конфронтації. Поет важко переживав, що Україна втратила свою іманентну семантику, що вона витиснута у прірву "відсутньої присутності", перетворилася на смислову ілюзію, тому що втрачено духовний код народу, змушеного промовляти і мислити з чужого голосу: "Сміється божевільна Україна у смертнім леті на чужім крилі", "А де Україна? Все далі, все далі, все далі. Шляхи поростають дрімучим терпким полином" і т.д.

Він у своїх надто суворих поцінуваннях, близьких до аналогічних присудів П.Куліша або Є.Маланюка, здається, був схильним до того, що історичним рушієм є малочисельна, часто переслідувана репресивною владою еліта поруйнованої нації, якими, зокрема, стали дисиденти, що поет збагнув під час поховання А.Горської: "горстка нас. Малесенька щопта лише для молитов і сподівання". Ідеться не тільки про традиційне від часів романтизму протиставлення самоцінної особистості "безликій масі", колективній фікції деперсоналізованого соціуму. В екзистенціалістському розумінні, втаємничений у вищу істину індивід стає "провісником, носієм особливого послання, в якому закарбована трансцендентна істина" [2, 124]. Усвідомлюючи себе та невелике коло сучасників до обраних Богом, В.Стус був "поет елітарний, далеко не завжди зрозумілий з першого прочитання,

звернений до втаємничених у поезію", заглиблений у "внутрішню форму" слова, яку свого часу обґрунтував О.Потебня.

Попри всі розчарування й обурення яловістю, "безхребетністю" українців, далеких від розуміння власної ідентичності, байдужих до високої, герметичної (Ю.Шевельов) поезії, внутрішнього розриву з напівживою нацією – "вітчиною боягузів і убивць" не сталося, тому що В.Стус, як і Т.Шевченко, обрав собі шлях духовного подвижництва, аби власним прикладом спонукати її до прозріння, до протистояння універсальному злу, до утвердження себе у неприхильному світі. Тому пошуки Бога у собі поет вважав відповідними пошукам істини. З ними пов'язана поява нової людини і нації, що починається із внутрішнього акту заглиблення у трансцендентне внутрішнє "я".

Суттєвим для В.Стуса були інстинкт життя, невіддільний від творчості, від духовного прозріння. У ситуації втрачених цінностей під тиском дегуманізованої цивілізації, коли "давно забуто, що є – жити і що є світ, і що є ти", людині необхідно знайти онтологічну основу. Для В.Стуса такою основою, прихистком в абсурдному світі став Бог, "бо нема такого обширу на світі, щоб став подобою небес". Тому слід почути голос Бога, адже сама особистість без Його допомоги не може знайти істину, мусить бути причетною до божественної благодаті, вірити у безсмертя душі, в наявність вищих істин. У глибинах віри міститься розуміння вічності, переконання, що смерть не порушує буття.

М.Екхарт відзначав, що істинне розуміння Господа відбувається в душі, а не в роздумах про нього, запевняв, що "володіти необхідно сутнісним Богом" [5, 19]. Таке пояснення збігається з теорією українського кардіоцентризму, відображеного у народній творчості й літературі. Шлях до Бога пролягає через серце, як свого часу писав Г.Сковорода. Відображене у народній творчості, обґрунтоване вченням П.Юркевича, дослідженнями етнологів кардіоцентричне світорозуміння не лише виявляє українську ментальність, а й забезпечує діалог з Богом, що став для В.Стуса внутрішньою зосередженістю, мобілізував душевні ресурси на подолання суворих життєвих випробувань: "серце промовляє – до тебе Бог заговорив".

Божественна настанова постійно супроводжувала В.Стуса, спонукала до вибору Христового духовного подвигу. Голос зверху поет чув постійно і скрізь: "...І мовив Бог: моєї влади ти поцурався задарма", "звірай свій крок за знаком Бога". В.Розанов (у "Пораді юнацтва") відзначив, "те, що відкрито небу, відкриється і на землі. Тому ніколи не потрібно йти проти

совісті, проти душі" [4, 111]. Найважливіші висновки відносно свого світовідчуття, проблеми вибору, усталення власної життєвої позиції В.Стус робить під впливом містичного осяяння, що йде від серця:

Ми нібито обернені свічаддя –  
єдино власну душу світлимо  
і сяйво фокусуємо на серце...

Кардіоцентрична настанова В.Стуса ніколи не вибухала емоційним поривом. Навпаки, він умів повгамовувати пристрасну стихію, притаманну українській ліриці, дисциплінувати її, як свого часу це робили "неокласики" і поети "Празької школи". В.Стус, як і М.Зеров, тяжіючи до філософічності художнього мислення, виявляв схильність до кларизму, тобто до "контура строгого", чіткого і виразного зображення. Переводячи "філософію серця" у "філософію чину", як поети "Празької школи", він свідомо обрав чин духовної екзистенції, а не мілітарного, войовничого змісту.

К.Ясперс підкреслював: "Людина для того, щоб залишитися людиною, повинна пройти через усвідомлення" власної долі [6, 376], що увиразнило Стусове розуміння життя як постійне наповнення його духовними шуканнями, не можливе поза особистістю. Тому поет вводить неологізм філософського змісту "самособоюнаповнення", поєднаний зі словом "навикання", що означає вправлення людини в духовному вдосконаленні, "навиканні", що розкриває простір для гармоніювання із собою, забезпечує внутрішній захист і рівновагу, які протидіють суспільному беззаконню. У циклі "За читанням Ясунарі Кавабати" поет прямо вказує на це:

бо жити – то не є долання меж,  
а навикання і самособою –  
наповнення.

Вдалий неологізм "самособоюнаповнення" має філософський зміст, вказує на суть екзистенційного концепту В.Стуса, що розвивався й інтравертивно вдосконалювався протягом його життя, яке ніби постійно самонароджувалося, віднаходило в собі нові онтологічні інтенції повноцінного існування, дозволяло, відмежувавшись від довколишнього світу, "розкошувати у власній царині духу" [6, 9]. Термін не тільки виявився оптимальним за умов тотального знеособлення, а й виходив за межі денотативного значення, набував метафоричної глибини, що осягається у стані самозосередження, самовдосконалення, єдності мікрокосму і макрокосму, дозволяючи ліричному героєві долати життєві перешкоди, знаходити в екзистенційних стражданнях спокій, адже поет "в самоті, приречений на осібне існування, залишається собою" [3, 9].

Суттєвим для поета був інстинкт життя, який найповніше розкривався у творчості, асоційованої із свободою, повнотою життєвого самовираження. Попри те, він сприймав земне існування по-християнськи як кару, яку треба відбутися і очиститися перед вічною подорожжю душі, тому слід, не вгинаючись, йти назустріч власній долі, що і стало життєвим переконанням поета. Що ж до розуміння людського буття, то, певно, для В.Стуса характерна ніцшеанська схема: людина загублена у космічному просторі, але має шанс сама себе врятувати, покладаючись на власні сили. Для цього вона повинна творити, бо тільки у творчому діянні полягає сенс життя:

Є тільки лет, що зветься творчим трудом,  
а тільки клич: живи, але не жди.  
І не марнуй чеканням плінних днів  
і не гніви Господнього веління.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм / Н. Аббаньяно. – СПб. : Алетей, 1998. – 497 с.; 2. Коцюбинська М. Іван Світличний, шістдесятник / І. Світличний // Світличний І. "У мене тільки слово". – Х. : Фоліо, 1994. – С. 5–26; 3. Рарицький О. Василь Стус: еволюція поетичного мислення. Автореф. дис... канд. філол. наук / О. Рарицький. – К., 2000. – 19 с.; 4. Розанов В. Апокалипсис нашего времени / В. Розанов. – СПб. : Азбука, 2001. – 374 с.; 5. Экхарт М. Об отрешенности / М. Экхарт. – М.; СПб. : Университетская книга, 2001. – 432 с.; 6. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

**Карацуба М.Ю. (Київ, Україна)**

### **Наукова діяльність відділення етнології хорватської Академії наук і мистецтв у місті Загребі (робота на етнологічній і фольклористичній ниві – ретроспективний огляд)**

*Об'єктом уваги у статті виступають фольклористичні студії хорватських науковців, співробітників відділення етнології Хорватської академії наук і мистецтв, зокрема в важливий хронологічний період – останню чверть XIX століття.*

**Ключові слова:** фольклористика, фольклоризм, етнологія, Матиця хорватська.

*Объектом внимания в предложенной статье выступают фольклористические студии хорватских исследователей, сотрудников отделения этнологии Хорватской академии наук и искусств, акцент делается на важный период в*

развитии Отделения – последняя четверть XIX века.

**Ключевые слова:** фольклористика, фольклоризм, этнология, Матица хорватская.

*The Croatian ethnology and specialist in folklore are born and function on the walk of life of two institutes – the Croatian Academy of sciences and arts and Matica Croatian. The perfect structures of Academy and Matica Developed, provided the first substantial flight on the way of forming of the Croatian ethnology and specialist in folklore.*

**Key words:** folklore, folk science, ethnology, Matica Croatian.

Насамперед зауважимо, що хорватська етнологія і фольклористика народжені і функціонують на терені двох значних інституцій – Хорватської академії наук і мистецтв і Матиці хорватської, – таку думку висловлює співробітник Хорватської академії наук і мистецтв Якша Приморац, відомий дослідник питання становлення і розвитку хорватської фольклористики й етнології в академічних установах Хорватії. Переломні моменти в розвитку цих важливих дисциплін, на його переконання, припадають на останню чверть XIX століття, коли обидві установи поставили одне із найважливіших завдань – зібрати якомога більше етнологічних і фольклористичних матеріалів відповідно до позитивістських орієнтирів у всіх країнах, де проживають хорвати та інші південнослов'янські народи. Даючи історію розвитку цієї академічної установи у ретроспективі, зазначимо, що поштовхом до розвитку дисциплін була поява «Заклику до збирання хорватських народних пісень», опублікована 1877 року з ініціативи священика Міховіла Павлиновича. Початки збирання фольклорно-етнографічних матеріалів на хорватському просторі сягають 1813 року, коли загребський єпископ Максиміліан Врховац висловив думку про доцільність і важливість такої праці.

Важливою подією на кінець ще XIX ст. для етнологічної і фольклористичної науки було формування «Збірника на базі матеріалів традиційної літератури 1888 року», тепер він має назву *Odbor za narodni život i običaje* («Підбір матеріалів з народного життя і звичаїв») як важливого фольклористичного видання. У 1896 р. побачив світ перший примірник академічного видання під назвою *Zbornik za narodni život i običaje* («Збірка матеріалів з народного життя і звичаїв») і перший випуск «Хорватських народних пісень» Матиці хорватської. Можна із впевненістю твердити, всі основні праці з етнології і фольклористики в Хорватії базуються на постулатах, що їх закладено у працях, включених до цих двох видань.

У кінці XIX ст., зокрема у 1897 р., Антун Радич заступив місце упорядника і редактора зазначеної «Збірки» і вже в другому номері вийшла

друком його етнографічна праця-передмова під назвою *Osnova za sabiranje i proučavanje grade o narodnom životu* («Основні відомості про збирання і вивчення реалій з народного життя»). Без перебільшення, саме цю подію характеризуємо як заключний етап формування сучасної хорватської етнологічної науки і фольклористики.

Із становленням цих структур, їх розвитком у новому, більш досконалому форматі (йдеться про Академію і Матицю) пов'язані масштабні зміни на шляху розвитку хорватської науки, виникнення нових важливих інституцій, наприклад, колишня кафедра, а тепер Відділення етнології Філософського факультету в м. Загребі, також колишній Інститут досліджень народної творчості, нині Інститут етнології і фольклористики (Загреб), етнографічні музеї і фольклористичні збірки, також скеровані на вивчення гуманітарних і суспільних дисциплін.

Академічна етнологічна Комісія сприяла роботі на терені хорватської етнології від самого її заснування (XIX ст.) до періоду між двома світовими війнами, високому рівню її діяльності сприяла активна участь таких визначних науковців, як доктор Антун Радич і академік Драгутин Боранич. Зауважимо, що про етнологічні погляди Антуна Радича та шляхи реалізації його проекту написано чимало наукових розвідок, на основі архівних матеріалів відділення етнології ХАНМ видано ряд ґрунтовних монографій.

Наступний етап формування етнологічної і фольклористичної дисциплін припадає на період від завершення Другої світової війни і орієнтовно до 1962 року, коли функціонувала основна академічна етнологічна установа, що її було перейменовано пізніше, у 1993 році, на Відділення етнології ХАНМ (Хорватської академії наук і мистецтв). Комісія, що спрямовувала свою діяльність на підготовку збірки під назвою «*Підбір матеріалів з народного життя і звичаїв*», тоді функціонувала під егідою академіка Бранимира Гушича як координаційна спільнота міжінститутської співпраці, а практично була одним із основних етнологічних центрів. Необхідність у діяльності комісії була зумовлена потребою у системних етнологічних і фольклористичних дослідженнях, звернених до позитивістських засад у різних регіонах тодішньої Хорватії, особливо в тих, що найбільше постраждали під час війни, а також необхідністю у зміцненні старих і новозаснованих етнологічних наукових установ. Учасники комісії, зокрема Мар'яна Гушич, Весна Чулинович-Константинович, Мірко Маркович і Зоріца Шімунович-Петрич займалися документуванням архівних джерел зі збірки *матеріалів з народного життя і звичаїв*. У зв'язку з цим, у різних регіонах Хорватії було



здійснено чимало масштабних етнологічних та антропогеографічних розвідок, особливий наголос було зроблено на пошуку матеріалів, пов'язаних із стародавніми народними звичаями – підготовкою текстильних виробів, старовинних промислів і сакральної архітектури.

У 1980-і, а особливо у повоєнні 90-ті роки, у період національного й культурного занепаду посилювався інтерес дослідників до вивчення та збереження матеріальних і духовних цінностей.

У середині 90-х років за сприяння Тані Перич-Полоньо було відновлено проект Матиці під назвою *Hrvatske narodne pjesme* («Хорватські народні пісні»), куди увійшли численні збірки фольклорних матеріалів, переважно антологій. Науковий проект *Genološki aspekti folkloristike* («Етнологічні аспекти фольклористики») 1996 р. під її керівництвом передував створенню нового спільного проекту Академії і Інституту. Члени Академії та її співробітники сприяли залученню до роботи над проектом наукової молоді. Основне завдання проекту – врятувати від небуття дослідження в галузі хорватської етнології і фольклористики, задокументувати і представити широкий громадськості. В інституції від 1980 р. до 1992 року було реалізовано проект під назвою *Život i tradicijska kultura Hrvata* («Життя і традиційна культура хорватів»), яким керував академік Андре Мохоровичич.

З 2002 року розпочалася модернізація Відділення етнології. До спільного проекту Академії й Інституту під назвою *Etnološka i folkloristička građa HAZU: zaštita/obrada i kritičko objavljivanje* («Етнологічна і фольклористична діяльність ХАНМ: становлення, збереження і критичний огляд») було залучено цілу когорту молодих і перспективних співробітників – асистентів Якушу Приморця, Луку Шешо, Івана Полоньо, а також наукового співробітника Клементіну Батіну. Проект очолили Майя Бошкович-Стуллі (академік, голова проекту) і Таня Перич-Полоньо (координатор). У процесі роботи над підготовкою і виданням численних наукових праць у межах проекту, визначалися як творчі зацікавлення, так і напрямки наукової діяльності дослідників: Лука Шешо – антропологія релігії і традиційні вірування; І. Полоньо – антропологія дитини, Якуша Приморця – етномузикологія й історія.

Минулого року до збірника *Zborniku za narodni život i običaje* («Збірник реалій з народного життя і звичаїв») було вміщено детальний огляд архівних матеріалів Відділення. А на сьогоднішній день в архіві розміщено такі важливі фахові видання: *Zbirku Matice hrvatske* («Збірку Матиці хорватської»), *Staru zbirku* («Стару збірку»), *Novu zbirku* («Нову збірку»), *Zbirku korespondencije* («Збірку кореспонденції») і *Zbirku fotografija* («Збірку

*фотографій»*). Перш ніж перейти до опису архівних матеріалів, необхідно визначити, наскільки важливими вони є для сучасної етнології та фольклористики, враховуючи той факт, що вони охоплюють всі важливі наукові сфери і методологічні прийоми. Проте, не слід забувати, що при записуванні текстів дослідники, вивчаючи питання функціонування у певному окремому осередку, вважали за потрібне ретельно їх редагувати, «покращувати», що істотно впливало на їх справжній, первинний вигляд.

У матеріалах Відділення етнології Хорватської академії наук і мистецтв наявні дослідження того прошарку культури, який зазвичай називається традиційною. Науковці вже на момент написання чи безпосередньо після завершення роботи усвідомлювали, що ця локальна культура є швидко змінною, навіть плінною, і притаманні їй елементи, крім звичаїв, пісень і обрядів, відходять із повсякденної практики. Дослідники у цьому напрямку доходять висновку, що традиційна культура зникає під тиском сучасної міської культури. Згадаймо, що традиційну культуру села вже при А.Радичу була класифіковано, поділено на народну і «домашню», власну і місцеву, на протигагу культурі урбаністичній. Саме такими засадами керувалася ціла культурно-історична етнологічна школа під керівництвом Мілована Гавацці і Бранимира Братанича, подібні напрямки дослідження до 60х і 70х років ХХ століття підтримували і хорватські фольклористи. Їхніми інформантами ставали нечисленні літні люди у сільській місцевості, адже треба було отримати якомога більше відомостей з їхніх спогадів про стан тієї самої локальної традиційної культури, і на базі цих фактів реконструювати її у тому класичному, «передіндустріальному» вигляді. Проте етнологи, що себе зараховували до культурно-історичної етнологічної школи, часто не переслідували мету перемістити цю «реконструкцію культури» саме у потрібний конкретний історично-часовий контекст. Побутувала думка, що передіндустріальна, переважно неписьменна культура, стає більш статистичною, ніж індустріалізована міська, відтак і зазнавала неістотних змін протягом століть.

Так, наприклад, поширеною була думка, що традиційні народні вироби і звичаї, які в одному місці й на одній території зафіксовано у ХХ столітті, у подібному форматі існували вже з ХVІІІ століття, а можливо, ще раніше, з часів переселення слов'янських племен у середньовічну, іллірську, добу римлян тощо. Подібна методологія, сформована з позицій історичної ретроспективи, зазнала істотної критики, оскільки серед етнологів культурно-історичного напрямку найчастіше не існувало наукового обґрунтованого критичного ставлення до своїх історичних джерел та історіографічних

показників. Через це чимало запропонованих ними висновків можна вважати недоведеними з історичної точки зору чи недостатньо аргументованими через певні маніпуляційні дії з історичними джерелами.

Показовим у цьому відношенні стає інститутське видання *Narodna umjetnost* («Народна творчість»). Під його егідою від 1968 до 1981 року вийшли друком чотири монографії, присвячені таким регіональним областям, як Сінський край, передмістя Нижньої Стубіци, острів Брач і Зларин, дослідження географічних, топографічних, етнологічних та етнографічних реалій яких з інтердисциплінарних дослідницьких позицій з'єднали істориків, етнологів і фольклористів.

Від початку 90-х колектив етнологів з Інституту продовжив роботу над підготовкою тематичних і регіональних монографій, присвячених аналізу питань хорватської традиційної культури від другої половини XIX і до першої половини XX століття. Подібними дослідженнями займалися також історики й етнологи з інших наукових установ.

Увага до традиційної хорватської культури у XIX – XX ст. не повинна обмежуватися лише згаданими здобутками на етнологічній та фольклористичній ниві. З сьогоднішньої перспективи така тематика може із повним правом функціонувати як частина національної культурної історії, адже йдеться про колишню культуру нижчих верств населення, яка поступово зникає з кола свіжих інтересів етнологів, вона цікавить більше фахівців-істориків культури, особливо тих, хто схильється до розгляду « нової історії », відповідно, до постулатів відомої школи Брауделя, що передбачає вивчення історії менталітету, історичної антропології, екоісторії і схожих субдисциплінарних напрямків. Архівні матеріали, що зберігаються в Академічному відділенні етнології, – найкраще джерело для подібних мікроісторичних розвідок. Попри всі перераховані недоліки, вони, насамперед, мають незаперечну документальну цінність. Серед етнологічних, фольклористичних та історичних розвідок можуть для різних інтердисциплінарних студій бути залучені і ці архівні матеріали. Не варто залишати поза увагою і їх антропологічну цінність, відповідно, оприлюднення цього матеріалу – одне із важливих завдань майбутніх проєктів, які повинне реалізовувати Академічне відділення етнології.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. *Bausinger H.* Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse. – Darmstadt-Berlin ; Carl Habel Verlag, 1972;
2. *Bošković-Stulli M.* Usmena književnost // Povijest hrvatske književnosti / ur. Slavko Goldstein i drugi. – Zagreb: Liber – Mladost. –

1978. – S. 7-353, 641-657; **3.** *Bošković-Stulli M.* Pjesme, priče, fantastika. – Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – Zavod za istraživanje folklor, 1991; **4.** *Bošković-Stulli M.* Priče i pričanje. Stoljeća usmene hrvatske proze. – Zagreb: Matica hrvatska, 1997; **5.** *Delorko O.* Narodne lirske pjesme. (Pet stoljeća hrvatske književnosti). – Zagreb: Zora – Matica hrvatska, 1963; **6.** *Zaradija Kiš A.* Keltski tragovi u tradiciji sv. Martina i njihov odraz na hrvatskom prostoru // Narodna umjetnost. – 2000. № 37/2. – S. 109-120; **7.** *Lozica I.* Luj Leže, Slovenska mitologija // Narodna umjetnost. – Zagreb, 1987. – № 32. – S. 274-275; **8.** *Lozica I.* Hrvatski karnevali. – Zagreb: Golden marketing, 1997; **9.** *Marjanić S.* Vještičje psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja kao (mogući) aspekti šamanske tehnike ekstaze (i transa) // Studia ethnologica Croatica. – N 17. – 2005. – S. 111–169; **10.** *Marks L.* Vekivečni Zagreb. – Zagreb: AGM, 1994; **11.** *Marks L., Lozica I.* Finitis decem lustris. Pola stoljeća folklorističkih (filoloških, etnoteatroloških i njima srodnih) istraživanja u Institutu // Narodna umjetnost. – 1998. – № 35/2, 1998. – S. 67-101; **12.** *Marks L.* Usmena tradicija o Zagrebu u Šenoinom djelu // Umjetnost riječi. – XLII, 1998. – S. 25-41; **13.** *Prica I.* Mala europska etnologija. – Zagreb: Golden marketing, 2001; **14.** *Prica I.* The Full Circle of the Century: Ethnographic Realism in Croatian Ethnology of the Late Nineteenth and the Late Twentieth Centuries // Narodna umjetnost. – 1996. – № 33/2. – S. 265-283; **15.** *Rihtman-Auguštin D.* Etnologija i etnomif. – Zagreb: Publika. – S. 87-94; **16.** *Rihtman-Auguštin D.* Struktura tradicijskog mišljenja. – Zagreb: Školska knjiga, 1984; **17.** *Rihtman-Auguštin D., Muraj A.* Prvih pedeset godina etnološke misli u Institutu // Narodna umjetnost. – 1998. – № 35/2. – S. 103-124; **18.** *Tanahna galija: antologija usmene lirike iz Dalmacije / od. i ur. T. Perić-Polonijo.* – Split: Književni krug, 1996; **19.** *Šešo L.* Vjerovanja u bića koja se pretvaraju u životinje // Kulturni bestijarij / ur. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš. – Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, 2007. – S. 253-275; **20.** *Zbornik za narodni život i običaje / prir. T. Perić-Polonijo.* – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010. – Kn. 55. – S. 9-37; **21.** *Rudan Kapeć E.* Nadnaravna bića i pojave u usmenim predajama u Istri. – Zagreb [doktorski rad], 2010.

**Моторний О. (Львів, Україна)**

### **Маловідомі та призабуті українські публікації на сторінках лужицької преси XIX–XX ст.**

У статті розглянуто деякі маловідомі публікації на сторінках лужицьких періодичних видань, які так чи інакше тематично споріднені з українською культурою: повісті, оповідання, спогади про українських культурних громадських діячів тощо. Так, у роботі згадується повідомлення Я. П. Йордана про вихід поеми Т. Шевченка “Гайдамаки” на сторінках журналу “*Łužičan*”, міститься інформація про публікацію на сторінках лужицької преси повісті Марка Вовчка “Максим Гримач” з циклу “Народні оповідання” тощо. Центральне місце у статті

приділено повісті “Stazja”, яку було надруковано у журналі “Serbske Nowiny ” у 1926 р. і авторство якої до сьогодні не відоме.

**Ключові слова:** лужицька преса, українська культура, повість, українсько-лужицькі взаємини, література.

*В статье рассматриваются некоторые малоизвестные публикации на страницах лужицких периодических изданий, которые так или иначе тематически связаны с украинской культурой: повести, рассказы, воспоминания об украинских культурных и общественных деятелях и т. д. Так, в работе упоминается сообщение Я. П. Йордана о выходе поэмы Т. Шевченко “Гайдамаки” на страницах журнала “Łužičan”, присутствует информация о публикации на страницах лужицкой прессы повести Марко Вовчок “Максим Гримач” из цикла “Народные рассказы” и т. д. Центральное место в статье отведено повести “Stazja”, которая была напечатана в журнале “Serbske Nowiny” в 1926 г. и авторство которой до сих пор не известно.*

**Ключевые слова:** лужицкая пресса, украинская культура, повесть, украинско-лужицкие связи, литература.

*The article deals with unknown publications in Lusatian press dedicated to Ukrainian culture: novels, stories, information about outstanding Ukrainian personalities. Information about T. Shevchenko’s poem “Haidamaky” in the journal “Łužičan” by J. P. Jordan and about publication of Marko Vovchok’s novel “Maksym Hrymach” is given in this article. The main aim of the work is the analysis of the anonymous Ukrainian novel “Stazja” on the pages of “Serbske Nowiny” from the year of 1926.*

**Key words:** Lusatian press, Ukrainian culture, novel, Lusatian-Ukrainian relations, literature.

Українська тема на сторінках лужицької преси, починаючи з середини XIX ст. до 70 рр. XX ст., представлена дуже скромно і не систематично. Переважна більшість того, що друкувалося в лужицькій пресі на українську тему – це переклади українських народних казок, оповідань і маленьких повістей. Але, з іншого боку, знаменно, що усе ж українська тема в лужицькій пресі займає окреме місце.

В останні десятиліття в Лужиці виявляють активне зацікавлення українською культурою відомі серболужицькі письменники і літературознаві: Бенедикт Дирліх, Бено Будар, Юрій Кох, Мерчін Фелькель. Доказом цьому, наприклад, можуть бути дві великі статті лужицького літературознавця М. Фелькеля, присвячені українській літературі. Перша з них має назву “Тарас Шевченко в Лужиці: нові аспекти і факти” [2], друга “Łužicke ukrajinske kulturne kontakty z jich wliw na

serbske literarne žiwjenje 20 lět" [9]. У першій розвідці дослідник відзначив двох перекладачів "Кобзаря" на верхньолужицьку мову, а саме Яна Петра Йордана і Яна Арношта Смолера [2]. Згадується також, що Я. П. Йордан у журналі "Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft" опублікував повідомлення про вихід поеми Т. Шевченка "Гайдамаки" у 1843 р.і це була перша публікація про Шевченка не лише у Лужиці, а й у всій Німеччині. Наводяться і інші нові факти взаємин обох літератур.

У праці "Lužicko ukrajinske kulturne kontakty a jich wliw na serbske literarne žiwjenje 20 lět" М. Фелькель, аналізуючи українсько-лужицькі культурні контакти, робить, на нашу думку, справедливий висновок про те, що через ряд об'єктивних причин вони довгий час були несистематичними.

Так, лише через декілька років після згаданого нами вже повідомлення Я. П. Йордана про вихід Шевченкових "Гайдамаків", у 1861 р. у часописі "Lužičan" була повністю надрукована повість Марка Вовчка "Максим Гримач" з циклу "Народні оповідання" [6]. Тяжка доля українського селянина і його прагнення до свободи не були байдужим лужичанам, становище яких було не набагато легшим, а тому нема нічого дивного в тому, що твір Марка Вовчка був перекладений і надрукований у одному з найпопулярніших тогочасних лужицьких журналів. У часописі в примітці навіть сказано: "Марко Вовчок є псевдонімом найвідомішої малоруської письменниці".

Торкаючись питання української теми в лужицькій літературі у 60-х рр. XIX ст., слід пригадати одну з перших спроб лужицького письменника Міхала Августа Краля, написати твори, присвячені українській тематиці: повісті "Вірна любов" та "Три роки в Росії", досліджені у статті В. Моторного [1]. Після 60-х рр. XIX ст. ми не знаходимо у лужицькій пресі жодної публікації на українську тему аж до 20-х рр. минулого ст., що підтверджує тезу М. Фелькеля про нерегулярність лужицько-українських взаємин у сфері літератури середини XIX–початку XX ст.

Натомість у міжвоєнному двадцятилітті був опублікований у лужицькій пресі твір на українську тематику, який ще не привертав увагу дослідників. У 1926 р. у часописі Serbske Nowiny була надрукована досить велика повість на українську тему під назвою "Stazja" [8]. Це є перша велика публікація на українську тему після появи на сторінках журналу „Lužičan” згаданої повісті Марка Вовчка. Знизу під заголовком "Stazja" є примітка: „Wukrajinske powědančko” чим, на жаль, інформація, яка би дала нам змогу встановити походження твору обмежується. Як це не дивно, але ні автор, ні перекладач повісті (якщо це був переклад) не вказаний. Саме існування цього твору на сторінках Сербських Новин зафіксував у своїй бібліографії ще

Ян Яцлавк, але навіть у його праці, яка вважається чи не найбільшим лужицьким бібліографічним покажчиком, авторство повісті “Stazja” не фіксується. У жодній літературознавчій праці немає ніякої згадки про цей твір, не кажучи вже про якийсь його аналіз.

Нас зацікавило в першу чергу авторство повісті і проблема його походження, тобто чи це є оригінальний твір, чи це переклад, чи переспів якого-небудь маловідомого українського твору, чи це є твір, написаний польським, словацьким, чеським чи іншим письменником і перекладений на серболужицьку мову? На це питання, на жаль, однозначно відповісти сьогодні неможливо. Ми обмежимося лише стислим аналізом повісті і гіпотезами що до її походження.

Повість складається з десяти частин і епілогу. Майже кожна частина починається приблизно таким описом гірського пейзажу влітку: “Літній вітерець що літає по гірській долині, несе на своїх крилах аромат лісів, що вкривають горді вершини гір,...сонце з неба починає гріти а альпійські квіти відкривають поступово світові усю свою красу”, або “...попід горами блакитною стрічкою в’ється, кудись поспішаючи, річка Бистриця між лісом і скелями..., сонечко ...,повертається у божий дім “... коли сонце зайшло, місяць виливає своє срібне світло на бурхливу воду” [8, розділ I.]

Події повісті розгортаються у Карпатах, про що свідчать присутні по-перше, географічні назви і поняття ( наприклад, назви річок Stirbul, Bajna, Lukawa, Bystrica, Dnjestr тощо ), по-друге, назви побутових реалій (колиба, ватра), по-третє – терміни на позначення людей за соціальним становищем (стрий, сільський староста, панич), по-четверте, власні імена, присутні у творі є типово українськими (Данило, Василь, Іван, Дмитро, Панас, Олена і т. д.). Декілька разів ми натрапляли в тексті на ім’я легендарного карпатського героя Олексу Довбуша, який згадується у діалогах селян і у піснях. Тому у розмові двох селянок чуємо: “Коли б нас великий гайдамака Довбуш зустрів, так я думаю, що він не скривдив би бідну і нещасну дівчину” – “Довбуш вже давно мертвий, моє любя дитино” – відповідає дівчині старша селянка. Відомо, що жив цей легендарний легінь саме у Карпатських горах ще у половині XVIII ст.

Весь сюжет повісті групується навколо історії кохання лісоруба з досить незвичним ім’ям Śikosch до селянки з не менш незвичним ім’ям для української дівчини Стазії. Остання в кінці повісті вмирає на власному весіллі від руки односельчанина Данила, який був також закоханий у Стазію і покінчив після скоєного життя самогубством. Отже, перед нами – твір з яскраво вираженим романтичним характером, з цікаво виписаними

етнографічними і звичаєвими деталями. Характеристики головних героїв повісті несуть на собі також романтичний відбиток: лісоруб Їкош мав “темно-коричневе обличчя, шкіру добре загорілу, а коли повертав голову з коротким волоссям, то здавалося, неначе іскри стріляли з його блакитних очей”. Стазія “... уявляла собою справжню красуню: висока і міцна була її постава, волосся світле аж золоте, білосніжна сорочка була обшита незвичайної краси візерунками, мала на собі темну сукню і гарну запаску...”. Про точний час дії у повісті можна лише здогадуватися. Герої чекають війни. Якої саме війни сказати важко, але селяни та лісоруби декілька разів згадують, як вони зустрічали у лісі російських солдатів. В такому разі мова могла йти про війну з Наполеоном, а отже повість, виходячи з цього, присвячена подіям початку XIX ст. Вже в першому розділі ми зустрічаємося з образом *опришків*, а згодом, як вже зазначалося, декілька разів згадується образ Олекси Довбуша. Загони, опришків діяли в Карпатах знову ж таки з кінця XVIII ст. і до середини XIX ст.

Хоча сюжет повісті і є романтичний, у описі побуту місцевого населення можна помітити і реалістичні тенденції, що наводить нас на думку про те що твір міг бути написаний і у другій половині XIX ст, коли письменники поступово переходили на реалістичну манеру письма, але романтичні настрої ще достатньо сильно простежувалися у тогочасній літературі.

Слід відзначити вдале відображення у повісті однієї з характерних рис українського народу – його любові до пісні, адже у багатьох розділах вміщені народні пісні про славу минувщини України. Серед них – пісні з типовим українським фольклорним сюжетом про зажуреного козака, який порівнюється з похиленим деревом, про похід отамана Гамалії, де згадується Львів, про Б. Хмельницького. Згадуються такі популярні жанри українського фольклору, як думи і коломийки. Є невеликий опис підготовки до весільної церемонії, коли, за давньою українською традицією обираються дружки і бояри і т.д.

З характеристики образу головної героїні повісті Стазії можна довідатись, що вона використовувала різні магічні прийоми для причарування чоловіків, деякі односельчани вважали її за це відьмою. Розслідувати вбивство Стазії допомагає чернець, який у себе вдома сушив зілля. Різного роду зілля завжди було атрибутом чарівників у слов'ян. Ці факти ще раз підтверджують те, що автор повісті був добре знайомий з українським фольклором та етнографією.



Торкаючись проблеми авторства повісті слід зазначити, що західнослов'янські автори були знайомі в першу чергу з двома регіонами України: Галичиною і Карпатами), а тому і не дивно, що регіон Карпат з його надзвичайно багатим фольклором цікавив словацьких, польських і чеських, не кажучи вже про українських письменників. Луличани відвідували Україну не так вже і часто, але вони могли багато чути про цей прекрасний край від своїх слов'янських сусідів: чехів і поляків, які контактували з українською культурою значно частіше.

Ми не можемо спиратись у визначенні авторства і походження даного тексту на *підзаголовок повісті* Wukrajinske powědančko через те, що його зміст є двозначний: вона може означати однаково як те, що повість написана українським автором, так само може вказувати і на те, що повість просто написана на українському матеріалі і на українську тематику, при цьому не відомо, з якої країни походив автор. Але є одна деталь, яка дає підставу стверджувати, що цей твір не був написаний ані лужицьким, ані жодним іншим західнослов'янським письменником, а що це – подвійний переклад, зроблений лужицьким перекладачем словацької, польської чи чеської мови. Цією деталлю є, на нашу думку, пояснення слів у дужках, які знаходимо в тексті повісті, що означають українські реалії ( наприклад: rusalki ( lěsne žoniny), dwaj paničaj ( knježataj), Ljachojo (Polacy), bajdaki (dołhi čolny), Lwow (Lemberg). Лужицький перекладач міг при перекладі використати примітки, зроблені польським чи словацьким перекладачем з *української мови* для кращого розуміння специфічної лексики українського населення Карпат. Нагадаємо, що примітки в дужках можна використати як перекладацький прийом, коли виникнуть труднощі при перекладі реалій певного народу. Примітки, що вносяться редакцією, стоять зазвичай у кінці сторінки, або в кінці усього тексту, через те ми схильні вважати, що у нашому випадку вони (примітки) є авторськими (маємо на увазі автора *перекладу*). Крім того, зважаючи на той факт, що у середині XIX ст. контакти між лужичанами і українцями носили поодинокий, якщо не зовсім випадковий характер, ще раз підтверджується факт, що переклад здійснений з якоїсь західнослов'янської мови на лужицьку, а не безпосередньо з української (скорше всього з польської, чеської або словацької).

Повертаючись ще раз до приміток в дужках, поміркуємо, чи потрібно було б українському авторові пояснювати читачеві з свого регіону значення таких слів, як *стрий*, *колиба*, чи *ватра*? Напевно що ні. У даному випадку

примітки органічно не вписуються в текст, що ще раз підтверджує створення їх саме перекладачем, а не автором для пояснення певних слів, переклад яких передбачає особливі складності. Але якщо примітки наявні, значить комусь ці слова все-таки були незрозумілими. Інакше кажучи, вони були розраховані не на українського читача, а на читача з сусідніх слов'янських країн ( Словаччини чи Польщі). Примітки для українського читача, який, припустимо, живе у іншому регіоні своєї Батьківщини і не розуміє особливостей мови регіону Карпат, спеціально робляться редакцією.

Отже, стосовно проблеми авторства цієї повісті можна висунути наступні три вирогідні гіпотези: перша – найменш вирогідна, полягає в тому, що це – оригінальний твір маловідомого лужицького автора, який цікавився Україною. Друга версія, на нашу думку, заслуговує більше уваги: автором був польський чи словацький письменник. Але третій варіант на наш погляд є найбільш ймовірний: автор повісті “Stazija” є українським. В такому разі, повість могла бути згодом перекладена на одну з західнослов'янських мов, а відтак і на серболужицьку (лужицький перекладач при цьому міг використати вже готові примітки, зроблені перед тим перекладачем з іншої західнослов'янської країни). Відсутність будь-якої вказівки на авторство повісті нам досі залишається незрозумілим. З якої саме слов'янської мови був зроблений переклад на серболужицьку мову (звичайно якщо припустити що це взагалі переклад, оскільки перекладач повісті не вказаний) також на даний час сказати важко. Попри це все ми вважаємо, що дана публікація заслуговує на своє подальше дослідження з залученням різноманітних українських та лужицьких архівних матеріалів і найновіших досягнень у галузі таких наук, як порівняльне літературознавство та перекладознавство.

Після появи цієї загадкової повісті у 1926 р. ми спостерігаємо деяке пожвавлення у плані виходу перекладів українських художніх творів в лужицькій пресі.

Найбільше таких перекладів надруковано у дитячому журналі “Płomjo”, а також на сторінках Serbskich nowin. У 1932 р. на сторінках “Serbskich nowin” з'явилася казка “Bohač a khudak” з приміткою: Maloruska bajka [3]. Але після її виходу знову настає перерва. Після 1932 р. ми не зафіксували жодного перекладу з української мови у лужицьких періодичних виданнях аж до початку 50-х рр. минулого століття. Це можна пояснити напівлегальним становищем лужицької періодики в умовах фашистського режиму у 30 рр. минулого століття, а потім початком другої світової війни. Починаючи з 50-х

рр. знов з'являються у лужицькій періодиці переклади українських народних казок, при чому, порівняно з минулими роками це явище стає більш масовим. Так у 1952 р. у дитячому журналі "Płomjo" з'являється казка "Chudy bohačk" [4] („Бідний багатій”), у 1955 р. на сторінках цього ж часопису світ побачив переклад ще один переклад української народної казки "Jak je cygan pana wobšudžil" [5] ("Як циган обдурив пана"). Тут само у 1956 р. вийшов переклад наступної казки "Přijimany pan" [7] ("Прийомний батько") і дещо пізніше: аж у 1970 р. юний лужицький читач у своєму улюбленому журналі познайомився з ще однією українською народною казкою "Zledny" [11] ("Злидні"), переклав і проілюстрував яку відомий лужицький письменник і художник Мерчін Новак-Нехорнскі.

Якщо подивитися на тематику і сюжет цих казок, то можна сказати, що вони мають багато спільного. У більшості з них розповідається про різні верстви українських селян, персонажами є два або три брати, наймолодший з яких виявляється завжди зразком кмітливості, доброчесності і щедрості. Присутній антропоморфний персонаж злиднів у вигляді жіночої постаті в сірому одязі або у вигляді маленьких чорних чоловічків, які живуть на початку казки у хаті в молодшого брата. Згодом він їх за допомогою своєї кмітливості виганяє і вони (злидні) переселяються до заздрісного старшого брата (до цих казок належать казки "Zledny" та "Bohačk i chudak"). Можливо через те, що сюжет про трьох братів був популярним у лужицькому фольклорі (наприклад лужицька народна пісня "Ja rak tam chodžach po horach", де міститься образ трьох хлопців на човні і в наймолодшого з них закохується дівчина) лужицького читача міг зацікавити сюжет саме цих вищевказаних казок.

Вже у 70-х рр. виходить все більше публікацій на українську тему. Велике місце у цей період було відведено українській поезії в часописі „Předženak“, де були надруковані вірші М. Вінграновського, І. Драча, Р. Кудлика, І. Павличка. З українською поезією лужицьких читачів знайомили також такі видання, як Rozhľad i Nowa doba, де друкуються вірші Шевченка, Франка, з сучасних поетів твори В. Лучука. З'являються і окремі видання класиків української літератури: серед них, наприклад, „Фата моргана” М. Коцюбинського, видана у Будишині в 1969 р. Була видана антологія перекладів українських літературних творів на лужицьку мову під назвою "Wobjed pola Krawcec" [10]. До цієї збірки увійшли

оповідання таких письменників української літератури ХХ ст. як Володимир Дрозд, Олесь Гончар, Роман Іваничук та інших.

Зразки сучасної української малої прози, вміщені у цьому збірнику, присвячені дуже різноманітним темам і проблемам. Оповідання В. Дрозда „Ніжність”, написане у вигляді спогадів (“*Nežnosť*”), наприклад, присвячене проблемам взаємовідносин у сім’ї. У формі спогадів написане і оповідання Є. Гуцала „Зоране орлами” (“*Z worjołami zworane*”). Проблеми взаємовідносин людини і природи присвячене оповідання О. Гончара „На півострові” (“*Na połkupje*”). Оповідання Юрія Мушкетика “Коли обривається слід” (*Hdyž so slěd přetorhnje*) та оповідання Олександра Сизоненка “Сеєлівські височини” (“*Seelowske wyšiny*”) присвячене воєнній тематиці. У збірці вміщені також твори Валерія Шевчука, Анатолія Колісниченка, Юрія Щербака, Миколи Кравчука та інших сучасних українських прозаїків. Переклад цих оповідань здійснювали як лужицькі, так і українські діячі. Серед них: Юрій Брицька, Марко Гендріх, Мерчін Ворнар, Константин Трофимович, Бено Будар.

Хоча твори української літератури і фольклору на даний час у лужицьких газетах і часописах зустрічаються не дуже часто, все ж треба сказати, що з бігом часу (з кінця ХІХ ст. і до 70 рр ХХ ст.) вони з’являються частіше ніж це було на початку ХХ ст. Під кінець ХХ ст. цей процес стає все помітнішим, що свідчить про першу чергу про поглиблення культурних контактів між Україною і Лужицею на сучасному етапі.

## ЛІТЕРАТУРА:

1. *Моторний В.* Міхал Август Краль – зачинатель лужицької літературної україніки // Моторний В. У світі слов'янських літератур. – Львів, 2004. – С. 109-117; 2. *Фелькель М.* Тарас Шевченко в Лужиці: нові аспекти і факти // Проблеми слов'янознавства. – 1994. – Вип. 46; 3. *Bohač a Chudak.* Maloruska bajka // Serbski powiny 1932, č. 189, př.4 4. *Chudy bohač* // *Plomjo* 1 (1952) 16/17. – S. 17; 5. *Kak je cygan knježka wobšudžil* // *Plomjo* 4 (1955) 15/16. – S.13; 6. *Maksym Hrimáč.* Wukrajinska ludowa bajka / M. N. In. Ln (1861). – č. 10. – S. 129-148; 7. *Přijimany nan* // *Plomjo*. – 5 (1956) 1. – S. 6-8; 8. *Stazja.* Wukrajinske powědančko // Serbske nowiny. – LXXXV (1926). – S. 261-283; 9. *Völkel M.* Lužicke ukrajinske kulturne kontakty a jich wliw na serbske literarne žiwjenje 20 lět // Третій міжнародний конгрес українців: літературознавство, бібліографія, інформатика. – Харків, 1996; 10. *Wobjed pola Krawces.* – *Budyšin*, 1985; 11. *Zlědny: wukrajinska bajka* / Přel. M. Nowak-Njehornski // *Plomjo*. – 19 (1970) 11. – S. 8-9.

Наєнко М.К. (Київ, Україна)

«БОЛИТ МОЯ ДУША ПО ГОГОЛЮ...»

О повести Анатолия Димарова «Оксана из рода Яновских»

*У статті аналізується повість сучасного письменника А. Димарова, створена за мотивами мемуарних записів далекої родички М. Гоголя Оксани Яновської. Автор спробував співвіднести реальну й художню правду в літературному творі, а також пов'язати суть цих теоретичних питань з конкретними ситуаціями в житті нащадків великого письменника.*

**Ключові слова:** *родовід, художня інтерпретація, мемуари, фольклорна основа, експресіонізм, реальність.*

*Автор анализирует повесть современного украинского писателя А. Димарова, созданной по мотивам мемуарных записей дальней родственницы Н. Гоголя Оксаны Яновской. Сделана попытка соотнесённости реальной и художественной правды в литературном произведении, а также корреляции этих теоретических проблем на конкретные ситуации из жизни потомков великого писателя.*

**Ключевые слова:** *родословная, художественная интерпретация, мемуары, фольклорное подспорье, экспрессионизм, реальность.*

*The author analyzes the story of the modern Ukrainian writer A.Dimarov's, created on motives of memoirs records of distant relative N.Gogol Oksana Janovsky. In a literary work, and also correlation these theoretical problems on concrete situations attempt of real and art truth is made of life of descendants of the great writer.*

**Key words:** *genealogical, art interpretation, memoirs, folklore help, expressionism, reality.*

В родословной Н. В. Гоголя, как известно, фигурируют самые что ни на есть неожиданные фамилии – от фамилий украинских гетманов (Дорошенко, Скоропадский) и полковников (Остап Гоголь, Лизогуб) до российских чиновников и меценатов (Трошинский). Яновские появились в этой родословной во второй половине XVII в. Эту фамилию «изобрёл» правнук Остапа Гоголя, священник Успенской церкви с. Кононовки Лубенского повета Демьян Иванович Гоголь (прадед писателя), решивший увековечить в родовой летописи имя своего отца, названного в честь польского короля Яна. Таким образом, и появилась двойная фамилия Гоголь-Яновский, которая в таком виде дожила до метрических записей отца будущего писателя, драматурга Василия Гоголя-Яновского. В начале XIX-го века «перевес» второй части этой фамилии настолько укрепился, что Николай Васильевич при рождении уже записан был только Яновским.

С 1821 года, как утверждают биографы, его фамилия опять таки «удваивается» (Гоголь-Яновский), а «чистым» Гоголем он стал, когда (после учёбы в Нежинском лицее) перебрался на место работы и творчества в Петербург. Можно с уверенностью сказать, что это случилось после того, как Гоголь узнал о существовании его исторического предка – казацкого полковника Остапа Гоголя, и молодой писатель встал перед выбором своего литературного имени: чисто украинское «Гоголь» ему импонировало по ментальности, чего нельзя сказать про искусственно созданное (на польский лад) «Яновский». Но другие родственники писателя с такой фамилией после этого, конечно, никуда не девались.

В XX веке в ветвях этих родственников возник знаменитый писатель-романтик Юрий Яновский. Рождённый на хуторе Майерово (с. Нецаевка нынешней Кировоградской области), автор хрестоматийных в Украине романов «Четыре сабли» и «Всадники», он о своём родстве с Гоголем знал только по случайным преданиям, а когда ему об этом напоминал кто-то из краеведов-литераторов, писатель загадочно смущался и умолкал, потому что никаких документальных подтверждений этого родства не знал и не видел.

Иное дело – ветка тех Яновских, которые оказались в городе Переяслав-Хмельницком, что в полсотни километров от Киева. Из этого рода ещё и в наши дни живёт и здравствует Оксана Витальевна Яновская, которая в своих мемуарных заметках, существующих в рукописи, поведала, что до 30-х годов XX ст. в их семье хранилась жалованная (на пергаменте) грамота времён императрицы Екатерины Второй. Этой грамотой одному из её прапрадедов по прозвищу «Мехеда», отличившемуся в борьбе с турками, пожалованы были большие наделы земли в окрестностях нынешнего Переяслава-Хмельницкого\*. Бабушка Оксаны Ираида Канивецкая унаследовала от того далёкого прапрадеда столбовое дворянство, а дедушка Кирилл Яновский – кровную связь с обедневшим в конце XIX века родом Гоголя, который, как известно, тоже был из дворян (в цитированном интернетматериале «Полтавское дворянство» фигурирует фамилия «Гоголь-Яновский»). Таким образом, ещё и после Октябрьской революции за бабушкой Оксаны Яновской и её матерью «тянулся шлейф» столбового дворянства, свидетельство которого подтверждал упомянутый пергамент; в 1937 году, обливаясь слезами,

---

\* В интернетном материале «Полтавское дворянство» значится дворянин с именем «Мехеды-Мехедовского» (см.: <http://rodovoyegnezdo.narod.ru/Poltava/noblepoltava.html>).

Яновские этот пергамент сожгли-уничтожили, дабы не попасть на Колыму или ещё на какие-то Соловки за родство с дворянским сословием. Об этом родстве мама Оксаны Яновской не только приказала ей молчать, но решила на невиданный, ради выживания, шаг: подкинула свою малолетнюю дочку в Переяславский детдом-патернат (это были голодоморные 1932-1933 годы), а сама, имея учительское образование (окончила Институт благородных девиц), устроилась в этом патернате уборщицей и умолила дочку называть её только тётей, но никак не мамой. В этом жутком эпизоде советской истории А. Димаров увидел одно из тягчайших его преступлений и создал повесть «Оксана из рода Яновских». В ней читаем такие слова главной героини: *«Болит моя душа по Гоголю, ибо прожил он тяжёлую жизнь; она такой же тянулась по всей его родословной и такой же неослабленно тяжёлой досталась и мне»* [2, 195]\*.

Анатолий Димаров – известный современный писатель, автор многих книг добротной прозы, среди которых, в частности, и дилогия «Боль и гнев», отмеченная высшей литературной наградой в Украине Шевченковской премией (1981). Особое место в творческом наследии писателя занимает роман «...И будут люди» (слова Т. Шевченко из поэзии «И Архимед, И Галилей...»), в котором (романе) ещё в 1964 году была затронута А. Димаровым табуированная в советской литературе тема насильственной коллективизации, варварского уничтожения так называемого кулака, после чего последовал невиданный в человеческой истории голодомор. Роман был исковеркан советской цензурой до неузнаваемости, но всё же его удалось опубликовать, хотя сам писатель после этого оказался отстранённым от литературы и ушёл в... геологию. Но писатель всегда остаётся писателем; исколесив с геологами в 60-70-х годах XX ст. почти всю «широкую страну мою родную», он создал тогда удивительную по романтическому содержанию «Поэму о камне». А роман «...И будут люди» удалось издать в неискажённом виде только в 2006 году. Голодоморные страницы в этом романе выписаны как резцом по граниту и с невероятной болью за судьбу умирающего от голода человека. Имя этого человека в советском безпределе ничего не значило, а достоинство его попиралось своими же, но помешанными на компартийной идеологии,

---

\* Перевод с украинского автора этого материала. В дальнейшем номера страниц цитированной повести будут указаны в тексте.

гомункулами. Вот почему в жизни далёкой родственницы Гоголя Оксаны Яновской А. Димаров остановился именно на перипетиях, связанных с истязаниями дитяти голодом и невозможностью маму называть мамой. *«Ты же, доченька, никому ни слова, что я твоя мать. Упомни навсегда: я для тебя чужая тётя, которую ты никогда не знала.*

*А дитё, ошарашенное услышанным, вдруг онемело и посмотрело куда-то вовнутрь себя. «Почему, мамочка? Почему?» – пылал огнём неведенья глазёнки девочки.*

*– Если кто-то узнает, что я твоя мать, меня сразу же убьют. Ты же не хочешь, чтобы меня убили?..*

*И на долгие-долгие годы в сердце, в маленькой душе, в детском сознании врубилось: маму могут убить! За то, что мама – из дворянского рода Яновских. Маму убьют, если она хотя одним словом обмолвится, чья она доченька» (196).*

История ужасов неисчерпаемая. Но ужасы голодоморной советчины сравнить не с чем. В 20-х годах прошлого века о них можно было хотя бы писать. У Павла Тычины есть созданные в 1921-1925 гг. моторошные по мотиву стихотворения, в которых одна мать, спасаясь от голодной смерти, *«сварила двух своих детей»*, а другую пронимает дрожь не от того, что кто-то в дверь прикладом бухает, а потому, что ещё ведь *«не сварился сыночек»* [4]. Тема голода осмыслена также Валерьяном Пидмогильным в рассказах *«Проблема хлеба»* (1922) и *«Сын»* (1923), а вице-президент украинской академии наук, академик-литератор Сергей Ефремов в 1927 году опубликовал статью *«Без хлеба»*, в которой, исследовав развитие темы голода в украинской литературе от времён Киевской Руси до 20-х годов XX века, ещё мог акцентировать: *«...Пять лет тому назад (т. е. в 1921-1922 гг. – М. Н.) Украина выдержала обыкновенный пароксизм голодной лихорадки»* [3, 294]. О подобном пароксизме, искусственно созданном насильственной коллективизацией, литературе, как теперь знаем, приказано было на протяжении полвека молчать, но совсем исчезнуть из людской памяти ему всё же не дали такие детки-страдалыцы, как дальняя родственница Гоголя Оксана Яновская.

Рисуя её портрет, А. Димаров прибегнул к мозаике экспрессионистического типа повествования. С разными оттенками чередуются в этих мозаиках преимущественно два персонажа: маленькая Оксана и поражённая в правах на связь со своей дворянской



родословной её мать. В детдоме девочку записали с фамилией «Ничейная», поскольку так она назвала себя, когда в детдомовском дворе её «нашёл» какой-то страшный, с бородой дядька: *«Повис над ней чёрной тенью; казалось, что вот-вот её съест. У них в селе нескольких детей уже съели... Маму тоже, очевидно, уже съели...»*

– А вы меня не съедите?

– Нет, мы здесь детей не едим...

*И увёл меня к ещё сонному дому. И сказал какой-то тётке, державшей в руках тряпку и ведро:*

– Вот ещё одна – ничейная. Забирайте.

*Так её Ничейной и записали. Но уже какие-то другие тётки. Они несколько раз переспросили, правду ли она говорит. И действительно ли у неё нет ни мамы, ни папы? Так и записали: Оксана Ничейная» (198).*

Самыми ужасными были первые детдомовские дни, когда приходилось жить со страхом, что её (Ничейную) могут ни за что обидеть, а возможно и съесть. Девочке не только удалось выжить на детдомовском пайке, который старшие и более опытные детдомовцы в любую секунду могли нагло вырвать из рук, но и спастись от голода свою маму-тётю. Несёт она, бывало, отломленную от своего пайка хлебную крошку маме, и все время дрожит, как бы удержать её в ладошке, уберечь *«от своего всегда голодного ротика»* (195). Ничего более вкусного, чем детдомовская крошка хлеба, Оксане Яновской (по её воспоминаниям) не случилось до сегодняшнего дня.

О том, что настоящая фамилия «ничейной» девочки «Яновская», мама поведала Оксане лишь спустя десять лет, когда всё же удалось им покинуть детдом и соединиться вместе под одной семейной крышей. К тому времени Оксана – уже школьница – зачитывалась гоголевскими «Вечерами на хуторе...», могла без боязни называть маму мамой и вот однажды мама сказала:

– А ты знаешь, Оксана, Гоголь наш родственник.

*Меня всю передёрнуло:*

– Гоголь?

– Да, Николай Васильевич. Мы тоже из рода Яновских... Только об этом никому ни слова!

– Почему, мама, почему?

– Ибо тогда узнают, что ты из дворянского рода. И все дороги тебе будут перекрыты... Ты же не хочешь, чтобы тебя вышибли из школы?.. А

*меня вот вышибли. Когда узнали, что я дворянка, да ещё и урождённая... А я ведь в школе была неплохой учительницей. И меня любили дети... А теперь вот вместо книжек – тряпка и веник... Веник и тряпка... Ты же не хочешь поменять Гоголя, – взглянула она на книжку, которую я крепко прижала к груди, – на тряпку и веник?* (198).

Гоголевская тема в повести «Оксана из рода Яновских» была бы менее убедительной, если бы А. Димаров не нашел для неё фольклорного и исторического подспорья. У самого Гоголя на таком художественном приёме держатся практически все произведения. Фольклорную основу их писатель иногда усиливал эпиграфом из какого-нибудь народного предания (как в «Сорочинской ярмарке» – эпиграфы к каждому разделу из старинных легенд, пословиц, песен и поэмы И. Котляревского «Энеида»), а исторические обоснования мотивов у Гоголя рассыпаны преимущественно в авторских отступлениях от основной сюжетной линии произведений (как, например, экскурс в казацкую отвагу, сформировавшую храбрость и упрямость характера Тараса Бульбы в одноименной повести, или утверждение наратора в конце повести «Нос», что *«подобные происшествия на свете бывают, – редко, но бывают»*) [1]. В повести «Оксана из рода Яновских» фольклорная «поддержка» гоголевского мотива угадывается в приведённой писателем колыбельной песенке, которую напевала Оксане её бабушка в самом отдалённом, едва мерцающем детстве. Оксане Яновской в связи с этим всплывает в её мемуарах колыбельная песенка о том, как повзрослевшая барышня будет на балах (в вихре вальса) всех кавалеров с ума сводить, а писателю понадобилась для этого... шинкарка, которая подносит казакам хмельное угощение, но в то же время просит: *«Не пейте, родные, ибо пропёте всё, и даже Сечь свою Запорожскую»*. Глядя на то, до чего допилось это казачество в прошлом и настоящем, внутренний голос писателя заключает: *«Пропили матушку, отца родного, саму Украину и душу свою украинскую; потому-то и не осталось ничего ни в голове, ни в кармане, ни в прорехе»* (195). Это, так сказать, чисто писательская, гиперболическая актуализация извечно бестолковой судьбы украинцев, но исторический подклад повести целиком укладывается и в реальную действительность советского прошлого (да и постсоветского настоящего) Украины, и в известный миф, родившийся на почве загадочного летаргического сна Гоголя, который перепутан был современниками со смертью. Приём мозаики здесь снова стал

главенствующим в нарative писателя. В четырнадцать лет, когда мама Оксаны рассказала о родстве с Гоголем, на неё напали сны, что её, как и Гоголя, похоронили живём. *«Это у них родовое, – сказала мама. – Наши прапрадед тоже пребывал в летаргическом сне и его похоронили живём»*. Как это случилось, мама, по настоятельной просьбе доченьки, рассказала дивную историю о том, как их общий с Гоголем прапрадед Кирилл Константинович Яновский, отведав кусочек зажаренного мяса любимой жены своего родственника, был настолько потрясён, что оказался в летаргическом сне и его поспешили похоронить, не дождавшись диагноза земского лекаря. *«Гроб из могилы, конечно, достали, да что толку; лежал на боку, рубаха на груди изорвана, руки покусаны...»*

*А Гоголь, когда его спустя много лет откопали, тоже лежал на боку...*

*Не приведи господи – в могиле проснуться!..*

*К скольким бабкам-шептухам водила потом меня моя бедная мать? Чтобы изгнать из меня боязнь страшных сновидений... Но я излечилась от этого недуга сама. Изготовила картонную табличку, написала на ней, чтобы меня не хоронили до тех пор, пока труп не начнёт разлагаться, повесила эту табличку на шею и тот ужасный сон больше меня не навещал...»* (200).

Что здесь от правды, а что от художественного вымысла? А. Димаров в начале повести обращается с просьбой к Богу, чтобы тот помог ему *«ни на ёту не отступить от правды»* (195). Но правда, как известно, не панацея в искусстве. Искусство, по изречению Фридриха Ницше, *«существует для того, чтобы мы не умерли от правды»* [6, 4]. Гоголевская летаргическая смерть, как и связь её с родовой «традицией», и детали приобщения к ней героев повести «Оксана из рода Яновских», могут показаться нафантазированными писателем (как и самой Оксаной Яновской в мемуарных записях), но испытание голодом в 1932-1933 гг. таких детей, какой была героиня повести, является неоспоримым фактом гнуснейшей советской истории. Правда и то, что Оксана Яновская (преодолев уже восьмидесятый рубеж сложнейшей жизни) до сих пор носит на шее картонную табличку с просьбой не спешить с её похоронами. Не исключается и то, что «своё» изобретение она заимствовала из популярной литературы о смерти Гоголя. Читая её мемуарные записи, я обратил внимание ещё и на то, что с Гоголем авторку этих записей роднит некоторая увлечённость мистическими загадками жизни; Гоголя

причисляют к сонму активных писателей-мистиков, а его мистика, подчёркивал, в частности, философ Д. Чижевский, является проявлением способности украинского духа понимать вечность и иную (потустороннюю) природу человека [5, 91]. Оксана Яновская, как явствует из её записей, этой способности тоже не лишена. А в устной речи она сохранила также пристрастие к отдельным словам, которые Гоголь употреблял как излюбленные и художественно значимые. Например, слово «ярмарка», которое в украинском языке принадлежит к мужскому роду – «ярмарок». Оксана Яновская никогда не говорит ни «базар», ни «рынок», как принято в современном обиходе, но только – «ярмарка». Почти – известная «сорочинская ярмарка». Пожелаем героине повести, чтобы она ещё долго верстала путь не «из», а «на» ярмарку...

Прототипы в художественном творчестве – вещь такая же обязательна, как и не обязательна. Требовать от любого писателя обоснований и первого и другого – вне всякого смысла. Судить его следует по тому, что он конкретно предложил в своём тексте. Персонажи А. Димарова в повести «Оксана из рода Яновских» пытаются, как мне кажется, понять смысл одного из самых дурных качеств человека: его дремучей бестолковщины. Она, как видим, может проявляться и в посягательстве (путём истязания голодом) на физическую сущность жизни, и (разрушая родственные связи) на её душевную организацию. Советский апокалипсис преуспел в этом как никакой другой. Превзошёл (не исключено) даже известный апокалипсис-откровение Иоанна Богослова. Жизненные испытания Оксаны Яновской, предложенные в художественном тексте А. Димарова, подтверждают это вне всякого сомнения. Особенно потому, что они – ветка Гоголя, который (как ещё раз убеждаемся) никогда не кончается.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Гоголь Н. Сочинения. – В 2-х т. – М., 1962. – Т. 1. – С. 14-40, 493; 2. Димаров А. Оксана з роду Яновських // Димаров А. Божа кара. – К., 2009; 3. Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К., 1993; 4. Тичина П. Золотий гомін. – К., 2008. – С. 109, 367; 5. Чижевський Д. Філософські твори. – В 4-х т. – К., 2005. – Т. 1; 6. Чхартишвили Г. Писатель и самоубийство. – В 2-х ч. – М., 2011. – Ч. 2.

*Рудяков П.М. (Київ, Україна)*

**Еволюція образу головного героя в романі І.Андрича  
"Проклятий двір": від мовчання – до мовчання**

*У статті розглянуто еволюцію образу головного героя роману І.Андрича "Проклятий двір" Чаміла, в ході якої він проходить кілька стадій, від початкового стану мовчання під впливом несприятливих обставин та набутого завдяки ним особистого досвіду до заключного, підсумкового мовчання як наслідку його самоотождоження з особою середньовічного султана Джема. Зроблено висновок про особливу важливість застосування прийому мовчання героя для андричівської творчої манери.*

**Ключові слова:** *романи І.Андрича, "Проклятий двір", мовчання героя, еволюція образу, зміна ідентичності, самоідентифікація, етичні конотації мовчання.*

*В статье рассмотрена эволюция образа главного героя романа И. Андрича «Проклятый двор» Чамила, в ходе которой он проходит несколько стадий, от начального состояния молчания под влиянием неблагоприятных обстоятельств и приобретенного благодаря им личного опыта, до заключительного, итогового молчания как следствия его самоотождествления с личностью средневекового султана Джема. Сделан вывод об особом значении применения приема молчания героя для творческой манеры И. Андрича.*

**Ключевые слова:** *романы И. Андрича, «Проклятый двор», молчание героя, эволюция образа, смена идентичности, самоидентификация, этические коннотации молчания.*

*In article evolution of an image of the protagonist of the novel of I.Andrich «Prokleta avlija» is considered by Chamil's in which course he takes place some stages, from an initial condition of silence under the influence of adverse circumstances and got owing to him of personal experience, before final, total silence as consequences of his self-identification with the person of the medieval sultan Jam's. The conclusion is drawn on special value of application of reception of silence of the hero for I.Andrich's creative manner.*

**Key words:** *I.Andrich's novels, «Prokleta avlija», silence of the hero, evolution of an image, identity change, self-identification, ethicals connotations silence*

Роман "Проклятий двір", який, вийшовши друком 1954 р., дав привід для міркувань про "нового Андрича", за особливостями світосприйняття, концептуальних підходів, нарації відрізняється від тих зразків "великої" прози, які на той момент уже були в арсеналі великого письменника. Цей твір побудовано як з'єднаний у специфічний спосіб ланцюг розповідей, що їх

розповідають (або переповідають) різні персонажі, починаючи з одного з головних героїв-оповідачів – фра-Петра – і закінчуючи другорядними й епізодичними персонажами на кшталт Хаїма, групи в'язнів стамбульської тюрми – "проклятого двору", – а також інших дійових осіб, котрі перебувають за межами цього простору, проте так чи інакше пов'язані з ним.

З огляду на участь у формуванні змістового цілого та в утворенні композиційного кістяка роману розповіді різних персонажів нерівнозначні, одні з них мають більшу вагу і значення, інші – меншу. Композиція загалом має вигляд кільцевої структури, яка поетапно звужується від ширшого "кілля" до вузкого, фокусуючись, зрештою, на тій розповіді, яку автор трактує як фундаментальну основу або як архетипну модель романної події.

Романний дискурс постає як розгалужений, чітко й жорстко структурований набір оповідних фрагментів, які у своїй сукупності утворюють певну цілісність вищого порядку, формуючи при цьому й увесь той загальний зміст (як предметно-подієвий та "людинознавчий", так і символічно-знаковий), котрий мав на увазі розкрити письменник, беручись до написання даного твору. Це, зокрема, стосується й ідеї щодо "іншої реальності", яку І.Андрич береться обстоювати у цьому своєму творі.

У "Проклятому дворі" немає або практично немає персонажів, які б не виявляли себе через мовленеву діяльність у тому чи іншому обсязі й з тією чи іншою метою. Ніхто з героїв нічого не робить, а лише говорить або слухає те, що говорить хтось, переповідаючи згодом почуте іншим. Наративна структура включає образи: героя, який розповідає (герой-оповідач) – героя, про якого розповідається, - героя, який слухає і переповідає іншим (герой-переповідач), - героя, який слухає (герой-слухач). Оповідач у Андрича, як правило, один. Переповідачів і слухачів може бути декілька.

Завдяки такому структуруванню відбувається діалогізація оповідного дискурсу. Розповідь перестає бути монологом, перетворюючись на діалог, на спільну діяльність оповідача і слухача. У такий спосіб долається обмеженість характерного для реалізму монологічного малюнку й утворюється те, що М.Бахтін називав семантичним простором слова "я" та "інший" [1, 137-139]. Завдяки такому структуруванню відбувається діалогізація оповідного дискурсу. Розповідь перестає бути монологом, перетворюючись на діалог, на спільну діяльність оповідача і слухача. У такий спосіб долається обмеженість характерного для реалізму монологічного малюнку й утворюється те, що М.Бахтін називав семантичним простором слова "я" та "інший" [1, 137-139].

Головний герой твору – Чаміл – поєднує в собі риси одразу трьох типів героїв: героя-оповідача, героя-слухача й, зрештою, героя, який мовчить. У межах романного простору образ Чаміла еволюціонує від початкового стану мовчання до стану мовчання заключного. Останній докорінно відрізняється від першого. Розкриттю цієї відмінності, а також виявленню її мотивів і обставин, які її супроводжують, і присвячено роман.

Як і переважна більшість героїв творів І.Андрича, Чаміл позбавлений можливості не розповідати свою розповідь. Він, так само, як усі вони, приречений на перехід від мовчання до розповіді, бо це закладено в ньому природою людського ества й характером взаємодії людини зі світом. Принаймні так, як цю природу й цей характер розуміє І.Андрич. Утім, навчений власним негативним досвідом спілкування з ровесниками у рідній Смирні герой зберігає мовчання аж доти, доки у просторі "проклятого двору" не зустрічає гідного слухача в особі фра-Петра, який справляє на нього враження, коли й не однодумця у прямому сенсі, то людини, готової до слухання й до позитивного сприйняття того, що почув.

Стан мовчання на початковому етапі еволюції свідомості головного героя роману зумовлений як його власними внутрішніми мотивами, так і зовнішніми обставинами, зокрема, відсутністю слухача, який би відповідав його очікуванням та вимогам. Чаміла навряд чи коректно зараховувати до розряду героїв, узагалі позбавлених мовної характеристики. Ця характеристика у структурі цього образу присутня. Разом з тим, його еволюція у рамках романного простору відбувається від початкового стану мовчання до аналогічного стану, який набуває підсумкового характеру.

Герой, який мовчить, як і феномени мовчання та тиші у творчості Андрича загалом, уже привертала увагу дослідників [2; 3; 4]. П.Джаджич вважав це мовчання "архімедівською точкою опори для мудрих", називав одним з полюсів художнього світу, протилежним "неусвідомленому мовленню" [4, 33]. Для Р.Константиновича, автора типології "значень мовчання" у "Травницькій хроніці" [2, 296], андричівська "людина, яка мовчить, це – людина, яка змогла піднятися над собою і своїм болем...".

Прийом мовчання дозволяє І.Андричу долати обмеженість реалізму, збагачуючи можливості відображення дійсності, сягаючи нових глибин у висвітленні таємниць людської душі. Він забезпечує появу феномену, який за аналогією з відомою категорією Р.Барта можна було б назвати "нульовим ступенем мовлення". А.Єрков називає його "фігурою невимовності", яку вважає "одним з найважливіших модерністських топосів" [5, 204]. Мета мовчання героя полягає у прагненні бодай

позначити "інший" бік буття, який вислизає від доторку до нього з допомогою слова. У цьому відношенні І. Андрич не просто близький модерній літературі, а майже ідентичний з нею. Так само, як ця література, він намагається зробити помітним те, що, за визначенням Ж.-Ф. Ліотара, "можна зрозуміти, але не можна представити" ані вербальними, ані іншими засобами, наявними в арсеналі реалізму.

Образ Чаміла з роману "Проклятий двір" з огляду на співвідношення мовчання та говоріння являє собою особливий випадок. Його мовчання стає, з одного боку, свідомим розривом комунікації з оточуючим світом та його представниками (у межах оповіді герой іде на такий розрив двічі), з іншого, виконує роль надійного укриття і для нього самого, і для його думок-фантазій, занадто сміливих і небанальних для його сучасників. Перетворення Чаміла на героя, який мовчить, відбувається внаслідок складної еволюції і стану його свідомості, і зовнішніх обставин. Стан мовчання виявляється одним з епізодів у загальній "мовленевій історії" персонажа, хоча й здійснює вирішальний вплив як на його подальшу долю, так і на формування образу.

Коли Чаміл з'являється у просторі "проклятого двору", він без жодної затримки, цілком природно і напрощуд легко включається у розмову з фра-Петром. Ця розмова, щоправда, має специфічний характер, зумовлений, власне, тим місцем, де вона відбувається. Вона - "тюремна". Говорячи про щось загальне й необов'язкове, кожен із співрозмовників уважно стежить за тим, щоб не сказати зайвого. Жоден з них, скажімо, "...про себе і про те, що їх сюди (до стамбульської в'язниці - П.Р.) привело..." навіть не згадує.

У прозі Андрича, крім специфічного стану мовчання як такого, є ще мовчання як заміна говоріння і є говоріння, яким суб'єкт прагне замінити мовчання з метою приховування своїх справжніх думок, емоцій, суджень. Саме до "говоріння-замість-мовчання" й вдається Чаміл у цьому випадку.

Мовчання одного з учасників розмови мало б породжувати мовчання у відповідь з боку іншого. Саме так відбувається в романі "Омер-паша Латас" у ході зустрічі Латаса з гатацьким сільським старостою Зімоничем: мовчання Зімоніча зрештою змушує замовчати й Омер-пашу. У спілкуванні Чаміла та фра-Петра цього не стається. Перший з них свідомо мінімізує свою участь у розмові, другий продовжує говорити, роблячи це фактично за них обох.

Ще одну специфічну рису першого етапу спілкування Чаміла та фра-Петра і початкового стану мовчання першого з них визначає особливий характер участі у цьому спілкуванні Чаміла. Він поводить "стримано",



"лише погоджується", "жодну думку не доводить до кінця", "зупиняється на середині речення". Герой бере участь у розмові, але робить це формально, поверхово. Він говорить не для того, щоб сказати щось для нього важливе, а, навпаки, щоб приховати справжні думки й усе те, на чому зосереджена його свідомість. Чаміл як співрозмовник поводить за тією ж схемою, за якою розділяє з новим знайомим спільну трапезу. "...Молодий турок і фра-Петар вечеряли разом, - пише Андрич. – Вечеряв фра-Петар, бо молодий чоловік нічого не їв, пережовуючи довго й неуважно один і той самий шматок".

Образ Чаміла незвичайний. Він належить до особливого типу. Згідно із задумом автора, йому відведено специфічну роль. Цей образ побудовано у такий спосіб, щоб його можна було перетворити на знак. Незвичайність героя виявляється в усьому. Неважко помітити її й у ставленні до їжі, й у здійсненні мовленевої діяльності, й у багатьох інших сферах. Дійсна природа цього явища відкриється згодом, коли з'ясується і завдяки співучасті фра-Петра легалізується факт самоідентифікації Чаміла з Джемом і зумовленого нею внутрішнього конфлікту в його свідомості. У цей конкретний момент оповіді читач має можливість чути Чаміла, проте не чує й не може почути Джема. Усе те, що вимовляє вголос Чаміл, не відбиває той складний внутрішній процес, який призвів до зміни ідентичності, а лише свідчить про завершення цього процесу. В порівнянні з тим, що мало б пролуhati з його вуст від імені Джема, все те, що говорить Чаміл, виявляється – мовчанням.

Другий етап розмови головних героїв "Проклятого двору" стає прямим продовженням і розвитком того, що було намічено спочатку. Будь-яке явище містить у собі зародок динаміки, рано чи пізно реалізуючи його. Усе у світі розвивається. Не залишається статичною й манера Чаміла підтримувати розмову. Говорити продовжує лише фра-Петар. Що ж до співрозмовника, то навіть неухильно "да, да", яким позначав свою присутність, він починає вставляти у все триваліші монологи ченця з меншою регулярністю. У цей час Чаміл уперше в межах романного простору опиняється на межі стану мовчання, інколи навіть перетинаючи цю межу й вдаючись задля збереження контакту з партнером до міміки. Вербальні та невербальні компоненти участі у процесі комунікації з боку Чаміла при цьому виступають як конгруентні, тобто співпадають, узгоджуються між собою. Опускаючи і підводячи важкі повіки, він "підтверджував усе, не беручи участі по-справжньому ні в чому".

Заключний акорд другого етапу спілкування – спроба Чаміла

повідомити "щось урочисте й уперше зрозуміле", яку можна інтерпретувати як прагнення розпочати розмову з фра-Петром уже не від власної особи, а від імені Джема. Спроба виявляється невдалою. Замість спілкування на новому рівні довіри й у новому форматі настає мовчання, зумовлене фізичним переміщенням героїв у різні частини "проклятого двору". Спільне мовчання Чаміла та фра-Петра відтепер не напружене й "недовірливе", як це було спочатку, а таке, яке зближує: "Навіть без слів вони розійшлися як добрі, старі знайомі". Таке розуміння ситуації було визначено в ході попереднього спілкування, коли персонажі не так обмінювалися певною інформацією, як визначали й уточнювали характер, формат спілкування, пересвідчуючись у близькості розуміння життя, у подібності емоційного стану й закладаючи тим самим фундамент для наступного переходу до ще тіснішого контакту.

Коли Чаміл після нетривалої перерви повернеться до спілкування з фра-Петром, вони зустрінуться вже як двоє людей, яких об'єднала "незвичайна приязнь". Розпочата перед тим розмова, якою обидва персонажі – хоча й кожен по-своєму – щиро захопилися, відновиться й продовжиться. Вона ще нестиме на собі виразний відбиток попереднього етапу – про себе ніхто з них не згадуватиме, більше говоритиме фра-Петар, головною темою буде "переказування того, що кожен з них колись бачив або прочитав", – проте в ній відчуватиметься інший зміст. Участь Чаміла у спілкуванні набуде нових ознак. Його репліки ставатимуть триваліші й упевненіші. Згодом він почне раз по раз переходити на шепіт, і цей перехід буде знаковий. У такий спосіб герой готуватиметься до вирішального кроку: до початку справжньої розмови з фра-Петром, розмови-розповіді про Джем-султана і від його імені.

До цього моменту з огляду на специфіку здійснення функції говоріння-мовчання для Чаміла була характерна роздвоєність. Він сам, хоча й пасивно, але брав участь у спілкуванні із співрозмовником, у той час як його альтер-его – Чаміл-Джем – був позбавлений такої можливості, перебуваючи у стані мовчання. Відтепер ситуація змінюється. Спочатку Чаміл розповідає історію Джема, причому у манері іншій, ніж та, яка була характерна для нього у перші дні контакту з фра-Петром. Згодом до слова запрошується і сам Джем-султан. Мовний малюнок розповіді при цьому помітно модифікується.

Після того, як Чаміл закінчує розповідь, присвячену Джему, він знову замовкає. Герой, таким чином, спочатку перериває мовчання, характерне для нього до зустрічі з фра-Петром, а згодом повертається до стану мовчання, перетворюючись на героя, який мовчить, у буквальному

розумінні. Мотивом виходу героя з початкового стану мовчання виявляється бажання розповісти історію Джема щасливо знайденому слухачеві в особі фра-Петра. Невдовзі, вже за інших обставин черга замовкнути, перетворившись на героя, який мовчить, доходить і до Джема. Це відбувається у сцені допиту Чаміла, в якій мовчання стає чи не основною характеристикою образу. Мотивом саме такої поведінки героя на допиті виявляється неспівпадіння мовних дискурсів, з одного боку, його власного, з іншого, - слідчих. Чамілу здається, що він говорить, пояснюючи власну поведінку, яка не має нічого спільного з тим, що думають султанові чиновники. Проте насправді він мовчить, відчуваючи, що будь-які пояснення з його боку в тому, іншому – поліцейському, - дискурсі буде перекручено, інтерпретовано хибно, упереджено, використано проти нього. Його мовчання це – реакція на стиль і зміст розмови, нав'язані співрозмовниками. Це – сигнал, який має означати комунікаційний розрив.

Чаміл на допиті перериває мовчання відомою реплікою: "Це – я", ототожнюючи себе із султаном Джемом уже не лише для фра-Петра, а й для усього світу в особі султанових слідчих [6]. Учені вже звертали увагу, що у цьому самоототожненні міститься ключ до міфологічного розуміння образу [6, 238-239]. До того ж воно розкриває важливу особливість ідеї зв'язку часів у її андрічівській інтепретації: певне теперішнє та певне минуле кореспондують між собою не безпосередньо, а через посередництво "вічного", з допомогою відповідного архетипу, архемотиву, археситуації [7]. " - Кого ви шукаєте?", - запитує Христос солдатів, які прийшли заарештувати його, і, почувши у відповідь: "Ісуса з Назарета", - каже: "Це – я". Відбувається акт формальної ідентифікації фізичної особи з героєм міфу. Це, по суті, момент зустрічі міфу з реальністю, переходу одного з них – в інше. Подібний ефект спостерігаємо і в історії Чаміла, з тією різницею, що він ідентифікує себе не із самим собою "легендарним", як Ісус (тобто себе фізичного із собою ж, але метафізичним), а себе з іншою особою, яка є героєм легенди.

Допит триває. Для Чаміла те, що відбувається, втрачає смисл. Слідчі (точніше, один з них), навпаки, активізуються. Вони, нарешті, одержали те, чого прагнули. Перед ними постав не дивакуватий, відсторонений від життя, заглиблений у себе, Чаміл, а підозрілий, небезпечний Джем, якого тепер можна примусити зізнатися у найстрашніших, найнесподіваніших злочинах.

Важливо наголосити на тому, що підготовка до перетворення Чаміла на Джема і саме перетворення відбуваються у ході розповіді героя про султана Джема та його історію саме у формі мовленевої діяльності як

безпосередній підсумок цієї діяльності. Ситуативне мовчання тут відіграє важливу роль, виступає як невід'ємна складова. Воно, між іншим, позначає передачу права голоса або від Чаміла до Джема, або ж у зворотному напрямку. Останнім у романі промовляє Чаміл, причому вже після свого фізичного зникнення з романного простору, за змінених обставин. Чаміл з'являється у вигляді свого роду фата-моргани: чи то у маренні, чи у спогадах фра-Петра про нього.

В якійсь з моментів їх попередньої розмови фра-Петар, спостерігаючи за тим, як і що говорить його співрозмовник, сигніфікує його поведінку як "хворобу" подумавши, що, мабуть, має справу з "хворою людиною". Цього разу ченець знову повторює свій висновок про хворобу, звертаючись до уявного Чаміла зі словами: "Дасть Бог, одужаєш ти від тієї своєї хвороби...". У відповідь Чаміл-Джем вимовляє багато в чому ключову сентенцію: "...я і не хворий зовсім, я - такий, який є, а від себе самого не можна одужати". У такий спосіб знімається хибне припущення щодо стану героя як хвороби, натомість утверджується інший висновок: про втрату Чамілом його власної ідентичності, свідому самоідентифікацію з Джем-султаном, а також міцну налаштованість на те, щоб не зрадити себе, залишитися тим, ким він є.

Чаміл ні в якому випадку не хоче зректися самого себе. Зіткнувшись з обставинами, які спонукають його до цього, він не здається, але – замовкає. Мовчання героя, таким чином, перетворюється ще й на метафору, стаючи свого роду ознакою позитивності або "знаком якості". У ньому, до того ж, з'являються етичні конотації. Той, хто мовчить "по-чамилівськи", належить до тих особистостей, котрі не зрадили собі. Так само, як той, хто мовчить "по-андричівськи", за словами Р.Константиновича, "...наближається до бога, який мовчить...", перетворюється на світ, який не є людиною...".

### ЛІТЕРАТУРА:

1. *Палавестра П.* Књига о Андрићу. – Београд, 1992. – 351 с.;
2. *Константиновић Р.* Стилска функција тишине у *Травничкој хронизи* // Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе. – Београд, 1981. – С. 293-298;
3. *Петровић М.* Ћутање које говори // Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе. – Београд, 1981. – С. 259-269;
4. *Цашић П.* Иво Андрић: човек, дело. – Ниш, 1993. – 137 с.;
5. *Јерков А.* Поговор. Поезија Иве Андрића // Иво Андрић. Поезија. – Сремски Карловци, 1998. – 253 с.;
6. *Тартаља И.* Приповедачева естетика. – Београд, 1979. – 290 с.;
7. *Рудяков П.* Між вічністю і часом: життя і творчість Іво Андрича. – К., 2000. – 141 с.

*Сало О. (Львів, Україна)*

### **Образ Міхала Кірхнера у романі М. Гворецького «Ескорт»**

*У статті автор аналізує образ Міхала Кірхнера – героя роману "Ескорт" Міхала Гворецького. Такий аналіз є ключем до розуміння принципів творчості молодого словацького автора.*

**Ключові слова:** персонаж, словацька література, нехудожність, ескорт-служба, гендер.

*В статье автор анализирует образ Михала Кирхнера – героя романа "Эскорт" Михала Гворецкого. Такой анализ есть ключом к пониманию принципов творчества молодого словацкого писателя. **Ключевые слова:** персонаж, словацкая литература, нехудожественность, эскорт-служба, гендер.*

*Author analyses character of Michal Kirchner – protagonist of Michal Hvorecky's novel 'Escort'. Such analysis is a key for understanding creative principles of young Slovak writer.*

**Key words:** protagonist, Slovak literature, non fiction, escort service, gender.

*Мистецтво письменника – це мистецтво  
економно використовувати слова.  
М.Чернишевський*

"Який "нехудожній" цей художник! Скільки нібито голого ідеологізму. А сухі фрази. Повідомлення. Описово-інформативно-тлумачний стиль. Занудливо-нав'язливо. ... І цим, відсутністю всілякої «художності», цим геніальним невмінням писати, геніальним невмінням бути художником — і досягається все: і правда, і сила, і краса" - писав І.Дзюба у своїх спогадах [2].

Сучасного словацького письменника Міхала Гворецького літературні критики часто звинувачують у "нехудожності". На думку Дани Кршакової для його стилю характерне відтворення явищ та рис реальності і надання цим рисам абсурдного утопічного характеру. Словацька літературознавець у своїй рецензії на роман "Ескорт" у найбільшій словацькій щоденній газеті "Правда" крім того, що характеризує текст роману прикметниками "статичний" і "описовий", прямо називає його "поверхневим", починаючи з безкінечних описів брендів і закінчуючи розкриттям ідеології [6].

Згідно з психолінгвістичними ідеями О. Потебні один і той самий образ/текст різні люди сприймають неоднозначно, бо слово в однаковій мірі належить тому, хто говорить, і тому, хто слухає [4]. Не виключено, що кожен читач бере від текстів Гворецького саме, те, що хоче почути.

Звичайно, існує загроза, що читач (чи в даному випадку дослідник) може інакше, ніж автор, тлумачити твір, в різний час твір може мати різний зміст і значення, але побоювання не мали б стати перешкодою для дослідження.

Однією із основних рис художнього тексту є його абсолютно антропоцентричний характер, тобто головним предметом зображення є людина, чи персонаж. Його вивчення та аналіз є ключем до його змісту і значення.

Компрометуюча тема, яку автор частково розвинув у своєму попередньому романі "Плюш" про чоловіка, залежного від Інтернет-порнографії налаштовує читача на яскраві враження і викликає значні підозри критиків у графоманстві Гворецького.

Нашою метою у є проаналізувати образ, який Гворецький конструює у романі "Ескорт".

Текст починається описом історії предків Міхала Кірхнера і його дитинства. Ми потрапляємо у Прагу, Братиславу та Берлін. Дія починає розвиватись, коли Міхал з батьком після смерті матері повертається у Братиславу. Хлопець, якому пророкують блискучу акторську кар'єру, потрапляє у наркотичну залежність, не вдається йому також знайти і роботи. Тоді він натрапляє на пропозицію праці у службі ескорту. Міхал складає компанію сотням жінок, з деякими спить, з деякими ходить за покупками, від інших вислуховує скарги і дає поради. Автор описує різних жінок і їхні бажання. Його герой заробляє неймовірні гроші лише тим, що сидить на каві. Гроші самі сиплються йому на банківський рахунок. Він їсть у найдорожчих ресторанах, одягається у вишуканий одяг і подорожує по всьому світу.

Але ніщо не триває вічно, особливо молодість. Міхал починає старіти, і все менше жінок ним цікавляться. Його кар'єра не приносить бажаних прибутків, борги зростають, і врешті-решт його виганяють із агенції. Одним з корпоративних правил є те, що працівники не мають права давати клієнткам свої особисті номери телефонів і, найголовніше, їм заборонено приймати замовлення поза агенцією. Однак деякі жінки, яким Міхал залишив свій номер, замовляють його послуги і розраховуються готівкою. На одному з таких замовлень він зустрічає Софі, молоду дочку своєї замовниці і по вуха в неї закохується. Закохана пара періодично

---

\* У розмовній мові "ескорт" означає послуги озброєного супроводу, інше значення – еротичні послуги на замовлення. Саме про другий вид послуг ідеться у аналізованому романі словацького автора.

зустрічається. Втім агенція дізнається про афери Міхала, він зазнає жорстокого побиття, а охоронці вбивають його кохану Софі.

Після її смерті Міхал переїжджає у Берлін і знаходить звичайну роботу – починає працювати копірайтером. Окрім інших рекламних товарів у його руки потрапляють контрацептиви для жінок. Він з'їдає цілу упаковку, і з часом в нього починаються проявлятися жіночі риси. Відбувається нове народження і перед нами постає абсолютно інший персонаж – Міхаела, яка і продовжує сповідь в останніх розділах роману. Використовуючи елементи фантастики і естетику шоку, Гворецький переносить нас у нову реальність – світ з точки зору настільки типової жінки, наскільки це можливо побачити з точки зору чоловіка – з погляду дешевих глянцевих журналів та масової культури. Крапку у розвитку чи радше перетворенні персонажу Міхала, ставить народження Міхаелою дочки, яку вона називає Софі. Не менш абсурдною є остання сцена роману – через десять років Міхаела і її дочка беруть участь у виставці автомобілів корейської корпорації, президент якої є президентом всієї країни, місто ж заповнили азіати.

### **Структура та естетика роману.**

Роман вирізняється тим, що не має сталої сюжетної лінії. В центрі головний герой, який бореться з сучасним світом і, власне, з собою. Його історія не наділена чітко вираженими драматичними моментами – вони більш схожі на вставки, які створюють художній простір і час. У "Ескорті" Гворецький поєднує цілий ряд тем і мотивів, що виникають з "маломіщанського" способу мислення і життя. Дріб'язковість взаємин – в духовному і просторовому визначенні є також і головною дилемою героя Гворецького (і всіх його предків).

Розвиток дії роману уведений в рамки життєвої ретроспективи головного персонажа Міхала Кірхнера, оповідь ведеться від першої особи і нагадує фіктивні мемуари. Події розгортаються лінійно – гомосексуальна сімейна передісторія, яку автор протиставляє репресіям нацистського та комуністичного режимів, дитинство в атмосфері чехо-словацького дисидентського руху 70-х та 80-х рр. , переїзд до західного Берліна, повернення у Братиславу після суспільних змін 1989 року, навчання на театральному факультеті, "неважка і цікава" робота в службі ескорту, кар'єрний ріст і падіння, нове життя у Берліні і врешті остаточної переїзд до Братислави разом із дочкою.

Автор формально поділив твір на чотири частини і епілог, які з погляду

сюжету відповідають схемі: передісторія (експозиція) – вступ (зав'язка) – кар'єрний ріст (розвиток дії) – моральний і фізичний занепад (кульмінація) – нове життя (розв'язка). Простір і час його пролягає від кінця XIX століття до гротескної візії майбутнього, в якому автор робить спробу спроектувати те, як розвиватиметься людина, технології в постсоціалістичній країні, що пережила надзвичайний економічний ріст. Вперше Гворецький використовує епілог, який, на його думку, пов'язує коктейль тексту з класичною літературою. Особливо страшною здається ця аналогія, якщо згадаємо про "Орlando" Вірджинії Вульф.

Розповідь словацького автора ґрунтується на сучасних міських реаліях, водночас автор цю реальність "зафантазовує" - пристосовує, перебільшує, гіперболізує, доводить до абсурду. Видимого утопічного характеру роману надає його остання частина (перетворення Міхала в жінку) і епілог, де розповідається про події через десять років.

Гворецький зачіпає багато різних тем та мотивів, які нерідко перериваються і суперечать одна одній. Так тема сумнівів щодо статевої приналежності переривається алюзіями у минуле своєї родини і розповіддю про надмірну маскуліність та кар'єрний успіх Міхала. Поруч з досить поверхневим оглядом словацького дисидентського руху автор так само неглибоко інтерпретує гомосексуальну спільноту як одну з найдавніших дисидентських віянь, змінює привабливий погляд на Захід з його перевагами, примирює героя з травмами минулого через оприлюднення ряду документів щодо співпраці батьків з таємними службами, наводить п'ять еротичних та наркотичних пригод Міхала, критикує політику.

"Ескорт" відзначається екстаравагантністю, естетикою шоку та прагне довести явища дійсності до абсурду.

### **Образ Міхала Кірхнера.**

В одному зі своїх інтерв'ю Гворецький говорить, що прагнув написати книгу, якої йому бракувало: *"я хотів написати літературну сповідь людей мого покоління, які дорослішали або росли в соціалізмі, а водночас дуже інтенсивно відчували на собі зміни, що прийшли разом з так званим турбокапіталізмом.... Моїм героєм я навмисне вибрав людину з субкультури, власне з сексуальної, гомосексуальної спільноти, бо мені завжди подобалось дивитись на світ крізь менишину, крізь культурну чи мовну..."*.

Міхал Кірхнер (1973 р.н.) не відзначається жодними особливими рисами чи вміннями. Зате з дитинства усвідомлює свою непевність щодо чоловічої та



жіночої статі. На цю дилему вказує вже перше речення роману: *"Я завжди вважав, що набагато краще виглядав би, якби був дівчиною"* [5, 6].

У першому розділі саме цей момент увиразнюється – непевність щодо статі, "жіночий" ніжний погляд, протест проти власного чоловічого тіла, внутрішня жіночість. Плутанину статей, сексуальної орієнтації, увиразнює спадкова гомосексуальна історія його сім'ї. Але на протигагу таким передумовам, Міхала ваблять жінки – вони стають для нього джерелом матеріальних засобів і предметом внутрішньої ненависті.

Персонаж Гворецького, Міхал (автор зауважує, що у творі багато автобіографічних подробиць) розвивається від хлопчика-самітника, який з дитинства освоїв техніки конспірації і водночас отримав безцінний досвід взаємодії з розкутою поведінкою своїх батьків, до героїні вигаданого телешоу "Хочу бути жінкою". Традиційним для Гворецького є не зачіпати моральної сторони своїх персонажів. Тілесність і самотність – ось дві характеристики, які прочитуються між рядками найчастіше.

Міхалом Кірхнером керує його власне тіло, але він себе переконує, що відбувається навпаки. *"Я порохував гроші. Мені ніж за 2 години я заробив більше, ніж за попередній місяць. Вперше в житті я дивився на своє тіло як на дуже зручне знаряддя для досягнення цілей"* і *"Я переконував себе, що працюватиму лише принагідно, тоді як не минало і дня, щоб я залишався без замовлення"* [5, 134]. Робота стала його життям. У вихідний, коли він вже наодинці, Міхала переповнювало відчуття страху, йому не було кому зателефонувати, поза роботою у нього не було жодного іншого життя.

Приваблива зовнішність і прагнення досягти матеріального багатства легким шляхом завадили його моральному і духовному росту – це він усвідомлює лише тоді, коли його тіло старіє і кар'єра у службі ескорту закінчується.

Відчайдушно намагаючись боротись з природою, герой не гребує жодними засобами, включно з ліпосакцією і підтягуванням шкіри. Тут Гворецький доводить образ чоловіка, який "складав компанію 1213 клієнтам" (і з погляду патріархального суспільства довів свою чоловічість багато разів) до абсурду і таким чином полемізує з традиційним визначенням представників "сильної половини" людства. *"Кожного дня на своєму тілі я помічав новий і новий недолік і забув, коли останній раз дивився на себе без розчарування"* [5, 125].

Не позбавлений образ Міхала Кірхнера і соціального аспекту. Образ наділений надзвичайно екстремальними поглядами на суспільство і бачить

все в темніших тонах, ніж, можливо, це є насправді, постійно все перебільшує, як, наприклад, під час виїзду за межі метрополії – у словацьке село, де люди "вдягаються у овчі шкури і не знають, що таке мобільні телефони" [5, 152]. Міхал постійно все критикує.

Кірхнер виростає в особливо радикальному середовищі людей, які відрізняються від решти суспільства своєю сексуальністю, а також дисидентським ставленням до системи, в якій вони живуть, але врешті він приймає нову систему, де все купується і все продається. *"На щастя я народився пізніше, мені вже не загрожувало, що до мене зайде чоловік з пляшкою французького коньяку і новеньким закордонним паспортом з моїм ім'ям, щоб запропонувати мені вигідну співпрацю або побити мене до смерті"* [5, 183].

Як і більшість сучасних людей, Міхал Кірхнер, одержимий бажанням досягти матеріального статку, знарядям для цього стає його тіло і сотні жінок – безликих сексуальних об'єктів. Лише деяких з них автор наділяє іменами. Але жінки, яких побіжно згадує оповідач, потрібні лише, аби наголосити на його мужності і незалежності у їхніх очах.

*"Я ніколи не пам'ятав їхніх облич, я ніколи не дивився в їхні очі. У кожній з них я намагався знайти якусь деталь, яка мені подобалась, сконцентруватись і зробити все, що від мене вимагалось"*, – ці рядки звучать жорстко [5, 134]. Образ героя викликає огиду і спротив, але назвати його поганою чи доброю людиною неможливо. Швидше інертною, а відтак безсилою.

Він лише дає те, що "від нього вимагалось", отримуючи свою дозу самотності і приреченості. Саме тоді, коли Міхалу настає кінець (він весь у боргах, замовлень немає, тіло постаріло) з'являється жінка, в яку він по-справжньому і беззастережно закохується. І все ж Міхал не знаходить спокою.

Любов виникає проти бажання, а присутність Софі нагадує Міхалу про вік і втрачену молодість. Образ Софі є вже звично схематичним, вона з'являється в коротких епізодах і має пасивну роль тої, яку цілують або обіймають, так само безболісно вона й помирає. Її смерть в жодному разі не є трагедією для Міхала, швидше звільненням і приводом змінити своє життя – переїхати, стати жінкою чи купити білет на круїз Чорним морем. Коли Міхал бачить її мертве тіло, біля якого стоїть вбивця, він ціпеніє від шоку і страху. В той момент оповідач наголошує, що *"знав її до найдрібніших деталей – її нігті і волосся"* [5, 211]. В художньому світі, який створює Гворецький, саме так можна пізнати людину – найбільше через її нігті і волосся. І мама Софі побивається через те, що смерть набуде

розголосу і вплине на компанію її чоловіка.

Сказати, що герої зображено поверхнево – не сказати нічого. Роман "Ескорт" - багате джерело для фрейдистських літературознавчих теорій, в ньому є сильна постать батька і конфронтація з ним, боязнь, ненависть і врешті возвеличення жінок, постійна сексуальна протрація, пов'язана з незадоволенням собою.

Так само багато цікавого знайдуть тут літературні критики-феміністки, яким мав би сподобатись останній розділ, де літературний герой за власною волею перетворюється на жінку (*"мій прутень однієї ночі просто відпав"*) і таким чином втілює всі стереотипні чоловічі уявлення про жінку. *"Врешті я зрозуміла чого хочу. Мені потрібно чоловіка, на якого я можу покластиись. Батька для моєї дитини"* [5, 225] – зі сльозами на очах говорить Міхаела.

Сам Гворецький на закиди критиків відповідає так: *"Поверхневисть героїв, яку я не заперечую, пов'язана з поверхневистю світу, в якому ми живемо"*.

Роман "Ескорт" варто сприймати як жарт і жорстку сатиру на сучасний світ, автор вміло маніпулює кліше, які в'їлись у голову звичайного читача і порівнює таку структурну епізодичність, неглибокість і тривіальність своїх текстів з роликами на MTV, основна мета яких запам'ятатись.

Перед нами, як і перед словацькою літературною критикою постає питанням – яким є літературний герой Гворецького? Якщо реалізм зображає "типові образи в типових обставинах", а романтизм оперує незвичайними характеристиками у виняткових, екстремальних ситуаціях, формулу образів Гворецького можна схарактеризувати так: "типово нетиповий сконструйований герой у типово нетипових гіперболізованих обставинах". Найбільш близьким до них є сатиричні образи з прихованим змістом, або навпаки гіперболізованим, навмисне згрубілим і від того ще огиднішим.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриневич В. До питання аспектів аналізу образів-персонажів літературних творів історичної тематики // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2;
2. Дзюба І. Не окремо взяте життя // Київ. — 2006. — №1. — С. 15-137;
3. Ситченко А. Літературознавчі засади осягнення художнього образу// <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1955.html> станом на 27.02.2012;
4. Фізер І. Психолінгвістична теорія Олександра Потебні // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. — 2-е вид., доп. — Львів: Літопис, 2001. — С 32—33;
5. Hvorecký M. Eskorta. – Bratislava, 2007. – 235 s.;
6. Kršáková D. Cez posunutú realitu k ešte posunutejšej utopii // Pravda. – 16.06.2007.

*Сварич Н.З. (Київ, Україна)*

**Моделювання картини світу через художнє осмислення  
людського буття та духовних цінностей у творчості  
Марії Матіос (на прикладі твору "...Майже ніколи не навпаки")**

*У статті розглядаються художнє бачення світу і новаторство в осмисленні людського буття на прикладі твору "...Майже ніколи не навпаки" відомої української письменниці XX – XXI ст. Марії Матіос, аналізуються його жанрово-композиційні особливості та проблематика.*

**Ключові слова:** внутрішній світ, інтертекстуальність, синтез жанрів, сага, метод ретроспекції, контрастність світосприйняття, циклічність буття.

*В статье рассматриваются художественное видение мира и новаторство в осмыслении человеческого бытия на примере произведения "...Почти никогда не наоборот" известной украинской писательницы XX – XXI ст. Марии Матиос, анализируются его жанрово-композиционные особенности и проблематика.*

**Ключевые слова:** внутренний мир, интертекстуальность, синтез жанров, сага, метод ретроспективы, контрастность мировосприятия, цикличность бытия.

*Examined is the world artistic vision and innovation in the human life comprehension on the example of "...It's nearly never vice versa" – the work of the famous Ukrainian writer Maria Matios. Analysed are genre-composition features and controversial points of the work.*

**Key words:** internal world, intertextuality, genres' synthesis, saga, retrospection method, world perception contrast, life recurrence.

Українська проза кінця XX – початку XXI століть відзначається передусім переоцінкою цінностей, пошуком митцями слова нових тем і форм виразності, змішуванням жанрів та рівнів мовлення. До таких письменників, які прагнуть відкинути все старе, стереотипне, належить і Марія Матіос, для якої пріоритетною є проблема долі людини, зосередження уваги на душевних та психологічних зіткненнях героїв, змалювання їхніх вчинків та стосунків з найближчим оточенням. Прозова творчість Марії Матіос дуже строката в жанровому плані: роман-памфлет, бульварний роман, повість, книга кулінарних рецептів, сага у новелах. У своїх творах письменниця звертається до буковинського річища і використовує художньо-естетичні засоби, які збігаються з вимогами сучасного літературного процесу. Саме цим її творчість приваблює численну аудиторію читачів, літературознавців та мовознавців, надаючи їй особливого колориту та актуальності на сьогодні.

Мета даної роботи полягає у визначенні особливостей світосприйняття письменниці через синтез жанрів, розкриття психології героїв, їхнього внутрішнього світу, вмотивованості вчинків персонажів роману, пошуку причин трагічності людських доль.

Усе це яскраво втілюлося у творі Марії Матіос “...Майже ніколи не навпаки”, який у 2007 році посів перше місце на “Коронації слова”. У цьому романі письменниця розкриває тему злочину і визначає головну думку цієї книги: “...честь понад усе. Кожен персонаж в ній доводить своє алібі”.

Композицію роману “...Майже ніколи не навпаки” складають три новели: “Чотири – як рідні – брати”, “Будьте здорові, тату” і “Гойданка життя”. Однією із важливих рис прозової творчості Марії Матіос, як і постмодерної літератури в цілому, є інтертекстуальність. Як зазначає Р. Харчук, визначення інтертекстуальності було обґрунтовано постструктуралізмом, за яким “кожен текст існує серед інших текстів. Він може наслідувати їх, продовжувати, переписувати, ставити під сумнів і навіть повністю відкидати” [1, 240]. Новели у романі “...Майже ніколи не навпаки” тісно пов’язані між собою, доповнюють одна одну, тому загальний зміст роману і психологію героїв можна зрозуміти, прочитавши повністю весь твір.

Жанр твору Марія Матіос визначила як сімейна сага у новелах. У літературознавчому словнику-довіднику зазначено, що новела – це “невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вимальованою дією” [2, 497]. Незважаючи на те, що новели Марії Матіос досить великі за обсягом, вона дотримується основних ознак даного жанру. Письменниця не дає детального опису побуту гуцулів, навколишньої природи, а насамперед змальовує внутрішній світ персонажів, що є характерно для новел. Марії Матіос вдається зобразити незвичайні події з життя досить значної кількості героїв, показати несподівані сюжетні повороти, акцентуючи при цьому особливу увагу на переживаннях та почуттях персонажів твору.

До жанру новели зверталось чимало митців слова, але Марія Матіос визначила жанрову особливість свого твору як сага у новелах. Як відомо, сага – це північноскандинавський жанр, який почали використовувати останнім часом і сучасні письменники. У сагах центральне місце посідає сімейна історія. Отже, “синтез жанрів дав письменниці певні переваги у моделюванні картини світу: новелістичним підходом вона показала цікаву мозаїку життя, а сагою інтенсифікувала повсякденні моменти, звичайні життєві епізоди” [3].

У романі йдеться про життя трьох гуцульських родин – Чев’юків,

Варварчуків та Кейванів, долі яких упродовж твору переплітаються. Деякі члени цих сімей були співучасниками страшних злочинів, таємницю яких намагалися приховати. Письменниця приділяє велику увагу динаміці почуттів героїв і “прагне зазирнути в безодню людських станів” [4, 68].

Із першої новели “Чотири – як рідні – брати” ми дізнаємося про заможну родину Чев'юків, у якій спочатку страшною смертю помер син Дмитрик, а згодом на полюванні загинув батько Кирило. Інші три сини після батькової смерті не змогли мирно розділити землю і “розсварилися так, що обходять здалеку один одного третьою дорогою й уже ондечки скільки не говорять один з одним. Навіть коло церкви на Великдень” [5, 69]. Люди у селі Тисова Рівня, оберігаючи свої сім'ї від подібної історії, кажуть: “Щоб лиш не так, як у Чев'юків” [5, 68]. Закінчується новела зізнанням Григорія Кейвана, хресного батька Дмитрика, у своїй причетності до цього злочину. Його мучить почуття провини за цей страшний вчинок: “Я, видиш, постарів, а гріхи мої не старіють зо мною. Спати мені не дають. І вмирати не дають...” [5, 70]. Тож молодий хлопець став для Кейвана уособленням нападника черкеса-гвалтівника.

У першій новелі авторка подає кульмінацію твору, вказує, коли і де відбулося це страшне вбивство. У наступних двох новелах – “Будьте здорові, тату” і “Тойданка життя” розкривається відповідно передісторія та постісторія до головної події роману. Таким чином, Марія Матіос використала у романі метод ретроспекції, за яким спочатку подаються основні події, а потім розкриваються їх причини та передумови. У другій та третій новелах зображуються внутрішні переживання, колізії долі тих, хто був свідком або причетним до злочину над Дмитриком – Петруні, Івана Варварчука, Григорія Кейвана.

У новелі “Будьмо здорові, тату” увага зосереджується на образі Петруні Варварчук. Дівчина відчуває незадоволеність власним життям, порожнечу свого існування: її мати померла, чоловік несправедливо скривдив на весіллі, батько прокляв. Дівчина була дуже нещасливою у житті, хоч мала великі матеріальні статки. Її нещастя, трагедія полягали в тому, що вона не могла народити дитину. Тому Петруня зробила з ганчір'я дитину, адже “де вона візьме теплу, живу дитинку? Позичить у сусідів? Чи купить на базарі? Чи ягнятко вгорне замість дитинки?” [5, 98]. Це було її єдиною розрадою. Чоловік Петруні пішов на війну, а дівчина не могла дати ради своєму господарству сама, тому попросила у сусідів на допомогу їхнього сина. Між юнаком Дмитриком і Петрунею спалахує кохання. Вона щаслива, але дуже хвилюється за хлопця, оскільки розуміє,

що після повернення її чоловіка може статися біда: “Що насувається біда – Петруня чує своїм видющим серцем” [5, 107].

Одного разу до неї прийшла Маринька-богодуха, щоб відмольфарити її кохання до Дмитрика. Перед дівчиною стояв вибір: погодитися чи ні. Петруня відмовилася, сказавши: “Я скинутися Дмитрика не годна. І мені байдуже, що зо мною зробить той нелюд. Більше не зробить, як зробив. А як зробить – така моя судьба. Я тому не винна. Я жива і хочу жити” [5, 109].

Стосунки між заміжною жінкою і молодим парубком виступають ключовими у другій новелі. Хоч і не на довгий час, але Петруня зазнала щастя у своєму житті, і після смерті свого коханого Дмитрика вона, втративши сенс власного існування, сказала чоловікові: “А тепер можеш убити й мене, як убив його...” [5, 119]. Чоловік заборонив їй виходити за межі подвір'я. Лише ставши вже немолодою жінкою Петруня відважується піти на цвинтар, відвідати могилу Дмитрика: “Петруня – вперше за всі роки – сидить у самих ногах Дмитрикової могили і сльози самі течуть її зів'ялим і поскородженим зморшками лицем” [5, 120]. Спочатку у творі Петруня постає перед нами як покірна у всьому дочка, а згодом і дружина, яка нічого не могла вдіяти навіть під час побиття Дмитрика. У кінці ж другої новели ми бачимо зрілу жінку, що позбулася рабської психології і має почуття власної гідності та незалежності у своїх рішеннях і вчинках.

В останній новелі “Гойданка життя” розповідається про Кирила і Мариньку, яку він покинув заради багатой дівчини Василини. Йдеться також про Григорія Кейвана, дружина якого зрадила з ворогом-нападником, що й зробило його надто жорстоким не тільки у ставленні до власної родини, а й до всього світу. Він з легкістю погоджується допомогти Івану Варварчукові розправитися з Дмитриком. “Не Дмитрика між дошками гамселили дужі Грицькові ноги. Не Дмитрика. Черкеса умертвляв Кейван, гопасуючи підошвами по хлопцевих нирках. Умертвляв черкеса і двох його вилупків з Теофіліної утроби. Лють свою люту і нутрянний вогонь свій непогашений топтав. Мсту свою чорну. Ненависть загнuzдану убивав тоді Кейван у Варварчуковій хаті” [5, 130]. Отже, Грицько, знушаючись із Дмитрика, думав про зраду дружини та двох дітей, яких вона народила від ворога. “Варварчук помстою Дмитрикові спас тоді Грицька. Спас, ніби спасав потопельника... ніби до життя вертав чоловіка, витягнутого із зашморгу. Інакше Грицько був би здурів на голову” [5, 132].

У цій новелі також розкривається причина смерті Кирила Чев'юка. Одного разу на полюванні Олекса Говдя начищав рушницю і йому здалося, що він бачить біля Кирила Мариньку, з якою він хотів бути, тому

він вистрелив у той бік, приревнувавши її до Кирила, бо “хіба він міг тої миті вгамувати чи погасити в собі ревність?” [5, 138]. Отож, саме у третій новелі письменника дає відповідь на питання, чому така страшна трагедія сталася у родині Чев'юків.

У новелі “Гойданка життя” Марія Матіос детально зупиняється на образі Мариньки, яка, переживши зраду коханого та невдалий суїцид, починає помічати те, чого не бачать інші: “...вона знала, що чекає на будь-яку людину з їхнього села на день наперед” [5, 138]. Спочатку люди не довіряли Мариньці, але пізніше до неї почали прислуховуватися, тому що її пророцтва здійснювалися. Істина Мариньці відкривалася “тільки під час гойдання на хітанці, і тільки, коли з нею прабабусина хустка...” [5, 137]. Вона впевнена, що найголовніше у житті – це кохання, любов і, якби знала, що Кирило залишить її, то “любувала би була його більше. Щоб налюбилася на все життя. Чи дитинку була б вчинила від нього. Байка, що показували би на неї пальцями та зведеницею називали” [5, 112].

На нашу думку, твір Марії Матіос “...Майже ніколи не навпаки” не випадково починається тим, що Одокія “четверту дитину носила” під серцем, а закінчується смертю Мариньки, яка “лежала грудьми на розтрощеній гойданці, обіймаючи закладими руками порізане мотуззя” [6 : 170]. Цим самим письменника змальовує та водночас поєднує два різні поняття – життя і смерть, як альфа і омега людського буття. Як стверджує один із дослідників творчості Марії Матіос І.Насмінчук, “...визначальним чинником у моделюванні письменницею картини світу виступає циклічна міфологема. Текст роману структурований як психологічними бінарностями, так і ритмами людського життя, в основі яких споконвічна опозиція ранок / вечір, юність / старість, весілля / похорон, зустріч / прощання” [4]. У фінальній сцені кожної новели з'являється кладовище, смерть, тому назва твору “...Майже ніколи не навпаки” стала майже афористичною, яка формує у читача відповідний настрій і допомагає правильно осмислити проблематику та ідейно-тематичний задум роману.

Письменницький талант і хист Марії Матіос виявляються і в стилі твору, який відзначається багатством лексики, використанням живої мови буковинців з яскравими діалектизмами, за допомогою яких вона відтворює місцевий колорит. Уживання чималої кількості діалектизмів не затьмарює і не ускладнює сприйняття та прочитання саги в цілому.

Отже, сімейна сага в новелах “...Майже ніколи не навпаки” розкриває перед нами життя гуцулів за певний відрізок часу. Варто зазначити, що Марії Матіос вдалося з надзвичайною майстерністю змалювати не лише кожному окрему подію



твору, а й показати тісний взаємозв'язок між ними та центральною подією роману – вбивства Дмитрика, яка визначає подальшу долю усіх героїв. Крім цього, письменника переконливо доводить, що кожен несе відповідальність за власні вчинки і що в житті людини немає випадковостей.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза. Постмодерний період – К., 2008. – 247 с.; 2. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – С. 699; 3. Насмінчук І.А. Стильова специфіка прози Марії Матіос: до проблеми єдності формальних та змістових чинників// nbuv/ gov.ua / portal/Soc\_Gum/Nprkpu.../index.htm; 4. Голобородько Я. Буковинська орнаментика Марії Матіос // Вісник Національної академії наук України. – К., 2008. – №3. – С. 66 – 73; 5. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. – Львів: Піраміда, 2007. – 176 с.

**Сторощук І.І. (Львів, Україна)**

### Роман про митця у контексті літературних дискусій

*У статті проаналізовано виникнення і становлення роману про митця у системі епічних жанрів. Розглянуто його жанрово-стильові особливості, тематичну спрямованість і провідні мотиви. Увагу акцентовано на жанрових модифікаціях роману про митця.*

**Ключові слова:** жанровий різновид, роман про митця, жанрові модифікації, формування творчої особистості, мотив.

*The article is concerned with the emergence and development of a novel concerning an artist in the system of epic genres. Its genre and stylistic features, the leading motives and content are considered. Genre modifications of the novel concerning an artist have been singled out.*

**Key words:** genre variety, a novel concerning an artist, genre modifications, formation of the creative individual, motive.

*В статье проанализировано возникновение и становление романа о художнике в системе эпических жанров. Рассмотрены его жанрово-стилевые особенности, ведущие мотивы и тематическая направленность. Внимание акцентируется на жанровых модификациях романа о художнике.*

**Ключевые слова:** жанровая разновидность, роман о художнике, жанровые модификации, формирование творческой личности, мотив.

Незважаючи на скептичне ставлення значної частини постмодерної критики до будь-якої таксономії, сучасне літературознавство

намагається для якомога рельєфнішої картографії літературного процесу поєднувати різномірні класифікації, з-поміж яких генологічний аналіз продовжує займати провідні позиції.

Безумовно, популярність цієї аналітичної методики можна пояснити тим, що категорія жанру є легко впізнаваним елементом літературної традиції, слугує інтертекстуальною алюзією, впливає на інтерпретацію тексту. Жанр можна розглядати як код, який орієнтує реципієнта, вказуючи на усталений, повторюваний тип комунікації автора з читачем [6, 207-209; 12, 483-484]. Мабуть, варто додати й суто психологічний чинник – важко відмовитися від чогось, що існувало та формувалося впродовж століть. Відомий американський літературознавець Девід Перкінс, розмірковуючи над теоретичними проблемами літературної історії, аж ніяк не заперечує можливість і доцільність класифікації жанрів, наголошуючи лише, що створення стрункої концепції потребує поглиблених студій, конкретного обґрунтування [11].

Особливо складним є питання жанрового окреслення роману. За Н. Бернадською, в цій проблемній царині можна виділити кілька основних напрямів: дослідження романної специфіки, її співвіднесення з епосом як родом літератури, а також принципи класифікації романних різновидів [2, 1]. Багатство жанрових модифікацій роману обумовлене свободою і пластичністю цього жанру, унікального з погляду розмаїття наративних форм, нелімітованості стилістичних, образних, часопросторових структур, відкритості концептуальних систем. З цього приводу М. Бахтін свого часу зазначив, що багатогранність, яка призводить до відсутності чітких меж, зумовлена тим, що «роман – єдиний незавершений жанр, який перебуває на стадії становлення» [1, 194]. Ця жанрова форма постійно еволюціонує і трансформується, що й зумовлює розгалуження системи різновидів сучасної романістики. І скільки б не говорилося про його занепад, роман і надалі залишається одним із найпопулярніших видів літератури. Х. Ортега-і-Гассет пояснював таку його стійкість прихованими можливостями: «Роман належить до однієї з рідкісних ділянок, які ще здатні плодоносити, можливо навіть перевершуючи всі передніші врожаї. Потужні поверхневі жили, доступні для виробітку, виснажилися. Втім, лишилися приховані жили, ризиковані глибинні розробки, де, можливо, криються кращі кристали» [10, 302]. Мабуть, саме ці «приховані жили», які віднаходять автори, зумовлюють багатство романних видозмін.

Класифікація жанрових різновидів роману формувалася історично й тому є надзвичайно неоднорідною, вкрай строкатою. Ключовими критеріями у

кожному конкретному випадку стають, як правило, ті чи інші чинники змісту й форми. Жанрові модифікації класифікують і за тематичними ознаками (романи історичний, фантастичний, любовний), стильовими напрямками (натуралістичний чи сюрреалістичний), і за типом нарації (роман потоку свідомості), і за жанротвірними домінантами, які походять з інших жанрів та родів, а також інших мистецтв і духовних царин, як-от наука, релігія тощо (роман-притча, ліричний роман, роман-симфонія, роман-студія), і за кількісним принципом (дилогія, трилогія) тощо.

Хоча існують і незвично контroversійні судження. Так, у своїй праці «Трагедія епохи Реставрації» Ерік Ротстін висловив переконання, що п'єсу треба вважати трагедією, якщо це зазначено на титульній сторінці [див: 11, 67]. Яким би дискусійним не здавався такий підхід, він має певне право на існування хоча б з огляду на те, що першими «теоретиками» жанру не раз стають самі романісти, як-от П.-Д. Юе, Г. Філдінг, С. Річардсон, Л. Стерн. Письменник, який визначає жанр свого твору, намагається або влитися у вже традиційно сформовані уявлення, або підкреслити його новаторський зміст, тим самим випереджуючи читацькі сподівання і створюючи певні орієнтири для літературно-художньої інтерпретації. Авторські спроби виокремити нові різновиди роману щоразу засвідчують багатство можливостей жанру і постійне його оновлення.

І все ж дослідники, як правило, не обмежуються лаконічними жанровими етикетками чи яскравими лейблами, вдаючись до аналітичної інтерпретації структурних і семантичних ознак твору. Сучасна українська дослідниця Т. Бовсунівська зауважує, що при творенні жанрової типології (в тому числі й романної типології) насамперед варто звернути увагу на тему, покладену в основу твору, її функціональну спрямованість, або ж – модальність, ступінь умовності та домінуючі формальні ознаки [4, 59]. Саме тому найчисленнішу таксономічну групу становлять різновиди роману, виокремлені за тематичним (чи, точніше, структурно-семантичним) критерієм, до яких власне належить і роман про митця.

Загалом, в українському літературознавстві спостерігаємо активне вивчення романних різновидів, однак роман про митця залишився на маргінесі теоретичного дискурсу. Так, В. Скуратівський, звернувшись у своєму дисертаційному дослідженні до проблеми мистецтва в німецькому романі XX століття, хоча часто послуговується терміном «Künstlerroman», проте не окреслив жанрові-стильові його риси. Поставивши за мету визначення характеру й ролі функціонування теми творчості і митця у літературному надбанні Німеччини 1900-1950 років, В. Скуратівський

намагався з'ясувати її соціальну та філософсько-етичну сутність, простежити еволюційні лінії, зумовлені зміною історичної ситуації. «Саме з мистецької теми, – пише автор – з напружених роздумів про взаємовідносини суспільства і художника виникає повноцінний німецький роман...» [13, 82-83]. В. Скуратівський зазначив, що поступово проблема естетичних шукань творчої особистості переплелася з проблемами суто соціальними і таким чином мистецьку тему в сучасній німецькій романістиці було трансформовано в особливу парадигму людського існування взагалі.

Спробою виявити й охарактеризувати жанрові особливості цього різновиду є наукове дослідження Н. Білик [3]. Відзначимо, що це чи не єдина праця у вітчизняному літературознавстві, де словосполучення «роман про митця» з'являється вже у заголовку. Авторка, аналізуючи англійський роман про митця післявоєнних десятиліть, простежує його зв'язок з літературною традицією та вказує на суттєві відмінності як на рівні проблематики, так і на рівні поетики. У своїй розвідці Н. Білик зауважує, що в англійській літературі роман про митця як жанровий різновид зародився наприкінці XIX і на початку XX століття. Звернення до теми мистецтва, на думку Н. Білик, зумовлене тогочасними суперечками і дискусіями щодо завдань естетики і пов'язаними з ними соціальними та морально-етичними проблемами: «Як сам “естетичний рух” цих років, так і пов'язана з ним література відобразили гостре занепокоєння діячів культури зростанням бездуховності буржуазної Англії, яке знайшло далеко неоднозначне вирішення у Г. Джеймса і О. Вайльда, Р. Кіплінга і Дж. Джойса, Дж. Голсуорсі та Е. Форстера, Д. Г. Лоуренса та інших письменників» [3, 4]. Специфіку модерністського підходу до теми мистецтва та творчої особистості дослідниця пояснює особливостями суспільного життя і духовної культури тогочасної Англії. Н. Білик, порівнюючи романи XIX і XX століть, зазначає, що письменники XIX століття показували згубний вплив суспільства на митця, зображували його як жертву, натомість література XX століття відкриває перед нами творчу особистість, яка спроможна виявляти свій протест та намагається протидіяти натиску.

Хоча розвідки Н. Білик і В. Скуратівського позначені деякими ідеологемами, обов'язковими за радянських часів, це не зменшує вагомий внесок дослідників у вивчення роману про митця. Вагомим, зокрема, є висновок про специфічну місію цього жанру в сучасному літературному процесі, а саме: з огляду на те, що у вищезгаданому жанровому різновиді роману яскравої виразності, справжнього, якщо так можна висловитися,

розквіту набувають мотиви творчого розвитку особистості, її можливостей і прагнень, свободи та необхідності, письменники через художньо-етичну його проблематику вводять у літературу своєрідні екзистенційні моделі, схеми поведінки людини, яка втратила свою цілісність, істинне «Я» і перебуває у пошуках справжнього призначення, спрагла повноцінного вільного творчого життя. При цьому герой часто піддається різноманітним випробуванням, подолавши які, він позбудеться внутрішньої спустошеності. Не випадково у своїй класифікації М. Бахтін трактував роман-про-митця як «роман випробувань» [1, 206].

Найновішу дефініцію цього поняття знаходимо у «Літературознавчій енциклопедії» Ю. Ковалева, виданій у 2007 році [8, 347]. Опублікована там невелика за обсягом стаття свідчить про важливу роль роману про митця у теоретико-літературознавчому процесі та вказує на перспективи у дослідженні цього жанрового різновиду. Зокрема, за твердженням Ю. Ковалева, роман про митця – це широкоформатний епічний твір, присвячений творчій та життєвій долі письменників, малярів, музик, акторів. Як приклад, подані «Місто» В. Підмогильного, «Майстер корабля» Ю. Яновського, другий розділ роману «Діти Чумацького шляху» Докії Гуменної. Звичайно, що це далеко не повний перелік творів, які ми можемо трактувати як роман про митця. Автор зауважує, що цей різновид започаткований німецьким преромантизмом («Молоді літа Вільгельма Майстра» Й.-В. Гете), а втілювали його письменники романтизму, реалізму й модернізму.

Таким чином, у працях вітчизняних літературознавців поняття «роман про митця» з'являється лише як констатація факту і вивчаються лише окремі твори цього жанрового різновиду, але не в історико-літературному чи типологічному контекстах, а в рамках творчості конкретних письменників. У нашому теоретичному дискурсі сформувалася тенденція до використання цього терміна при дослідженні романів зарубіжної, а не вітчизняної літератури. Частково це можна пояснити тим, що вивчення і теоретичне обґрунтування будь-якого поняття здійснюється найперше шляхом узагальнення уже відомого світового досвіду.

Щоправда, варто зазначити, що й у зарубіжній літературно-критичній думці немає однозначного рішення проблеми виникнення і становлення роману про митця. Генеза цього жанрового різновиду досить складна і суперечлива, оскільки тема мистецтва й зображення процесу творчості є провідними у світовій літературній спадщині з давніх часів. Американська дослідниця Д. Льюїс, розглядаючи роман про митця у контексті англійської

та американської літератур XIX століття, звертає увагу на те, як багато часу знадобилося авторам художньої літератури, щоб написати про сутність їхньої майстерності [14, IX]. Адже, як стверджує авторка, романи про митця починають з'являтися лишень наприкінці XVIII століття. Дослідниця, намагаючись знайти цьому пояснення, вказує перш за все на цілковито формальну причину: усі роздуми про сутність мистецтва і творчості не могли посприяти створенню роману про митця, допоки не існувало роману як жанру. Д. Льюїс, що характерно передусім для англійського літературознавства, розрізняє поняття «romance» і «novel», де перше застосовується до античної та середньовічної прози і трактується як дороманна жанрова форма, а друге – до пізніших сучасних наративів, тому виникнення роману як такого дослідниця асоціює з виходом у 1605 році першої частини «Дон Кіхота» М. Сервантеса. І навіть після того, як роман став одним із основних літературних жанрів, *Künstlerroman*, за словами американської дослідниці, змушений був дочекатися епохи романтизму, з притаманною їй свободою, чуттєвістю та розумінням індивідуальності кожної людини. З огляду на це, Д. Льюїс пов'язує зародження *Künstlerroman* з появою епічного полотна «Роки навчання Вільгельма Майстра» Й. В. Гете.

На німецьку традицію роману про митця вказують і популярні довідкові видання. Автор літературознавчого словника Дж. Каддон [14, 446-447] зазначає, що одним із перших *Künstlerroman* є роман Й. В. Гете «Театральне покликання Вільгельма Майстра», написаний протягом 1777-1785 роках, але рукопис якого було віднайдено лише у 1909 році. До цього жанрового різновиду, на думку дослідника, належать також твори «Роки навчання Вільгельма Майстра» і «Роки мандрівок Вільгельма Майстра» Й. В. Гете, «Мандри Франца Штернбальда» Л. Тіка, «Зелений Генріх» Г. Келлера, «Людина з гусьми» Я. Вассермана та «Доктор Фаустус» Т. Манна. Зауважимо, що Дж. Каддон зараховує до *Künstlerroman* і новели: «Художник Нольтен» Е. Мьоріке, «Бідний музикант» Ф. Грільпарцера та «Тоніо Крегер» Т. Манна. Проте, на нашу думку, варто все ж таки відокремлювати *Künstlerroman* від інших однотематичних епічних форм, щоб чіткіше усталити жанрові визначники роману про митця, принаймні так, як це намагається зробити Р. Серет.

Американська дослідниця Р. Серет, розглядаючи вищезгаданий романний різновид у період модернізму, застосовує цікавий підхід, аби з'ясувати, а що ж таке «роман про митця»? На це запитання авторка відповідає, ідучи від протилежного, тобто чим він не є, а саме: роман про митця не настільки автобіографічний як щоденник, не містить особистих

зізнань як роман-сповідь. І, на відміну від інших літературознавців, Р. Серет розрізняє поняття «Künstlerroman» і «роман про митця». Дослідниця вважає, що роман про митця зображує вже сформовану творчу особистість, тоді як Künstlerroman показує лише процес її становлення [16, 5-7]. Однак навряд чи варто відокремлювати ці поняття, оскільки тоді доведеться шукати окреме визначення для романів, у яких, скажімо, докладніше зображено мистецьке середовище, як, наприклад, у творах польського письменника В. Берента «Тлін» і «Живе каміння». Вивчаючи особливості роману про митця, Р. Серет вказує на ще один відмітний чинник цього жанрового різновиду – мотив подорожі. Але передусім до цього варто додати провідну жанрову ознаку – мотив творіння, який, на думку російської дослідниці Н. Бочкарьової, складає основу сюжетної канви роману про митця.

У своїй концепції Н. Бочкарьова, на основі характеристики головного персонажа, доповнюючи типологію М. Бахтіна, виокремлює п'ятий тип роману – «роман творіння героєм-митцем особливого світу в хронотопі культури» [5, 15]. За твердженням російської дослідниці, роман про митця є основним різновидом «роману творіння». Аналізуючи твори різних національних літератур (в основному західноєвропейських) як варіанти історичного розвитку роману про митця від Середньовіччя до кінця XIX століття, Н. Бочкарьова основи його жанрової специфіки вбачає у таких духовних жанрах, як сповідь і житіє [5, 24]. Прикладом слугують «Сповідь» А. Аврелія та «Історія моїх страждань» П. Абеляра. Таке твердження дещо дискусійне і може викликати сумніви, але важко не погодитися з авторкою, яка вважає, що передумовою його виникнення слугував християнський світогляд, згідно з яким людина, будучи Божою подобою, усвідомлює у собі здібності Творця та намагається їх проявити. Походження вищезгаданого жанрового різновиду від середньовічної духовної літератури Н. Бочкарьова обґрунтовує тим, що зв'язок з творами А. Аврелія і П. Абеляра простежуємо у пізніших романах про митця не лише як внутрішню традицію, а й як пряме цитування (наприклад, в епіграфах).

Отже, як бачимо, ще немає єдності серед дослідників щодо історії виникнення роману про митця. І навіть у німецькому літературознавстві, зауважує Н. Бочкарьова, яке трактує Künstlerroman як національний жанр, існують суперечливі підходи щодо його визначення та походження. Генезу роману про митця виводять з різних пратворів (архетипних взірців, які лягли в основу жанрової традиції) в залежності від класифікаційних підстав, що їх пропонують дослідники: якщо йдеться про традицію

романного зображення обдарованого героя, розвитку його поетичних здібностей, називають роман «Страждання молодого Вертера» Й.-В. Гете; якщо про романні роздуми про мистецтво – «Ардінгелло і блаженні острови» В. Гайнзе, а в джерельній основі романів, які змальовують окреслений тип особистості, вбачають твір «Антон Рейзер» К. Ф. Моріца.

Спроби з'ясувати і окреслити чіткі генологічні межі ускладнюються проблемою вивчення самого роману як жанру, адже сучасна літературознавча наука виділяє щонайменше чотири концепції походження романного жанру, бо обмірковує античну, середньовічну, ренесансну і новочасну версії його генеалогії.

Практично неможливо відмежувати від інших споріднених романних форм жанровий різновид роману, ідейно-тематичною основою якого є формування особистості, передусім людини творчої, її вибір життєвого шляху й загалом образ митця у процесі становлення. Безсумнівно, роман про митця тісно пов'язаний з романом виховання. Так, Британська енциклопедія трактує *Künstlerroman* як вид *Bildungsroman* і зазначає, що роман про митця змальовує молодь, простежує розвиток особистості та її прагнення до самовизначення [15, 37]. Щоправда, гадаємо, що не варто акцентувати виняткову увагу на юнацькому віці персонажів *Künstlerroman*, тому що відмітною ознакою цього жанру є радше намагання героя реалізувати власний талент, відбутися як письменник, художник чи музикант, а таке прагнення може з'явитися й у зрілої чи старшої людини. Зауважимо, що вищезгаданий жанровий різновид містить елементи біографічного роману, оскільки часто головними героями стають історичні особи. Слід відзначити, що роман про митця характеризується зображенням внутрішнього конфлікту творчої особистості, який обумовлює як поведінку та манери, так і психічний стан героя, моделює відношення митця до життя, до дійсності та формує його світоглядні орієнтири. Таким чином *Künstlerroman* акумулює риси психологічного роману. Таке взаємопроникнення гетерогенних елементів ускладнює процес виокремлення автономних, чітко окреслених жанрових особливостей і спричиняється до утворення різного роду модифікацій.

Російський дослідник А. Медведєв наводить цікаві внутрішньожанрові типології роману про митця, запропоновані німецькими літературознавцями [9, 9]. Так, Г. Маркузе виділив два типи роману про митця: реалістично-об'єктивний, де сучасна дійсність слугує об'єктом творчості, і романтичний, що зображує митця, який намагається втекти від навколишньої реальності в країну мрії. Таку класифікацію, за словами



А. Медведєва, застосовують передусім до творів XIX століття. Інший німецький дослідник, Е. Шоре запропонував поділяти романи про митця за видами творчої діяльності: музичний, у якому герой є музикантом, і, відповідно, поетичний, живописний тощо. У своїх дослідженнях Е. Гуттманн і С. Гаусдюрфер виокремлюють ще два типи *Künstlerroman* на основі протиставлення фікційного і біографічного героїв. За схожою схемою розглядається роман про митця, наприклад, у німецьких спеціалізованих довідкових виданнях, де біографії творчих особистостей відносять до масової розважальної літератури, а роман про митця з вигаданим героєм трактується як «вищий» жанр, у якому увага зосереджується на проблемі творчості та власного життєвого призначення.

Окрім згаданих модифікацій запропонуємо ще одну класифікацію, в основі якої концепція українського літературознавця Н. Копистянської про чотири понятійні сфери жанру: I – статне теоретичне уявлення про його специфіку; II – історичний стан, зумовлений взаємозалежністю і взаємовпливом історико-суспільної ситуації епохи та закономірностями літературного процесу; III – національна своєрідність і IV – індивідуально-авторська реалізація жанру [7, 64]. Саме тому можемо виокремити романи про митця відносно епохи (напрямку) та національної літератури, акцентуючи увагу на їх приналежності до культурних традицій та літературного досвіду, і водночас не випускати з поля зору унікальні індивідуально-стильові риси художнього феномену.

Отже, як бачимо, для існуючих концепцій роману про митця притаманна розбіжність поглядів, гіпотез, потрактувань. Проведений аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових розвідок переконливо виявив необхідність подальшого дослідження низки аспектів цього жанрового різновиду, а саме: потребує уточнення історія його виникнення, вимагає вдосконалення понятійний апарат, який все ще перебуває у стадії формування, а також варто з'ясувати специфіку формування і розвитку жанрових модифікацій роману про митця, щоб мати змогу глибше проникнути в самобутні його структурні й семантичні особливості.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М. Эпос и роман / М. Бахтин. – СПб.: Азбука, 2000. – 304 с.;
2. Бернадська Н. Роман: проблеми великої епічної форми: навчальний посібник / Н. Бернадська. – К.: Логос, 2007. – 116 с.;
3. Билык Н. Английский реалистический «роман о художнике» послевоенных десятилетий: основные проблемы и тенденции: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.05

«Література стран Западной Европы, Америки и Австралии» / Билык Н; КГУ им. Т. Шевченко. – Киев, 1987. – 17 с.; **4. Бовсунівська Т.** Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману: підручник / Т. Бовсунівська – К.: Київський університет, 2009. – 520 с.; **5. Бочкарёва Н.** Роман о художнике как «роман творения»: генезис и поэтика: монография / Н. Бочкарёва. – Пермь: Пермский университет, 2000. – 252 с.; **6. Будний В.** Порівняльне літературознавство: підручник / В. Будний, М. Ільницький. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. – 430 с.; **7. Копистянська Н.** Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія / Н. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.; **8.** Літературознавча енциклопедія: у двох томах / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. – Т. 2. – К.: Академія, 2007. – С. 347; **9. Медведев А.** Немецкий роман о музыканте 30-40-х годов XX века: вопросы внутрижанровой типологии: дис. канд. филол. наук / Медведев Алексей Вадимович; ПГУ. – Пермь, 2001. – 194 с. Библиогр.: с. 178-194; **10. Ортега-і-Гасет Х.** Думки про роман / Х. Ортега-і-Гасет // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори; [перекл. з ісп. В. Сахна]. – К.: Онови, 1994. – С. 273–305; **11. Перкінс Д.** Чи можлива історія літератури? / Д. Перкінс; [перекл. з англ. А. Іщенко]. – К.: Києво-Могилянська академія, 2005. – 152 с.; **12. Сендика Р.** Про культурологічну теорію жанру / Р. Сендика // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX –початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакули; за заг. ред. В. Моренця; [перекл. з польськ. С. Яковенка]. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 467-491; **13. Скуратівський В.** Проблеми мистецтва в німецькому романі критичного реалізму ХХ століття: дис. канд. філолог. наук / Скуратівський Вадим Леонтійович; КДУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 1970. – 337 с. – Бібліогр.: с. I-XX; **14. Cuddon J.A.** Dictionary of Literary Terms and Literary Theory, A. / Cuddon J.A. – 4 th edition. – Oxford: Blackwell, 1998. – P. 446-447; **15. Lewes D.** Auto-poetica: representations of the Creative Process in Nineteenth-century British and American Fiction / D. Lewes. – Lexington Books, 2006. –264 p.; **16.** New Encyclopaedia Britannica, the: Macropaedia – 15 th edition. – Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1993. – Vol.7. – P. 37; **17. Seret R.** Voyage into Creativity: the Modern Künstlerroman / R. Seret. – New York: Peter Lang Publishing, 1992. – 168 p.

## РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.

### 35 років журналу «Съпоставително езикознание»

Влітку 1974 року викладачі факультету слов'янських філологій та факультету класичних і нових (західних) філологій Софійського університету, які усвідомлювали нагальну потребу об'єднати зусилля для поглиблення теоретичного і практичного вивчення болгарської мови у зіставленні з іншими мовами, створили Групу порівняльного дослідження болгарської мови з іншими мовами. У 1976 році з ініціативи членів Групи та за сприяння керівництва Софійського університету почав виходити відомчий бюлетень для службового користування «Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици» (1976 – 1977 рр.). До редколегії видання увійшли відомі болгарські вчені Светомир Іванчев (головний редактор), Божил Ніколов, Мирослав Янакієв, Жана Молхова, Румяна Павлова та Янко Бачваров (секретар). У вступній статті до першого випуску професор С.Іванчев підкреслював: «У минулому наші спеціалісти, фахівці з іноземних мов, часто потерпали від того, що недостатньо добре знали свою рідну мову і це часто негативно відбивалося на їхній роботі з чужою мовою. Те саме можна сказати і про наших болгаристів. Вони іноді недостатньо враховували риси, які єднають болгарську мову з іншими мовами або виразно відрізняють від них. Зіставлення з іншою мовою завжди дає змогу розкрити цікаві і навіть несподівані риси своєї мови» [5, 4 – 5].

1977 року, коли у Болгарії розгорнулася масштабна підготовка до святкування у 1981 році 1300-ліття утворення Болгарської держави, для інтенсифікації розвитку болгаристики рішенням Політбюро ЦК БКП поряд з іншими заходами було засновано періодичне видання «Съпоставително езикознание», яке мало виходити 6 разів на рік тиражем 1500 примірників. Обов'язковою вимогою редакційної ради було те, щоб однією із зіставляваних мов була болгарська. Видання поширювалося серед зарубіжних болгаристів та славистів. Уже на перші випуски журналу схвально відгукнулися фахівці в усьому світі – інформація про новий журнал з'явилася у спеціальних виданнях в Амстердамі, Вашингтоні, Києві, Москві, Лейпцигу, Празі, Парижі та ін.

У перші роки виходу журналу в ньому публікувалися матеріали двосторонніх конференцій (болгарсько-польських – 1976, № 2, 3; 1979, №

3, 1980 № 5; болгарсько-білоруських – 1976, № 5, 1979, № 2, 1980, № 5; болгарсько-румунської – 1979 № 6; болгарсько-французької – 1982, № 1-2). У цей же час було підготовлено і кілька моно тематичних номерів, присвячених проблемам зіставної фонетики (1978, № 2), глотометрії (1978, № 3). Спеціальні випуски присвячувалися важливим міжнародним форумам – з'їздам славістів, (восьмому Загребському 1978, № 5; дев'ятому у Києві – 1983, № 5; десятому у Софії, 1988, № 4-5). У випуску, присвяченому 1300-річчю Болгарської держави, який об'єднав три номери (1981, № 3 - 5), у статтях відомих вчених розглядалися питання специфіки болгарської мови, її типологічних характеристик, місце, яке вона посідає, серед індоєвропейських, слов'янських і балканських мов, її зв'язки з романськими, германськими і тюркськими мовами.

За роки існування «Съпоставително езикознание» суттєво розширило свою тематику, відповідно змінювалися і рубрики журналу: скромні початкові три рубрики («Статті», «Рецензії й огляди», «Хроніка») з ініціативи головного редактора зросли до 15 (серед них з'явилися «Теоретичні питання мовознавства», «Мовні контакти», «Теорія і практика перекладу», «З історії болгарського мовознавства», «Болгарська мова за кордоном» та ін.).

Вражаючи те, що за роки існування журналу було опубліковано близько 1400 статей, 1600 рецензій, 400 хронік, 300 ювілейних статей, 100 некрологів і приблизно 200 бібліографічних оглядів. На сторінках журналу з'явилося чимало статей, які узагальнювали та визначали перспективи подальшого розвитку мовознавства. Серед авторів журналу – вчені зі світовим ім'ям – Р.Якобсон, В.Топоров, В.Звегінцев, видатні болгарські дослідники – Св.Іванчев, І.Леков, І.Добрев, Ж.Молхова, К.Нічева, П.Асенова, В.Радева, Т.Шамрай та багато інших. Саме вони визначали високий науковий рівень видання.

У світовий контекст журнал вписувався і завдяки ґрунтовним оглядовим статтям, які представляли найважливіші напрями сучасної лінгвістики («Розробка проблем прикладної лінгвістики в Академії наук Радянського Союзу» - 1980, № 3; «Сучасна американська соціолінгвістика» - 1983, № 1, «Ностратична гіпотеза – сучасний стан та перспективи» - 1984, № 3; «Когнітивна наука і зіставні лінгвістичні дослідження» - 1997, № 2 тощо).

Не можна не згадати і ще одну ініціативу редакції, яка започаткувала низку публікацій, присвячених історії мовознавчої науки. На сторінках журналу з серією статей про основоположників та класиків болгарського мовознавства виступив професор П.Дінеков, про академічний дух та викладання у Софійському університеті (до сторіччя його заснування)

згадували його провідні професори, про внесок болгарських і зарубіжних вчених-філологів йшлося у статтях до ювілеїв, які друкувалися у рубриці «Річниця». Спеціальні випуски були присвячені засновникам журналу – Б.Ніколову (1989, № 5, № 6, Св.Іванчеву (1990, № 4-5), Ж.Молховій (1992, № 3), М.Янакієву (1993, 3-4) – до їхніх ювілеїв. У такий спосіб було відзначено заслуги цих видатних і шанованих вчених.

«Съпоставително езикознание» упродовж усіх років відгукувалося на нові публікації (монографії, збірники, словники, підручники, довідники та ін.). Загалом було опубліковано понад 1600 рецензій.

Велике значення для інформування наукової громадськості мали різноманітні бібліографії, що друкувалися у журналі – персональні у ювілейних статях, тематичні, дисертацій з мовознавства, які захищалися у Болгарії.

Суспільно-політичні зміни кінця 80-х – поч. 90-х рр., завдяки яким було відновлено університетську автономію, дозволили у 1990 р. сформувати міжнародну редакційну раду, до якої увійшли авторитетні зарубіжні вчені (О.Бондарко, Х.Вальтер, В.Гак, М.Івич, Е.Косеріу, Л.Угліржова, К.Чвані та ін.).

Нові можливості з'явилися у журналу з появою новітніх інформаційних технологій – з 2006 р. інформація про зміст нових номерів, повні тексти деяких статей публікуються в Інтернеті на сайті <http://www.slav.uni-sofia.bg/Pages/contrastive.html>, що суттєво полегшило доступ до видання і розширило читачську аудиторію.

У 2008 р. редакція прийняла рішення підготувати повну анотовану бібліографію журналу за весь час його існування. Попри складність завдання у 2009 р. така бібліографія була опублікована [1].

Від часу заснування незмінним членом редколегії лишається відомий і шанований у слов'янському світі болгарський лінгвіст проф. Я.Бачваров, який упродовж десятиліть самовіддано працює у журналі.

До свого 35-річчя, віку зрілості, авторитетний болгарський лінгвістичний журнал «Съпоставително езикознание» прийшов з безперечними досягненням, сповнений планів на майбутнє.

Щиро вітаючи редакційну колегію, авторів і читачів журналу «Съпоставително езикознание» зичимо нових успіхів на ниві лінгвістичної науки.

З роси і води Вам, дорогі колеги!

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Библиография 2009: Съпоставително езикознание. Анотирана библиография 1976-2009 (ред. П.Асенова). – София, 2009;
2. Бъчваров Я. Десет години списание "Съпоставително езикознание" // Аудиториум максимум. – 1986 (УІ). – № 3. – С. 18 – 19;
3. Бъчваров Я. Списание "Съпоставително езикознание" на път към

зрелостта (ретроспективен проглед, еволюция, постижения и перспективи) // Съпоставително езикознание. – 2011. – Кн. 2. – С. 5 – 19; 4. Железарова Р. Съдържание на годишнини ХХІ – ХХХ (1996 – 2005) на списание "Съпоставително езикознание" // Съпоставително езикознание. – 2006 (XXXI). – № 2. – С. 120 – 160; 5. Иванчев С. [Уводна статия] // Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици. – 1976. – № 1. – С. 3 – 6.

*Проф.Паламарчук О.Л., доц. Чмир О.Р.*

**Рецензія на монографію Ілони Гwoждж-Шевченко  
«Футуризм у чеському літературному пейзажі»  
(Iłona Gwóźdź-Szewczenko. Futuryzm w czeskim pejzażu literackim. –  
Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009)**

Сутнісний смисл авангардизму – новаторський, бунтарський дух стосовно стереотипів творчості, епатаж публіки новими, нетрадиційними формами в ім'я руйнування старих, догматизованих цінностей. Чеський літературний авангард 20-30-х рр. ХХ ст. характеризувався зусиллями, спрямованими на подолання кордонів мистецтва, на мовне й формальне експериментування та представив широкату палітру напрямків, течій і мистецьких угруповань. Однак, у чеському літературознавстві загальноприйнятою є думка, що футуризм відсутній у чеському історико-літературному дискурсі.

У цьому сенсі дуже цікавим і новаторським є монографічне дослідження польської славістки Ілони Гwoждж-Шевченко «Футуризм у чеському літературному пейзажі», яке вийшло друком у видавництві Вроцлавського університету в 2009-му році. У книжці запропоновано новий ракурс погляду на авангардистські інтенції в Чехії початку ХХ ст. та зроблено спробу довести присутність футуризму в чеській літературі. Перший розділ присвячено осягненню основних соціокультурних і художньо-творчих проблем авангарду та картині культурного життя країни періоду Першої республіки. Наголос робиться на проблематиці специфічного сприйняття футуризму тогочасною чеською літературно-критичною думкою. У другому розділі окреслено способи презентації футуризму в чеській періодиці. Крізь призму праць публіцистичного та літературно-критичного профілю досліджено не лише адаптацію футуризму на чеському ґрунті, але і специфіку перцепції цього напрямку в чеському літературно-мистецькому середовищі. На означення особливої чеської інтерпретації футуризму авторка вживає визначення «парафутуризм».

У третій, основній частині наукової розвідки охоплено широке коло літературознавчих проблем – специфіка футуризму у європейських і слов'янських країнах, ідеологічні проєкції світоглядної платформи футуризму та їхні національні прояви, вплив футуризму на створення програм чеського авангарду. Присутність футуризму в чеській літературі досліджується в трьох площинах: філософсько-світоглядній, літературно-поетологічній, а також мистецько-естетичній. Розглядаючи питання зв'язку чеського авангардизму з естетикою європейського футуризму, дослідниця звертається до мистецької програми так званого передвоєнного авангарду, зокрема до публіцистично-літературної діяльності С.К.Неуманна, представника цивілізму та анархізму в чеській поезії початку XX ст. Поетичний доробок С.К.Неуманна, на думку авторки, виразно кореспондує з футуристичною мистецькою практикою, а в його теоретичних розробках відчутний вплив програми італійського футуризму.

Футуризм, на відміну від модернізму, де панували ідеї конструювання космосу та концепція високого мистецтва, стверджував пафос деструкції, нігілістичне ставлення до будь-яких цінностей, настрої плебсу та рефлексії вулиці. Ці та інші засадничі риси футуристичного світогляду дослідниця знаходить в поезії представників чеської пролетарської літератури. Авторка доводить вплив на неї російського футуризму, в першу чергу творчості В.Маяковського. На думку дослідниці, дискурс пролетарської поезії несе в собі як палімпсест скритий імпульс, запозичений від іншої системи, якою є саме футуризм. Незважаючи на те, що представники цієї течії офіційно заперечували принципи футуризму, чеська пролетарська поезія використала код цього напрямку та сформулювала на його базі власну сильно ідеологізовану поетологічну систему.

Наступний підрозділ праці присвячено зображально-виражальним особливостям віршів та безпосередньому аналізу типологічних рис поетичних текстів авторів мистецького угруповання «Дев'ятсил». К.Тейге, теоретик та найактивніший глашатай угруповання, назвав футуризм трендом, який не відповідає вимогам нового мистецтва та оголосив його кінцевою формою розвитку старих, вичерпаних і неактуальних мистецьких тенденцій. Члени угруповання, не визнаючи власну інспірацію футуризмом, все ж-таки, як доводить дослідниця, достатньо черпали з його естетичних засад, а невдовзі переглянули власне ставлення до цього напрямку. Відображення засад футуризму у художній творчості письменників «Дев'ятсилу» розглядається авторкою у контексті історико-генетичних, порівняльних і смислових характеристик. На прикладі поезії чеських авторів у книжці

реконструюються оригінальні художні структури – моделі текстової реальності, створені під впливом італійського (Ф.Т.Марінетті) та російського (В.Маяковський) футуризму. Концепція дослідження спрямована як на виявлення загальних рис футуризму у творчості європейських, російських і чеських авторів, так і виокремлення національно-самобутнього в художніх формах і поетиці чеських письменників.

Пропонуючи переоцінити та реінтерпретувати існуючі погляди на присутність футуризму в чеському літературному авангарді, Ілона Гвождж-Шевченко переконливо доводить значення футуристичного світогляду для створення атмосфери мистецького життя Чехословацької Республіки 1920-30-х рр. «Специфічну присутність» футуризму в чеській літературі вона підтверджує аналізом творчості С.К.Неуманна, представників чеської пролетарської поезії і письменників авангардного угруповання «Дев'ятсил».

Сучасний критичний дискурс визначає необхідність адекватного сприйняття історико-літературних процесів ХХ ст. і, відповідно, нового витлумачення їх художнього відтворення. Звісно, запропонований матеріал не претендує на абсолютність і закінченість або на остаточну відповідь на порушене питання – він швидше є дискусійною пропозицією на шляху наближення до істини. Навіть якщо деякі положення праці можуть здаватися не дуже переконливими, вони спонукають до подальшого наукового пошуку та творчої полеміки.

Праця Ілони Гвождж-Шевченко має теоретичне та історико-літературне спрямування, виконана відповідно до сучасних концепцій філологічної думки, в практиці вищої школи може бути використана в процесі вивчення курсів з історії слов'янських літератур. Книжка «Футуризм у чеському літературному пейзажі» зацікавить не лише студентів і викладачів філологічного профілю, фахівців у галузі слов'янського літературознавства та культурології, а й усіх, хто цікавиться поезією та красним письменством зарубіжних слов'ян.

*Доц. Палій О.П.*



## Зміст:

### МОВОЗНАВСТВО

**Антонюк О.М. (Харків, Україна)**

Актуальное членение многокомпонентного сложного предложения  
со вставной конструкцией ..... 3

**Василієвич Д. (Белград, Республіка Сербія)**

Префиксальна творба глагола у српском и українском језику ..... 13

**Дем'яненко Н.Б. (Київ, Україна)**

Польські запозичення у поетичних творах Лесі Українки ..... 28

**Зайченко Н.Ф., Гавриленко Ю.Ю. (Київ, Україна)**

К вопросу становления узуальной семантики неологизмов  
и их лексикографической разработке ..... 38

**Іваненко І.М., Бережук О. (Київ, Україна)**

Білінгвізм як ознака мовної ситуації в сучасній Україні ..... 47

**Калениченко М.М. (Київ, Україна)**

Місцевий відмінок як крайня периферія морфологічного вираження  
суб'єкта у безособових реченнях чеської мови ..... 53

**Канова Л.П. (Житомир, Україна)**

Концепт “УСПІХ” в англійській та українській мовних картинах світу ..... 60

**Комарова О.С., Комаровська А.М. (Київ, Україна)**

До питання про сучасну композитну номінацію (на матеріалі словацької  
та чеської мов) ..... 66

**Лозинська О.Г. (Львів, Україна)**

Інновації—розширення в польській кінематичній фразеології на позначення  
емоцій та поведінки людини ..... 72

**Новосад М. (Львів, Україна)**

Функціонування молодіжного сленгу в чеському мовному середовищі ..... 81

**Огорілко О. (Київ, Україна)**

Регіональна варіантність у керуванні дативом (на основі текстів сучасної  
польськомовної преси України) ..... 89

**Скопненко О.І. (Київ, Україна)**

Реформи в українській і білоруській літературних мовах 1933 року:  
лінії розвитку крізь символічну функцію ..... 101

**Стеблина-Рудякова Л.М. (Київ, Україна)**

Варіативні відношення у групах лексики на позначення інтелектуальних  
характеристик людини у "Систематичному словнику сербохорватської  
мови" ..... 112

**Токарчук Б.А. (Київ, Україна)**

Декілька думок щодо вживання фразеологізмів в художніх дидактичних  
віршованих творах ..... 117

**Турчина А.А. (Київ, Україна)**

Лексична міжмовна омонімія у слов'янських мовах ..... 121

**Холод У. (Оломоуць, Чеська Республіка)**

Модально-прагматичний дискурс текстів постмодерної літератури  
(на матеріалах чеських та українських перекладів) ..... 127

**Чорна О.О. (Київ, Україна)**

Політична метафора в сучасній публіцистиці (на матеріалі української  
та чеської періодики) ..... 137

## ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

**Вострыкава А. У. (Мінськ, Білорусь)**

Герої чэшскай інтэлектуальнай прозы 1970-1980-х гг. (на прыкладзе твораў  
М. Кундэры, Л. Вацуліка, П. Кагоўта): спроба параўнальнага аналізу ..... 143

**Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)**

Про роль жіночих постатей у художній літературі (на матеріалі російської,  
української та польської літератури) ..... 153

**Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)**

До проблеми літературного плагіату ..... 158

**Дзюба-Погребняк О.І. (Київ, Україна)**

У ТАБОРІ / ГАЛИЧИНА М.КРЛЕЖІ: галицький акцент хорватської  
драми ..... 162

|                                                                                                                                                                                                                     |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Ищенко Є.М. (Київ, Україна)</b><br>Екзистенційність художньої свідомості Василя Стуса .....                                                                                                                      | 169 |
| <b>Карацуба М.Ю. (Київ, Україна)</b><br>Наукова діяльність відділення етнології хорватської Академії наук і мистецтв у місті Загребі (робота на етнологічній і фольклористичній ниві – ретроспективний огляд) ..... | 174 |
| <b>Моторний О. (Львів, Україна)</b><br>Маловідомі та призабуті українські публікації на сторінках лужицької преси ХІХ–ХХ ст. ....                                                                                   | 180 |
| <b>Наєнко М.К. (Київ, Україна)</b><br>«БОЛИТ МОЯ ДУША ПО ГОГОЛЮ...»<br>О повести Анатолия Димарова «Оксана из рода Яновских» .....                                                                                  | 189 |
| <b>Рудяков П.М. (Київ, Україна)</b><br>Еволюція образу головного героя в романі І.Андрича "Проклятий двір": від мовчання – до мовчання .....                                                                        | 197 |
| <b>Сало О. (Львів, Україна)</b><br>Образ Міхала Кірхнера у романі М. Гворецького «Ескорт» .....                                                                                                                     | 205 |
| <b>Сварич Н.З. (Київ, Україна)</b><br>Моделювання картини світу через художнє осмислення людського буття та духовних цінностей у творчості Марії Матіос (на прикладі твору "...Майже ніколи не навпаки") .....      | 212 |
| <b>Сторошук І.І. (Львів, Україна)</b><br>Роман про митця у контексті літературних дискусій .....                                                                                                                    | 217 |

## РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.

|                                                                                                                                                                                                                                        |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 35 років журналу «Съпоставително езикознание» (Паламарчук О.Л., Чмир О.Р.) ...                                                                                                                                                         | 227 |
| Рецензія на монографію Ілони Гwoждж-Шевченко «Футуризм у чеському літературному пейзажі» (Ilona Gwóźdź-Szewczenko. Futuryzm w czeskim pejzażu literackim. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009) (Палій О.П.) ..... | 230 |

Підписано до друку ... Формат 60×84<sup>1/32</sup>.  
Вид. № ..... Гарнітура Таймс. Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 200 ум. друк.  
арк. ... Зам № ...

Надруковано у видавництві «...»  
01030, Київ, ...  
тел. (38044) ...